Käsikiri saadetakse täiendamiseks
ja parandamiseks.

91

3-19960

Kõik rühmaülemad ja palju paremaid sõdureid on hukkunud. Seni on ratsapolk auga kandnud oma nime, kuid veel üks või paar lahingut ja polk peab ka moraalselt langema. Järgi ei jää enam l. ratsapolk, vaid riismed" (2.div.39-501.). Samal ajal polgu vanem arst iseloomustab väeosa tervislist seisukorda järgmiselt: ..."Mehed on saunas käimata, pesu täitunud, nilletõttu palju nahahaigusi, eriti sügelisi ja paiseid. Sagedate lahingute tõttu on mehed päevade kaupa sooja toiduta ja tihti 2-3 ööd järgimööda magamata, mida tuleb selgitada meeste vähese arvu ja suure tegevuseraiooniga. Sõduritega koos liinil viibides, olen märganud, kuidas nad väsimusest jõuetult maha kukuvad. Ohvitserid ja sõdurid on muutunud elavateks laipudeks, kes liiguvad sellepärast, et peavad seda tegema. Oodatakse haavatasaamist, mis võimaldaks vähegi puhkust. Loon oma kohuseks eelkirjeldatud polgu seisukorda ette kanda, et ära hoida polgu täielikku kehalist ja vaimlist kokkuvarisemist" (2.div. 39-480). Ratsapolgu seisukorra kergendamiseks kitsendati tema lahinguriba 2.polgu arvel, mis muidugi pidi nõrgendama viimase tegevust, seda enam, et ka 2.polk ise oli väsinud alalistes võitlustes.

Rindel võitlevate vägede toetamiseks 2.diviisi ülem leidis vajalikuks Võru ja Tartu maakondades kuulutada välja kooliõpilaste mobilisatsiooni kuni 16.a.vanuseni s.a. Ülemjuhataja laiendas selle korralduse üle riigi, kriipsutades ühtlasi alla oma telegrafilises korralduses, "praegusel silmapilgul, kus vaenlane teeb kõik mis võimalik, et meie väerinda ja sisemist korda murda, on iseäranis tähtis väerinna toetamine haritlaste elementidega" (Ü 25-425). Ühtlasi nõudis kindral Laidoner, et ohvitseride koosseisu täiendamiseks "kõik ohvitserid teistest ministeeriumidest, asutistest ja koolidest antaks eranditult tema käsutusse."

Punaste surve Võru all jatkus aga vaevalt maikuu keskpaigani. Pealetungi loobumise põhjuseks lõunas oli meie Ülemjuhatuselt juba pikema aja jooksul ettevalmistatud suurejooneline pealetung Viru väerindel, mis, alates maikuu keskpaigast, sundis Eesti punase armee juhatuse paiskama sinna osa oma Lõuna rindel asuvaist jõududest. Jõudude vähenedes nii 10.kui 11.diviis maikuu teisel

poolel olid sunnitud asuma kaitseseisukorda, mis operatiivse algatuse lõunaski andis varsti meie kätte.

V. Riigikaitse korraldamine siseriigis maa vabanedes vaenlasest. Saaremaa mäss.

Sisemise korra ja julgeoleku kindlustamine. Vaenlase vägedest vabanenud maa-aladel tuli nii ruttu kui võimalik panna maksma kindel seaduslik kord, mis oli vajalik nii rahuliku elanike kui edaspidise sõjategevuse huvides. Vene revolutsiooni ja meie sõja esimeste kuude kogemused olid näidanud, et ka demokraatlik riigikord eriti erakordseil aegadel ei püsi ainult manitsusil ja üleskutseil, vaid vajab enda kaitseks tarbekorral karme abinõusid.

Sisemise korra ja julgeoleku eest riigis oli sõjaajal vastutavad eeskätt sõjaväe võimud. Vastavate korralduste tegemine, maksvate seaduste alusel, kuulus kõigepealt Ülemjuhatajale, kellele selles suhtes allus kogu abariigi territoorium ühes juurdevõidetud maa-aladega. Vägede juhatuse eriorganeiks sisemise korra loomisel maal kujunesid järkjärgult komandantuurid, mis kutsuti ellu, vastavalt tarvidustele, nii maakondades kui alevites ja linnades. Lühikese ajaga kogu maa kattus tiheda komandantuuride võrguga. Teisalt nõudsid sõjapidamise huvid, et vaenlasest puhastatud maakondades astuksid viivituseta tegevusse kodanlikud asutised - omavalitsused, kohtud, politsei j.t.e. Linna- ja maavalitsuste kiire kohaleilmumise ja tööle asumise järele valvas vägede juhatus, kogu pealetungi arenedes, erilise hoolega, esinedes, tarbekorral, sellekohaste nõudmistega siseministeeriumi ees. Kodanlike võimude eriorganeiks sisemise korra loomisel üle riigi kujunes miilits, kes oma tegevuses allus siseministeeriumile, diviisidepiirkondades aga ka diviisiülematele. Miilitsaametnike arv aprillis 1919. tõusis üle riigi 1400-le (As.Kogu pr.Nr.6.1919.lk.201). Kuna taandumisel, vaenlase lähenedes, omavalitsusasutised ei olnud näidanud küllalt külmaverd ja kainet meelt, siis ülemjuhatus, kokkuleppel siseministriga, pani maksma evakueerimise kohta tulevikus erimäärused. Määrustes nõuti, et valitsuse ja omavalitsu-

se asutised ja ametnikud on kohustatud, vaenlase lähenedes, jääma kohale ja töötama viimse võimaluseni. Kohalt lahkuda võidi ainult kas ühes sõjavägedega või siis, kui kohalik sõjavägede ülemus selleks oli andnud käsu (Ü 87-84,85,86). Maksva vägede juhtimise seaduse alusel maakondades, kus oli käimas sõjategevus ja selle lähenas seljataguses, kõik kodanlikud asutised oma tegevuses allusid sõjaväe võimudele. Sõjaväe ja kodanlike võimude vahekordade selgitamiseks ülemjuhatus riigi territooriumi jaotas kahte ossa - diviisido piirkonnad ja seljataguse piirkond. 1.diviisi piirkonda kuulus Viru maakond, 2.diviisi piirkonda - Tartu, Võru, Viljandi, Pärnu ja Petseri maakonnad ja ajutiselt okupeeritud Valga ja Volmari maakonnad. Sõjaväe võimude esindajaiks kohapeal määrati Virumaal - 1.diviisi ülem, Tartumaal - 2.diviisi ülem, Võrumaal - 2.diviisi I brigaadi ülem, Viljandi- ja Pärnumaal - 2.diviisi II brigaadi ülem, Petseri-, Valga- ja Volmarimaal - kohalike väeosade ülemad diviisiülema määramisel. Neile ülemustele oma töös allusid ka maakondade ja linnade komandandid. Nii sõjaväe- kui kodanlikelt võimudelt nõuti tihedat omavahelist koostööd ja vastastikku arusaamist, pidades silmas, et mõlemate tegevuse ühiseks eesmärgiks oli iseseisva demokraatliku Eesti Vabariigi loomine. Maakondade sisemist elu korraldavate määruste väljatöötamine sõjaväe võimudelt pidi sündima alati koos kohalike omavalitsuse esindajaiga. Tagandada kohalike maavalitsuse liikmeid, pärast süütoo läbiuurimist, võidi edaspidi ainult Ülemjuhataja, vallavalitsuse ja volikogu liikmeid - kohalike sõjavõimude esindajate käsukirjadega (RK VI Nr.1, lk.2-3).

Valga ja Petseri linna, ja maakondade valitsemise korra kohta anti Aj.Valitsuse poolt 12.02.19. erimäärused (Ü 87-39,4o). Nende järele omavalitsuse liikmed seal nimetati otsekohe sõjaväe võimudelt. Viimased valvasid ühtlasi omavalitsusasutiste tegevust järele, kinnitades neilt tehtud otsused. Kohalikelt garnisoniülemailt ja komandantidelt nõuti kõigi vajalike abinõude tarvitusele võtmist korra, rahu ja julgeoleku maksmapanekuks ja alalhoidmiseks, milles omavalitsused neile oma tegevusega pidid aitama kaasa.

Seljataguse piirkonnas sisemise korra ja julgeoleku organid

maal, komandantuurid, allusid vahetult sisekaitse ülemale, kes andis ühtlasi üldisi juhtnööre üle riigi kõigile komandantidele nende tegevuse kohta. Kuna sisekaitse ülem kindral E.Põdder ühtlasi oli Kaitseliidu ülemaks, siis ta kujunes õieti selleks kõrgemaks võimuks, kelle kätesse koondusid kõik riigi sisemisse julgeolekusse puutuvad küsimused. Sisekaitse ülem ise allus vahetult Ülemjuhatajale. Ta tööaparaadiks oli staap, kuhu kuulus kantselei, juriskonsult, kaitseliidu komandandi ja raudtee, sõjavangilaagrite ja majanduse jaoskonnad, kokku 40-50 inimest. Ülemjuhataja kõrval, ka sisekaitse ülemal oli õigus anda välja sundmäärusi, mis olid maksvad üleriiklikult. Sundmäärustega reguleeriti avalik kord tänavail linnades, pandi maksma vali kord kodanike registreerimise ja liiklemise kohta riigi piirides, et edukamalt võidelda väejooksuga, keeldi ära alkoholsete jookide müük ja relvade hoidmine eraisikuile j.n.e.

Üldise korra ja julgeoleku kõrval mitmesugused riiklikud asutised, riigivaranduste ja sõjaväe laod, raudteed, sillad ja sideliinid kogu riigis, sõjavangilaagrid j.n.e. vajasid alalist pidevat valvet, et neid kaitsta kuritegeliselt tekitatud kahjude vastu. Vahiteenistuse korraldami e üleriiklikult neil tingimusil nõudis igapäev suurearvulise meeskonna töölerakendamist. Näiteks oli aprillikuu lõpul ainult raudtee liinide ja sildade kaitseks pandud välja 1332 vahti. Et niisuguse suurearvulise meeskonna eraldamine sisekaitse teenistusse ei mõjuks nõrgendavalt väerindele, selleks pandi sisemaal vajaliku vahiteenistuse korraldamine suurel määral kaitseliidu peale. Raudteede ja sildade kaitse lasus raudtee liinile lähemate kogukondade õlul. Järkjärgult arenedes sec kaitse, alates 4.05., korraldati Ülemjuhatajalt kinnitatud üksikasjaliku kava alusel, mis, vastavalt olukorrale, nägi ette hariliku, kõvendatud ja erakorralise kaitse võimalused. Kaitse korraldamise mõttes kogu raudtee jagunes kaitsejaoskondadeks ja viimased kaitseraioonideks (v.skeem). Hariliku kaitse korraldamine raudteel, millele mindi üle alates 4.05., nõudis kolmes vahetuses 450 vahti (Sm.54-322). Vahiteenistusest raudteel võtsid osa ka vabad töölised. Raudtee kaitse tegelikuks korral-

jaiks kohapeal olid kindralstaabi liikumise osakonnalt määratud jaamade komandandid, kelledest igaüks oma jaoskonnas, kandis vastutust ka veel rongide korraliku liikumise ja kõigi kaitseväe vedude täpse teostamise eest (SK.pvk.11.02.19.). Jaamades, kus erilisi komandante ei olnud, nende kohuseid täitsid jaamaülemad. Peale raudteede ja sildade kaitse kaitseliit oli tõmmatud kaasa ka vahiteenistuse korraldamiseks linnades. Näiteks oli Tallinnas moodustatud vahipataljonis alaliselt 600 kaitseliitlast, kes sinna koondati ümberkaudseist kihelkonnist. Pärast ühekuulist teenistust mehed vahetati ära uutega. Julgeoleku tagamine ja vahiteenistus nõudis Kaitseliidu arvulist suurendamist. Seepärast sisekaitse ülema määrusega 17.12.18. kaitseliidu tegevusest pidid sundusliikult võtma osa kõik avaliku asutiste ametnikud ja, kohaliku kaitseliidu ülemate kutsel, kõik kodanikud. Kes seda määrust ei täitnud, neid ähvardati karistusega kuni 10.000 margani ehk vangistusega kuni 3 kuuni. Hiljem kohustati kaitseliidus end registreerima kõik need meeskodanikud 16-60 aastani, kes ei kuulunud mobilisatsiooni alla, ka siis, kui nad olid rahvaväe komisjonides tunnustatud tervisliselt kõlbmatuks. Kaitseliidu liikmeilt nõuti kõigi ülemailt antud käskude ja korralduste täpsat täitmist, samuti, et nad korralikult käiksid õppustel ja harjutustel. Kes neid nõudeid ei täitnud, neid ähvardati karistusega. Kaitseliidu ülesehitamisel ülemjuhatus püüdis luua üle riigi kavakindlalt väljaarenenud tervikulist organisatsiooni, mis ainuüksi võis olla suuteline täitma K.L. õlul lasuvaid riiklikke ülesandeid. Juba aegsasti, jaanuarikuu alul, asuti K.L. põhikirja kva koostamisele, võttes eeskujuks Soome K.L. põhikirja. Kuni põhikirja valmimiseni, mis võttis siiski aega, K.L. tööd ja tegevust reguleeriti käsukirjadega. Organisatsioonilised küsimused lahenesid sellega, et Ülemjuhatajalt 3.04. kinnitati maakondade K.L.koosseisud, mille järele maakondade K.L. jagunesid K.L.jaoskondadeks ja viimased valdade järele (Sm.54-321). K.L. liikmed, kes kandsid mingit alalist teenistust riigikaitse ehk valve alal, said palka 10 marka päevas, kui olid oma toidul, ja 4 marka, kui toit anti riigi poolt. I järgu K.L. liikmetele hoiti alal nende kohad riigi-ja omavalit-

susasutistes, mille järele neile makseti edasi ka palk. Vigastuste ja surma puhul kaitseliitlasele ja ta perekonna liikmeile makseti riigi poolt toetust ühistel alustel rahvavõelastega. Teenistus kaitseliidus ei vabastanud kodanlikku sundmobilisatsioonist, kui tema vanusele vastav aastakäik kutsuti rahvaväkke. Ülemjuhataja käsul kaitseliit oli kohustatud igal ajal astuma välja rindele, kusjuures kaitseliitlased omandasid kõik rahvavõelaste õigused ja kohused. Kaitseliidu organisatsiooni arenedes Ülemjuhataja korraldusega 3.04. kaotati ära maakondade ja kihelkondade komandantuurid, peale Saaremaa, Petseri, Valga ja Volmari maakondade, Komandantuurid jäid alale ainult neis linnades ja alevites, kus asusid rahvaväe osad. Sealgi neile kuulus ainuüksi sõjavõeline korrapidamine, kuna üldise korra ja julgeoleku tagamine kogu maal, peale ülalnimetatud maakondade, kuulus kaitseliidule. Diviisides piirkondades K.L.ülemad ja komandandid kohapeal allusid endiselt diviisiülematele, kusjuures K.L. organiseerimine seal pidi sündima Vabariigi K.L. ülema ja diviisiülemate poolt ühiselt. Sisekaitse ülema ametikoha kaotamisega, alates 31.03.19, sisemise kaitse ja julgeoleku küsimused kogu riigis koondusid vahetult Vabariigi K.L. ülema kätesse. Uueks K.L. ülemaks määrati, alates 1.04, endine politsei peavalitsuse ülem Alver. Kindral E.Põdder sai uue ülesande. Pärast kaitseliidu reorganiseerimist ja komandantuuride arvu vähendamist isikute üldarv Vabariigi sisekaitse teenistuses, kinnitatud koosseisude järele, kujunes järgmiselt:

Organisatsiooni nimetus.	Ohvitsere.	Ametnikke.	Allohvitsere.	Sõdureid.	Eraisikuid.	Kaitseliitlasi.	Kokku.
1. Komandantuurides ja komandandi komandodes	51	14	247	1356	9		
2. Kaitseliidus.	100	59	125	13	3	Ei ole teada.	
3. Raudtee kaitsel	19	-	-	-	-	450--700	
K o k k u	170	73	372	1369	12	-	-
4. Miilitsamehi.			1393				

Siseka itse teenistusest vahetult osavõtvate kaitseliitlaste üldarvu üle riigi ei ole võimalik kindlaks teha. Kaitseliidu üldisse koosseisu aga 1.06. koostatud aruande järgi kuulus kaitseliitlasi järgmiselt: I kategooria, kõlbulikud reateenistuseks kaitseliitlasi - 31.957 meest, neist õpetatud 13.881. II järgu kaitseliitlasi - 67.711 meest, neist õpetatud 12.941 meest. Kokku seega 99.668 kaitseliitlast (Sm.109-712).

Rahvaväe organisatsioonile ja juhtimisele, ülemjuhataja instituudi ellukutsumisega ja väekoondiste - diviisid - juhatuste loomisega, oli pandud kindel alus juba taandumisel. Järgnevalt tuli seda organisatsiooni vaid järkjärgult edasi arendada, rahvaväe ülesannete laienedes, ta arvu ja abinõude täienedes. Rahvaväe organisatsioonilist arengut hõlbustas kahtlemata asjaolu, et valitsuse otsusega 5.03. kõik koosseisulised küsimused, auastmetes kõrgendamised ja ametikohtadele määramised rahvaväes ja kaitseliidus otsustati ülemjuhataja käsukirjadega.

Kõigepealt suurenes järjekindlalt mitmesuguste väeosade ja üksuste arv nii rindel kui seljataguses. Nii loodi jalaväes juurde Peipsi rannakaitse pataljon, Võru ja Saaremaa kaitsepataljon, Tallinna 2.kaitsepataljon. Jalaväe polkudes loodi kolmandad pataljonid, sedamööda kuidas sinna saabus mehi täienduseks. 2.,3. ja 6.polkudes tekkisid ajutiselt, 9.02. kuni 3.04. koguni neljandad pataljonid sisekaitse ülesannete täitmiseks. Polkude koosseis täienes veelgi erilise korjamise komandoga, kelle ülesandeks oli lahinguis mahajäetud relvade ja varustuse kogumine. Ülemjuhatus nõudis koguni kuni 80% tühjade padrunikestade kogumist ja äraandmist. Mõned üksikud pataljonid laienesid polkudeks. Nii Järva kaitsepataljon - 7.polguks, Pärnu kaitsepataljon - 9.polguks, Tallinna ja Tartu kaitsepataljonid kokku - 8.polguks. 9.polgu ellukutsumisega 4.05.19. jalaväe organisatsioonilin areng Vabadusesõjas oli jõudnud oma haripunktini ja stabiliseerus sellel tasemel kuni sõja lõpuni.

Suurtükiväes pealetungil ja edaspidi formeeriti järjest juurde uusi raskeid ja kergeid patareisid. Suurtükiväe arvuline suurenemine sundis kutsuma ellu ka uusi kõrgemaid suurtükiväe juh-

timise keskusi, kelle kätesse koondus selle väeliigi juhtimine, laskemoonaga varustamise ja muude tehniliste küsimuste korraldamine. Sel viisil tekkis 2.diviisi juures 2.suurtükiväe polgu juhatus Tartus, kapten H.Breedega eesotsas ja 1.,2., ja 3.raske suurtükiväe divisjonid. Viimasest aprilli alul loodi 3.diviisi juures 3.suurtükiväe polk.

Väga jõudsasti arenes ja kasvas ka soomusvägi. Maikuu lõpul omasime juba 5 laiaroopalist ja 4 kitsaroopalist s/rongi ühes tagavara pataljoniga. S/rongide tegevuse raskusepunkt pealetungil ja kogu kaitseperioodil koondus Lõuna väerindele, kus nende administratiivseks ja majanduslikuks baasiks kujunes tähtis Valga raudteede sõlm. Seepärast osutus vajalikuks vähemalt s/rongide majandustehniline ja administratiivne juhtimine koondada ühte keskusse. Selleks loodi soomusrongide divisjon, kapten K.Partsiga eesotsas. Operatiivselt, ja seda kriipsutas ülemjuhataja korduvalt alla oma korraldustes, s/rongid allusid enne kui pärast väerinde juhatajale. S/autosid oli juba tekkinud 5 tükki.

Ratsaväes formeeriti 2.ratsaväe polk ja Tallinna üksik eskadron. Viimane allus kaitseliidu ülemale.

Eesti vägede kõrval, mida kaugemale seda arvukamalt, astusid tegevusse vene, läti ja ingeri väeosad.

Vägede arvuline kasv ühes väerinnete laienemisega pealetungil sundis järkjärgult suurendama ka väekoondiste arvu. Diviisi juhatusele eriti Lõuna Eestis kujunes võimatuks enam kui 300 km rindel juhtida rohkearvuliste väeosade tegevust kõigist väeliikidest. Seepärast osutus vajalikuks luua diviisist vähemate väekoondiste - brigaadide - juhatusi. Nii kujunes 2.diviisis juba pealetungil kaks brigaadi juhatust, esimene - Pihkva, Marienburg, teine - Volmari suunal. Kutsutud ellu lahingutegevuse ajal, nõrgalt arenenud staapidega ja sideabinõudega, brigaadide juhatused,neile kuuluvate ülesannete täitmisel osutusid kahtlemata väga raskes seisukorras. Olude paratamatul sunnil neist arenes vaid mingi vahepealne instants, kus väerinde, resp. diviisi direktiivid anti edasi väeosadele. Sealjuures brigaadi juhatused ei olnud aga suutelised küllalt mõjuvalt teostama neile alluvate väeosade ope-

ratiivse tegevuse organiseerimist ja koordineerimist. Vägede taktikaline juhtimine ühes väeliikide koostööga ja varustamise küsimustega kuulus endiselt väeosade, pataljonide ja neile vastavaile ülematele. Kuna brigaadide juhatuste moodustamine ei suutnud veel lahendada Lõuna väerinde juhtimise rasket probleemi, siis 27.03. Ülemjuhataja päevakäsuga Nr.111 kutsuti ellu, II brigaadi asemele, iseseisev 3.diviisi juhatus, asukohaga Viljandis. 3.diviisi ülemaks määrati senine siseKaitse ja K.L. ülem, kindral E.Põdder, ta staabiülemaks - senine 1.diviisi staabi ülem, al-polkovnik N.Reek. 3.diviisi juhatuse loomisega oli Ülemjuhataja ettenägelikult valmistanud ette maikuu lõpul puhkeva suurejoonelise pealetungi juhtimise lõuna ja kagu suunas. I brigaad kutsuti ellu ka 1.diviisis, polkovnik Untiga eesotsas. Kuid väerinde iseloomu ja seal tootsevate vägede arvu kohaselt 1.diviisis ei kujunenud erilist brigaadi juhtimise keskust. Polkovnik Unt jäi rohkem diviisiülema abiks, teotsedes peamiselt mitmesuguste administratiiv-majanduslike küsimuste alal.

Rannakaitse otstarbekama korraldamise ja juhtimise eesmärgil kogu riigi veepiiridel Merejõudude juhatajale allutati ka Peipsi laevastik, Sadama valitsus, ranna patareid ja seniajani peastaabi koosseisu kuuluv merevae valitsus. Siit peale merevägi oma tehnilise varustamise mõttes kujunes enam-vähem iseseisvaks, mis võis tulla ainult kasuks ta operatiivsele tegevusele.

Rahvaväe kõrgema juhtimise alal tähtsaimaks muudatuseks oli Ülemjuhataja Staabi moodustamine, mis sündis Ülemjuhataja päevakäsuga Nr.78 23.02. Seniajani vägede operatiivse juhtimise, nende korraldamise ja varustamise küsimused koondusid Ülemjuhataja enda kätesse, kellele allusid vahetult operatiiv staap, peastaap ja varustusvalitsus. See koormas juhtimise alal Ülemjuhataja üle suure tehnilise tööga. Selle vältimiseks Ülemjuhataja juurde ta tööorganina moodustati suurte volitustega, iseseisev Ülemjuhataja Staap, polkovnik J.Sootsiga eesotsas, kellele allusid vahetult operatiiv juhtimise alal - Kindralstaabi Valitsus (polkovnik J.Rink) endine operatiivstaap ja vägede korraldamise alal - Korraldusvalitsus (kapten P.Lill), endine peastaap. Peale selle allutati vahe-

tult Staabiülemale suurtükiväe valitsus, inseneriväe valitsus, kohtuvalitsus ja kantseler.

Kuna Staabiülema kätesse koondusid seega kõik vägede juhtimisse puutuvad küsimused, siis ta isikus ülemjuhatajale kujunes tõeline lähim abiline juhtimise alal, nagu see on üldiselt maksev kõigis praegusaja sõjavägedes. Peastaabi ülema ametikoha kaotamisega moodustati erilise tagavaravägede juhataja amet, diviisi ülema õigustega. Viimase ülesandeks oli tagavara vägede korraldamise ja õpetamise juhtimine, mis 3.tagavara pataljoni ja erilise tagavarapatarei formeerimisega laienes järjekindlalt.

Rööbiti rahvaväe organisatsioonilise arenguga ülemjuhatus püüdis kõigi abinõudega tõsta ka selle isikulise koosseisu väärtust, mis oli tähtsaimaks eelduseks, et tõsta vägede moraali ja lahingukõlbulikkust. Parimaks lahingukooliks kõigile neile, kes rahvaväes teenisid ta algupäevilt, oli meie suur vastupealetung. Seal formeerus ja kujunes meie väeosade aluspõhi nii moraalselt kui puht sõjaliselt. Järgneva täienduse väljaõpetamiseks ja ettevalmistamiseks Vabadusesõja kogemuste ja nõuete kohaselt juba taandumisel olid jalaväes loodud tagavara pataljonid, millede arv kasvas vastavalt diviiside arvule. Edaspidi niisugused tagavara õppeüksused tekkisid kõigis väeliikides. Samal ajal allohvitseride ettevalmistamiseks väeosades loodi õppekompanid.

Vabadusesõja alul rahvavägi, nagu nägime eespool, oli mõeldud täiesti ilma auastmeteta, kusjuures ülemaid kästi nimetada ametite järgi. Niisugune kord tegelikus elus osutus täiesti vastuvõtmatuks, tekitades suuri segadusi ja arusaamatusi. Tegeliku elu nõuete kohaselt asutigi, kohalike ülemate algatusel, tarvitama mitmesuguseid auastmete nimetusi, kord endise vene, kord saksa eeskujudel. Tekkis täieline korralagedus nii kirjavahetuses kui rahvaväelaste omavahelises läbikäimises, kus kasutati vahest ametikohtade, sageli aga ka mitmesuguste auastmete nimetusi. Lõpu neile segadusile tegi ülemjuhataja käsukiri Nr.112 27.03., millega rahvaväelaste auastmed maa- ja mereväes määrati järgmiselt:

Maaväes	Mereväes
1. Reamees	1. Junga 2-se järgu madrus
2. Kapral	2. 1-se järgu madrus, spetsialist
3. Nooremalamohvitser	3. Rea vanem, spetsialist
4. Vanem alamohvitser	4. Rea ülem, ülem spetsialist
5. Veltveebel	5. Veltveebel, masinate vanem, bootsmann, katelde vanem.
6. Ohvitseri asetäitja	6. Gardemarin
7. Lipnik	7. Lipnik
8. Alamleitnant	8. Alamleitnant (Endine Vene mereväe mitschmann)
9. Leitnant	9. Leitnant
10. Alamkapten	10. _____
11. Kapten	11. Kapten-Leitnant
12. Alampolkovnik	12. _____
13. Polkovnik	13. Kapten
14. Kindral-Major	14. Admiral
15. Kindral.	15. _____

Hiljem, maikuus, mereväe auastmes tehti mõningaid vähemaid muudatusi. Endised veneaegsed kodanlikud auastmed kaotati ära.

Et rahvaväes hoida alal ja arendada tervet püüdlikkuse vaimu, selleks ta paremail liikmeil pidi olema äratundmine, et nende vahvus lahingus ja väljapaistvad tood teenistuse alal leiavad erilist hindamist juhtidelt ja valitsuselt. Selle eesmärgiga rahvaväes pandi maksma eriline kord ametikohtadele määramisel ja auastmeis kõrgendamisel ning kutsuti ellu autasud. Ametikohtadele määramisel, Ülemjuhataja korraldusel, peeti silmas mitte niivõrd auastmeid kui oma töö tundmist, sõjalist vaprust ja tublidust möödunud lahinguis. Ülemjuhataja ise tagandas viivitamatult oma kohtadelt asjatundmatuid kuigi auastmeis vanemaid juhte ja määras nende asemele nooremaid ja energilisemaid. Sõdureid, kes "sõjas eriti vahvasti võidelnud, asjatundmist, isamaa armastus ja truudust üles näidanud", Ülemjuhataja käsul määrati ohvitseri asetäitjaina ohvitseride kohtadele. See andis ka igale reamehele äratundmise, et temagi ranitsasse võib olla peidetud marssali kepp.

Autasuna juba detsembris 1918. oli nähtud ette tasuta maaandmine neile, kes võitluses vaenlase vastu olid näidanud üles erilist vahvust. Järgneva autasuna Vabariigi esimesel aastapäeval, 24. veebruaril 1919.a., asutati Vabaduse Rist, mille tegelikule annetamisele võidi siiski asuda alles sõja lõpul. Moraalse tasuna sõjaliste teenete eest võib võtta ka hariduse saamise võimalust riigi kulul kooliõpilastele - sõduritele ja langenud sõdurite lastele, hoolitsemist surmasaanud rahvaväelaste perekondade eest, eesõigust kõigil Vabadusesõjast osavõtnud sõjaväelastel saada pärast sõda esimeses järjekorras teenistust riigi- ja omavalitsusasutistes (RT.Nr.42-19) j.n.e.

Ülemjuhataja erilise tähelepanu osaliseks sai ohvitseride kaadri täiendamine, teenistuse ja sisemise elu korraldamine niivõrd, kui seda vähegi võimaldasid sõjaaegsed olud. Ohvitseride kaadri täiendamine uute jõududega tõusis eriti teravalt päevakorrale 1919.a. talvel, kus rasked kaitselahingud olid nõudnud suuri ohvreid eeskätt juhtide keskelt. Noorte ohvitseride ettevalmistamiseks, Ülemjuhataja ettepanekul, avati 22.aprillil 1919. Vabariigi sõjakool, jalaväe- suurtükiväe ja ratsaväe klassidega. Kooliülemaks määrati kapten Siimon. Kooli võeti vastu rahvaväelasi 7-8 klassi haridusega, kusjuures eesõigus anti neile, kes teeninud sõjaliinil. Koolis õpetati kõikides klassides - taktikat, topograafiat, administratsiooni, fortifikatsiooni, kuulipildujaasjandust, sõjaväe seadusi, sõjaväe määrustikke, tervishoidu, eesti keelt, suurtükiteadust ja võimlemist. Suurtükiväe ja ratsaväe klassides peale selle veel mitmeid eriõppeaineid. Kooli lõpetas: jalaväe alal - 3.08.- 106, ratsaväe alal - 15.09. - 25 ja suurtükiväe alal - 5.10. - 58 kadetti, kes kõik ülendati lipnikkudeks ja määrati väeosadesse. Esimese kursuse järele algas kohe teine.

1917.a. segastes oludes ja Vabadusesõja alul oli ohvitseride kutseliiki pääsnud osalt selleks täiesti kõlbmatu element - mitmesuguseid afääriste ja juhusteotsijaid, kel sageli puudus koguni ohvitserile vastav ettevalmistus. Ohvitseride kaadri puhastamiseks kõlbmatuist isikuist, Ülemjuhataja käsul moodustati korraldusvalitsuse juures eriline komisjon ohvitseride teenistuselehtede läbi-

vaatamiseks. Väeosaülemaid kohustati komisjonile saatma iga ohvitseri kohta kindlate vormide kohaselt koostatud teenistuselehed, kus vastavate ametlike dokumentide puududes, kõik andmed pidid olema tõestatud vähemalt kahe ohvitseri allkirjaga. Samal alusel seati korda ka sõjaväe ametnike ja arstide teenistuselehed.

Ohvitseride auastmeis kõrgendamine sõjaajal sündis kiirendatud korras, väljateenitud aja eest ja väljaspool harilikku korda, Vabadussõjas ülesnäidatud vahvuse ja teenete eest.

Ohvitserkonna sisemise elu korraldamise alal ülemjuhataja käsukirjades leidub mitmeid valje nõudeid. Ohvitserilt nõuti tema kutsele vastavat väärilist käitumist seltskonnas ja avalikes kohtades, milleks seal oli keelatud joomine, lohakas riietus ja osinemine. Ohvitseri käitumise kohta maksmapandud kindlatele nõuetele vaatamata oli joomine ja ulaelu sõjaajal ohvitserkonnaski levinenud võrdlemisi laialiselt, mis vägede juhatuse võitluse selle pahega tegi võrdlemisi väga raskeks. Et ohvitseride omavaheline läbikäimine ja üksteise kasvatuslik mõjutamine sealjuures omas suure tähtsuse, siis, selle võimaldamiseks märtsikuu keskpaigas Tallinnas kutsuti ellu ohvitseride kasiino. Kasiino pidi ühtlasi aitama kaasa ohvitseride majanduslike huvide korraldamisele, võimaldades "artelli alusel söögilauda sisse seadida". Kasiinot juhtis komitee. Mõni kuu hiljem, 5.09. Ülemjuhatajalt kinnitati esimene Eesti Rahvaväe ohvitseride kogu põhikiri, kus Vabariigi ohvitserkonna sisemise elu korraldamine oli nähtud ette üleriiklikku organisatsiooni - Ohvitseride Kogu - raamides. Kogu tegevust pidi juhtima kogu juhatus ja vanemate kogu, mille valis peakoosolek. Iga iseseisva väeosa ja asutiste juures pidid kutsutama ellu ohvitseride kogu osakonnad, mis töötasid maksva põhikirja alusel. Kuigi Vabariigi ohvitseride kogu tegelikult suudeti kutsuda ellu alles pärast sõja lõppu, on see põhimõte, organiseerida meie ohvitserkond üleriiklikult, jäänud püsima tänapäevani, mis iseendast juba näitab ta elujõulisust.

Väga tähtsaks rahvaväe isikulise koosseisu korraldamisel osutus sõjaväelise <u>vormiriietuse</u> ja <u>väliste tunnusmärkide</u> küsimuse lahendamine, millel iseendast on suur kasvatuslik tähtsus. Ühine

vormiriietus aitab liita kokku kogu sõjaväe pere üheks tervikuks, kuna juhtivaile tegelasile ettenähtud eraldusmärgid võimaldavad neid hõlpsasti tunda ära nii alluvail kui väljaspool sõjaväge seisvail kodanikel. Vabadusesõja alul nii sõdurkond kui juhtkond oma riietuselt oli ärmiselt kirju ja mitmekesine. Sealjuures juhtide eraldamiseks sõdureist puudusid igasugused välised tunnusmärgid. Rahva arusaamised tol ajal selleski küsimuses olid niivõrd radikaalselt revolutsioonilised, et pagunit ohvitseri õlal loeti endise vene aja tagasituleku tunnusmärgiks. Kasvanud välja neile aimolisest kehvusest ja ettevalmistamatusest niisugune olukord vormiriietuses sõja alul oli paratamatu ja vähemalt sõdurite suhtes jäigi suurelt jaolt maksma koguni kuni sõja lõpuni. Riik ei jõudnudki nii kaugele, et oleks võinud varustada vormiriietega kogu rahvaväelaste pere, kuigi 23.03. sõjaministrilt kinnitati "Eesti rahvaväelaste uniformi kirjeldus" (Ü pvk.22.04. Nr.146). Eesti mütsimärki ja pagunoid kohustati kandma kõiki ohvitsere ja ametnikke. Kuna ainult mütsimärgid anti välja ka sõdureile, siis viimane kujunes õieti kogu rahvaväes ainsaks ühiseks välistunnusmärgiks kuni sõja lõpuni.

Püüdes kõigi abinõudega tõsta esiplaanile neid, kes seda väärisid, ülemjuhatus võttis ühtlasi tarvitusele valjud karistusabinõud nende suhtes, kes neil või teistel põhjustel olid unustanud oma kohused. Ülemate distsiplinaarkaristuste kõrval karistusi määravate asutistena olid juba taandumisel kutsutud ellu sõjavälja kohtud ja sõjaringkonna kohus. Neile lisandusid hiljem veel polgukohtud. Levinenuim süütegu Vabadusesõja alul oli olnud väejooks. Seda harilikult mitte niivõrd kurjast tahtmisest hoida kõrvale oma kohustustest, kui lihtsalt segaste sisepolitiliste olude tõttu. Et väejooksus süüdimõistetud rahvaväelastele anda võimalus uuesti tagasi saada oma kodaniku õigused, selleks ülemjuhataja käsukirjaga võimaldati koguni neile, kes olid mõistetud surmitööle, omal palvel minna sõjaliinile. Neid, kes lahinguis vähemalt kolm korda olid näidanud üles erilist vahvust, kästi otse panna täieliseks amnesteerimiseks. Selle käsu alusel paljudes väeosades moodustati erilised "jooksikute üksused", kes jul ete ohvitseride juhatusel

kujunesid varsti parimaiks löögiosadeks. Sellega karistuski oli osatud ära kasutada kasvatusabinõuna. Samasuguseid tagajärgi ohvitseride suhtes andis nende alandamine reameheks ja kõrgendamine hiljem erilise vahvuse eest, endisse auastmesse.

Rahvaväe mobilisatsiooni käiku kuni maikuu lõpuni iseloomustavad järgmised arvud:

kuni 5.01.19. mobiliseeritud - 15.342 meest
" 1.02.19. -"- - 21-339 "
" 1.03.19. -"- - 26.151 "
" 1.04.19. -"- - 31.271 "
" 25.05.19. -"- - 39.022 "

Neist arvudest selgub, et, vaatamata raskele taandumisele, oli mobilisatsiooni intensiivsus detsembrikuu jooksul siiski umbes kolm korda suurem järgnevaist kuudest, kus iga kuu mobiliseeritud meeste arv tousis ümarguselt viiele tuhandele. Sealjuures detsembrikuus oli käimas üleriiklikult 8 aastakäigu mobilisatsioon, neist 21-24.a. vanuseni kuulutatud välja 27.nov. ja 24-28.a. vanuseni - 9.detsembril . 11.01. asuti võtma mehi 28-35.a. vanuseni, kusjuures rinde lähemas ümbruses kogu aeg mobiliseeriti mehi 18-45.a. vanuseni. 3.jaanuaril 1919. andis Aj.Valitsus sõjaministeeriumile loa mobiliseerida ka 18 aastased. Selle tegelikule teostamisele aga suti alles aasta keskpaigas. 20.05. anti sõjaministrile õigus rahvaväkke võtta koguni 17 aastased ja kaitseliitu - 16 aastased noormehed, mille teostamisele aga tegelikult ei asutudki. Rööbiti rahvavaelaste mobilisatsiooniga jaanuari alul kuulutati välja ka arstide, veterinaararstide ja velskerite mobilisatsioon, sest et neist ametimeestest oli rahvaväes suur puudus. Ohvitserid olid sunduslikult mobiliseeritud juba novembris. Üksikute ohvitseride-eriteadlaste vabastamine rahvaväest tsiviilasutistes teenimiseks võis sündinda ainult Vabariigi Valitsuse igakordse sellekohase otsusega.

Sisepolitiliselt raskete kaitselahingute ajajärk maal möödus Asutava Kogu valimiste ja kokkuastumise tähe all. Veebruari alul rindel viibides, oli ülemjuhataja, kes jälgis pidevalt rahvaväe üldist meeleolu, märganud, et kõikide soov oli näha Asutava Kogu

võimalikult peatselt kokkuastununa. Oma muljed ta tegi kohe teatavaks peaministrile. 8.02. Maapäeva Vanematekogu ja Asutava Kogu valimiste peakomitee ühisel istungil otsustatigi Asutav Kogu kutsuda kokku 23.aprillil ja valimised selleks pidada ära 5.,6. ja 7. aprillil. Peab üldiselt märkima, et kogu rahva tolleaegses arusaamises Asutava Kogu kui maa pärisperemehe aade ja autoriteet seisis väga kõrgel. Tundes rahvas valitsevaid meeleolusid juhtivad võimud tegid kõik neist oleneva, et, raskele sõjaajale vaatamata, tagada kodanikule täieline vabadus oma tahte avaldamiseks Asutava Kogu valimiste kaudu. Valitsuse korraldusel rahva koosolekuid selgitustöö tegemiseks Asutava Kogu heaks võidi pidada täiesti vabalt, harilikus teatamise korras politseivõimudele. Erilise juhatuskirjaga korraldati Asutava Kogu valimised rahvaväes (Ü 88-47). Politilise kihutustöö tegemine rahvaväes oli keelatud, kuid sõdurid võisid sellekohaseist koosolekuist väljaspool sõjaväge võtta osa oma ülemuse loaga vabal ajal. Ülemjuhataja erikorraldusega Asutav Kogu ise seisis kogu rahvaväe kaitse all, millega kõrvaldati kõik võimalikud takistused ta kokkuastumiseks. Asutava Kogu valimised toimusidki takistuseta, ettenähtud tähtpäevadel, rahva ja sõjaväe olaval osavõtul, kusjuures parteidelt esitatud nimekirjade järgi kohad parlamendis jagunesid järgmiselt:

1. Eesti Sotsialdemokraatlike tööliste partei . 41 kohta
2. Eesti Tööerakond ..... - 30 -"-
3. Saksa erakond Eestimaal ..... - 3 -"-
4. Eesti Maarahva Liit ..... - 8 -"-
5. Kristlik Rahvaerakond ..... - 5 -"-
6. Eesti Rahvaerakond ..... - 25 -"-
7. Eesti Sotsialistide Revolutsionääride partei- 7 -"-
8. Vene kodanikkude kogu ..... - 1 -"-

Kokku: 120 kohta.

Saadud häälte arvu järele olid sotsialistid (15428 h.) esikohal ka sõjaväes. Neile järgnes tööerakond - 10392 h. ja rahvaerakond - 6653 h. Rahva üldised meeleolud peegeldusid seega tõetruult ka sõjaväes. Asutava Kogu kokkuastumise päev 23.aprillil kujunes suureks pidulikuks hetkeks, mille ajaloolist

tähtsust hinnati õigusega väga kõrgelt. Asutava Kogu avamine Maapäeva esimehe K.Partsi poolt teostus ajaloolisis Estoonia ruumes, valitsuse, ülemjuhatuse, välisriikide esindajate ja rohkearvulise rahva juuresolekul. Avamise päevaks pealinn oli end pannud lippude pidurüüsse ja Estonia ilustatud rohelisega. Asutava Kogu esimeheks valiti A.Rei (sotsiald.). Esimehe tänuavalduse puhul rahvaväele, kelle kaitsel rahva esindajad olid võinud kokku tulla, puhkesid valla tormilised kiiduavaldused ja austusavaldus saalis viibiva ülemjuhataja kindral J.Laidoneri aadressil. Tänu avaldati ka Aj.Valitsusele, pärast seda kui viimane oli esitanud oma lahkumispalve. Valitsuse juht märkis sealjuures, et ta oma tööd kuni Asutava Kogu kokkuastumiseni ise oli arendanud kolmesuguse eesmärgiga: lüüa vaenlane tagasi Vabariigi piiridelt, jalule seada sisemine kord maal, teha kõik, et Asutav Kogu võiks kokku tulla. Esimene ülesanne kuulus eeskätt loomulikult Vabariigi sõjavägedele, kes sellega oli tulnudki toime hiilgavamalt ja kiiremini kui vast mõni nädal tagasi oleks võinud loota ka kõige suuremgi optimist. Maikuu lõpul võis ülemjuhataja teatada rahvaesindusele, et "vaenlane on täielikult Eesti piiridest välja aetud ja meie maa lõpulikult vaenlasest puhastatud." Kindla riikliku korra ülesehitamiseks Aj.Valitsus ja üksikud ministeeriumid olid pannud maksma hulk seadlusi ja määrusi, mida omalt poolt täiendasid ülemjuhatuse, sisekaitse ülema ja kohalike riigivõimu esindajate määrused. Vabariigi valitsuse seadusandlus kuni Asutava Kogu kokkuastumiseni oli puudutanud ühel või teisel viisil kõiki rahva ja riigi elu avaldusi, käsitledes töö korraldamist nii valitsuses endas kui teistes riigi- ja omavalitsusasutistes, vabariigi kohtute tegevust, komissaride tegevust, riigi ja kiriku, riigi ja kodaniko, tööliste ja tööandjate vahekordi, koolide korraldamist, rahva tervishoiu ja rahvamajanduslikke küsimusi.

Valitsuse enda tegevuse suhtes pandi maksma kõigepealt kindel kord mitmesuguste seaduste ja administratiivsete korralduste väljaandmise ja väljakuulutamise kohta. Peale valitsuse seadusandline algatus kuulus ka üksikuile ministeeriumidele. Seaduste ja administratiivsete määruste lõplik redigeerimine kuulus kohutministee-

riumile. Nende väljakuulutamine sündis "Riigi Teataja" kaudu. Mitmesuguste juriidiliste küsimuste lahendamiseks valitsuse juures kutsuti ellu juriidiline komisjon (RT.Nr.5-1919.). Vabariigi põhiseaduse ja ajutise valitsemise seaduse eelnõu väljatöötamiseks kutsuti 12.03. ellu eriline õigusteadline komisjon, kes koosnes poliitiliste parteide esindajaist. Valitsuse otsused koosolekuil tehtakse lihthäältteenamusega, kusjuures häälte poolekslangemise korral otsustab juhataja hääl. Valitsuse otsused protokollitakse sekretäri poolt mõttevahetusi märkimata.

Kõik riigi- ja omavalitsusasutistes, samuti sõjaväes ja kaitseliidus teenivad isikud kohustati andma puhalik vandetõotus jääda truuks Eesti demokraatlikule Vabariigile ja Aj.Valitsusele, täites oma parema arusaamise järele kõiki tema peale pandud kohustusi.

Vabariigi kohtute korraldamise alal oli Aj.Valitsusel aprillis 1919. läinud korda juba luua üle maa sama tihe rahukohtunike võrk kui see oli endise vene valitsuse ajal, pannes töole 30 jaoskonna rahukohtunikku. Peale selle töötas 4 rahukogu ja ringkonnakohus. Kokku oli ametis 61 kohtunikku (As.K.protok.Nr.4.1919.lk.144). Oli kutsutud ellu ka administratiivkohtud ja kõrgeima kohtuinstantsina Riigikohus. Riigikohtu liikmed aga olid veel valimata, sest arvati, et õigus selleks peab kuuluma As.Kogule. Sõjaväekohtute, sõjavälja- ja polgukohtute tegevuse kohta Aj.Valitsuse poolt olid pandud ühtlasi maksma lihtsamad korraldused.

Tähtsamaist seadustest väärib tähelepanu notariaalseadus ja määrused mitmesuguste seltside registreerimiseks.

Ajutise Valitsuse komissaride tegevuse kohta Maanõukogu poolt pandi maksma 6.02.eriseadus, kus komissaride ülesandena nähti ette järelvalve kõigi ametiasutiste ja ametnike üle, et nad täpselt täidaksid Vabariigis maksvaid seadusi ja valitsuse määrusi. Peale revideerimise õiguse komissaril olid volitused tarbekorral ajutiselt tagandada ametist omavalitsustegelasi ja neid võtta seadusliku vastutusele. Segastes sisepolitilistes oludes Vabadusesõja alul komissaride instituut aitas kahtlemata kaasa kindla riikliku korra loomisele maal. See instituut kaotati siseministeeriumi korraldusega 18.08.,kus järelvalve omavalitsusasutiste tegevuse üle

läks siseministeeriumi kätte.

Kiriku lahutamine riigist nõudis selle juhtiva organi - konsistooriumi - suhete lähemat korraldamist riiklike asutistega, mis sündiski valitsuse määrusega 18.02. Samuti pandi seadusandlikult maksma Ev.Lutheri usu ja greeka-katoliku usu koguduste ajutine omavalitsuslik kord, mille järele koguduste juhtivateks organiteks loeti taiskogu, nõukogu ja eestseisus.

Koolide tegevus taandumisel ja suurelt jaolt ka vastupealetungil oli jäänud soiku. Enamik õpilasi ja õpetajaid oli astunud rahvaväe ridadesse. Maa vabanedes vaenlasest tehti suuri jõupingutusi selleks, et noorsugu võiks uuesti asuda oma katkestatud õppetöö jatkamisele. Tihti ei suudetud. Raskete lahingute tagajärjel rindel ülemjuhatus võis vabastada õpilasi ja õpetajaid sõjateenistusest vaid osaliselt. Olukorra paratamatul sunnil sellekohaseid palveid tuli korduvalt lükata edasi (S52-50). Tihti ei saanud aga ka kohalik väeosaülem täita ülemjuhatuse nõudeid vabastamise asjus, sest et ägedad lahingud rindel seda ei võimaldanud. Seljataga kooliõpilased, õppetöö kõrval, olid sunnitud kandma ka vahiteenistust ja võtma osa sõjalisest õppusest, teenides kas kohaliku kaitseliidu või eriti moodustatud õppurüksustes. Näiteks kujunes enne lõunat koolis käiva noormehe päevakava Tallinna kooliõpilaste pataljonis järgmiseks: ülestõusmine - k. 0630, hommikueine - k. 0700-0730, koolis - k. 0730-1300, lõuna - k. 1300-1430, sõjaline õppus - k.1500-1700, tundide ettevalmistamine k.1700-2000, õhtusöök - k.2000-2100, vabaaeg - k.2100-2230, magamaminek - k.2330. Sealjuures vahiteenistuses õppur-sõduril tuli olla iga kaheksa päeva tagant 24tundi (Sm 54-284,285). Õppides ja end sõjaliselt harjutades, kasvas seega Vabadusesõja päevil meie õppur-sõdur,valmis käima nende kangelaste jälgedes, kes sõja esimestel päevadel olid läinud välja kodumaa kaitseks. Selle suure vahega, loomulikult, et sõjaline väljaõpe oli tublisti tõstnud õppur-sõduri osavust ja oskust võitluses. Koolide korraldamine üle riigi teostus juba 1917.a. maanõukogu poolt antud "Eestimaa koolivalitsuse ajutise korraldamise" alusel (As.Kogu prtk.Nr.5.1919.lk.187). Selles seaduses olid ette nähtud maa koolivalitsus, hiljem haridusministee-

rium, maakondade koolivalitsused ja valdade kooli korraldus. Kaotatud oli kihelkondade koolikorraldus, mis koolid vabastas ühtlasi kiriku mõju alt. Haridusministeeriumi algatusel kutsuti hiljem ellu ka linnade koolivalitsused. Vahetult ministeeriumile allusid: Tartu ülikool, Tartu loomaarstide ülikool, Tartu õpetajate seminar ja Käsmu meremeeste kool.

Hariduse alal Aj.Valitsuselt viidi ellu emakeelse kooli ja ühtluskooli põhimõtted. Õppetöö tegeliku korraldamise alal ühtluskoolis haridusministeeriumi määrusega pandi maksma ajutised tunnikavad. Nädalatundide üldarv koolides kõikus 22-35 vahel, kusjuures emakeelele oli pühendatud 3-8 tundi nädalas. Väärib vast märkimist, et esimese võõrkeelena ajutises tunnikavas esines veel vene keel, 3-4 tunniga nädalas (RT.Nr.3, 1919.a.).

Muude Valitsuse korralduste hulgas väärivad erilist tähelepanu veel järgmised: seisusliste asutiste likvideerimine, ettevalmistavad korraldused maaküsimuse lahendamiseks, nagu mõisate kontrolli alla võtmine, rüütelkondade mõisate riigistamine ja peremeesteta mõisate jaotamisele asumine rahva kätte, sõjakahjude küsimuse korraldamisele asumine, täpsemate juhtnööride andmine Eesti kodakondsusse astumiseks, mis põhijoontes oli korraldatud juba Ma nõukogu määrusega 26.nov.1918.a. riikliku sidevõrgu kasutamise korraldamine ja rahva tervishoiu alal - võitlus nakkushaigustega, mille levimist oli karta sõjaajal.

Asutav Kogu oma ülesandeks luges eeskätt tähtsamate seaduste väljatöötamist, milledest esikohal seisis riigi põhiseadus. Põhiseaduse küsimuse oli omal ajal tõstnud üles juba Maapäev. Maapäevalt valitud eriline komisjon töötas välja "ajutise põhiseaduse" kava, mis tuli esmakordselt Asutavas Kogus arutusele 24.aprillil. Mitmete põhimõtete pärast tekkisid sealjuures väga elavad vaielused.

Mõtetevahetusel juba tol ajal juhiti tähelepanu neile puudusile, mis teiste demokraatlike riikide kogemusil, olid tulnud ilmsiks parlamentliku korra juures. "Parlamentaristlik kord", märgib rhv. J.Tõnisson, "on liig kõikuv ja liikuv, ministeeriumide ja valitsuse vahetus sünnib sagedasti nii ruttu, et valitsus veel

õieti jalgu alla ei ole saanud, enne kui ta peab lahkuma" (As.Kogu prot.Nr.2.lk.47). Valitsuse püsivamaks muutmise eesmärgil, Maapäevalt väljatöötatud eelnõu nägi ette selle ametisse määramise kindla aja peale. Nii et valitsus võis jääda kohale ka siis, kui tal puuduski As.Kogu usaldus. Need mõtted leidsid aga kindlat vastuseisu just As.Kogu vasakul tiival, kes oma rõhuvas enamuses oli kindlasti selle poolt, et meil peabki olema ainult üks võimukandja ja see on parlament ehk As.Kogu ise. As.Kogu ainult delegeerib osa oma võimust valitsusele ja seda loomulikult ainult senikauaks kuni viimasel on parlamendi usaldus. Valitsus tehti seega täiel määral rippuvaks As.Kogust. Nende põhimõtete kohaselt kujunes ka "ajutine põhiseadus" ehk, nagu ta nimetati As.Kogu komisjoni poolt, "Vabariigi ajutine valitsemise kord", mis võeti vastu As.Kogus 4. juunil 1919. Väärib märkimist, et selle seaduse alusel koguni riigiesinduse ülesanded kuulusid mitte peaministrile vaid As.Kogu esimehele. Vabariigi Valitsus ajutise valitsemise korra alusel kutsuti ametisse üheks või jäädav põhiseadus varem välja töötatakse ja maksma pannakse, siis selle põhjal moodustatud valitsuse tegevusse astumiseni.

Eesmärgiga kogu Maailma ees demonstreerida Eesti rahva vankumatut tahet, püsida ja jääda iseseisvaks, As.Kogu luges tarviliku[k]s avaldada erilise "Seletuse Eesti riiklisest rippumatusest", mis nimelisel hääletusel võeti vastu 19.mail. Oma seletuses As.Kogu konstateerib kõigepealt, et Eesti rahvas ajalooliselt on elanud vabana ja iseseisvana. Väevõimuga vallutatud ja mahasurutud temas ei ole kunagi kustunud tung iseseisvusele. Viimane puhkeski esimesel soodsal hetkel, Maailmasõjas, kus Eesti rahvas oli esimeste hulgas teostamas rahvaste enesemääramise õilsaid põhimõtteid. Kiskudes end lahti vene rahvast, kes teda alaliselt on kohelnud hoolimatult ja vägivaldselt, Eesti rahvas ei taha aga mitte olla Venemaale vaenulik. Oma riikliku rippumatuse aluseks ta loeb oma liikmete kõrget kultuurilist ja majanduslikku taset, mis tagab talle jõukohase arengu teiste rahvaste peres. Olles kaitsenud oma vabadust juba kuue kuu jooksul, Eesti rahvas tahab seda teha tulevikuski viimse veretilgani.

As.Kogu kui maa pärisperemehe deklaratsioon meie iseseisvusest osutus eriti vajalikuks selle vaenuliku propaganda mahasurumiseks, mis meie vastu levitati Lääne Euroopas nii vene valgete kui ka saksa landesväärі ringkondadelt ja kus meid püüti asetada ühele tasemele enamlastega. Enamlikuks tembeldati kõigepealt As. Kogu oma pahempoolse enamuse tõttu. Sakslasi ajas eeskätt marru meie radikaalselt kavatsetav suurmaaomanduse sunnivõõrandamine, mida võrreldi N.Venes maksva maa riigistamisega. As.Kogu deklaratsioon tõendas kogu Maailmale, et, vaatamata meie suurtele majanduslikele ja politilistele reformidele, ei ole meil midagi ühist enamlusega, kellega peame võitlust elu ja surma peale.

Kuna As.Kogu ise oli oma tähelepanu koondanud suure tähtsusega seadustele, siis riigi jooksvat elu puutuva seadusandluse korraldamiseks loodi eriline seadusandlik asutis, nn. seadusandlik delegatsioon. Viimane As.Kogu istangute vaheaegadel teostas ka ülemvalvet Vabariigi Valitsuse üle.

1.mail puhkes Tallinnas trükitööliste streik. Kõik ajalehd jäid seisma. Ei ilmunud isegi "Riigi Teataja" ja seisis ka raha trükkimine. Ainukene ajaleht, mis Tallinnas jätkas ilmumist oli põrandaalune "Kommunist", omandades nüüd täiesti monopoolse seisukoha. Ülemjuhataja staabi väljaandel hakkas ilmuma "Ülemjuhataja Staabi Teataja", alam-polk. J.Rinki vastutaval toimetusel. Seda ajalehte ilmus 10 numbrit. Streik nähtavasti kandis majanduslikku laadi. 14.aprillil oli nimelt raamatutööstuses töötajate ametiühisus trüki- ja köitmisekodade omanike seltsilo esitanud uue töölepingu eelnõu, mis nägi ette palkade tõstmise. Selts, vabrikantide ühisuse liikmena, ei tahtnud aga astuda omaette läbirääkimisse töölistega, vaid ootas ühisuse poolt astutavaid samme. Kuna töö- ja hoolekandeminister K.Ast 1.märtsil juba oli tagasi astunud ja temale järeletulejat ei oldud valitud, siis oli raskendatud ka riiklik vahetalitus konflikti lahendamisel tööliste ja trükikoja omanike vahel. Streik venis seega pikale (streik kestis 15 pv.) Ajakirjanduse puududes kasvas rahva hulgas pealinnas kiiresti ärev meeleolu, mida enamlik kihutustöö kasutas osavasti ära, et streiki viia politilisele pinnale. Õhutati nimelt üldist streiki kõigis

ettevõtetes, raudtee kaasa arvatud. Üldstreigi alguse tähtpäevana oli ette nähtud 10.mai. Ärev meeleolu Tallinnast levis seetõttu kiiresti ka teistesse linnadesse, sedaenam, et Aj.Valitsuse lahkumisega 23.aprillil alanud valitsuse kriis oli ka veninud, ette nägemata ta lõppu. Pikki, tüütavaid vaielusi erakondade vahel tekitasid juba põhimõtted, mille alusel valitsus tuleks kokku seada. Algatus sel alal oli tööerakonna käes, kelle ettepanekud ka poajoontes võeti vastu. Kõige rohkem tingiti aga kohtade arvu pärast valitsuses, eriti selle üle, kas rahvaerakonnale anda seal kaks või kolm kohta ("Vaba Maa" 16.05.1919.). Kõigile neile kauplemistele tuhiste asjade pärast tegi lühikese lõpu lahkunud Aj.Valitsuse tungiv sooviavaldus 7.05. Asutava Kogu juhatuselo - rutata uue valitsuse moodustamisega, "sest et seesmised kui ka välised olud nõuavad kindla, rahvaosinduse enamuse peale toetuva, uue valitsuse loomist." Nimetatud sooviavaldus tuli arutusele As.Kogu erakorralisel koosolekul, 8.05, kus, juhatuse ettepanekul, lõplik kokkulepe rühmade vahel saavutati poole tunnilise vahcaja vältusel. Uus valitsus kinnitati ametisse järgmises koosseisus: pea- ja sõjaminister - O.Strandman (tööer.), haridusminister - J.Kartau (sd), välisminister - J.Poska (rhv), kohtuminister - J.Jaakson (rhv), põllutööminister - T.Pool (tööer), rahaminister - J.Kukk (tööer), siseminister - A.Oinas (sd), tööstus-kaubandus- ja teedeminister - N.Köstner (sd), töö-hoolekandeminister - A.Palvadre (sd). Uus valitsus moodustas seega koalitsiooni kolmest suuremast erakonnast Asutavas Kogus - sotsialistid, tööerakond, ja rahvaerakond, koondades oma seljataha 120-st As.Kogu liikmest 96. Uus valitsus nimetas end Vabariigi Valitsuseks. Uue valitsuse esimeseks mureks oli ohtliku streigiliikumise likvideerimine. Kuna töö- ja hoolekande ministeeriumi püüded küsimust lahendada kokkuleppe teel tööliste ja trükikojaomanike vahel nurjusid täielikult, siis otsustas valitsus 9.05. 5 suuremat trükikoda sekvestreerida, mis teostatigi 14.maiks. Riigi valdamisele võetud trükikodades saavutati kiiresti kokkulepe töölistega palga asjus ja 15.mail võisid juba ajalehed uuesti ilmuda. Üldise streigi puhkemine hoiti ära Ülemjuhataja korraldusega, millega riiklikes ja sõjaväelistes asutistes keelati ära tööltlah-

kumine, kuna need, kes siiski streikima hakkasid, langesid sõjakohtu alla.

Uue valitsuse deklaratsioon kanti ette Äs.Kogus 12.05. Oma ettekandes peaminister rõhutas kõigepealt vajadust jätkata sõda kuni oleme saavutanud kindla rahu, milleks valitsus lubas teha kõik "et rahvaväes hoida alal kindlat ja julget meelt". Välispolitikas mainiti esijoones meie iseseisvuse õiguslist tunnustamist. Sisopolitiliselt kriipsutati alla vajadust panna maksma riigis kindel õiguslik kord täiesti demokraatlikul alusel, milleks tuleb töötada ümber terve rida seadusi. Riigi rahandust valitsus lubas rajada kindlale alusele. Eesti margale loodeti luua kindel kurs, milleks leiti vajaliku olevat saavutada kõigepealt tasakaal meie sisse- ja väljaveos. Tähtsama sotsiaal-majandusliku uuendusena valitsus nägi ette maareformi läbiviimist ühenduses ajakohaste töökaitse- ja kinnitusseaduste väljaandmisega. Tööpuuduse vähendamiseks kavatseti korraldada seltskondlikke töid. Haridusalal lubati asuda 7 aastase üldise sundusliku alghariduse toostamisele. Üldiselt peab märkima, et Vabariigi Valitsuse deklaratsioon, sõja ajale vaatamata, sisaldas väga palju suuri lubadusi, millede suhtes suurelt jaolt võis juba ette öelda, et neid ei suudeta täita parimalgi tahtmisel. Kujunenud traditsioon aga nõudis ometi nende andmist, kuigi kõige üldisemal kujul, et vähemalt näiliselt rahuldada neid ringkondi, millele tugines valitsus.

Ühel ajal Aj.Valitsusega esines Asutava Kogu esimehele lahkumise teadaandega ka Vabariigi sõjavägede Ülemjuhataja.Lahkumise põhjendusena toodi ette, et ülemjuhatus, Aj.Valitsuse lahkumisega, kes tema ametisse määras, loeb lõpetatuks ka enda volitused, kuna, teiste riikide eeskujul, ülemjuhataja ühes oma lähemate abilistega, peab olema valitud uue valitsuse ja kinnitatud ametisse riigi kõrgeima võimu, s.o. Asutava Kogu, poolt. Lahkumise ettekandega oma ülemusele esines ka Ülemjuhataja Staabi ülem, polkovnik J.Soots. Nagu näha olemasolevaist materjalest (Ü 87-118-123) ei andnud Äs. Kogu juhatus ülemjuhataja lahkumise teadaandele ei eitavat ega ja tavat vastust, vaid jättis küsimuse lihtsalt otsustamata. Tekkis ebamäärane olukord, kus vägede kõrgem juht oma lähema abilisega maa

uue peremehe poolt " ei lahti lastud ega ka ametisse kinnitatu". Teisalt valitses eriti As.Kogu pahempoolseis ringkonnis, veel Maapäeva aegadest, vägede ülemjuhatuse vastu teatav umbusaldus. Ülemjuhatuse volitusi taheti seal näha vähendatuna. Kahtlemata küll ülemjuhatuse prestiiži nõrgendamiseks, As.Kogu poolt vastuvõetud uues valitsemise korras, pandigi maksma põhimõte, et Ülemjuhataja pidi valitama sõjaministri ja kinnitatama ametisse Vabariigi valitsuse poolt. Ka nõudis As.Kogu, valitsuse kaudu, endale kinnitamiseks sõjaväe koosseise, mis Nõj.Valitsuse otsuse järgi kuulus vägede ülemjuhataja kompetentsi.

Võitlus enamlusega sisemaal. Saaremaa mäss. Eesti puhastamine N. Vene vägedest, kellega läks kaasa ka palju koduseid kommuniste, halvas mõneks ajaks täielikult enamliku kihutustöö maal. Põrandaalustele meie edu rindel oli mõistagi raskeks moraalseks löögiks. Seniajani oldi tööliste ees aktiivselt uhkeldatud oma peatse võimuletulekuga Tallinnas. Nüüd varisesid need ilusad lootused haledasti kokku, mis masside silmis vähendas tugevasti tulevaste võimumeeste prestiiži.

Esimesest löögist toibutud asuti siiski aegamööda jällegi korraldama oma segipaisatud ridu. Püüdes leida uusi aluseid oma õõnestustöö jatkamiseks Eesti omariikluse vastu, enamlaste juhid suundsid oma kihutustöö relva nüüd peamiselt meie rahvaväe vastu. Rahvavägi oli tol ajal tõesti kujunenud enamluse peamiseks ja kõige ohtlikumaks vastaseks. Ta oli enamlust löönud kahekordselt - moraalselt, sisemaal ja oma võidukate relvadega - rindel. Uhke, kaljukindla terasmüürina seisis ta sise- ja välisvaenlase vahel, takistades nende ühinemist üksteisega. See müür tuli purustada. Teist teed enamlusel ei olnud võidulepääsmiseks Eesti Vabariigis. Võitlust rahvaväega alustati ägeda kihutustööga nii mobiliseeritavate meeste hulgas kui väeosades. Maa vabanedes vaenlasest laienes mobilisatsioon järjekindlalt, haarates endasse järjest rohkem kodanikke. On üldine nähe, et sõtta minna hea meelega ei taheta, välja arvatud vast hoopis väikene arv erandeid. Mobiliseeritavad moodustavad seega alati väga vastuvõtliku materjali osavasti suundud ki-

hutustööks. Ja osavusest vähemalt agitatsiooni tegemiseks enamlastel puudust ei olnud. Kihutustöö tegemiseks üle maa saadeti välja hulk rändavaid agitaatoreid. Targu ja ettevaatlikult püüti neoste-le seletada, et olevat mõtlematu ja ähmiselt kardetav minna sõdima suure ja vägeva Venemaa vastu, kelle sõjaväed, kuigi ajutiselt Eestist taganenud, on alustanud uusi kallaletunge ja tulevad varsti jälle tagasi. Olevat üldse mõtetu võidelda enamlastega nüüd "kus terve maailm on keemas ja igalpool valmib töörahva vastuhakkamine". Teisto sõndadega, sama kollitamine ja hirmutamine oma relvade jõuga, mis Vabadusesõja alulgi. Kinult selle suure vahega, et nüüd suuri sõnu ei suudetud enam toetada tegudega rindel. Ja paljastele sõnadele eestlane polo kunagi pöörnud erilist tähelepanu. Kommunistlik kihutustöö ka mobiliseeritavate hulgas kukkus seega üldiselt hoopis vähe vastuvõtlikule pinnale. Samuti ei olnud peaaegu mingit edu nende urgitsemistel ka väeosades. Eesti rahvaväe ideeline alus - võitlus oma kodumaa parema tuleviku nimel, samuti rahvaväe sisemine elu, distsipliin, omavahelised suhted ohvitseri ja sõduri vahel j.n.e. olid selleks liiga tugevad, et neid oleks suudetud vapustada mõnesuguste uduste lubadustega inimeste poolt, kes on alati jäänud võõraks Eesti rahva püüetele ja hingeolule.

Kui enamlik agitatsioon rahvaväes seega üldisolt nurjus täielikult, siis üksikuis kohtades rindel ja seljataguses ta andis oneti mõnesuguseid tulemusi. Kihutustöö halbadele tagajärgedele juhtisid korduvalt tähelepanu ülemjuhataja ja väekoondise juhid. Selle mõju halvamiseks nõuti, et "ohvitserid peavad oma meestega olema võimalikult ligemas ühenduses. Tagavaraosades pidid ohvitserid käima roodudes "mitte üksnes päeval õppuse aeg, vaid tingimata mitu korda päeva jooksul ka vabal ajal. Jseäranis õhtul ühes sõduritega ajalehti lugema, juttu ajama ja kõiki elusse, sõjasse ja politikasse puutuvaid küsimusi arutama ja selgitama". Nimetatud küsimuste selgitamiseks kästi harjutuste kavasse igapäev võtta üks tund. Vaenuliku agitatsiooni mõju jälgimiseks soovitati igas roodus vaatlejaiks määrata paar ustavat sõdurit. (l.p.16-3).

Maal ja linnades kommunistliku kihtustöö peamiseks objektiks olid endiselt töölised ja maatamehed. Agitatsiooni püüti kõigiti

kohandada neile sisepolitilistele meeleoludele, mis tol ajal valitsesid rahva hulgas. Ühenduses Asutava Kogu valimiste lähenemisega, sisepolitiline pinge kogu maal kasvas järjest. Parteipolitiline võitlus laienes ja teravnes. Meeldivate loosungitega püüdis iga politiline rühmitus endale hankida poolehoidu. Mis võib aga sõja ajal rahvahulke hõlpsamini kiskuda kaasa, kui peatsete rahuvõimaluste esiletõstmine. Sõja lõpetamise ja sõja sihtide määramise küsimused, pahempoolsete parteide algatusel tõusid seepärast päevakorda juba Maapäeva viimasel istungil veebruarikuul. Nende harutamine ja sõelumine ajakirjanduses arenes ja süvenes aga järjekindlalt kuni Asutava Kogu valimisteni, vaatamata sellele, et vaenlase järelejätmatud kallaletungid rindel ja enamluse äge kihutustöö sisemaal olid hävitanud õieti pisemadki võimalused tõsise rahu saavutamiseks. Näiteks oli enamlus kogu maal Asutavale Kogule kuulutanud välja boikoti. Töölisi ja maatamehi kutsuti üles valimistest Asutavasse Kogusse mitte osa võtma. "Mitte Asutavasse Kogusse lobisema, vaid püss käes punase lipu alla! See on meie tee! See on töörahva võitlusviis käesoleval ajal! (Iseseisvuse ikke all. lk.78). Ajal, kus meie vaenlane rindel ja sisemaal oli kuulutanud välja surmavõitluse iseseisva Eesti vastu, puhuti Eesti endas, sotsialistide eestvedamisel, seega rahujutte. Rahusobitajana Eesti ja N. Vene vahel pidi nende juttude järgi esinema Ungari enamliku valitsuse juht, tuntud kommunist Bela Khun.

Et politilist võitlust Asutava Koguga seada kindlamale alusele, otsustas eesti kommunistliku partei koskkomitee kutsuda uuesti ellu legaalse organisatsiooni, mille katte all võidi edukamalt läheneda töölistele. Kõige kohasemaks selleks osutusid tööliste ametiühisused, mida asutigi kavakindlalt üle võtma sotsialistidelt. Ühtlasi kutsuti 22.02. ellu "Eestimaa ametiühisuste keskmõukogu", kes pidi enda kätte koondama kõigi ametiühisuste tegevuse juhtimise. Ametiühisuste sildi all V.Kingissepp alustaski selle häälekandjas "Tööhääl" ägedat kihutustööd kõikide politiliste parteide vastu, nõudes nende asendamist ametiühisustega. Sealjuures aga enamlased ise ei mõtelnudki põrandaalust partei organisatsiooni asendada ametiühisustega, vaid viimane jäi ainult abiorganiks partei keskkomitee

juures.

Meie õnneks aga enamlaste kihutustöö Asutava Kogu vastu ei andnud nimetamisväärseid tulemusi. Eesti rahvas oli selleks politiliselt liiga kaine, Asutava Kogu kui maa pärisperemehe aade rahva hulgas liiga populaarne, kui et oleks võinud mõtessegi tulla ta asendamine mingisuguste ametiühisustega. Valimised Asutavasse Kogusse viidi läbi suure eduga, ilma et enamlik vastuagitatsioon teda oleks suutnud mõjutada vähemalgi määral.

Kui kommunistlik urgitsustöö ei andnud seega üldiselt nimetamisväärseid tagajärgi, siis üksikuis kohtades, mitmesuguste kohalike eritingimuste soodustusel, läks V.Kingissepal siiski korda tõsta ühe osa Eesti rahvast teise vastu. Kõige suuremal määral see õnnestus tal meie saartel. Saared vallutati teatavasti sakslastelt oktoobris 1917. Sellest ajast kuni novembrini 1918. nad kuulusid lõplikult Saksamaale. Sakslaste ainuvalitsejaks saartel oli olnud saksa kuberner Balck. Kuue päeva jooksul pärast saarte oma alla võtmist olid saksa sõdurid, ülemuse loal, pannud seal toime üldise röövimise ja riisumise, tehes paljud külad puupaljaks. Ka hiljem, toetatud kohalikelt mõisnikelt, olid sakslased saartel, veel suuremal määral kui mandril, ajanud puhtalujulist röövpolitikat. Nii kui nii kohva saarlase maarendi hind tõsteti mõisnikelt 500-600 kordseks. Saared ei ole kunagi tulnud välja oma toiduviljaga, nüüd võeti elanikelt ära viimased viljatagavarad. Harilikel aegadel oli saartelt palju inimesi käinud töödel "suurel maal". Nüüd oli võetud ka see võimalus. Saartel valitses seega kogu okupatsiooni ajal ärmiselt vali rahvuslik surutis, terav nälg ja töö puudus. Rahva silmis kõigi nende hädade peasüüdlaseks olid kohalikud mõisnikud, kelle vastu tunti seepärast ägedat viha ja meelekibedust. Saksa okupatsiooni langedes, mandrist eraldatud saartele Eesti valitsuse võim 1918.a. lõpul tungis väga pikaldaselt. Kauem kui kusagil mujal suutsid kohalikud sakslased siin end võimul hoida, tuginedes oma ühendustele Riiaga ja Liibaviga. Kuna informatsioon üldisest politilisest olukorrast oli saartel eriti nõrk, siis jäi saarlastele mulje, nagu töötaks ka Eesti valitsus käsikäes neile vihatud mõisnikega. Kõiki neid sotsiaalpolitilisi ja majanduslikke

vastuolusid saarlaste elus kasutasid osavasti ära kommunistlikud agendid rahva üleskihutamiseks maksva riigikorra vastu. Kihutustöö algas kohe pärast eesti riigikorra maksmapanemist saartel ja arenes väga edukalt. Peale ülaltoodud objektiivsete põhjuste selle nähte psühholoogiline alus juurdus asjaolus, et saarlastele kommunistlik agitatsioon oli veel täieliseks uudiseks. Saksa okupatsiooni raudrusika all oli saarlane jäänud täiesti puutumatuks enamliku valitsuse 1917-1918 aastate eksperimentidest. Enamlaste sõnu võeti seal seepärast puhta tõena. Neile omase osavusega suundus kommunistide agitatsioon saartel eeskätt kohalike mõisnike vastu. Viimaste kaudu taheti lüüa ka Eesti valitsust. "Teie, saarlased, olistusite viimastena ordumeeste vägivallale, raputage nüüd esimestena enestelt neetud parunite orjaiket!" Nii kõneldi saarlastele. Sealjuures saarlased muidugi ei teadnud, et parunite orjaike Eesti pinnal oli juba ammugi maha raputatud Aj.Valitsuse enda korraldusel.

Kommunistliku kihutustöö levik saartel oli soodustatud ka veel seetõttu, et maksva riigikorra esindajate vastupanu sellele kihutustööle kohapeal oli väga nõrk. Saaremaa maavalitsus kõigepealt, kui mitte otsekohe ei aidanud kaasa sellele kihutustööle, siis oma tasakaalutute väljaastumistega keskvalitsuse vastu suurendas vähemalt ärevust kodanike hulgas. "Nüüd oleme küllalt oodanud; nüüd võtame ise, kui meile ei anta; valitsus pidagu seda meeles, et kui ta meie nõudmist ei täida, siis rahvas omale seda, mis temal õigus saada, ise võtab." Sellelaadilisi mõtteid avaldas tol ajal Saaremaal valitseva partei "Sotsialistlise Töörahva Liidu" h. ülekandja "Saaremaa korduvalt oma veergudel, kui Aj. valitsus ei suutnud kohe asuda saarlastelt ihatavate mõisade jagamisele. Samal ajal need, kel asjaajamist oli maavalitsuses, kuulsid seal alaliselt niisuguseid sündmatuid avaldusi nagu "meie keskasutust ei tunnista, meie sülitame talle nägku, meie oleme siin peremehed" j.n.e. Niisugused tasakaalutud väljaastumised keskvalitsuse autoriteedi vastu oli muidugi vesi enamlaste agitatsiooni veskile, kõnelemata sellest, et inimesed, kes niiviisi suhtusid Aj.Valitsusele, muidugi sõrmegi ei liigutanud riigivastase kihutustöö takistamiseks. Valitsuse komissariga saartel maavalitsusel oli samuti alalisi kokkupõrkeid, mis takistas,

muidugi, ka tema tegevust. Kaugeltki oma ülesannete kõrgusel ei seisnud saartel ka vallavalitsused.

Niisuguses olukorras mässuliikumise eestvedajaile olid jäetud kõik võimalused oma musta ettevõtte viimiseks relvastatud väljaastumiseni Valitsuse vastu. Tõukena selleks oli Muhu ja lähemate Saaremaa valdade mobiliseeritud meeste kokkukutse 16.veebruaril Kuivastusse, kust nad pidi saadetama Tallinnasse. Oleskihutajate eestvõttel mehed juba 15.02. õhtul kogunesid külades kokku, kus otsustati mobilisatsiooni käsule mitte alistuda. Rõhuv osa mehi, eestlasele omase tagasihoidlikkusega, läks selle eesmärgiga laiali, igaüks oma koju. Aktiivselt välja astusid ainult käredamad mehed. Julgustavalt väljaastumiseks mõjus kahtlemata mõni päev enne seda teostunud kohaliku kaitseliidu täielik likvideerimine saartel, kus relvadki anti üle vastavaile vallavalitsusile. Kaitseliidu ülem ise, kapten Poopuu, ühes maavalitsuse esimehega, oli sõitnud koguni ära Tallinnasse. Muidugi sattusid kaitseliidu relvad vallavalitsustest hõlpsasti mässajate kätte. Mäss algas mobiliseeritud meeste vastuhakkamisega Kuivastes. Kohapeal tapeti ära ohvitser, kes ilma igasuguse relvastatud jõuta oli tulnud korraldama meeste saatmist Tallinnasse. Kuivastus võeti üle postkontor ja laskemoona ladu. Üle Orissaare levis mäss kiiresti ka Saaremaale. Mässu juhiks osutus üks endisi kohalikke Kaitseliidu ülemaid. Vastuhakkajate lähemaks eesmärgiks oli kohalike mõisnike hävitamine, kelledest mitmed tapetigi. Oma jõudude suurendamiseks liikumise eestvedajad otsustasid kuulutada välja meeste üldise kokkukutse, mis teostatigi ametlikult võimul oleva organisatsiooni - Sotsialistliku Töörahva Liidu nimel. Suur osa mässulistega ühinenud mehi ei teadnudki seepärast, et nad astuvad välja valitsuse vastu. Julgustamiseks väljaastumisele teatati, et Tallinn olevat juba enamlaste käes. Jääb seega vaid üle ühineda seltsimeestega. Teisal kõneldi, et väljaastumine on nõeldud koguni Eesti valitsuse toetamiseks mõisnike vastu. Teel Kuresaarde tekkisid esimesed kokkupõrked valitsusele truuks jäänud endiste kaitseliitlastega, kokku 150-200 meest. Teist osa, lipnik Johansoni juhatusel, asus korraldama linna kaitset, teine osa püüdis tõkestada mässumeeste edasiliikumist linna

poole. Linnas kuulutati ühtlasi välja sunduslik mobilisatsioon, mis andis umbes 300 meest. Ajutine kohalik kaitseliidu ülem, lipnik Tamm teatas sündmustest kohe ka Tallinnasse (KL 126-58-61). Ülemjuhataja käsk "Vabariigi vaenlaste poolt korda pandud vaenulise tegevuse mahasurumiseks Muhu-, Hiiu- ja Saaremaal" anti 17.02. Selle läbiviijaks määrati "Lembitu" komandör, leitnant Klaar, kelle käsutusse anti 132 jalameest ja 110 ratsameest ühes 12 kerge kuulipildujaga. Salk oli seega kiiresti liikuv ja tulejõult tugev. Salk jõudis Muhu saarele 18.02. pärastlõunal ja alustas tegevust kahes grupis, üks Kuivastu peale, teine üle Soonda Viira peale. Selle ja järgneva päeva jooksul puhastati mässajatest Muhumaa, kusjuures viimastega oli vähemaid kokkupõrkeid. 20.02. pärast pooletunnilist tulevahetust vallutati Orissaar. Sellega oli avatud tee Kuresaare peale, kuhu liiguti järgmisel päeval. Upa küla juures 21.02. löödi kõige ägedam lahing mässulistega, kusjuures viimaste kaotused osutusid väga raskeks - väljale jäi maha 136 meest surnutena (Ü100-139-142). Samal päeval jõuti Kuresaarde, mida mässajad vahepeal olid rünnanud mitu korda kuid asjatult. Järgnevatel päevadel kuni 7.märtsini puhastati riigivastastest saarte ülejäänud osad. Ühtlasi korjati elanikelt ära relvad, organiseeriti kaitseliitu ja toimetati mobilisatsiooni, mis mässu tagajärjel oli katkestatud.

Vabadusesõja ajaloos Saaremaa mäss esineb väga iseloomuliku ja õpetliku vahejuhtumina, näidates kujukalt, kuivõrd ohtlik on rahva sisemisele julgeolekule riikliku võimu nõrkus ja ta esindajate oskamatu käitumine kohapeal. Saaremaa mäss oli kahtlemata juhitud enamluse agitatsiooni ühisest keskkohast - Moskvast - ja kavatsetud ühise aktsioonina, koos rindel teotsevate vägedega. Sisemise mässurinde tekitamine vastaso maal kuulub kommunistlike võitlusviiside tähtsamate põhimõtete hulka, mida Eestiski püüti teostada suure püsivusega. Kahjuks puuduvad kindlamad andmed sellekohta, kuivõrd ja missugusel viisil väljaastumist Saaremaal kavatseti toetada väljastpoolt, milleta see ettevõte pidi ju, lõpuks, ikkagi olema määratud nurjumisele. Hilisemad kirjutised (Proletaarline revolutsioon Nr.7.lk.10) laseväd siiski läbi paista, nagu oleks niisugune toetus olnud kavatsetud, nimelt üle Riia lahe, Heinaste

juurest, kus tol ajal asusid läti kütiväe osad. Tegelike sammudeni need kavatsused siiski ei jõudnud, nagu tol ajal paljugi jäi teostamata enamuste loogis. Tõenäolisilult Moskva needki kavatsused likvideeris meie edukas tegevuses leinaste all, rõivides läti kütiväelt endalt võimaluse end nõrgendada sisemise mässurinde arvel.

Rahvamajanduse korraldamine. Ülevaate saamiseks rahva toitlusküsimuses 12.02. toitlusministeeriumis peeti ära suurem nõupidamine, millest võtsid osa toitlusministeeriumi ja kõigi maakondade esindajad. Veebruarikuuni oli maa, linnade ja sõjaväe toitmine sündinud täielikult kodumaalt saadud viljatagavaradest. Aruandeist kohtadelt selgus, et kuni 12.02. oli kogusummas rekvireeritud vilja: 627 tonni rukkeid ja nisu, 684 tonni otri ja 1822 t kaeru ja 365 t liha. Ühtlasi aga selgus ka, et edaspidi ei Lõuna Eesti maakonnad ega Virumaa ei olnud enam suutelised täiel määral varustama leivaga rindel asuvaid vägesid. Samuti oli ette näha raskusi Tallinna ja Narva linna varustamiseks leivaviljaga kodumaisetest tagavaradest, kuigi juba jaanuaris 1919. toitlusministeeriumi valitsuse loaga oli Tallinnas vähendanud harilikku leivanormi ½ naelalt 1/3 naelale ja rasketöölisele ühelt naelalt - 3/4 naelale. Üksikud maakonnad nagu Läänemaa ja Saaremaa vajasid koguni iseo toetust väljaspoolt. Toitlusküsimus veebruaris 1919. oli seega jõudnud oma teravuse haripunktini. Ühenduses leiva normi vähenemisega oli tunduvalt halvenenud ka leiva headus. Vägedele rindel ja linnadele anti juba sõna tõsises mõttes "hagana leiba", mis sisaldas kuni 70% kaera ja odra jahu. Toitlusolusid oli tugevasti raskendanud meie sügav taandumine maa sisemusse, mille tagajärjel mitmed rikkamad maakonnad kannatasid tugevasti vaenlase laastamise all. Ettetulnud raskusile vaatamata otsustati siiski jätkata rekvisitsioone maal. Nende läbiviimiseks valitsuse määrusega 25.02. kutsuti ellu üle maa 20 rekvisitsiooni komisjoni (R.T.Nr.14-1919.lk.106 Ülemjuhataja korraldusel nimetatud komisjonid toimetasid rekvisitsioone ka rahvaväe kasuks, kuna endised diviisiide ja varustusvalitsuse komisjonid kaotati ära. Rekvireeritavate ainete keskmised normid määrati iga valla kohta eraldi. Ühtlasi normeeriti maal

igale inimesele ja loomale ettenähtav vilja hulk järgmiselt: põllumehele aastas - 7 puuda, moonamehele, alates Jüripäevast kuni lõikuseni, 2 puuda hinge kohta ja maatainimestele - 18 naela kuus (3/4 nl. päevas). Lastele ja kergetöötegijale 8 naela leivavilja kuus (1/3 nl. pv.) Loomadele. hobustele 25 puuda, sälgudele ja varssadele - 8 puuda, vasikatele 3 puuda seale - 4 puuda vilja a stas. Seemneks lubati jätta rukist, nisu ja otri 12 pd. ja kaeru ning segavilja 15 pd. tiinu kohta (RT.18-1919.lk.141).

Raskeid toitlusolusid kergendas tunduvalt välisvilja kohalejõudmine Tallinnasse, millest esimene saadetis - 550 tonni saabus juba 9.veebruaril. Kuni maikuu lõpuni oli Eestisse veetud sisse leivavilja, jahu ja kaeratangu - 9255 tonni. Sissevedu oli sündinud Inglismaalt ja P.A.Ühendriige Abiandmise Komitee kaudu. Sissetoodud vilja kogust silmas pidades, võib arvata, et alates veebruarist 1919. sõjaväe, samuti Tallinna ja Narva linnade varustamine leivaviljaga sündis juba suurelt jaolt impordi arvel. Peale leivavilja oli me selleks ajaks toonud sisse ka muid toiduaineid, nagu heeringaid (2525 t), ube (290 t), soola (585 t), liha konserve (379 t), riisi (27 t) ja muid aineid vähemal arvul, kokku 13.422 tonni ja kondenseeritud piima - 197.320 purki. Toitlusminister, oma aruandes Asutavale Kogule, aprillil 1919.,kriipsutas alla, et "abisaamiseks ka toiduainetes oli kõigepealt meie vägede võitusid tarvis." Alles siis, kui meie väed olid maa puhastanud enamlusest, tõusis välismaa usaldus meie vastu niivõrd, et meile hakati saatma toidu- ja muid aineid. Vapper rahvavägi oli seega mitte ainult maa puhastanud vaenlasest, vaid ta ka päästnud kohutavast näljahädast.

Ühenduses toitlusküsimuse korraldamisega pidi valitsus ja põllutööministeerium aegsasti kandma hoolt selle eest, et tõsta meie põllumajanduse produktsiooni järgneval aastal. Selle küsimuse lahendamine oli tihedasti seotud ma küsimusega, mille lõplik korraldamine kuulus Asutavale Kogule. Valitsus omaltpoolt pidi aga viivitamatult astuma ettevalmistavaid samme selleks, et 1919.a. kevadel võimalikult kõik kõlbulik ma oleks üles haritud ja täis külitud. Ma nõukogu m ruse alusel 27.11.18. võeti kontrolli alla kõik mõisad. Kontrolli teostasid kohalikud vallavalitsused. Mõisad,

kus aga oli kindlaks tehtud korratu majapidamine, võeti hoolekande alla. Ühtlasi riigistati kõik endised vene kroonu-, põllupanga- ja rüütelkondade mõisad, kokku 128 maapidamise üksust, kogusummas 322.308 tiinu suuruses. Samal ajal asuti eeltööde tegemisele, et segastes sõja oludes peremeheta jäänud maaüksusi kiiresti jaotada ära neile, kes maad hädasti vajasid, s.o. popsnikele ja maatameestele. Sel teel võidi esimesed asunduskrundid jagada välja juba 1.maiks 1919., üldist maaseadust ootamata. Põldude seemendamine põllutööministri määrusega tehti sunduslikuks kõigile maapidajaile. Põllumaa, mis ministeeriumi määruse vastaselt jäi üles harimata, võidi, kohalike maavalitsuste otsusel, rentida välja neile, kes olid suutelised seda kasutama edukamalt ("Vaba Maa" Nr.53-1919.a.). Seemenks põllupidaja pidi hoidma alal rukist, nisu ja otri 12 puuda, kaeru ja segavilja - 15 puuda iga tiinu peale. Kuna kevadel üldiselt oli ette näha puudujääki seemneviljas, siis põllutööministeerium asus seda aegsasti hankima sisseostu teel välismaalt. Seemnevili osteti Taanist, kogusummas rukist 1267 tonni ja kaeru 716 tonni, mis aga jõudis kohale alles juunikuus. Seepärast oldi sunnitud võtma seemneks loomadele ettenähtud vilja, kuna ostetud vili hiljem kasutati ära loomade toiduks (Maj.min.Nr.4) Vili jaotati põllupidajaile omavalitsuste kaudu, kellele vilja saajad sügisel pidid andma tagasi vastava koguse vilja. Peale seemnevilja eriti mõisad vajasid toetust põllutööriistade muretsemiseks ja tööliste palkamiseks. Valitsus määras selleks neile krediiti 755.000 marka. Krediiti põllutööriistade muretsemiseks 1.250.000 marga suuruses anti ka E.Majanduse Ühisusele. Siseturul seemnevilja ost ja müük, valitsuse korraldusega 21.05.19, kuulutati vabaks. Kohalike vallavalitsuste loal seda võisid toimetada need majapidamised, kes olid täitnud oma sundvilja andmise kohustuse riigi vastu.

Põllutööriistade kõrval kevadise põllutöö edukus maal olenes suurel määral ka hobuste koosseisu kõlbulikkusest. Eestis on töö-hobuste kasvatus alati olnud kõrgel järjel. Kuid sõda, ja revolutsioon olid hobuste koosseisu viinud tugevasti alla. Üldisest hobuste arvust (168.000) oli mai lõpul mobiliseeritud sõjaväkke

hobuseid 9400. Nii sõjaväes kui maal kurnas aga hobuseid tüütav kärnatõbi, kus haigete hobuste üldarv loomaarst Arase andmeil (Pvl.Nr.42-1919.a.) tõusis 55000, ehk 30% hobuste üldisest koosseisust. Põllupidajate aitamiseks ülemjuhataja käsul sõjaväele mitte kõlbulikud hobused jaotati ära maavalitsuste kaudu ja nõrgajõulisi hobuseid anti teatavail tingimusil põllutöödele sööda eest. Head suguhobused anti sõjaväelt tagasi nende omanikele. Ühtlasi pidid ka väeosad, võimalust mööda, oma hobustega põllupidajaile aitama kaasa põllutöös.

Väliskaubandus. Kuigi väliskaubandust korraldavad põhimäärused anti Aj.Valitsuselt juba 1918.a. algas tegelik kaubavahetus välisriikidega alles veebruarikuul, maa vabanedes vaenlasest. Ühenduses sõjalise võiduga enamluse üle tõusis välisriiges tugevasti politiline usaldus meie vastu. Meiega sooviti juba astuda kaubanduslikku ühendusse. Meie esindajaile välismaal ja ka Tallinnasse hakkas juba tulema pakkumusi mitmesuguste kaupade peale. Välismaalt vajasime endiselt toiduaineid ja sõjalist varustust. Kuid esimeste soetamine sündis normaalselt meie harilike välisesindajate kaudu, siis varustuse hankimiseks sõjaväele ülemjuhatuselt lähetati välisriigesse - Soome ja Inglismaale - oma asemikud. Kaubanduslikku läbikäimist välisriigega raskendas esialgu asjaolu, et Eesti, endise Vene riigi osana, veel märtsikuul 1919. oli liitriikide sõjalise blokaadi all. Alles kui oldi lõplikult veendunud meie võidukast tegevusest rindel ning et olemo end enamlusest eraldanud, lubas liitlaste blokaadikomitee, alates 1.04.19., meiega astuda kaubandus- ja postiühendusse. Et kaubad siiski ei sattuks kuidagi viisi Vene- või Saksamaale sündis kaubavahetus kõigi Balti riikidega liitlastevahelise komitee kontrolli all.

Kaubanduslikuks läbikäimiseks Inglismaaga, kaubandusministri määrusega oli juba ja nuarikuus, Eesti saatkonna juures, kutsutud ellu "Londoni kaubandus- ja mereagentuur" A.Puhki juhtimisel. Agentuuri kaudu muretsetigi meile esimesed saadetised toiduaineid. Samuti läks korda meie esindajail hankida inglise valitsuse luba

suurema hulga kivisõe, petroleumi, nafta, määrdeõlide, bensiini, saabaste, soola ja heeringate väljaveoks Inglismaalt.

Kaubanduslik läbikäimine P.A.Ühendriigega sündis esialgu meie Kopenhageni esindaja, Menningu kaudu. Viimane oli astunud ühendusse Ühendriikide Taani Abiandmise komiteega, kellel Kopenhagenis olid suured toiduainetelaod. Väga väärtuslik oli ka P.A. Ühendriikide abi meie lastele. Alates aprillist 1919. anti abi iga kuu 20000 dollari väärtuses. Saadud abi jaotati ära alul "Ühistöö" ja hiljem Lastekaitse Ühingu kaudu, kelle andmeil toetust vajasid kogusummas 81.400 last. Mainuus algasid läbirääkimised P.A.Ühendriikide esindajaiga kaupade saamiseks nende Prantsusmaal asuvaist sõjaaegseist ladudest, mis niikuinii olid määratud likvideerimisele ja kust toimetati müüki ka teistele riikidele. Läbirääkimistel selgus, et P.A.Ühendriikide sõjaväe likvideerimise komisjon Prantsusmaal, senati otsuse kohaselt, võis müüa riiklikest ladudest kaupasid ainult erafirmadele. Et sellest takistusest üle saada, selleks mõne meie osindaja (A.Puhk, A.Sinisoff ja R.Eliaser) algatusel, koos Ameerika kodanik M.Rabinoffiga, kutsuti Pariisis ellu osaühisus "Revalis". Ühisuse eesmärgina põhikirjas oli nähtud ette "Eesti majandusliku elu jaluleseadmine, mis oli hävitatud välisriikide okupatsiooniga". Juunis 1919. välisminister J.Poska ja kaub.-tööstusminister N.Köstner sõlmisid E.Vabariigi nimel Pariisis "Revalisega" lepingu, millega valitsus selle osanikke määras "oma ainsaiks ja erandlikeks esindajaiks kaubanduslikus läbikäimises P.A.Ühendriiges, Lõuna- ja Kesk-Ameerikas ja teistes maades, kus nad võisid valitsuse huvides töötada tagajärjekalt". Nagu näha ametlikust kirjavahetusest (SM 28-29 ja Ü 83-331), olid meie esindajate esialgsed lootused kaupade soetamise alal P.A.Ühendriikide sv.ladudest õige roosilised, mis aga hiljem tegelikult täitusid vaid osaliselt. Teiste riikide- Soome, Rootsi, Norra, Liibavi ja Taani - osatähtsus meie sisseveo alal kuni 1.juunini 1919. oli võrdlemisi väikene. Soome kaudu saime peamiselt mitmesugust koloniaal kaupa, nagu kohvi, riisi, sinepit, pipart j.n.e., Liibavist - suhkrut ja soola, Taanist - seemnevilja. Rootsist ja Norrast saadi suuremal hulgal

heeringaid. Heeringa ostu realiseerimise oli oma peale võtnud üks suurem soome kaubamaja (Suomen Valtamerentakainen kauppa Oy).

Väliskaubanduse ekspordi osa arenes aeglasemalt impordist. Kui sõjasaagina saadud li alaevad moodustasid esimese kiiresti realiseeritava väljaveo artikli, mis meid aitaski üle esimestest raskustest, siis edaspidi kodumaa eksporttööstuse arendamine oli tugevasti pidurdatud maal valitsevaist sõjaoludest. Raskustele vaatamata organiseeriti viivitamatult linade kokkuost mitte ainult Eestis vaid hiljem ka Eesti vägedelt ajutiselt vallutatud maa-aladel. Kokkuostu toimetas alul kaubandus-tööstusministeeriumi kaubandusosakond, hiljem - Eesti tarvitajateühisuste liit. Linakasvatuse arendamiseks tulevikus aidati põllumehele kaasa li-aseemnete muretsemiseks. Linu müüdi esialgu suuremal arvul Jnglismaa vähemal määral ka Soome. Hiljem linu müüdi ka Rootsi ja Prantsusmaale. Muu eksport kaup - mets, piiritus, tsement j.n.e. jõudis Eestist välisturule alles hiljem.

Jnglismaal meie linade müüki korraldas inglise firma V.F. Malcolm, kellele sel alal oli antud ainuõigus. Kuna Malcolm, temaga sõlmitud lepingu kohaselt võis määrata ka lina hinna "oma parema äranägemise järele", siis olenes meie linaturg Londonis täiel määral inglise ärimehe aususest, ilma et meie ametlik kaubaagentuur seda oleks võinud mõjutada vähimalgi määral.

Kaubandus-tööstusministri aruandest Asutavas Kogus (As.Kogu prot.1919.1k.176) on näha, et raske seisukord meie tööstuses aprillis 1919. püsis edasi. Tööstusettevõtteil puudusid toorained, puudus ka turg ja kapital koguni palkade maksmiseks töölistele. Paljud ettevõtted seisid täiesti. K ige selle tõttu töötatööliste arv oli järjest kasvanud, tõustes aprillis 1919. 14000 inimesele. Kiratseva tööstuse elustamiseks Aj.Valitsuse korraldusega 28.02. määrati ettevõtteile riiklikku krediiti 10 miljoni marga suurusos. Kuigi minister As.Kogus teatas, et toetada on püütud peamiselt väiksemaid ja Eesti ettevõtteid, on esimene valitsuse krediit Vabariigis ometigi jagatud peamiselt suurtööstustele (Noblessneri, Lutheri ja Dvigateli tehased, Johansoni ja Turi paberivabrikud, Kunda ja Aseri tsemendivabrik, Narva ja Sindi kalevi- ja lina-

vabrik j.n.e.).

Peale selle määras valitsus veel riiklikke krediite piiritusevabrikute kordaseadmiseks, sest 1919.aasta jooksul taheti ajada vähemalt 1 milj. liitrit kodumaa piiritust. Krediite anti ka veel riikliku põlevkivi tööstuse sisseseadmiseks - 6,7 milj. ja 2,3 milj. - 40.000 kub. sülla turba väljavõtmiseks.

Riigi rahandus püsis ondiselt väga raskes seisukorras. Riigikassa üldised kulud 15.04. olid tõusnud 115 miljonile margale, milles ainult sõjaministeeriumile 75 milj. Sõjakulude üldsumma selleks ajaks, rahaministri aruande järele ka.kogus tõusis aga juba 85 milj. margale. Need kulud aga kasvasid järjekindlalt, tõustes aprillis 1919. juba 1 miljonile margale päevas. Samal ajal aga siselaen ja maksud olid andnud sissetulekuna kõigest 25 miljoni. Siseniste kohustuste täitmiseks riigikassa käsutuses ei olnud seega teist abinõu, kui paberiraha juurdetrükkimine kõige kiiremas tempos. See sündis kõigepealt uute 5% laenupaberite väljalaskmisega, mille kogusumma 1.juuniks 1919. tõusis juba 136 milj. margale. Ühtlasi andis valitsus rahaministeeriumile volituse oma riigikassatähtede väljalaskmiseks, mis põhimõttelikult oli juba otsustatud detsembris 1918. Kassatähtede esimene väljalask (II emisjon) oli 145 milj. marka, millest 1.juuniks olid lastud liikvele ainult 50 pennised, ühe-, kolme- ja viiemargalised, kogusummas 23 milj. marga suuruses. Oma paberiraha emisjon riigis ei arenenud aga küllaldase kiirusega. Seepärast mitmes kohas pandi maksma kohalikud maksuvahendid, mis liikusid rahadena. Sel viisil, valitsuse loal, näiteks, lasti käiku Tallinna Börsikomitee ja Kaubanduskoja poolt n.n. Tallinna arvekoja maksutähed, kogusummas kuni 31.07.1925.a. - 90 miljoni marga eest. Samuti andis Saaremaa omavalitsus, koguni keskvalitsuse loata, välja oma 5% võlakohustused 500.000 marga suuruses, tähtajaga kuni 1.06.1919. Alul küll vabatahtlik, hiljem see laen otsustati siiski realiseerida sunduslikult, kusjuures jaotus valdade vahel pidi sündima vastavalt nende suurusele. Oma "rahad", siseniste maksude õiendamiseks, andis välja ka Narva linavabrik, kokku 21575 marga suuru-

ses, mis hiljem aga täielikult vahetati ümber seaduslike maksuabinõude vastu. Paberiraha emisjoni kiirele kasvule vaatamata valitses riigiasutistegi jooksvate kohustuste täitmiseks alaline rahamärkide puudus. Tagajärjeks oli see, et koguni riigi teotsevaile väeosadele ei suudetud veel maikuul maksta välja palkasid õigel ajal, kuigi ülemjuhataja käsukirjaga need väeosad pidid olema rahuldatud palgaga esimeses järjekorras (RK III 2d-103).

Raha üldise liikumise korraldamine, samuti riigi emisjoni ja krediidi politika juhtimine nõudis kindla keskuse loomist, milleks kujunes Aj.Valitsuse määrusega 7.03.1919. ellukutsutud "Eesti pank". Eesti panga põhikiri koostati Saksa ja Prantsuse riigipanga põhikirjade eeskujul. Eesti pank oli nähtud ette aktsiapangana, mille eesmärgiks on rahaliikumise korraldamine Eesti Vabariigis, maksuõienduste korgendamine sise- ja välismaal ja vabade kapitalide kasulik mahutamine. Vabariigi piirides pangal oli ühtlasi ainuõigus pangatähtede väljaandmiseks, mis pidi aga sündima rahaministeeriumi ja riigikontrolli järelvalve all. Peale selle oli pangal õigus toimetada kõiki harilikke pangaoperatsioone. Eesti panga põhikapitaliks oli valitsuse korraldusel määratud 10 miljoni marka, jaotatud 4000 osaks à 2500 marka, kusjuures põhikapital oli mõeldud kuldmarkades. Panga osatähtede müügist ei tulnud aga tegelikult midagi välja, sest et kodanikel kuldmargad puudusid ja need, kel oli olemas välisraha, ei usaldanud seda paigutada panga paberitesse. Pank asus seega tegevusse riigipangana, kusjuures ta kuni 1921.a. ei kasutanud koguni oma emisjoniõigust, vaid see kuulus endiselt riigikassale.

Kuni maikuuni 1919., eesti marga kõrval, sundusliku maksuabinõuna kindla kursi alusel oli liikvel ka vene, saksa ja soome raha. Kuna sealjuures meie ametlik kurss endisele vene rahale oli tunduvalt kõrgem, näiteks, Helsingis maksvusel olevast kursist, siis arenes Tallinnas elav spekulatsioon, mis meid ähvardas uputada üle selle rahaga. Spekulatsiooni tõkestamiseks, valitsuse määrusega 2.05, <u>eesti mark tunnustati Vabariigis ainsaks seaduslikuks maksuabinõuks.</u> Alates 21.05, Eesti pank alandas tunduvalt ka vene- ja saksa rahakursse. Sel päeval väljakuulutatud kursisedel

välisrahade kurss oli kujunenud järgmiseks: 100 duuma rubla - 75 mrk, 100 tsaari rbl - 98 mrk, 100 ida rubla - 195 mrk, 100 idamarka - 98 mrk, 100 S/marka - 100 mrk, 100 rootsi krooni - 260 mrk, 100 taani krooni - 250 mrk, 1 ingl. nael - 45 mrk, 1 dollar - 10 mrk. Samal ajal välisraha kurss vabal müügil Tallinnas oli aga juba tunduvalt kõrgem. Soome margast, näiteks, makseti mai alul juba 130-135 E.marka. Välisraha hinna järjekindel tõus Tallinnas oli tingitud, nagu alati niisugustel puhkudel, sellest, et teda Eesti panka tuli sisse hoopis vähem, kui vajati meie väliskohustuste täitmiseks teistes riikides. Viimase asjaolu omakorda põhjustas meie suur sissevedu välismaalt, mida vaid murdosana suudeti katta kodumaalt väljaveetavate kaupadega. Ühtlasi soome abivägede ülalpidamine nõudis meil vähemalt 3 miljoni Soome marka kuus, millele hiljem lisandusid veel kulud rootsi ja taani vägede ülalpidamiseks. Välisraha nõudis ka välisdelegatsioonide ja teiste välismaale lähetatud isikute ülalpidamine. Kõige selle tagajärjel meie rahanduse seisukord rahvusvahelisel turul oli mai alul kujunenud niivõrd raskeks, et rahaminister ise seda hindab päris katastroofiliseks. "Praegu kus meil suuri maksmisi naelades ja dollarites toimetada tuleb", kirjutab J.Kukk 5.05. meie välisdelegatsiooni juhatajale Pariisis, "toiduainete ja varustuse eest ja välislaen puudub, on seisukord rahaliselt päris katastroofiline. Meie ei saa enam ilma äärmiste pingutusteta ka mõne tuhandelisi maksusid Soome maale toimetada, olles sunnitud odava hinnaga, maksku mis maksab, välja vedama, mis vähegi võimalik." Raskusi ette nähes oli valitsus aegsasti astunud välisdelegatsiooni kaudu energilisi samme pikemaajalise välislaenu saamiseks. Välisminister J.Poska oli selleks saanud koguni erivolitused. Seniajani aga kõik sellekohased katsed ja püüded Pariisis ja Londonis olid jäänud tagajärjetuks. J.Poska oma päevaraamatus Pariisis märgib kibedusega: "Kõige raibem asi aga on rahasaamisega. Kusagilt ei anta, kusagilt ei lubata, kusagilt ei õelda ka ära". Lühiajaline Soome laen oli varsti ära kulutatud. Tehti katseid uue laenu saamiseks ka Rootsist ja Soomest, mis aga nurjus täielikult. Ainult suurte raskustega läks korda 16.aprillil hankida Soome erapankadelt

(Kansalis-Osake-Pankki) vähemalt lühiajalist laenu 1,5 milj. soome marga peale tähtajaga kuni 16.juulini 1919. Laen tasuti tegelikult 13.dets.1920. Laenu kõrval püüdis valitsus hankida Eesti margale rahvusvahelist garantiid inglise ja prantsuse rahaturul kindla pariteedi kursi alusel. Neistki püüetest ei tulnud aga midagi välja. Selle peamiseks põhjuseks oli kahtlemata asjaolu, et margal kõigepealt siseturul puudus igasugune kindlam alus, mille paratamatult hävitas valitsuse enda sõjaoludest pealesunnitud inflatsiooni politika.

Keeldudes välislaenu andmisest, oli Inglismaa meile siiski niipalju vastu tulnud, et ta esialgselt Tallinnasse saadetavate toiduainete eest nõudis vaid 20% ettemaksmist, kuna ülejäänud osa jäi võlga. Samuti oli ta oma ärimeestele lubanud võtta vastu meie valitsuse veksleid (As.Kogu prot.1919.lk.137). Võlgu toiduaineid andis ka Ameerika abiandmise Komitee.

Transpordi, posti ja side küsimuse kavakindlale korraldamisele teedeministeerium suutis asuda alles alates 1.12, maa vabanedes vaenlasest. 1.03. toimetatud raudtee veereva koosseade osinõsel üldisel üleskirjutusel selgus, et omasime laiaroopalisel raudteel - 3015 mitmesugust vagunit ja 90 vedurit. Neist kõlbulikke tarvitamiseks oli aga kõigest: vaguneid - 1273 ehk 42% ja vedureid - 28 ehk 31%. 500 vagunit tol ajal ja 13 vedurit oli sõjaministeeriumi käsutuses. Kitsaroopalise veerevasse koosseadesse kuulus tol ajal 64 vedurit, neist terveid 17 ja 1499 vagunit. Teedeministri aruande järele As.Kogus raudteeliini üldine pikkus tol ajal oli 1000 km, millest 655 km laiaroopalist raudteed. Raudtee üldine tehniline seisukord oli väga halb. Sõjategevuse tagajärjel, nii taandumisel kui pealetungil, purustati ära hulk sildu, samuti kannatasid jaamad, nende sisseseaded ja sideliinid. Raudtee transpordi korraldamise alal kõige kiirema iseloomulisiks töiks osutusid seega veereva koosseade, raudtee liinide, jaamade ja sideliinide kordaseadmine, millele pöörduski ministeeriumi peamine tähelepanu. Selle töö tulemusi tundus juba aprillis 1919., kus kõlbulike vedurite arv laiaroopalisel raudteel oli juba tõusnud 42 ja vagunite arv - 1500-le.

Muidugi töötas raudtee sõja ajal suure puudujäägiga. Kuni aprillikuuni 1919. olid kulud raudteel tõusnud 10.297.934 margalo, tulud aga kõigest 4.159.934 m. Juurdemaks riigikassast seega 6.108.000 marka. Juurdemaks tulevikus suurenes aga veelgi sõja edasi kestes just kulude tõusmise arvel, kuna endised kütte- ja muude ainete tagavarad olid vahepeal lõppenud otsa. Näiteks olid iga järgneva kuu kulud teedeministeeriumis kalkuleeritud 5 miljonile margale, kuna sissetulekuid loodeti saada kõigest 1½ milj. kuus.

Posti- ja sideteenistuse alal tuli asuda kiiresti postiasutiste võrgu laiendamisele, sest okupatsiooniaegne võrk ei rahuldanud kaugeltki elanike minimaalseidki nõudeid. Taandudes olid saksa okupatsiooniväed purustanud ära paljud keskjaamad ja sideliinid, mis tulid korda seada. Aprillikuus Eestis endise 30 asemele töötas juba 153 postiasutist (As.Kogu prot.1919.lk.113), peale selle 98 telefoni jaama ja 67 telegraafiasutist. Post ja telegraaf üldiselt tuli välja oma sissetulekutega ka sõjaajal.

Kokkuvõttena peab märkima, et Eesti rahvamajandus 1919.a. keskpaigas oli end juba täiel määral rakendunud nende nõuete täitm seks mis talle seadis üles sõda. Meie tolleaegset rahvamajandust võib seega iseloomustada ühe mõistega - sõjamajandus. Sõda pidas ja oli selle tulemustest huvitatud eeskätt riiklik võim. Seepärast sõjamajandus meil, nagu harilikult kõigis maadeski, riigistus suurel määral. Seda protsessi näeme arenemas Vabadusesõja esimesest hetkest alates, vastanata meie üldiselt maksvale kapitalistlikule majanduskorrale. Nii veel varade produtseerimine sündis enamasti eraalgatuse alusel, kuigi surutud vastaste sundnormidega kindlate ülesannete raamesse, siis nende jaotamine tarvitajate vahel, vähemalt kõikide tähtsamate tarbeainete suhtes, teostus juba täielikult riikliku kontrolli all. Nii see sündis Maailmasõjas pikkade aastate kestel ja üldiselt samalaadne kord pandi maksma meilgi Vabadusesõjas. Vaba kokkuleppe, eraalgatuse, vaba ostu ja pakkumise asemel astusid seega kindlad sundnormid, sunnivõtmised, riiklik kontroll ja jaotus täpsate kavade alusel. Sellega piirati loomulikult tähtsal määral riikliku

võimu poolt kodanikule lubatud isiklikud vabadused. Kuid et see sündis üldsuse, rahva kui terviku, parema tuleviku nimel ja huvides, siis need kitsendused olid tõsiselt põhjendatud. Eesti teadlik kodanikkond, oma rohuvas enamuses, kandis tavaliselt need kitsendused ennastsalgavalt ja nurisemata, nagu raskeid vereohvridki väerindel.

Rahvaväe varustamine. Selgi alal talve jooksul oli saadetud korda suur töö. Riigi vabanedes vaenlasest, oli võimalik kõigepealt asuda maa enda aineliste varade plaanikindlale kasutamisele riigikaitse huvides. Mida ei suudetud hankida kodumaalt, seda toodi sisse väljaspoolt, kusjuures peeti silmas eeskätt sõjalisi huvisid.

Ühenduses raske toitluskriisiga kogu riigis 1919.a. talvel ka rahvaväe toidustamine sel ajal elas üle kriitilist ajajärku. Veebruarikuu 1919. kuulub selles suhtes kõige raskemate hulka terve Vabadusesõja kestusel. Nagu linnades söödi rahvaväeski tol ajal sõna-tõsises mõttes "hagana leiba". Rahvaväe arvu kasvades, eriti aga väeosade kuhjudes vahepeal stabiliseerunud rindele, oli lõpp ka väeosade endavarustamisel kohalikest tagavaradest laiemas ulatuses, nagu see oli sündinud eriti taandumisel. Kõige halvemas seisukorras selles suhtes olid Viru ja Petseri rindeil asuvad väeosad, sest vaesetes vene ja setu külades on nälg rahuajalgi talvel alaliseks kontvööraks. Väeosade varustamise peamiseks allikaks kujunes seega juurdevedu tagalast, kusjuures, kodumaiste tagavarade lõppedes, rahvavägi, järjest suuremal määral, asus tarvitama välismaalt sisseveetud toiduaineid. Liialduseta võib märkida, et märtsist septembrini rahvavägi sõi peamiselt välisleiba, kasutades ühtlasi suurel määral väljamaalt sissetoodud liha rasva- ja maitseaineid. Alates 1.05. Ülemjuhataja käsukirjaga pandi maksma uued sõduri toidunormid, mis aga oluliselt ei erinenud endistest. Ainult nisujahu norm oli suurendatud poolevõrra ja tangude, liha ja rasva asemel oli lubatud kasutada vastavaid aseaineid. Toidu headus oli üldiselt täiesti rahuldav. Eriti sai rahvavägi juba märtsikuul enam-vähem korralikku leiba, kuna linnades see veel juulikuus osutus halvaks. Mis aga meie sõdureile

hoopiski ei meeldinud ja ära tüütas, oli ameerika karbipekk ja oakauna supp, eriti kui neid anti liiga sagedasti. Suurt puudust rahvavaeski tunti tubakast ja suhkrust, millede hind, tagavarade lõppedes, tasuti sageli rahas.

Sõdurite ja kaadri varustamise hõlbustamiseks mitmesuguste vähemate tarbeainetega ja asjadega väeosades, ülemjuhataja korraldusel, maikuul kutsuti ellu "Sõdurite pood". Toodide varustamiseks loodi eriosakond, kuna sisseoste korraldati suurel arvul nii sise- kui välismaalt. Toodide osakonnal läks korda samal kuul kauband. tööstusministeeriumi kaudu hankida Londonis krediidi £ 9000 suuruses summas, mis kasutati ära juba septembrikuuks - kaupade hankimiseks Inglismaalt. Sel viisil soetatud kaubad lasti suurelt jaolt müügile tunduvalt alla hariliku turu hinna.

Hobusemoona alal tunti 1919.a. kevadel teravat puudust kaertest. Märtsikuus oldi sunnitud selle tagajärjel vähendama kaerte normi 3 nl päevas (liigi poole vaatamata). Loomad kurnati välja, mille tulemusena kogu rahvavões levis massiline kärnatõbi. Maikuust alates tõsteti aga hobuste toidunorm päevas jälle harilikule tasemele: 8-10 nl kaeru ja 15-18 nl heinu vastavalt hobuse liigile.

Kui rahvaväe toidustamine, tänu väl sriikide kaasabile, 1919.a. talvel teostus üldiselt päris rahuldavalt, siis ta varustamine kehakattega, <u>rakmetega, relvadega ja muude sõjatehnilisto vahenditega</u> samal ajal osutus veel üsna puuduõikuks, vaatamata kõigile sel alal tehtud jõupingutusile. Riiete, saabaste ja posu valmistamiseks varustusvalitsus oli kiires korras organiseerinud oma töökojad. Neile abiks asusid energiliselt tööle ka mitmed eraorganisatsioonid, nagu "Ühistöö", "Naisselts", "Eesti Punane Ris ja teisi. Maalt ja linnadest rekvireeriti ja kasutati kokku kõik, mis veel vähegi saadi - materjalist ja valmisesemeist. Sel viisil oli suudetud maikuu lõpuks korda seada ja jagada välja rahvaväele sineleid, kasukaid ja palituid - 18.853, pealispükse - 19,305, kuubesid - 19.693, aluspükse - 91.284, ihusärke - 95.973, sokke - 47,500, kindaid - 22.662, jalanõusid - 53.964. Neist oli väljamaalt toodud sisse suuremal arvul jalanõusid 39.880 paari ja

sokke - 29.999 pr., peale selle veel kindaid - 3374 pr., soojo aluspükse - 2195 pr. ja pealispükse - 1001 pr. Väljajagatud varustusesemete hulk, võrreldes jaanuarikuuga, oli seega kasvanud mitmekordselt. Veelgi suuremal määral aga oli suurenenud rahvavägi ise Selle tagajärjel riigi poolt varustust saanute keskmine %%, kuigi tõusnud vahepeal kahekordseks, ulatus ometi vaid napilt 52% rahvaväelaste üldarvust nagu selgub alljärgnevast tabelist:

Riigilt varustust saanute %%

Kuup. ja inim. arv.	Sinelit. palitut. ja kasukatega.	Varustusesemed. Pealispükstega.	Kuubedega ja bluusidega.	Pesuga.	Saabastega.	Kinnastega.	Sokkidega.	Keskmiselt
7.01.19. 18.800.	47,0	16,4	2,3	30,8	32,6	32,5	23,7	26,5
16.02.19. 24.738.	57,3	37,0	20,9	1o7,7	99,5	52,0	93,6	67,1
25.05.19. 74.506	25,3	26,0	26,4	122,7	72,4	30,4	63,7	52,4

Kui seejuures aga pidada veel silmas, et möödunud pooleaastal kestel suur osa nii kodunt kaasa võetud kui väljaantud varustusest oli juba muutunud kandmiskõlbmatuks, siis peab küll liialduseta märkima, et rahvavägi kogu 1919.a. talve kestel oli kroonilisel kannatanud terava kehakatte puuduse all. Väeosa ülemate alalised kurtmised ja hädaldamised sellekohta polnud järelikult nitte asjatu liialdamine, vaid kurb tõsiasi. Kehakatte puudus oli koguni niivõrd terav, et roodudes alaliselt oli hulk mehi, eeskätt paljajalgseid, keda ei saadud kasutada lahingus. Kord Ülemjuhataja, viibides rindel, oli sunnitud koguni lükkama edasi terve peaoperatsiooni, kuni jõudis kohale saapaid ja sooja pesu sõdureile. Arusaadavalt oli puudulik kehakate eriti talvel ka paljude haigus- ja surmajuhtumite algpõhjuseks, nõrgendades seega rahvaväe lahinguvõimet füüsiliselt ja moraalselt. Riide-varustuse äärmise puuduse tõttu kaitseväelastelt, kes haiguse või muul põhjusel vabanes teenistusest, võeti ära ta vormiriietus, nii et sõdur pidi lahkuma oma endiste erariietega. See korraldus oli maksev

oktoobrikuuni, mil kaitseväelasi hakati vabastama teenistusest vormiriietuses.

Varustamine relvadega ja laskemoonaga. Kuigi aasta esimesel poolel oli läinud korda muretseda välismaalt mõnesugusel määral nii käsirelvi kui suurtükke ja laskemoona, kiireskorras oli seatud korda rohkel arvul ka sakslastelt ülevõetud ja sõjasaagina saadud relvi, ei piisanud sellest ometi mitte, et tõsta rahvaväe relvastus ajanõuete kõrgusele. Jsikliku püssiga olid küll varustatud kõik, kes seda vajasid, kuid korralike relvade - vene püssido - kõrval, mis saadi Jnglismaalt (34.020 t.), oldi sunnitud andma välja suurel arvul ka vanu, vähe kõlbulikke jaapani püsse. Kokku oli väeosadele jagatud välja maikuu lõpul ümmarguselt 64000 püssi, neist umbes 1/3 jaapani süsteemi.

Võrdlemisi üsna korralikult ja igatahes paremini kui ta vastane oli rahvavägi sel ajal varustatud automaat relvadega, ooskätt kergete kuulipildujatega. Kergeid kuulipildujaid olime saanud rohkesti Jnglismaalt, nii Levis süsteemo (281), kui eriti Madseneid (723). Suur osa saadud relvadest oli antud välja väeosadele (867). Kuigi juhtkond ja sõdurid Vabadusesõjas ei osanud korralikult käsitada kergeid kuulipildujaid, sest endises vene väes Maailmasõjas need relvad puudusid, osutus meie jalavägi just kergeis automaat relvades täiesti absoluutses ülekaalus võrreldes vastasega. Kergete kuulipildujate portatiivsus ja hõlbus käsitamine igasuguses lahinguolukorras tegi sello ülekaalu eriti silmapaistvaks liikuvsõja oludes. Tagajärg oli see, et meie vähesearvulised patrullid, luursalgad, grupid, rühmad ja kompanid, varustatud nendo relvadega, võisid edukalt võidelda rohkearvulise vastasega, kelle relvastus oli kuigi mitte absoluutselt nõrgem ometi aga raskepärasem. Kasutades oma suuremat liikuvust ja tulejõudu, meie jalaväeosad võisid näidata üles suuremat aktiivsust luurel ja patrulli teenistuses, tungides julgesti vastase tiibadele ja seljataha, võttes vange ja sünnitades kaotusi ja segadust vaenlase ridades. Sel viisil väheste jõududega saavutasime sageli tähtsaid tagajärgi. Meie jalaväe üldmiselt aktiivne, julge ja algatusrohke

tegevus Vabadusesõjas võis areneda sellise täiuseni ainult tänu sellele, et omasime kohase kerge automaatrelva, mis aga puudus meie vastasel. Tehnilise ülekaalu eduka tegevuse tulemuseks oli loomulikult ka suur moraalne üleolekutunne, mille säilitasime sõja lõpuni.

Eelistatuimaks relvaks Vabadusesõjas oli kerge kuulipilduja Levis, seda oma lihtsama konstruktsiooni ja hõlpsama käsituse tagajärjel. Kk.Madseni ei armastatud viimase keerulikkuse ja hõlpsasti tekkivate rikete tõttu eriti oskamatul käsitamisel.

Jalaväe raskete automaatrelvade peamiseks varustusallikaks sõja esimesel poolel kujunes sõjasaak. Väeosadele väljaantud üldisest raskekuulipildujate arvust (321) sõjasaagina oli võetud tervelt 194 relva. Kõige rohkem oli antud välja vene Maksim süsteemi raskeid kuulipildujaid (289). Üldiselt raskeid kuulipildujaid omasime Maailmasõja kogemusile mitte vastaval arvul, millest tõttu igas polgus võidi formeerida vaid üks rk. kompani või komando. Kuna suurem osa kuulipildujaid oli võetud sõjasaagina, siis nende jaotus väeosade vahel polnud kaugeltki ühtlane. Polgud, kes olid võtnud rohkem relvi, omasid neid ka rohkem. Koguni ühes ja samas väeosas kompanid hoidsid endale sõjasaagina võetud relvi. Alles järkjärgult, valjude käskude ja nõudmiste tulemusena, suudeti lõpuks registreerida sõjasaagina võetud relvad ja nad jaotada ära ühtlaselt väeosade vahel.

Käsirelvade laskemoona alal aasta esimesel poolel puudust ei tuntud. Oliime saanud sakslastelt rohkesti kõlbulikku laskemoona ja suuremal arvul toodi teda ka välismailt. Üldse oli maikuu lõpuni antud välja väeosadele ümmarguselt 55 miljoni püssi- ja kuulipilduja padrunit, kuna ladudes tagavaraks oli alal veel 29 miljoni. Käsigranaate samaks ajaks oli kulutatud ära 120.000, kusjuures tagavarad olid veel õige suured.

Üsna puudulik, kirju ja vananenud oli aasta keskpaigas veel meie suurtükiväe relvastus. Täiesti uueks ja korralikuks võib lugeda vaid Inglismaalt saadud 12-18 naelast kahurit ja 6-6" haubitsat. Võrdlemisi korras ja moodsad olid ka sõjasaagina võetud relvad: 19-3" välikahurit, 2-6" ja 3-48"' haubitsat ja 3-42"'

kahurit. Veel oliime Soomest ostnud 4-3" ja sakslastelt 2-77 m/m moodsat välikahurit. Kogu ülejäänud välisuurtükiväe materjalosa aga, nii sakslastelt mahajäetud, kui Soomest ostetud (20-3,425") oli vanatüübiline ja ajanõuetele mitte vastav. Ta kordaseadmiseks ja korraldamiseks tehti suuri jõupingutusi, sest hädaga pidime kasutama ära iga toru, mille jaoks oli veel hoidunud alal mõnedki mürsud. Neist vanadest relvadest oli suudetud korda seada ja väeosadele välja anda: 8-42" ja 23-6"-120 pd.kahurit. Eldse oli 25.maiks antud välja väeosadele 69 kerget kahurit, 2 kerg.haubitsat, 32 rasket kahurit ja 7 rasket haubitsat. Kogu väljasuurtükiväes oli moodustatud 15 kerget ja 9 rasket välja patareid, soomusrongide divisjonis - 9 patareid, ja kindl.raske srtväes 5 patareid. Peale selle oli mitmesugustele väeosadele antud 97 - 6", 9 cm ja 47 mm - pommipildujat ja 65 miinipildujat.

Veel korraldamisel ja seepärast üles seadmata olid rasked rannakaitse suurtükid.

Sakslastelt ülevõetud ja sõjasaagina saadud Balti mere ja Peipsi järve laevadel oli 33 kahurit.

Suurtükiväe laskemoona suhtes oli sta esimesel poolel ei tundunud puudust. 3" väljasuurtükiväe padrunid võidi koguni vahetuskaubana anda soomlastele. Peale 38000 kerge padruni ja 6000 mürsu, mis toodud Inglismaalt ja Soomest, kõik muu laskemoon oli veel sakslastelt mahajäetud pärandus. Vähesel arvul - 3000-4000 padrunit - oli saadud laskemoona ka sõjasaagina. Olevaist tagavaradest oli maikuu lõpuks väljasuurtükiväe polkudele ja soomusrongidele antud välja 216000 mitmesugust padrunit ja mürsku kaliibriga 75 mm ja rohkem, neist raskeid - 23000. Väikekaliibrilisi padruneid alla 75 mm oli samal ajal antud välja 21000 ja pommi- ja miinipildujate mürske - 16000. Suuremaid tagavarasid oli veel ainult vene 3" padrunites ja pommi- ja miinipildujate mürskudes.

Kokkuvõttes hinnates meie rahvaväe varustamist kõigil aladel, ülemjuhataja isc, oma maikuu ettekandes Valitsusele, loeb selle üsna raskeks ja ohtlikuks. "Kõige suuremat puudust tehnilises suhtes", märgib kindral Laidoner, "tunneme soomus-, veo- ja kergetes autodes ja lennumasinates, suurtükkides, iseäranis

kergetes kuulipildujates; peale selle veel bensiinis, naftas, kivisões, riietes, saabastes, arstirohtudes ja arstiriistades."

"Soomusmasinad meie maal", loeme edasi ettekandest, "kus teod võrdlemisi hääs korras hoitud, oleks meile suureks abiks meie kaitsesõjas ja suureks kergenduseks meie väsinud ja väikearvulisele sõjaväele."

"Hobuste puuduse tõttu, mida veel suure Euroopa sõjaaegsed mitmekordsed mobilisatsioonid suurendanud, on meil toiduainete ja sõjavarustuse juurdevedu väeosadesse äärmiselt raskendatud. Ainukene väljapääsmise tee sellest kitsikusest, mis katastroofiliseks ähvardab minna, on võimalik rutuline veoautode saamine väljamaalt."

"Nafta ja kivisõe puudus ei anna meile võimalust meie sõjalises tegevuses küllalt laialt, nii kui seda seisukord nõuab, laevastiku abi tarvitada."

"Teateid vaenlase kohta võime ainult maaluurajate kaudu koguda.da. Suuremate vaenlase jõudude ja löögigruppede kogumisest ühes ehk teises raioonis vaenlase soljataga on meil võimata õigel ajal teateid saada, sest et meil selle tarvis nii lennumasinad kui benziin puudub. Need paar lennumasinat, mis meil on, ka need peavad bensiini puuduse tõttu tööta angaarides seisma."

"Mis puutub riietesse ja saabastesse, siis ei ole meil esimesi väljaspoolt oma kodumaad ühtegi komplekti saanud. Kodus aga ei ole meil neid, tarvilise materjali puuduse tõttu, võimalik valmistada. Saapaid, ehk küll neid Inglismaalt ja Soomest teatava arvu oleme saanud, aga seda on vähe."

"Ka arstirohtudest ja arstiriistadest, selletõttu, et meie kõiki nii oma kui Vene. Läti ja abivägede haavatuid ja haigeid peame ravitsema, oleme seniajani puudust tunnud ja tunneme praegugi, ehk meie selles mõttes küll natuke abi väljaspoolt juba saanud oleme."

Toodud väljavõtted näitavad, et ülemjuhatus on täiel määral teadlik kõigis neis puudusis, mille all kannatas tol ajal rahvavägi. Tegelikult nende puudaste kõrvaldamiseks oligi juba astutud samme, välisriikidesse oli antud ära suuri tellimisi igasuguse sõjalise varustuse saamiseks. Nende nõudmiste täitmine viibis aga

EESTI VABADUSSÕJA MUUSEUMI KOMITEE

osalt politilisil osalt tehnilisil põhjusil, milletõttu võisime oma rahvaväe enam-vähem täiel määral rahuldada varustusega alles 1919.a. teisel poolel.

Rahvaväe varustamise ja evakuatsiooni üldine korraldus. Mida suuremaks kasvas rahvavägi, mida mahukamaks ja mitmekesisemaks kujunesid ta vajadused varustuse alal, seda arvukamaks ja keerukamaks muutus ka ta varustusaparaat. 1919.a. keskpaigas see aparaat, meie kaitsesõja nõuete kohaselt, oli juba täielikult arenenud välja. Seepärast polo huvitusota anda lühikene ülevaade ta organisatsioonist ja tegevusest sel ajal.

Rahvaväe varustusala üldiseks korraldajaks oli endiselt Varustusevalitsus, ainult viimase organisatsioon ja isiklik koosseis, vastavalt ülesandele, oli paisunud tugevasti suuremaks. Suurtükiväe varustajaks materjalosaga ja laskemoonaga oli Suurtükiväe valitsus. Mõlemad asutised asusid Tallinnas. Varustusvalitsuse Keskladusid täiendati, kas kodumaalt või sisseostu teel välisriigest. Nagu nägime saadi kodumaalt üsna vähesel määral toiduaineid ja mõnesuguseid kehakatte esemeid. Kõik muu varustus tuli välismaalt. Osto nii sise- kui välismaalt korraldas Varustusvalitsus kas vahetult ise, või toitlusministeeriumi kaudu.

Väekoondiste - diviiside - varustamine kõige vajalikuga, peale relvade ja laskemoona, teostus intendandi valitsuste hooldamisel, mis asusid: 1.div. - Narvas, 2.div. - Tartus, 3.div. - Viljandis, Soomusrongide div. - Valgas, Mereväes - Tallinnas. Muid Tallinnas ja selle ümbruses asuvaid väeosi varustas vahetult Varustusvalitsus. Väekoondiste intendandivalitsused said neile vajalikku varustust Var.Val. keskladudest, kohalike linnade ja maakondade toitlusosakondadest ja rekvisitsiooni komisjonelt. Saadud tagavarad koondati kohalikesse ladudesse, kust teostus nende väljaandmine väeosadele. Peale selle kõigis diviisides olid organiseeritud oma leivaküpsetused, tapakarjad, sageli aga ka juurevilja aiad ja vorstivabrikud.

Mis puutub relvadesse ja laskemoonasse, siis nendega varustamiseks väekoondiste juures olid asutatud liikuvad laskemoonapargi

mis alates juulikuust allusid ka väekoondise ülemale. Kohalike ladude, laskemoonaparkide ja muude majandusorganite dislokatsioon mais 1919. oli kujunenud järgmiseks (v.skeem Nr.):

1. Diviisis: - Varustus ladu - Narvas, selle osakond - Rakveres;
- liikuv laskemoona park Nr.1 -Soldino jaamas;
- leivaküpsetus - Narvas, selle osakond - Rakveres;
- vorstivabrik ja juurevilja aed - Rakveres;
- tapakari - Soldino mõisas.

2. diviisis: - varustus ladu - Tartus, osakonnad Võrus ja Valgs;
- liikuv laskemoonapark Nr.3 - Valgas;
- leivaküpsetamine - Tartus "Cerosi" leivatehases sellekohase lepingu alusel; oma leivaküpsetus Valgas;
- vorstivabrik - Tartus;
- juurevilja aed - Vorbuse mõisas;
- tapakari - Ropka mõisas, osakonnaga - Võrus.

3. diviisis: - toitlusladu - Viljandis, osakonnaga Pärnus;
- kraamiladu - Viljandis;
- peale selle diviisi <u>eesrinna toitlusladu,</u> mis asus raudteel vagunеis, toimetades varustuse juurdevedu väeosadele kuni lähema raudteejaamani, kas laia- või kitsaroopalisel raudteel;
- liikuv laskemoonapark Nr.2 - Viljandis, tarvidust mööda toimetades relvade ja laskemoona juurdevedu lähema raudtee jaamani.

<u>Soomusrongide divisjon:</u> Kraami-, toidu- ja relvalaod -Valgas,
- leivaküpsetus - Valgas;
- tapakari - Valgas.

Varustuse juurdevedu kohalikest ladudest väeosadeni teostus Vabadusesõjas täielikult viimaste eneste hoolel ja abinõudega. Kõige raskem oli olukord selles suhtes 2.diviisis, kus Jrboska ja Laura ümbruses asuvad väeosad pidid ise toimetama varustuse Võrust lähemasse raudteejaama ja sealt oma veovahenditega rindele. Soomusrongide divisjonis varustuse juurdeveoks rongidele oli organiseeritud laia- ja kitsaroopalisel teel a üks <u>varustusrong,</u> mis tai-

metas kohale nii toiduaineid kui kehakattevarustust, relvi ja laskemoona. Varustusrongi juures oli peale selle korraldatud relvade parandamine, pesupesemise ja saunavagun.

Merevägi varustas end oma intendantuuri kaudu Varustusvalitsuse keskladudest, välja arvatud suurtükid ja laskemoon, millega varustamine teostus mereväe tehnilise ameti kaudu. Merel viibiv laevastik sai varustuse Tallinnast abi- ja transportlaevade kaudu. Oli aga ka juhtumeid, kus toiduaineid laevadele ruuretseti kohalike diviiside ja väeosade kaudu.

Haigete ja haavatute evakuatsioon ühes arstiabi andmisega ja ravimisega teostus kogu rahvaväes Sõjaväe Tervishoiu Valitsuse üldisel korraldusel. Evakuatsioon kogu riigis oli jaotatud kolme gruppi: a) Narva Tallinna grupp, mis baseerus Tallinna haiglaile, b) Lõuna grupp, mis baseerus Tartu haiglaile ja d) Kitsaroopalise grupp, mis baseerus Viljandi ja Pärnu haiglaile.

Rindel lahingus haavatud roodu sanitaridelt toimetati harilikult varjulisemasse kohta, kus, velskeri kaasabil, haav sooti kinni. Sealt haavatu kanti pataljonide juures asuvasse väeosa eelsidumisepunkti, kus polgu noorema arsti poolt temale anti esimest arstiabi. Kaugemale tagapoole - polgu peasidumisepunkti - ja sealt edasi lähemasse raudteejaama, diviisi eesrinna sidumissalga korraldusse - haavatud toimetati edasi kas sanitarkaarikuil või harilikel vankreil ehk regedel. Juhtus diviisi sidumissalgal olema sanitar-autosid, siis ta abistas nendega väeosade sidumispunkte, mis kiirendas loomulikult evakuatsiooni. Vabadusesõja kehvais oludes aga autod harilikult puudusid ning haavatul tuli enne jaama jõudmist teha läbi pikk ja vaevaline teekond vankril või reel, mis tihtigi raskendas ta seisukorda tunduvalt. Rindelo lähemais jaamades, diviiside eesrinna sidumissalkade korraldusel, olid korraldatud haavatute kogumisepunktid. Seal neile anti toitu, arstiabi, ja sorteeriti ühtlasi evakueerimiseks vastavasse haiglasse. Haigete ja haavatute evakueerimiseks liikusid raudteel sanitarvagunid, mis paarikaupa haagiti reisijate rongide külge. Haigete ja haavatute ravimiseks olid korraldatud nii sõjaväe kui erahaiglaid peaaegu kõigis tähtsamais linnades. Eriti rohkesti haiglaid oli

Tallinnas ja Tartus. Kuressaares, Haapsalus ja Jõgastus avati kaitsevõe sanatooriumid. Üldine voodite arv haigeile ja haavatuile kogu Vabariigis juba maikuus tõusis 5000-le. Nakkushaigete evakuatsioon ja ravimine sündis eriorganite kaudu. Iga väekoondise piirkonnas töötasid peale selle hambaarstimise kabinetid.

Tähtsamate sanitarasutiste ja organite dislokatsioon maikuus 1919.a. v.skoom Nr.

VI. Sõjategevus kaitseliinide üle-viimiseks N. Vene territooriumile.

Üldine olukord ja Ülemjuhataja kavatsusi.

Sõjategevuse üleviimine vaenlase pinnale on üks neid põhjapanevaid operatiivseid mõtteid, mis meie ülemjuhatusel tekkis kohe pärast seda, kui vaenlane oli surutud etnograafiliste piiride taha. Nii nõutakse juba jaanuarikuu keskpaigas Viru väerindel "Luuga, Pljussa ja Naroova jõgede vaheliste maa-alade puhastamist vastaselt", kuna Lõuna väerindel, Ruhja, Valga ja Võru vabastamiselc, pidi järgnema juba veebruarikuu keskpaigas Volmari ja Marienburgi vallutamine. Ühes kõneluses ajalehe kirjasaatjaga 7.02.19. kindral Laidoner selgitab ühtlasi avalikult oma vaateid edaspidisele sõjategevuselc. Ta kriipsutab kõigepealt alla tungivat vajadust meile pidada aktiivset kaitsesõda. Ülemjuhataja loeb meilc sõjaliselt väga ohtlikuks, kui meie väed piiri peal peatuksid ja ootama jääksid, kui vastaspool heaks arvab peale tungida. Lahingute all piiril kannataksid ka kohalikud elanikud, nagu see sündiski tegelikult 1919.a. talvel, seda enam, et ka edukaim kaitsja ikka on sunnitud vähemalt ajutiselt kohati taanduma. Kõigil neil põhjusil ülemjuhataja juba veebruari alul luges vajalikuks avalikult teatada, et meie väed esimesel võimalusel peaksid jälle asuma edasitungi jatkamisele, eesmärgiga:

Viru väerindel - jõuda välja Luuga jõele; Lõuna väerindel - oma alla võtta ajutiselt Volmari maakond, võimaldades seega lätlasil end organiseerida, Petseri sihis - tungida välja Pihkvasse. Viimane punkt jäeks Põhja Korpuse kätte.

Toodud jutuajamisest selguvad väga veenvalt need sõjalised, politilised ja majanduslikud paremused, mis Ülemjuhataja arvates võis anda kaitseliinide üleviimisc vaenlase territooriumile. Seepärast tahetigi, nagu nägime, seda teostada koho pärast Eesti maa-alade vabastamist vaenlasest. Kuid vaenlane toibus kiiresti, surudes meid eriti Lõunas oma määratu ülekaaluga kogu talve jooksul kaitseseisukorda. Eelpool nägime aga, et ka see pealesunnitud

kaitse teostus meie poolt <u>ülimise aktiivsusega.</u> Raskete kaitselahingute arenedes eriti Lõuna Eestis 1919.a. talvel, jätkusid aga ühtlasi, ülemjuhatuse algatusel ja korraldusel suurejoonelised organiseerimise tööd nii seljataga kui rindel selleks, et kevade tulekuga minna uuesti üle pealetungile. Kaugelenägeliku osava strateegina kindral J.Laidoner 1919.a. talvel, kõigile raskusile vaatamata, valmistas ette uut hoopi vaenlasele. Tähtsat osa selle hoobi viimisel pidi etendama Põhja korpus, mille organiseerimist ja täiendamist jätkati seetõttu kogu energiaga. Ka meie kaitsejõud, alalisile lahinguile vaatamata, kasvasid ja tugevnesid järjekindlalt, hoides täiel määral alal selle suure moraalse üleoleku tunde, mille olime saavutanud jaanuarikuu pealetungiga. Alaliselt täienes ja kasvas ka väeosade relvastus ja varustus.

Vaenlane seevastu oli jooksmas verest tühjaks. Ägedad lahingud kogu talve jooksul, ühenduses meie alaliste vastukallaletungidega, olid tekitanud raskeid kaotusi vastasele. Viimaste täiendamine seljatagusest suurelt jaolt ei olnud võimalik, sest punaväe ülemjuhatuse tähelepanu oli kõidetud kodusõjale Jda ja Lõuna väerindeil, kus tol ajal seisukord punaväele oli kujunemas järjest raskemaks.

<u>Lõuna väerindel</u> Denikini jõud kasvasid järjekindlalt. Ägedad lahingud arenesid seal Donetsi kivisöe raiooni pärast, mille punased tahtsid vallutada maksku mis maksab. See sündiski lõpuks maikuu keskpaigas, kusjuures Lõuna väerinnet toetasid Ukrainast saadud Mahno väed. Denikini jõudude pikaldane juurevool lõuna Kaukasusest ühenduses kevadise vete lagunemisega, võimaldas punastele kuni maikuu lõpuni hoida lõunas enda käes veel operatiivse algatuse. Kuid ühenduses raskete kaotustega ja väsimusega rindel, punaväe jõud Lõuna väerindel vähenesid järjekindlalt. Mai lõpul Denikini 100.000 armee vastu punastel teotses seal veel kõigest 60.000 meest. Saavutanud ülekaalu jõududes, Denikin maikuu teisel poolel läks üle energilisele vastupealetungile, sundides raskete kaotustega korraga taanduma sele nii punaste 9. kui 10. armee. Sellega oli sedapuhku lõppenud Lõuna väerinde kevadel alustatud pealetung saavutamata neid suuri operatiivseid eesmärke, mis olid seatud üles 1918.a.

sügisel. Väerinde seisukorda raskendas veelgi suurem vastuhakkamine punastele võimudele 8. ja 9.armee seljataguses, mis kiskus endale suuri jõude nende armeede koosseisust.

Jda väerindel enamlased, pärast rasket märtsikuu katastroofi, olid kevadel uuesti asunas pealetungile. Katastroofi põhjuseks operatiivselt oli asjaolu, et Jda väerinde juhatus, arendades oma parema tiivaga sügisel alustatud vastupealetungi, eesmärgiga ületada Urali mäed kõige madalamast kohast, kaldus järjest rohkem lõunasse. Sellega nõrgenes järjekindlalt rinde keskkoht - 5.armee, mille vähesed jõud - 11.000 mees - venitati lõpuks kordoni taoliselt 200 km rindele. Selle nõrga koha vastu Koltšakil õnnestus koondada neljakordse ülekaalu (40.000 m.), kes 6.märtsil hoogsa kallaletungiga purustas täielikult oma vastase, ähvardades ühtlasi kogu väerinde Simbirski suunas kiskuda kahte ossa. Kujunes ohtlik ida katastroof, mis pikema aja jooksul köitis endale nii punaväe ülemjuhatuse kui kommunistliku partei kogu tähelepanu. Märtsi- ja aprillikuude jooksul suundi Jda väerindele kõik vabad strateegilised varud. Ägeda kihutustöö tulemusena voolas sinna kokku ka hulgaliselt vabatahtlikke - töölisi kõigist tööstusraioonidest. Jtta suunis ka partei oma parimad kommunistlikud tööjõud. Uute jõudude juurdevool võttis aga aega, mille kestel Koltšak paari kuu jooksul oli idas v·idukas. Rinde määratu ulatus, maastikulised ja kliimalised raskused, ühenduses ebastabiilse olukorraga Koltšaki seljataguses, ei võimaldanud aga temale ometi mitte saavutada otsustavaid tagajärgi. 28.aprillil punaväegi, koondanud Busuluki raiooni tugeva löögirusika - 6.jalaväe ja ühe ratsadiviisi, asus omakorda energilisele vastupealetungile, mis kogu maikuu kestel arenes edukalt. Koondanud oma rinde keskkohta uusi jõude, enamlased maaikuu lõpul ägedais lahinguis purustasid, lõpuks, Koltšaki vastupanu Valgejõe l·äne kaldal ja juunikuu alul vallutasid Ufa linna raiooni.

Lääne väerindel punane Lääne armee oli edukalt jatkanud edasitungi kuni veebruarikuu keskpaigani, kus ta jõudis välja üldjoonele Ponevež, Slonim, Pinsk, Sarnõ. Punavägede kätte langes koguni Vilno, mis oli raskeks politiliseks kaotuseks Poolale.

Lvovi all teotsesid edukalt poolakate vastu ukrainlased. Sel ajal jõudis aga Poolale juurde Prantsusmaalt seal formeeritud poola väeosi. Veebruari lõpul oli poolakatel koondunud punaarmee vastu 12.pat. 12 esk. ja 3 patareid, kokku 500 ohv. ja 7000 sõdurit. Seda olukorda poola vägede ülemjuhataja, marssal Pilsudski, otsustas kasutada ära energiliseks vastupealetungiks, mille eesmärgiks oli kõigepealt Vilno vallutamine. Teotsedes äärmiselt kiiresti ja julgelt, marssal Pilsudski leegionid võtsidki Vilno ja Liida aprillikuu teisel poolel, andes sellega raske hoobi N.Vene ja Leedu koostööle. Samal ajal poola väed lõunapool vallutasid Baranovitši ja põhjas lähenesid järjekindlalt Dünaburgile. Kuna sel ajal teotsesid edukalt enamlaste vastu ka Ukraina rahvuslikud väed Petljura juhatusel ja v.der Goltz lähenes ühtlasi kiiresti Riiale, laiendades oma edu ka ida suunas, siis peab punaväe üldist seisukorda lääne väerindel maikuus lugema eriti raskeks ja ohtlikuks.

Petrogradi ja Jngeri operatsioon.

Põhja Korpuse formeerimine ja suhted meiega. Meie suurem pealetung 1919.a. kevadel oli seega kõigiti soodustatud üldise strateegilise olukorraga. Politilisil põhjusil selle pealetungi peamise toostajana, vähemalt esialgu, oli mõeldud Põhja Korpus, kuna eesti väed ta tegevust pidid ainult toetama. Koondatud 6.01.19. Rapla raiooni Põhja Korpus oli seal kavakindlalt jatkanud oma organiseerimise töid. Väekoondise isiklik koosseis täienes punaväest võetud vangidega ja ülejooksikutega. Ühtlasi ilmus Eestisse järjest rohkem N.Venest emigreerunud sõjaväelasi ja eraisikuid, kes soovisid jatkata siin võitlust enamlaste vastu. Tuleb märkima, et kohalikud elanikud ja meie avalik arvamus suhtus Põhja Korpusele üldiselt suure umbusaldusega (Päevalhet Nr.3 - 4.1.1919.). Laiemaile ringkonnile ei olnud selge, mispärast õieti relvastatud venelaste jõugud koondatakse seljataha, kuna meie oma väed pidid võitlema rindel. Umbusaldust suurendas korpuses valitsev korralagedus, ülbus ja vägivald kohalike elanike vastu ja ka asjaolu, et korpuse juhtimine, eesotsas polkovnik Neffiga, oli koondatud koha-

like balti sakslaste kätte. Neis oludes meie Ülemjuhatuse töö Põhja korpuse organiseerimiseks oli mitmeti raskendatud. Ülemjuhatus ei laskund aga end põrmugi segada ajutisist meeleoludest, vaid jatkas oma tööd suure järjekindlusega, tehes kõik mis vähegi võimalik, et korpusest kujundada lahinguvõimelist väekoondist, kes oleks suuteline osaliselt ka toetama meie tegevust rindel. Käskivaile sõjalisile vajadusile pidi sealjuures ohverdatama kõik politilised kaalutlused. Eesmärgiga vähendada väekoondises balti sakslaste mõju määras kindral Laidoner korpuse ülemaks poolaka, polkovnik Dzerożinski. Ka püüti korpus nii palju kui vähegi võimalik varustada relvadega ja muude esemetega.

Sedamööda, kuidas suudeti korpust korraldada ja varustada, ta osi hakati saatma ka rindele. Nagu nägime vastavate väerinnete tegevuse vaatlemisel koondusid järkjärgult: 2.diviisi tegevusraiooni - II brigaad, polkovnik Rodzjanko juhatusel, kes teotses Räpina ja Piirisaare vahel, Soojärve lääne kaldal ja 1.diviisi raiooni - I brigaad, polkovnik Georgi juhatusel, kes teotses Gorodenka ja Ustje Žerdjanka vahel. 1919.a. talve jooksul, Põhja Korpuse osad, mitte ainult et võtsid osa kaitsetegevusest rindel, vaid korraldasid juba ka julgeid retkeid sügavamalegi vaenlase maale. Nii vallutas leitnant Danilovi sõlk, riietatud punaväelastena, 7.03. ootamatult Temnitsa mõisa, kusjuures võeti 4 suurtükki ja 206 vangi. Ööl vastu 16märtsi polkovnik Bulak Balahovitši salk tungis julgesti üle Peipsi järve ja vallutas tähtsa baasi - Raskopeli, kus saadi palju varustust ja sõjamoona. 5.aprillil sama Balahovitš oma salgaga vallutas koguni ajutiselt Oudova linna. Edukas tegevus rindel tõstis tunduvalt Põhja Korpuse moraali ja lahingulist väärtust, sisendades ühtlasi nende vanemaile juhtidele mõtte, et on lähenemas aeg <u>ülemineku</u>ks <u>üldisele suuremale peale-tungile.</u> See soov iseendast oli kõigiti loomulik. Kui meie oma maa vabastamisega vaenlasest olime juba saavutanud selle sõjapolitilise eesmärgi, mille eest võitlesime, siis Põhja Korpusel nende ülesanne - nõukogude korra kukutamine Venemaal - seisis alles veel ees. Senine töö ja tegevus meie territooriumil oli vaid ettevalmistus selleks, et suuremate jõududega minna üle Venemaale ja

seal suuremas pealetungioperatsioonis katsuda oma õnne võitluses punaväe vastu. Nagu nägime, üldine sõjaline olukord vene kodusõja väerindeil 1919.a. kevadel oli selleks kõigiti soodus. Laialatuslikum sõjaline edu oli Põhja Korpusel tarvilik ka selleks, et tõsta oma prestiiži nii vene valgete ringkondades kui liitriikide juures. Tahe vabaneda meie eestkostmiselt nende seisukohalt oli seal juures kõigiti loomulik ja arusaadav. Algusest peale seda väekoondist meiega ühendas vaid üks paratamatus - vastastikune abistamine võitluses enamlusega. Korpuse politiline orientatsioon sealjuures meie suhtes polnud ei eriliselt heasoovlik ega ka kõigiti sirgjooneline. Korpuse juhatus, samuti juhtivad jõud brigaadides, koosnesid vene ja saksa elementidest, kes omavahel intrigeerisid. Meie iseseisvuse püüetele ei sümpatiseerinud õieti keegi, vaid oldi ainult sunnitud vähemalt esialgu sellega leppima kui paratamatusega. Kui Valitsus ja Ülemjuhatus, seda teades, siiski jatkasid Põhja Korpuse toetamist ja varustamist, siis seda ainsa eesmärgiga väekoondist sõjaliselt võimalikult täiel määral ära kasutada meie huvides. Meie koostöö vastu Põhja Korpusega, 1919.a. kevadel, hakkasid aga tundma huvi ka liitriigid ja vene valgete politiline esindus Pariisis. Koltšaki pealetungi arenedes idas prantsuse, inglise ja vene interventsionistlikes ringkonnis Pariisis tõusis elavalt päevakorrale ka Petrogradi vallutamise küsimus, mille teostamiseks eesti rahvaväegi pidi ulatama P.Korpuse tulevasele juhile, kindral Judenitšile, oma abistava käe . Sellekohaseid soove avaldati nii valitsusele Tallinnas kui meie rahusaatkonnale Pariisis. Kui meie poolt Põhja Korpuse toetamine tehti olenevaks meile hädavajaliku de jure tunnustamisest, siis anti eriti prantsuse välisministeeriumi poolt selgesti mõista, et meie loobumine koostööst vene rahvuslike vägedega "tooks kaasa valitsusele tõsiseid raskusi."

Eesti sõjalise koostöö P.Korpusega püüti seega kõigi abinõudega rakendada politiliste sihtide teenistusse, millest meie vahetult ei olnud hoopiski huvitatud.

Kindral J.Laidoneri esialgne kava oli rakendada Põhja Korpus tegevusse Pihkva raioonis, nagu seda nägi ette ka esialgne leping.

Põlise, tihedasti asutatud ja võrdlemisi jõuka vene maakonnana oleks Pihkva ümbrus taganud sellele väekoondisele soodsad võimalused iseseisvaks tegevuseks nii operatiivselt kui materjalselt. Kuid väekoondise juhatus ise pooldas rohkem otsepealetungi Jamburgi, Petrogradi suunas. See suund loeti kõige lühemaks ja pidi seega viima kõige kiiremini eesmärgile. Ka oli liitriikide toetus laevastiku näol selles suunas kõige hõlpsam, kuigi vaene, segarahvusega Soome lahe lõuna kallas pakkus suuremale väekoondisele vähe võimalusi iseseisvaks tegevuseks. Olgu tähendatud, et P.Korpuse operatsiooni suuna valikut Petrogradi peale mõjutasid ühtlasi võrdlemisi keerukad sõjapolitilised kaalutlused, mille algidusid peame otsima Helsingist. Juba novembris 1918. oli põgenenud Helsingisse Maailmasõjas kuulsaks saanud vene väejuht, kindral Judenitš. Tema ümber Soomes koondusid laialised vene pagulaste ringkonnad, kes lootsid vaatamata Judenitšile kui Vene valgete vägede loomulikule juhile Baltikumis. Judenitši juures asus ühtlasi tegevusse eriline "Politiline Nõukogu" (Kartašeff, Kusmin-Karavaeff) kes oli alalises kontaktis nii Pariisi vene valgete juhtidega kui ka Koltšakiga. Judenitš'i esialgne kavatsus oli organiseerida pealetung Petrogradile Soome territooriumil. Soome vägede ülemjuhataja kindral Mannerheimile saadeti Koltšaki poolt koguni üleskutse "võtta osa ühisest ettevõttest." Kindral Mannerheim vastas, et Soome seim on asja vastu, kui ei saa kindlaid tagatisi Soome riikliku iseseisvuse tunnustamiseks. Kuna vastus Koltšakilt viibis ja kukkus läbi ka kindral Mannerheimi kandidatuur Soome presidendi kohale, siis Soome valitsus keelas lõpuks ära igasuguse vene valgete vägede koondamise Soome pinnal (P.Miljukoff "Rossia na perelome", Pariis 1927. II lk. 107). Judenitš orienteerus nüüd Eesti suunas, kuigi nimekas kindral alul Eestis formeeritavat Põhja Korpust ei hinnanud kuigi kõrgelt, ristides teda koguni niisuguste nimetustega nagu "sbrod", "svolotš" (rämps) jne. Täiesti vaenulikult suhtus Judenitš ka Eesti Vabariigile, mille iseloomustamiseks järgmine väljendus: "Mingit Eestit ei ole olemas. See pole muud kui tükk Venemaad, Vene kubermang. Eesti Valitsus on jõuk kaelakohtulikke kurjategijaid, kes võimu oma kätte haaranud.

Nendega ma kõnelema ei hakka" (N.N.Jvanoff "Arhiv Graždanskoi voinõ" lk.16). Karm tõelisus sundis siiski vene põikpealist võimukandjat otsima ühendust nende "kurjategijatega". Juba veebruaris 1919. Judenitš kirjutab erakirju kindral Laidonerile (Ü 130-36,38), pealt näha väga viisakaid ja sõbralikke. Ühes neist lubatakse koguni, "et ma kunagi ei käsi Põhja korpust ega teisi veel formeeritavaid osi pöörda tähke Eestimaa vastu". "Kurjategijatele", Judenitši arvates, see pidi olema muidugi küllaldaseks tagatiseks, et lasta kõrget kindralit teotseda oma territooriumil, teda koguni toetada ja varustada. Kindral J.Laidoner suhtus Judenitš'ile ärmise tagasihoidlikkusega, pidades silmas oeskätt Eesti riiklikke ja sõjalisi huvisid. Kindral Judenitš oli ühenduses ka P. Korpuse juhatusega. Ja nagu selgub kindral Rodzjanko mälestusist "Rodzjanko "Vosponinania o Severo-Zapadnoi armii" lk.30-31) oli just Judenitš see, kes pooldas otsepealetungi Narva alt Petrogradi suunas.

Meie ülemjuhatus nõustus, lõpuks, Põhja Korpuse kavatsustega ja otsustas ühtlasi teda toetada laevastikuga ja dessandiga Soome lahes ja Peipsi järvel. Ühtlasi anti Balti pataljon ajutiselt Põhja Korpuse ülema käsutusse (1.D 9-1). Operatsiooni juhtimine Narva jõe ida kaldal, lõunapool Jamburki, anti P.Korpuse ülemale. Põhja Korpuse edasiliikudes meie 1.diviisi kaitsejoon pidi jääma endiselt Narva jõele, kuna valvejoonena 1. ja 4.polk said käsu oma alla võtta Luuga jõe vasak kallas, Pulkovo, Dubrovka ja Annenskaja külade üldjoonel.

Ingerlaste organiseerimine. Pealetungist koos meie vägedega võtsid osa ka ingerlased. Tõukeks ingerlaste organiseerimisele oli selle soomesugu väikerahva äge onamlusvastane meeleolu, kutsutud välja viimase vägivallast elanike vastu. Kujukalt iseloomustab seda meeleolu ingeri talupoegade rahvakoosolek, mis 7.03. enamlike võimude teadmata peeti ära Laransaarel. "Jsikliku varanduse röövimine, raske mobilisatsioon punaväkke, ähvardused mahalaskmistega ja põletamistega, süütute inimeste hulgalised kinnivõtmised j.n.e.", märgitakse protokollis, "kõik see lasub raske koormana rahval"

(SM 53-499). Oma hädas ingerlased otsustasid pöörduda abipalvega Eesti valitsuse poole. Ühtlasi algas ingerlaste hulgaline ületulek meie poole nii otsekohe läbi rinde kui Soome kaudu. Eestis ingerlased moodustasid oma rahvuskomitee, P.Tapaainenigae eesotsas, kes astus ühendusse Aj.Valitsusega ja meie ülemjuhatusega. Ülemjuhatus pooldas täiel määral ingerlaste organiseerimist sõjaliselt meie ja Soome kaasabil, sest see "nõrgendab igatahes vaenlase jõudu ja on abiks meile" (Ü 134-17). Juba 22.02. Ülemjuhataja korraldusega meie diviisi de juurde määrati ingerlaste esindajad - sõjaväelased. Nende kaudu läbi rinde tulnud ingerlased suundi Tallinnasse, 1.diviisi tagavarapataljoni juurde, kus Ülemjuhataja käsul asuti formeerima ingeri roodusid. Ühtlasi sõlmiti Aj.Valitsuse ja ingeri rahvuskomitee vahel 26.03. leping, mille alusel Eesti Valitsus lubas varustada ingerlastelt formeeritud sõjaväe osi korteriga, toiduga, riie-, palga- ja sõjavarustusega, võimaldades neile ühtlasi toimetada sõjaväelisi harjutusi. Ingerlaste sõjaväeosad pidid alluma täielikult meie ülemjuhatusele, hetkeni, kus see alluvus lõpetatakse omavahelisel kokkuleppel. Ingerlaste ületuleku kasuks meie poole alustati ühtlasi Ingerimaal energilist kihutustööd. Vabatahtlike arv roodudes suurenes seetõttu järjekindlalt. Ingeri roodud ühendati, lõpuks, üksikuks pataljoniks, mis pärast Ingerimaa vabastamist laiendati koguni polguks.

Ingerlaste organiseerimisega Ajutine Valitsus, eriti aga meie ülemjuhatus oli lõpetamas seda suurt rahvusvahelise tähtsusega enamlusvastast organiseerimise tööd, mis Eesti pinnal teostus 1919.aasta esimesel poolel. Peale sakslaste Eesti tol ajal oli ainus reaalne jõud Baltikumis, kes pidas aktiivset võitlust enamluse vastu. Seepärast on arusaadav, et meiega ühinesid kõigepealt need kohalikud rahvused, kes seda võitlust pooldasid. Meie Valitsuse ja Ülemjuhatuse osav politika võimaldas selle ühinemise maksimaalsel määral. Väärib eriti allakriipsutamist, et meie, kuigi sõjaliselt tol ajal kõige tugevam pool, ei jälginud ometi mitte mingeid agressiivseid maadevallutamise plaane, vaid oma sõjalistes lepingutes naabritega - vene valgetega, lätlastega ja inger-

lastega - jätsime neile täielise vabaduse iseenda korraldamiseks omal maal. Naaberrahvaste organiseerimisel Eesti valitsus lähtus ainuüksi sõjalistest nõuetest ja vajadustest. See tegi koostöö meiega politiliselt hõlpsaks ja soovitavaks. Samal ajal meie ülemjuhataja, kindral J.Laidoneri, suur autoriteet ja asjatundmine tagas täiel määral tegevuse ühtluse sõjaliselt.

Pealetungi teostamine. Põhja Korpuse pealetungikava koostati polkovnik Rodzjanko algatusel, kes määrati ka operatsiooni tegelikuks juhiks. Kava nägi ette kallaletungi peajõududega lõuna pool Narva, Petrogradi raudteed, eesmärgiga vallutada Jamburg ja purustada ära raudtee Veimarni raioonis. Abilöögina, Bulak-Balahovitši juhatusel, kuhu kuulus ka Balti pataljon, oli nähtud ette Oudova vallutamine ja väljajõudmine Peipsi järve ida kaldal Želča jõele. Selle kava läbiviimiseks Põhja Korpus, meie Ülemjuhatuse korraldusel, koondati aprillikuu jooksul tervelt Viru väerindelo, kus väekoondise pealetungiks määratud lahingujõud 13.05, ühes tema käsutusse määratud Balti pataljoniga, tõusis 3000 täägile ja mõõgale, toetatud 83 kuulipildujaga, 15 suurtükiga ja 8 ponmipildujaga (v.skeem nr.20). Peale selle 250 meest, 2 suurtükiga ja 6 kuulipildujat olid antud meie 1.diviisi käsutusse. Punaväe 6.diviisi lahingujõud samal ajal ületasid Põhja Korpuse oma ürmarguselt kahekordselt 5900 tääki ja mõõka, 146 kuulip. ja 26 suurtükki. Umbes pooled neist jõududest asusid varus Jamburgi ümbruses. Kuid raioonis, kus viidi esimene löök - Kriuši ja Vasknarva vahel - punaste 6.diviis võis polkovnik Rodzjankole panna vastu kõigest ürmarguselt 1200 tääki ja mõõka 28 kuulipildujaga, 4 suurtükiga ja 2 s/rongiga.

See oli kahtlemata kõige nõrgem lõik 6.diviisi rindel.

Peale selle Põhja Korpuse kallaletung tabas 6.diviisi ajal, kus oli käimas selle väekoondise vahetamine 19.diviisiga. Mõned väeosad sellest väekoondisest, ühes II ja III brigaadide staapidega, olidki juba jõudnud kohale. Neist III brigaadi juhatus sattus esimesena Põhja Korpuse löögi alla. Muna uus brigaadi staap ei olnud veel jõudnud orienteeruda olukorras ja tutvuda väeosadega, siis ta

osutus võimetuks juhtima sündmusi asjatundlikult. 6.diviisi peamiseks nõrkuseks aga, nagu tol ajal kõikjal punaväes, oli vägede üldine väsimus ja sõjatüdimus. Punaväe osade lahingukõlbmatus ilmnes täiel määral juba aprillikuus Raskopeli ja Oudova vallutamisel, samuti Põhja Korpuse I brigaadi ja Balti pataljoni kallaletungil, kus kaotusteta puhastati täielikult enamlastost Narva jõe parem kallas Vasknarva ja Kriuši vahel. Põhja korpuse juhatus, intensiivse salaluure abil, oli väga hästi informeeritud nii punaväe meeleoludest kui ka 6.diviisi osade asetusest. Samuti teati täpsalt, et kohalikud elanikud on vaenulikud punastele ja ootavad pikisilmi valgete pealetungi, valmis neid toetama kõigi abinõudega. Väekoondise esialgne edu oli pealegi tunduvalt hõlbustatud julge partisani, leitn.Danilovi, salga ootamatu kallaletungiga ööl vastu 13.maid, mil Popkova Goras vangistati 19.diviisi III brigaadi staap. Sellega katkestati täielikult side rindel teotsevate väeosade ja diviisi juhatuse vahel Jamburgis. Samal ajal polkovnik Georgi, polkovnik Paleni ja Bulak-Balahovitši kolonnid pillasid hõlpsasti laiali nõrgad punaväe osad kogu rindel, jatkates suure eduga edasitungi ida ja lõuna sihis. Brigaadi juhtimise keskuse hävimise tagajärjel esimesed täielikumad teated olukorrast jõudsid Jamburki alles järgmisel päeval - 14.mail, kuna katastroofi tõeline ulatus diviisiülemale Freimanile selgus veelgi hiljem - 15.mail. Seetõttu hilinesid ka kõik korraldused uue vastupanu organiseerimiseks niivõrd, et Põhja Korpus jõudis ületada Jamburgist lõunapool Luuga jõe enne, kui selle kaitsmisele suutsid asuda 6. diviisi varud. Kuni püsis veel väerind põhja pool Narva, Jamburgi raudteed, 6.diviisi ülem otsustas koondada oma varude peajõud Veimarni raiooni, et nendega takistada selle sõlmpunkti haaramist kagust. Veimarni ümbrusse suundi ka vabad varud 7. ja lõunapool Oudovast asuvast Eesti punasest armeest, kokku 3 rügemonti. Nende kohalejõudmine aga hilines. Kuid armee varudetagi 6.diviisi juhatuse käsutuses vähemalt arvuliselt oli küllalt vabu jõude - vähemalt 2400 tääki ja mõõka - et vastupealetungiga likvideerida P.Korpuse edu. Varude kasutamist takistas aga teadmatus olukorrast, kui ka vägede hoopis nõrk juhtimine ja lahinguvõime. Terved pataljoni

ja polgud jooksid lihtsalt laiali või läksid üle vastase poole.

Uueks hävitavaks löögiks 6.diviisile kujunes meie laevastiku ja dessantsalga kallaletung Luuga lahes 15.05. hommikul, kapten J.Pitka juhatusel. Dessantsalka kuulus esialgu kõigest 200 meest, alandatud reameheks al-kapten Pauluse juhatusel. Osa neist tuli maale Luuga lahes, kuna teine osa vähemate laevadega tungis üles mööda Luuga jõge kuni Kusemkino külani, tekitades kirjeldamatu paanika 6.diviisi paremal tiival. Kuna aga meie 1.diviis rindelt peale ei tunginud, siis punaste 6.diviisi osad Narva ees algasid taandumist alles 17.05. hommikul. Punastele järgnesid meie tugevad luursalgad, kes antud käsu kohaselt võtsid oma alla Luuga jõe, Sala, Dubrovka, Annenskaja kaitsejoone. 16.05. Luuga lahte jõudis juurde kahesaja meheline ingerlaste dessantsalk, kes üle Koskolovo asus oma kodumaa vabastamisele Kotlõ raioonis. Ühtlasi Ülemjuhataja käsul järgmisel päeval meie dessant, laevastiku toetusel, maandus Kaporje lahes ja asus pealetungile Kaporje suunas. Kuigi meie laevastiku tegevust kogu aeg kaitses inglise eskaader, admiral Cowani juhatusel, oli dessandi tegemine Kaporjes antud olukorras ohtlik ettevõte. Kogu raioon oli vaenlase tugeva fordi, Krasnaja Gorka, tule all. Merel ei võidud sugugi olla kindel vastase allveelaevade eest, mis nähtigi liikuma Suursaare ja Seskari vahel. Ka püüdis vaenlase laevastik üleolevate jõududega 18.05. takistada meie tegevust Kaporje lahes, mis aeti aga nurja inglaste poolt .

Haaratud põhjast ja lõunast punaste 6.diviisi osad kõige suuremas segaduses ja paanikas 15.ja 16. jätkasid taganemist ida suunas. Jäeti maha voorid ja suur osa raskest suurtükiväest. Jamburk võeti 7.Korpuse osadelt 17.05., kus juures saadi suuri varustuse tagavarasid. Samal ajal Bulak-Balahovitši salk Balti pataljoniga, toetatud meie laevastiku poolt Peipsi järvelt, 15.05. vallutas Gudova, jätkates edasitungi lõuna sihis. Põhja Korpuse suure edu selgudes, meie ülemjuhatus 16.05. asus selle kiirele ärakasutamisele. Nähtava eesmärgiga minna üle üldisele vastupealetungile kõigil väerindeil uue direktiiviga (Ü 25-561) 2. ja 3.diviis said ülesandeks, s/rongide toetusel, julgesti peale tungida Pihkva, Marienburgi ja Volmari sihis. Ühtlasi tehti Põhja Korpusele üles-

andeks süvendada oma edu Maloskovitsi ja Vruda jaamade vallutamisega. Meie laevastik merel pidi selleks aitama kaasa, tehes dessandi Kaporje lahes. Peipsi laevastik samal ajal sai ülesandeks toetada Balahovitši tegevust, vallutades punaste laevastiku baasi Raskopeli lahes. Kui võimalik pidi Peipsi laevastik toetama ka 2. diviisi pealetungi.

Kokkukõlas Ülemjuhataja direktiividega Põhja Korpuse edasitung järgenvail päevadel - 17-20.maini - arenes kõige suurema edu tähe all. Moloskovitsi ja Vruda jaamade vahel 19.05. r.Korpus lõi veel kord raskesti punaste 6.diviisi, nimelt ta varuosi ühes sellesse raiooni vahepeal koondunud värskete armee varudega. Saadi 700 vangi ja 20 kuulipildujat. Vruda jaamas võeti s/rong ja toidutagavarad. Juba järgmisel päeval langes P.Korpuse kätte tähtis sõlmjaam Volosovo. Sel ajal meie ja ingerlaste dessant, laevastiku toetusel, olid juba organiseerimas pealetungi Korshanõ, Kaporje, Kernovo liini vallutamiseks. Ajutiselt oli Kaporje juba kuulunudki ingerlastele, kuid ettevaatamatu tegevuse tagajärjel vastase jälitamisel olid ingerlased 18.05. kandnud väga raskeid kaotusi (70 surnut ja 16 haav.), mis nad sundis kiiresti taanduma. Samal ajal oli Balahovitš oma salgaga, meie Pihkva laevastiku toetusel, jõudnud Želtša jõe joonele. 20.05. Peipsi laevastik võttis oma alla Raskopeli, kusjuures võeti ära vaenlase sõjalaevad "Olga" ja "Ermak". Volosovo sõlmjaama ja Želtša jõe joone vallutamisega kindral J.Laidoner luges Põhja Korpuse esimese operatsiooni lõpetatuks. Uue direktiiviga 22.05. k.2340 korpusele tehti ülesandeks uue joone aktiivne kaitsmine ja kindlustamine. Teiseks mitte vähem tähtsaks ülesandeks Ülemjuhataja luges väekoondise tagala korraldamise, ta organiseerimise ja täiendamise uute jõududega. Ettenägelikult kõlab sealjuures kindral J.Laidoneri hoiatus: "Edasitungi täiendamata ja väsinud väeosadega loen enneaegseks ja ohtlikuks" (Ü 25-563). Tegelikult Petrogradi suunas P.Korpuse pealetung 22.05. oligi juba vaibumas. Järgnev tegevus ei arenenud enam kaugeltki endise eduga, mille põhjuseks oli vastase järjekindel tugevnemine ühenduses P.Korpuse juhtide saamatusega just oma suureks paisunud tagala korraldamisel. Juba mai teisel poolel

punaste 6.diviis oli niivõrd tugevnenud, et energilise vastulöögiga 27.05. Narva maantee üldsuunas surus tugevasti tagasi raudtee ja mere vahel teotsevad ingerlased ja P.Korpuse osad, kes olid sunnitud asuma Kotlõ, Sista üldjoonele. Punaste edu selles raioonis oli tingitud eeskätt ingerlaste nõrkusest, sedaenam, et meie dessantosad 25.05. laaditi laevadele ja toodi tagasi Tallinnasse. Ka oli koostöö ingerlaste ja vene valgete vahel politilisil põhjusil väga halb. Volosovo sõlmjaama suutsid valged sedapuhku siiski veel hoida oma käes. Punaste üldine korraldamatus, kus suure rutuga oli rindele saadetud igasugu improviseeritud salku, gruppe ja patareisid, eriti aga vägede poltiline ebaustavus, kus terved pataljonid ja polgud läksid üle valgete poole, ei võimaldanud neile veel saavutatud edu kasutada ära täiel määral. Kindral Rodzjanko gruppeeris aga oma jõud kiiresti ümber, kõvendades oma nõrka vasakut tiiba uute väeosadega (Balti pataljon ja Ostrovski polk) ja 1.06. asus raudtee ja mere vahel uuesti pealetungile. Kasutades soodsat olukorda, kus väerind oli lähenenud juba 5-6 km kaugusele, punaste Krasnaja Gorka kindlus kogu garnisoniga läks üle valgete poole. Oleminek sündis lootuses tõsta üldine väljaastumine nõukogude võimu vastu ka Baltimere laevastikus ja Kroonlinna kindluses. Aktiivset toetust loodeti ka inglise laevastikult. Need lootused aga luhtusid täielikult. Krasnaja Gorka jäi üksinda. Jnglast toetuse asemel merelt kindlus võeti Nõukogude laevadelt ägeda tule alla 12" ja 10" suurtükkidest. Tulistamise tagajärjel kindluse garnison - 5000 meest - lahkus sealt ja Krasnaja Gorka läks ajutiselt mere randa mööda edasiliikunud ingerlaste kätte. Krasnaja Gorka vallutamisega 14.06. P.Korpuse pealetung Petrogradi suunas oligi jõudnud oma haripunktile. Väekoondise seisukord tol ajal oli vähemalt operatiivselt väga hea. Vahepeal oli ka meie 2.diviis asunud pealetungile ja vallutanud Pihkva raiooni. Luuga suunas valged olid jõudnud välja Samro järve üldjoonele.

Enamlaste vastupealetung ja Põhja Korpuse taandumine. Kuid ka vastase jõud oli tugevasti kasvanud. Ajal, kus enamlased otsustasid minna üldisele vastupealetungile neil vene valgete 16500 tääigi ja mõõga

vastu seisis juba ümmarguselt 23000 täiki ja mõõka, kusjuures oodati veel ühe jalaväe diviisi juurdetulekut. Ülekaalu oli kõige suurem just Jamburg, Petrogradi suunas - 14000 täiki ja mõõka 9800 vastu punaste kasuks, kuna ülekaal suurtükiväes ja teistes tehnilistes abinõudes oli tunduvam. Punaväe üldine vastupealetung algas 19.06. Ta teostati ühiselt 6. ja 2.diviisi koondatud jõududega. Punaväe juhtide eneste arvamuse järgi 7.Korpuse ehk, tol ajal juba ümber nimetatud, Loode armee osade vastupanu nende survele oli olnud üldiselt väga visa. Võitlusi peeti mõlemal pool suure ägedusega ja vihaga, mis selgub sellestki, et vangid enamasti hävitati täielikult. Loode armee taahdumine teostus üldiselt plaanipärandlalt ja korralikult. Ta seisukorda hõlbustas asjaolu, et punaste 7.armee juhatus ei osanud operatiivselt täiel määral kasutada ära saavutatud ülekaalu. Näiteks juulikuu alul, selle asemel et 6. ja 2.diviis suunda koondatult otsustava löögi viimiseks Jamburgi suunas, need väekoondised kisti laiali - 6.diviisi vallutama Glubokoe järvede joont ja 2.diviis - Luuga jõele (Nadežnõi "Na podstupah k Petrogradu" lk.101). Ka punaväe sisemine lahinguline väärtus nii organisatsioonilt kui moraalilt oli veel liiga nadal, et manövreerida kiiresti ja jõuliselt. Kõik see võimaldas Loode armeel siiski libiseda ära enamlaste kätest ja võrdlemisi väheste kaotustega augustikuu alguks tõmbuda tagasi Luuga, Saba jõe taha, kus väekoondisel läks korda lõplikult panna seisma punaväe edasitung. Väga väärtuslikuks sealjuures osutus jällegi meie 1.diviisi kaasabi, kes, Ülemjuhatuse korraldusel, võttis oma kätte väerinde kaitsmise raudtee ja mere vahel. Jamburg langes uuesti enamlaste kätte, kusjuures meie poolt lasti õhku üle Luuga jõe viivad sillad.

<u>Kaitse korraldamine meie 1.diviisi poolt.</u> Meie esimese diviisi osade asumine Glubokoe, Kopenskoe järvede vahelisele kaitsejoonele algas juba 12.07. (1.Div.8-77 a). Esi estona jõudis kohale 1. polgu III pataljon. Diviisi ülema käsul asuti kohe energiliselt järvede vaheliste kitsuste kindlustamisel, milleks kasutati rohkesti ära kohalike elanike tööjõudu. Ühtlasi seati sisse side ja

asuti korraldama ka teid, mis Luuga jõe ja järvede joont ühendas lääne sihis, kõvenes ka meie kaitseliin järvede, Luuga jõe joonel. Augustikuu alul järvede joonel asus juba torve 1.polk polkovnik Heinze juhatusel ja temast lõunapoole - Krikovo-Luuga jõe joonel (raudtee s.a.) - 4.polk, polkovnik Seimani juhatusel. 28.07. jõudis Narva 9.jalaväe polk, al-polkovnik J.Šmidti juhatusel, ühes kerge pataroiga. Polk sai käsu 4 rooduga, ühes Narva kaitsepataljoniga, al-kap. Trossi juhatusel, oma alla võtta kogu Narva jõe joon, seada sisse kindel kontroll ja järelvalve liikumise üle Venest Eestisse. Ülejäänud 6 roodu, al-polkovnik J.Šmidti juhatusel, moodustasid diviisi varu ja asusid Udria, Auvere raioonis (1.Div.9-7). 7.08. jõudis Narva ka meie 4.s/rong, kes saadeti Jamburgi alla. Ühtlasi oli diviisi juhatus asunud energiliselt ingeri pataljoni ümberkorraldamisele. Pataljon laiendati kahepataljoniliseks polguks. Väeosa täiendati Ingerimaal mobilisatsiooni teel kokkukutsutud meestega. Polgu ülemaks määrati kapten Pokanen, endise major Uimoneni asemele, kes väeosast oli lahkunud.

Loode armee õnnetu taandumise lõppedes, Eesti piir Virumaal oli seega jälle kindlasti meie vägede käes. Sealjuures oli me täielikult saavutanud selle eesmärgi, mille endale seadis kevadel ülemjuhatus - viima meie kaitsejoon Eesti pinnalt vene maa-alale. Rinde juhtimine oli jaotatud nagu kevadelgi niiviisi, et see raudtee ja mere vahel kuulus kindral A.Tõnissonile, raudteest lõunapoole - Loode armee juhatusele. Looduslikult kaitsejoon järvede vahel ja Luuga jõel oli väga soodus, võimaldades suurt elavjõudude kokkuhoidu. Seepärast, eesti traditsioonido kohaselt, meie väeosad eriti järvede vahel, ei piirdunud ainult passiivse kaitsega, vaid juba juulikuu teisel poolel, vastase lähenedes, asuti energiliste lühikeste vastulöökide korraldamisele. Näiteks korraldasid 1.polgu osad 21. ja 22.juulil ootamatu kallaletungi Kotlõ raiooni, mis paiskas täielikult segi vaenlase suurte jõudude pealetungi ettevalmistused, andes meie kätte ühtlasi 137 vangi ja 12 kuulipildujat. Meiegi kaotused sealjuures olid tunduvad - 7 surnut ja 30 haavatut. Kogu augustikuu jooksul enamlased tegid mitmeid katseid meie kaitsejoone läbimurdmiseks, mis aga kõik nurjusid täieli-

kult. 4.polgu rindel neil kohati läks ajutiselt korda tulla üle Luuga jõe, löödi aga kohe tagasi meie energiliste vastulöökidega.

Loode armee ebaedu põhjusi ja suhete areneminе meiega. Loode-Vene valitsus. Augustikuu alul Loode armee edukas pealetung Petrogradi sihis oli seega täielikult varisenud kokku. Armee mitte ainult ei suutnud hoida alal võidetud maa-alasid, vaid taandus kiiresti tuldud teed tagasi, kusjuures väekoondise stabiliseerumine Luuga jõel õnnestus ainult tänu meie mõjuvale toetusele raudtee ja Soome lahe vahel. Loode armee operatsiooni ebaõnnestumise põhjusi on palju. Väga kaaluvaks neist on vastase kiire reaktsioon ja tugevnemine. Juulis 1919. Petrogradi väerind ja võitlus Loode armeega tunnustati N.Venes kõige tähtsamaks, mispärast Petrogradi alla koondati kõik vabad reservid, nii et enamlaste ülekaal Petrogradi, Jamburgi suunas oli juba tõusnud vähemalt kolmekordseks (v.skeem Nr.31). Loode armee ebaedu peamiseks põhjuseks oli siiski ta enese sisemine organisatsiooniline ja politiline jõuetus, mis saatuslikult pidurdas selle väekoondise orgaanilist arengut kokkukõlas ta ülesannetega. P.Korpuse esialgseks eesmärgiks ei olnud mitte Petrogradi vallutamine, vaid ainult teatava piiratud maa-ala oma kätte kiskumine, et end seal organiseerida ja arendada. Üllatavalt kiire edu, ühenduses kogu elanikkonna suure poolehoiuga valgete asjale, eriti aga punaväe lagunemine - tervete väeosade ületulek, Krasnaja Gorka väljaastumine j.n.e. - avaldas armee juhte hindama ala oma vastast ja päris tühiste jõududega sirutama kätt - punase Leningradi järele. Meie ülemjuhataja ettenägelik hoiatus, kes "edasitungi täiendamata ja väsinud väeosadega oli lugenud enneaegseks ja ohtlikuks" unustati täielikult, kuna armee juhid olid vahepeal asunud talitama täiesti omapead. Sealjuures, püüdes operatiivselt teotseda väga kiiresti, armee juhatus oma laialise tagala ja väekoondise enda organiseerimises näitasid üles kõige suuremat saamatust ja politilist lühinägelikust. Kõigepealt puhkesid teravad intriigid väekoondise juhatuses korpuseülema polkovnik Dzerožinski vastu. Polkovnik Dzerožinski oli tagasihoidlik inimene, kes ei püüdnud end eriliselt tõsta esiplaanile.

Pealetungi tegelikuks juhiks oli tema poolt määratud polkovnik Rodzjanko, väga julge ja tegev rivijuht, kes võitis endale kiiresti üldise tunnustuse. Tekkinud olukorras polkovnik Dzerožinski leidis end sunnitud olevat 30.mail 1919. esinema ülemjuhatajale palvega teda vabastada korpuse juhtimisest. Kindral Laidoner võttis palve vastu ja määras alates 1.juunist 1919. uueks korpuseülemaks Rodzjanko, kes vahepeal oli ülendatud kindraliks. Kindral Rodzjankolt loodeti liberaalset, meile sõbralikku politikat. Kuid saanud korpuseülemaks, ta sattus vene ja saksa purutagurlise aadli pärit-oluga elementide mõju alla, kes korpuse staabis olid valdavas enamuses, nagu: Lieven, Volff, Doll, Sievers, Pahlen, Glasenapp, Benkendorff ja palju teisi. Nende inimeste peamiseks püüdeks oli katkestada sidemed meiega ja muuta korpus võimalikult iseseisvaks, Eestist rippumatuks väekoondiseks. Juba järgmisel päeval pärast määramist kindral Rodzjanko esineski ettepanekuga korpuse koosseise tunduvalt laiendada, moodustades kahest brigaadist kaks diviisi, rügementidest ja pataljonidest - vastavad kõrgemad koondised. Ühtlasi korpuses asuti ohvitseride massilisele ülendamisele, kusjuures au- ja teenistuse kõrgendusi anti eeskätt mitte lahinguis ja juhtimises vilunud riviülematele, vaid mitmesugustes seljatagustes asutistes ja staapides töötavaile nimekaile tegelasile. Endise ratsakaardiväe ohvitserina Rodzjanko eelistas peamiselt oma endisi tuttavaid. Koguni nii kaugele mindi, et igas väeosas moodustati oriline politiline komitee 4-5 ohvitserist, kes olid armee juhatuse usaldusmehed. Komitee näpunäidetel teostusid väeosas kõik ohvitseride määramised kohtadele, ülendused j.n.e. (1.Div.62-139). Korpuses algas seega kuulmatu sõjavägine korruptsioon kus töökas armee ohvitser suruti täiesti tahaplaanile. Seljatagused asutised ja staabid kasvasid hiigelsuureks; nad kubisesid kõrgeis auastmeis olevaist ohvitseridest, kuna rindel tundus samal ajal terav puudus juhtidest. Meie ülemjuhatus oli võimetu võitlema korpuses valitseva korruptsiooniga. Kuna korpuse ülemineku vene territooriumile 6.12.1918. sõlmitud leping oli oma maksvuse kaotanud, siis kindral Laidoner 19.juunil loobus ülemjuhatusest Põhja Korpuse üle (1.Div.29-122). Siitpeale see väe-

koondis oli meiega liiduvägede vahekorras. Paar päeva hiljem katkestati meie poolt ka toiduainete väljaandmine venelastele. Saanud tegevusevabaduse, kindral Rodzjanko nimetas Korpuse kohe ümber Põhjaarmeeks ja 1.juulil Loodearmeeks, põhjendades seda "rinde suure ulatusega ja korpuse isikulise koosseisu suurenemisega" (Ü 130-229).

Kujunenud iseseisvaks, Loodearmee vajas ka oma territooriumi, mispärast meie ja armee vahel loodi ajutine sõjaväeline piir järgmiselt: Narva jõgi, Peipsi ja Pihkva järv, entnograafiline piir Jrboska raioonis (1.div.117-5). Piiril seati sisse ka valve, tolliamet j.n.e.

Mida iseseisvamaks kujunes Loodearmee, seda vaenulikumaks muutusid ta juhtivad tegelased meie vastu, eesotsas balti aadli ringkondadest pärit olevate isikutega. Vene ajakirjandus kõneles avalikult "kartulivabariigist". Anti koguni mõista, et Petrograd vallutatud, pöördutakse kohe Eesti vastu, et meid hävitada. Vene tagurliku ajalehe "Belõi Krest" suhtumine meisse oli niivõrd vaenulik, et armee staap oli sunnitud koguni ära keelama selle lehe leviku Tallinnas (1.div.117-31). Vaenulikku meeleolu ja suhtumist meie vastu õhutati ka vene sõdurite hulgas, mis levis eriti pärast seda, kui meie poolt katkestati toiduainete väljaandmine ja piiril - Narva jõel - hakati piirama vene elanike sisselaskmist Eestisse (Ü 140-66-87). Ka meie sõdurite hulgas levis vaen vene ohvitseride vastu, peamiselt Narvas ja Pihkvas. Oli juhtumeid, kus vene ohvitserid olid meie sõdureilt tänaval nõudnud sunduslikku tervitamist. Kuna rahvaväelasilt tervitamist Vabadussõja ajal sunduslikult ei nõutud, siis see ärritas arusaadavalt sõdureid. Sel alusel tuli meiegi sõdurite poolt ette vägivalla juhtumeid. Õli tulle Eesti-Vene vahekordade halvenemise mõttes kallas 8.juuni vahejuhtum, kus 4.rügemendi 3.kompani valvepostid Narva jõe ida kaldal lasksid maha Saksa aeroplaani. Juhitud Saksa lenduriit sõidutas lennuk Riiast Jamburki vene senaatori Neihardt'i, nähtava eesmärgiga luua side Loodearmee ja lõunast silmapiirile ilmunud meilo vaenuliku landesväärі vahel. 9.juunil esimesele aeroplaanile järgnes veel teine. Meie avalikkusel jäi kindel mulje, et Loodearmee

töötab käsikäes meie verivaenlasega, landesvääriga, kuigi kindral Rodzjanko kategoorilliselt eitas seda ka stööd. Väga teravaks kujunesid vahekorrad ka Loodearmee ja ingeri väeosa vahel, kuigi sõjalised huvid nõudsid sealgi käskivalt tihedat koostööd ühise eesmärgi saavutamiseks. Ingeri väeosa allus kogu aeg eesti väejuhatusele. Ainult operatiivselt ta oli 12.06. antud Põhja Korpuse käsutusse. Viimane pidi seega temale suhtuma kui eesti väeosale. Teisalt aga ka ingerlased oleksid pidanud arvestama Loode armee reaalse jõuga ja seepärast püüdma ta juhtidega töötada koos. Sedaenam, et ingeri rahvusliku komitee poliitiliseks eesmärgiks, millele eest võideldi, oli mitte riiklik iseseisvus, vaid ainult ingeri rahvusliku kultuur-autonoomia saavutamine. Toonitades neid ingeri-vene koostöö aluseid, meie ülemjuhatus kriipsutas ühtlasi alla, et Eesti valitsus Petrogradi kubermangus ei pretendeeri mingeile maa-aladele ja kui Põhja korpus seab seal sisse oma administratsiooni, siis sellele peavad alistuma ka ingerlased. Ülemjuhatuse kindlaile korraldusile vaatamata vahekorrad P.Korpuse ja ingerlaste vahel läksid ometi niivõrd teravaks, et kindral Rodzjanko käsul ingeri väeosa käest võeti ära relvad ja varandus. Teravnemine sündis seetõttu, et ingerlased, neilt vallutatud maa-aladel, olid seadnud sisse oma komandantuurid, kes ei tahtnud alistuda P.Korpuse administratiivseile korraldusile. Vahejuhtum likvideeriti kindral J.Laidoneri vaheleastumisel, kusjuures ingeri väeosa sai kätte äravõetud varandused.

Niisuguseks olid kujunenud Eesti-Vene vahekorrad ja meeleolud, kui jõudis Tallinnasse kindral Judenitš, kes admiral Koltšaki käsuga juba 5.juunist 1919.a. oli määratud "kõikide Baltikumis teotsevate vene vägede ülemjuhatajaks". Jude itšil oli läinud ühtlasi korda saada Koltšak'ilt rahalist toetust ja võita endale ka prantslaste ja ingerlaste poolehoid. Kindlustanud endale seega tugeva toetuse väljaspool Eestit nii Ida- kui Lääne-Euroopas, kindral Judenitš arvas võimaliku olevat Eestile, ta Valitsusele ja Ülemjuhatusele, suhtuda ignoreerivalt. Jõudnud Tallinnasse prantsuse miiniristlejal, Judenitš teatab sellest meie Ülemjuhatajale nähtava lootusega, et teda tullakse vastu võtma sadamas. Kindral

Laidoner käsib aga Judenitš'ile omalt poolt teatada, et Eesti Vägede Ülemjuhataja asub oma staabis, Pagari tänaval nr. 1,. Tahes-tahtmatult Erserumi kangelasel tuli pärast seda ilmuda Pagari tänavale, et olla seal võetud vastu meie Ülemjuhataja poolt (N.N.Jvanov "Arhiv Graždanskoi voinõ" lk.90). See vahejuhtum näitab, et kindral Judenitš ilmus Eestisse mitte juhina, kes vajas meie toetust ja abi, vaid endise vene suurriigi võimukandjana, kes tuli külastama ühte selle riigi kubermangu. Ta iseloomustab aga ka kindral J.Laidoneri tugeva iseloomuga juhina, kes Eesti vägede ja ülemjuhatuse prestiiži hindas kõrgelt ja ei lubanud seda langetada kellelegi üheski olukorras. Muidugi ei aidanud kindral Judenitši ülbe ülesastumine sugugi kaasa eesti-vene vahekordade paranemisele. Tallinnast Judenitš samal prantsuse miinigistlejal sõitis Narva-Jõesuu ja 26.juulil asus Loodearmee juhtimisele ülemjuhatajana (Ü 130-362). Võiduka juhi aupaistusega ümbritsetud kindral Judenitš'ile pandi Loodearmee ringkonnis esialgu suuri lootusi. Judenitš'ilt loodeti, et suudab tuua parandust raskesse olukorda, mida armee elas üle juulikuus. Kõigepealt loodeti, et Judenitš energilise, osava juhina suudab uuesti tõsta armee lahinguvõimet, sisendades meeskonnale uut jõudu ja julgust võitluse jatkamiseks. Ka pidi tema ilmumisega käima kaasas rikkalik aineline toetus liitlastelt.

Kuid kindral Judenitš'is petuti kiiresti. Kõik, kes selle väejuhiga on lähemalt kokku puutunud, iseloomustavad teda oma mälestusis äärmiselt passiivse, peaaegu apaatse, ükskõikse inimesena ja juhina. Ka kõige vähemate otsuste tegemisel ta kõhkles ja kahtles, mis halvas tegevust. Kõigo selle juures purutagurline oma ilmavaadetes, isemeelne ja kõrk, kes midagi ei olnud suutnud õppida Venemaad haaranud revolutsioonilisist sündmusist, Judenitš oli nagu loodud selleks, et suurte raskustega loodud armee viia vastu hävimisele nii operatiivselt kui politiliselt ja administratiivselt. Judenitš'i ilmumisega teravnesid kõigepealt veelgi intriigid armee juhtide eneste vahel. Judenitš juhtis armeed "Ülemjuhatajana", kuna tegelikuks juhiks jäi endiselt kindral Rodzjanko, kellele aga Judenitš'i olemasolu hoopiski ei meeldinud. Vahekord

Judenitš'i ja Rodzjanko vahel läks niivõrd teravaks, et viimane juba tõsiselt kavatses "kõrvaldada" ülemjuhatajat, mis hoiti ära ainult meie 1.diviisi ülema kindral A.Tõnisson'i vahelesegamisega. Eesmärgiga vähendada armees kindral Rodzjanko mõju, Judenitš eraldas armeest Pihkva raioonis teotseva II korpuse (kindral Arsenjef) ühes 1.diviisiga ja kindral B.Balahovitši väeosaga, allutades need osad vahetult endale isiklikult (Ü 130-409). Sel viisil kujunes Loodeväerinde juhatus, kindral Judenitš'iga eesotsas, kuna Loodearmeed juhtis endiselt kindral Rodzjanko.

Väga õnnetuks osutusid ka vene valgete juhtide administratiivsed korraldused temalt vallutatud aladel. Elanike poolehoid neile oli alul üldine ja vaimustav. Otstarbekate, demokraatlikult alusele rajatud administratiivsete korraldustega oleks võinud selle poolehoiu kiiresti kasutada ära armee laialiseks toetamiseks nii elavjõududega kui aineliste tagavaradega. Kõige selle asemel armee juhatus vallutatud maa-aladel pani maksma purutagurlise sõjavõelise terrori, mis oma julmusega ja jõhkrusega ületas koguni endise enamlaste oma. Elanikke rööviti ja riisuti avalikult. Mahalaskmisi ja poomisi toimetati kõige vähemate kahtlustuste põhjal. Eriti kindral Balahovitš Pihkvas lavastas sellesarnasi terrori akte kõige suurema avalikkusega ja pidulikkusega. Võimukandjaiks armee seljataguses, nitmesuguste kuberneride, nende abide, komandatide, politseiülemate j.n.e. näol määrati endisi nimekaid aadlimehi ja mõisnikke, kes oma politilise lühinägelisusega kihutasid varsti enda vastu üles rahva laialised ringkonnad. Elanike poolehoid Loode armeele muutus seetõttu varsti ükskõiksuseks, lõpuks koguni vaenuks, sest nähti ära, et valgedon ennem halvemad kui paremad punastest.

Looderinde ja armee tagurline saksasõbralik politika, ühenduses õnnetute administratiivsete korraldustega neilt vallutatud maa-alal ja omavaheliste intriigidega, mille tagajärjeks oli armee kiire taandumine ja raske seisukord Pihkva alla, kutsus esile armeed toetavate liitriikide esindajais üldise pahameele. 4.aug.1919.a. kindral Judenitš sai liitlaste sõjaliste missioonide üldjuhilt Soomes ja Baltikumis, kindral sir H.Gough'ilt, terava kirja, kus

varustuse andmise lõpetamise ähvardusel nõuti "kõikide sisemiste tülide lõpetamist" ja "kogu armee jõudude koondamist võitluseks enamlusega". Ühtlasi Eestisse ilmus kindral Gough'i esindaja kindral Marsh. Tutvunud olukorraga armee rindel ja seljataguses, meie ja venelaste vahekordadega, kindral Marsh jõudis otsusele, et ainsa päästeabinõuna tekkinud olukorras on demokraatlikul alusel loodud vene valitsuse moodustamine, kes viibimata ja tingimusteta tunnustaks Eesti iseseisvuse, mille alusel ainult meie Valitsus oli nõus edaspidi toetama Loodearmee tegevust. 10.augustil kindral Marsh kutsus enda juurde vene seltskonnategelased ja prantsuse, inglise ja ameerika missioonide esindajate juuresolekul teatas imestusest kangestunud venelastele järgmist (V.Horn "Graždanskaja Voina" lk.109): "Loodearmee seisukord on kriitiline. Peab tegema kõik, et teda päästa. Apoleerin teie patriotismile, et teha viimne katse olukorra parandamiseks. Liitlased loevad tarvilikuks luua viibimata Loode-Vene valitsus enne, kui lahkute siit toast. Praegu on kell 0615; annan teile aega kuni kella 0700-ni, mil siia ilmuvad Eesti Valitsuse esindajad, et rääkida läbi uue loodava valitsusega. Ei tee teie seda mitte, siis meie, liitlased, jätame teid täielikult saatuse hooleks". Valitsuse lõplikust kujundamisest sel päeval 11.augustil, k.2300 kindral Marsh'i juures, uus valitsus, eesotsas peaminister Lianozov'iga, kirjutas alla järgmise teadaande (V.Horn "Graždanskaja voina" lk.115):

Eesti Valitsusele, Ameerika Ühendriikide, Prantsusmaa ja Inglismaa esindajaile Tallinnas.

"Tingitud äärmisest vajadusest luua demokraatlik Loode-Vene valitsus, kellega üksinda Eesti Valitsus on nõus astuma läbirääkimisse selleks, et aidata kaasa Petrogradi, Pihkva ja Novgorodi kubermangude vabastamiseks kommunistliku vägivalla alt, meie, allakirjutanud, selle valitsuse esimese aktina, meie maa huvides, tunnustame Eesti absoluutset iseseisvust ja palume Am.Ühendriikide, Prantsusmaa ja Inglismaa esindajaid saavutada oma valitsuselt Eesti absoluutse iseseisvuse tunnustamist." Samal ajal kindral Gough oma kirjas 13.08.19. meie välisministrile avaldas kindlat lootust, "et meie Valitsus annab kindlad instruktsioonid "Ülemjuhatajale astuda

viibimata ühendusse kindral Judenitš'iga eelseisva ühise tegevuse läbiarutamiseks."

Lõhenenud eesti-vene vahekorrad paigati seega uuesti kuidagiviisi kokku. Paikamine teostus liitlaste otsesel survel - jõud, mida tahes-tahtmatult pidid tunnustama mõlemad pooled. Edaspidine koostöö saavutati samal alusel, millel loodi 6.detš.leping 1918.a., s.o. ühine võitlus enamlusega, selle vahega, et nüüd selle võitluse lõpp siht Eestile - ta iseseisvus - leidis juba tunnustamist ta liitlase - Loode-Vene valitsuse poolt. Kuid viis, kuidas loodi Loode-Vene valitsus eriti asjaolu, et Looderinde ja -armee sõjalisele diktatuurile kalduv juhatus, sallis seda valitsust ainult seepärast, et ta oli peale sunnitud kõikvõimsate liitlaste poolt,ei tõotanud edaspidigi midagi head eesti-vene vahekordadele. Kindral Judenitš kuulus kodanlikku valitsusse sõjaministrina. Kuna ta jäi aga ühtlasi rinde ülemjuhatajaks, siis faktiliselt kogu võim Loode-Vene territooriumil kuulus temale ja ta võis valitsusele alluda vaid niivõrd, kuivõrd seda iseo arvas heaks, See pidi edaspidigi paratamatult mõjutama pidurdavalt eesti-vene koostööd.

Pihkva vallutamine ja kaitsmine.

Pihkva vallutamine. Põhja Korpuse parema tiiva pealetungi arendamiseks lõunas käskis Ülemjuhataja juba 16.05. meie teist diviisi "julgesti peale tungida Pihkva ja Marienburgi sihis". Tol ajal punaste 10.ja 11.diviisi pealetung 2.diviisi rindel oli täielikult vaibunud ning diviisi staabil olid kindlad andmed punaväe osade massilisist ümberpaigutusist lõunast põhja suunas. Diviisi rindel lahingutegevus vaibus järkjärgult. Oli:e seega raskeist kaitselahinguist lõunas tulnud välja võitjana, veristele ohvritele vaatamata. See äratundmine oli 2.diviisis igal juhil ja sõduril maikuus 1919. 19.05. ilmus 2.diviisi juhatuse käsk kohalike kallaletungide korraldamiseks. Käsus teatati, et vaenlane, surveta meie poolt, on end siin-seal tõmbunud tagasi. Seepärast osutub tarvilikuks teda teravamalt valvata "ja kus vähegi võimalik, paremate seisukohtade võtmiseks, edasi liikuda" (2.div.51-619). Nagu näha, see käsk ei kõnele veel mitte üleminekust üldisele pealetungile, mida nõudis Ülemjuhataja

küll aga virgutab ta väeosi omal algatusel vaenlast tülitama ja hävitama. Kohalikud kallaletungid algasidki sel päeval kogu rindel ja kõige paremate tagajärgedega. Mainimisväärt eriti on 5.polgu I pataljoni luurepatrulli julge retk üle Pihkva järve Talabski saarele, mis paarkümmend km meie kaldast. Saarel hävitati täielikult üks kohalik staap ja paadiga toodi ära hulk mitmesugust varustust ühes suurema rahasummaga. Kallaletung Talabskile tekitas Pihkvas paanikalise ärevuse. Pihkva raiooni kaitses tol ajal eesti punane diviis. Moraalne lagunemine selleski väekoondises maikuus oli jõudnud oma haripunktile. Sellest kõnelevad arvukad ülejooksud tervete salkade kaupa, mis algasid rindel kohe lahingute vaibudes. Ühtlasi avaldas eesti punase diviisi ülem L.Ritt soovi tulla meie poole üle, ühes kõigi väeosadega ja tagavaradega. Ettepaneku kaalumiseks algasid 20.05. läbirääkimised, mis teostusid täiesti salaja kahe kaitsejoone vahel. Meie poolt neid juhtis selleks kohalesõitnud Ülemjuhataja Staabi ülem, polkovnik J.Soots. Asja taheti esialgu korraldada ööl vastu 22.05. Kuid L.Ritti sellekohased korraldused olid äratanud Pihkvas kahtlustusi äraandmises ja teda ähvardati koguni arreteerida.Ettevõtte teostumine viibis, kusjuures endist suurt kava tuli vähendada. Meie poolt põhjustas viivitust asjaolu, et ei suudetud küllalt kiiresti parandada ära silda üle Obtjoki jõe, mis takistas s/rongide edasiliikumist. Silla parandamist vastane segas pideva suurt kitulega. Lõpuks lepiti kokku, et diviisiülem L.Ritt ja brigaadiülem Aints, ühes 1.eesti kommunistliku polguga tulevad meie poole üle ööl vastu 24.05. Kasutades ära selviisil tekkinud lõhet rindes, läheb 2.diviis viivitamatult üle pealetungile ja vallutab Pihkva. Pealetungi teostamiseks koondati raudtee raiooni löögigrupp, kuhu kuulus - esijärgus soomusrongid "Kapten Jrv", nr. 2 ja 3 ühes Kuperjanovi partisanide pataljoniga ja kahe s/autoga (Vibuane ja Toonela). Petseris varus - teises järgus - Kalevlaste maleva. Löögigrupp sai ülesandeks vallutada Pihkva sillad ja Velikaja jõe joone, s/rongid aga pidid koguni läbima Pihkva ning Oudova ja Petrogradi teedel laskma õhku Pihkva eelsed sillad (SD 132-125) (SR Nr.1 30-125). Al- kapten Raudsepp sai seejuures ülesandeks tervelt ära võtta vaenlase s/rong

"Stenka Rasin", mille meeskond, kokkuleppe kohaselt, vähendati kümne peale. Samal ajal pidid asuma pealetungile ka 2.,5. ja 7. jal.poglud ühes Sakala partisanide ja Skouts pataljonidega. Poolte asetus 24.05. enne pealetungi on näidatud skeemil nr.21. Viimaselt selgub, et kuigi tankide arv punastel Pihkva ees üldisolt ületas veel meid umbes 1000 mehe võrra, oli<u>me pealöögi suunas,</u> raudtee ja maantee vahel, saavutanud siiski ümbarguselt 1½ kordse ülekaalu. Raudteel aga tehniline ülekaal kuulus täielikult meile, sest meie 4 s/rongi vastu punastel seal oli vaid üks.

Kallaletung teostus ettenähtud kava kohaselt. Kuperjanovi partisanid, koos s/autodega asusid pealetungile Petseri, Jrboska maantee suunas. See grupp jõudis edasi kõige kiiremini. Juba kell 0500 vallutasid partisanid Jrboska alevi, kust edasitung taanduva vastase kannul jätkus Pihkva kivitee suunas. Jrboskas võeti vangi terve inseneri rood, suur osa seal varus asuvast 48.küti polgust, laatsarett ja palju igasugu varustust. Kella 0800 ajal olid partisanid jõudnud juba Krasnaja Repka - 5 km Moglino jaamast (Kup.13-5). Siit edasi pataljon sel päeval aga enam ei pääsnud. Kitsa kiiluna olid partisanid 24.05. tuhginud vastase asetusse, sest et s/rongid raudtee raioonis sel päeval jõudsid edasi väga visalt. Silla parandusega üle Obtjoki jõe, vaenlase segava suurtükitule tõttu, jõuti lõpule alles k.1500 ja edasi liikudes selgus, et kuni Jrboska jaamani oli purustatud veel 6 silda. Mitmest kohast oli lõhutud ka raudtee. Ainult rongide ühendatud dessantosad puhastasid sel päeval Jrboska jaama ümbruse vaenlasest, tungides välja Podramje külani. Dessantki jäi seega tugevasti maha partisanidest. Äpardus ka al-kapten Raudsepa katse 50-mehelise salgaga tervelt ära võtta punaste s/rongi. Ettevõtte läbiviimiseks salk jagunes kahte ossa, milledest üks asus purustama raudteed rongi seljataga, kuna teine, riietatud punaväelastena, läks rongi juurde, seletades, et on eesti punasest polgust ja tuleb luurekäigult. Aeti juttu paarkümmend minutit, et anda aega raudtee lõhkumiseks. Korraga äratas aga ühe meie mehe välimus kahtlust rongi meeskonnas. Punased ruttasid kuulipildujate juurde. Asuti sulgema uksi. Vedurijuht andis täie auru tagasi. Meie poolt

heideti vaguneisse käsigranaate. Mõned meie mehd ronisid vagunite katustele, al-kapten Raudsepp ise veduri tendrile. Enamik päästis end küngaste ja mätaste varjul tule eest. Kuna lühikese aja tõttu ei suudetud raudteed lõhkuda kuigi suurel määral, siis pääsis rong meie käest ära, kuigi julge ettevõte oli kogu rongi meeskonnale ajanud peale surmahirmu.

Teise otsustava löögi vastasele raudteest lõunapool andis Sakala partis.pataljon, kes ööl vastu 24.05. vallutas tihtsa Panikovitši sõlme. Kuna Panikovitši raioon rindelt oli kaitstud traattõketega, siis partisanid, leitnant Hollandi juhatusel, öö pimeduses, läbi soiste metsade ja rabade, hiilisid paarikilomeetri sügavusse vaenlase seljataha. Kogu liikumine teostus täielises vaikuses, kusjuures koguni kõik kõlisevad asjad olid mähitud ümber pehmete esemetega. Tagalas katkestati täielikult vastase side rindega. Jõudnud välja kiviteele, hommiku koidikul rünnati ootamatult Panikovitši seljatagant. Üllatava löögi tulemuseks oli vastase vastupanu täieline segipaiskamine, mis partisanide kätte 24.05. õhtul andis Panikovitši all kogu Pihkva kivitee raiooni. Panikovitši ja Petseri vahelise rinde puhastas vaenlasest 7.jal. polk koos Skoutspataljoniga. Siin andis end vangi Tallinna 1.eesti kommunistlik polk - 600 meest, 20 kuulipildujaga ja muu varustusega. 7.p. ja skoudid jõudsid Irboska alevisse Kuperjanovi partisanide järgi.

Põhja pool raudteed, 5.jal.polk oli 24.05. organiseerinud vaid piiratud eesmärgiga kallaletungi, mis nägi ette Obtjoki jõe vasaku kalda puhastamise vaenlasest. Kaugemale edasi tungida ei kavatsetudki. Kallaletung teostati ka väga väheste jõududega - kõvendatud luursalkadega I ja II pataljonist ja jalamaakuulajate komandoga, kusjuures võeti rohkesti vange. Vastase nõrk vastupanu ja kiire korratu taganemine kiskus aga polgu endaga kaasa üle Obtjoki jõe. Kuna aga sügavam pealetung ei olnud ette nähtud, siis väeosa edasiliikumine sel päeval ei kujunenud küllalt hoogsaks ja energiliseks.

2.diviisi löök Pihkva sihis 24.05. oli seega olnud kõikjal edukas ja kiire, kuigi eriti raudtee suunas, põhjaliku purustiste

tagajärjel, ta ei andnud loodetavaid tulemusi. Vastane osutus täiesti demoraliseerituks ja põgenes. Välja arvatud Moglino raioon, olime 24.05. kogu rindel kaotanud temaga kontakti. Järgmisel päeval k.1100 Ülemjuhataja käskis 2.diviisil, koos s/rongidega, "julgesti ja kiiresti edasi tungida ja vaenlast üle Velikaja jõe visata". Ühtlasi tehti korraldus asuda viibimata meie praeguse riigipiiri kindlustamisele Petški, Jrboska jaama ja Jrboska alevi üldjoonel. Diviisi edasitung Pihkva sihis 25.05. algas tegelikult veel enne selle direktiivi kohalejõudmist. Pealöögi sel päeval andsid s/rongid, sundides pärast ägedat tulevahetust, taganema Moglino ja ma raiooni kaitsva vastase s/rongi. Samal ajal s/rongide dessantosad, teotsedes koos Kuperjanovi partisanidega, murdsid lõplikult vaenlase vastupanu Moglino mõisa ja jaama juures, millele järgnes energiline edasitung Pihkva sihis. Kella 2000 paiku õhtul selgus, et partisanid olidki jõudnud välja Pihkva alla Velikaja jõe vasakule kaldale. Kuna sillad üle jõe osutusid purustatuks, siis öö jooksul saadeti üle jõe luursalgad, kes tegid kindlaks, et linn oli juba vastase poolt maha jäetud. Nagu selgub punaväe materjalest, püüdis Eesti armee juhatus küll veel kaitsta vähemalt Velikaja jõe paremat kallast ühes seal asuva linna osaga. Sellekohane käsk, mis ilmus 25.05.õhtul, jäi aga täitmata väeosade poolt, kes kabuhirmus igaüks omaette põgenesid ida poole.

Meie poolt Pihkva vallutamisest s/rongid vahetult osa võtta ei saanud, kuigi nende dessantosad 25.05. õhtul olid juba jõudnud üsna lähedale Velikaja jõele. Edasiliikumist Pihkva sihis jatkas ka 5.polk, kes vastast kohtamata 26.05. asus Velikaja jõe vasaku kalda kaitsmisele raudtee ja järve vahel. Korra ja julgeoleku järele valvamise linnas võtsid oma kätte partisanid. Lõunapool raudteed ainult skoutspataljon tungis välja Velikaja jõeni, võttes oma alla Võdra ülekäigud. 7.polk seevastu sai käsu asuda meie praegusele riigipiirile Novaja, Volkovo, Krüükovo, Senno üldjoonel, kuhu jõutigi 25.05. Ostrovi suunas välja saadetud luure selgitas, et kogu Velikaja jõe vasak kallas oli täiesti vaba vaenlasest.

Sakala partisanid, alates 27.05. jatkasid edasitungi Laura suunas ja vallutasid alevi koos 1.ratsapolguga samal päeval. Jõudnud Laura soistesse defileedesse, partisanid Sabolotjo küla raioonis, läbi metsade, hiilisid veel kord taganeva vastase seljataha ja koos ratsapolguga hävitasid ta täielikult. Võeti 200 vangi, 10 kuulipildujat, palju laskemoona ja muud varustust. Selle lõögiga puhastati kogu Laura ümbrus ja Kudepi jõe piirkond vaenlasest, kes põgenes paanikas Ostrovi sihis. Saadud käsu kohaselt partisanid asusid Laura raiooni, võttes oma alla valvejoone Papuseva, Sabolotjo, Novosilovo külade üldjoonel. Kaugele Ostrovi sihis saadeti välja kõvendatud luure - 1.rood, lipnik Vastissoni juhatusel. Luure selgitas, et Katšanovi küla raioonis on teotsemas punasto röövsalgad, kes terroriseerivad kohalikke elanikke. Viimased avaldasid tungivalt soovi astuda meie teenistusse erisalgana partisanide juures, et ond kaitsta röövijate vastu. Lipnik Vastissoni energilisel korraldusel orga iseeritigi 1.roodu juures eriline Katšanovi salk, kes kogu sõjavarustuse ja relvad sai esialgu partisanidelt. Sellevastu kohalikud elanikud toitsid täiesti omal kulul kogu 1.roodu. Elanike kaasabil korraldati ühtlasi sügavaid luurkäike Ostrovi sihis, kus selgus, et linn oli jäetud maha enamlaste poolt.

Katšanovi salk kasvas niivõrd kiiresti, et Sakala pataljonil osutus, lõpuks, võimatuks teda varustada omal jõul. Diviisiülema ettepanekul salk Ülemjuhataja korraldusega muudeti seepärast, alates 1.09, iseseisvaks Katšanovi üksikuks pataljoniks, kes operatiivselt allus Sakala partisanide pataljonile. Pataljoniülemaks määrati kohalik lipnik Povorosnikov.

Maikuu lõpul oli seega kogu Velikaja jõe vasak kallas ja Kudepi jõe piirkond puhastatud vaenlasest. Sealt taanduvad punase eesti ja 10.diviisi osad olid täiesti lagunenud ja kaotanud igasugu lahinguvõime. Diviisi staabil, kes asus Karamõševa jaama, kadus nitmeks päevaks paljude väeosadega side täielikult. Viimased põgenesid omapead ja korratuses itta - Porhovi suunas ja lõunasse - läbi Ostrovi. Et taganevaid osi vähegi peatada ja korraldada ei suutnud 10.diviisi juhatus teha muud, kui moodustas erilisi kommu-

nistidest koosnevaid tõkestussalku, kes asusid jooksikute kinnipidamisele. Üldiselt oli punane väerind Porhovi ja Ostrovi ees tol hetkel niivõrd lagunenud, et nende ja veel kaugemategi punktide vallutamine siis ei tekitanud enam mingeid raskusi. Vaenlane oli järelikult paisatud kaugele meie rahvuspiirist. Kuni asusime Pihkvas ja Velikaja jõel tal puudus igasugu võimalus sellele piirile lähenemiseks. See oli Pihkva operatsiooni kõige tähtsam tulemus meie seisukohalt. Peale selle, oma pealetungiga Pihkvale olime lõplikult purustanud punase eesti armee ja diviisi - väekoondised, mis, pärast suuri jõupingutusi, olid loodud eriti selleks, et meid vallutada. Punane eesti armee likvideeriti Lääneväerinde juhataja otsusega 3.06. ning liideti 7.armee külge. Hiljem endisest punasest eesti diviisist moodustati omaette brigaad, mis juulikuus juba võttis Pihkva all osa tegevusest meie vastu. 7.armee juhtimise hõlbustamiseks tema rindel moodustati ühtlasi kaks lahingulõiku, millest lõunapoolne, Luuga, Pihkva raioonis, anti endise kindralstaabi ohvitseri, eestlase Korki käsutusse.

Meie ülemjuhatuse kavatsuste kohaselt pidime Pihkva kaitsmise andma üle Balahovitš'ile, kes sinna jõudiski 29.05. Balahovitš'i ülesandeks jäi edasitungi jätkamine ühes terve Pihkva raiooni korraldamisega kaitseks. Minult ajutiselt, kuni Balahovitš end organiseerib, jäid Pihkva raiooni mõned s/rongi divisjoni osad, kuhu kuulusid: Luperjanovi partisanid ja Pihkva toodud Kalevlaste Maleva ühes s/rongide dessantosadega. Kapten K.Parts'i juhatusel nad asusidki Pihkva kaitsele, võttes oma alla poolringi kaitsejoone 5-6 km linnast. S/rongide insener Jürgens'i energilisel korraldusel asuti ühtlasi kiiresti parandama raudtee silda üle Velikaja jõe. Silla ehitamist alustasid vene valged. Tegid seda aga niivõrd saamatult, et selle töö varsti võttis üle s/rongide divisjon. Linnas määrati ametisse eesti komandant ja pandi välja patrullid.

2.diviisi I brigaadi peajõud aga - 5. ja 7.polk ja Sakala partisanid ühes suurtükiväega, Ülemjuhataja käsul, asusid meie praeguse riigipiiri kindlustamisele Petški, Jrboska, Laura raioonis. Maastikuliselt see raioon soodustab kõigiti kaitse korraldamist. Meie kätte seal jäid head vaatluspunktid, kuna vastane oli surutud

soisele madalikule. Tulevase riigipiiri kindlustamise mõttes oli tähtis, et see sünniks kõigiti asjatundlikult, vilunud ohvitseride juhatusel. Viimast tagas kõige paremini jalaväe polkude määramine selle töö peale. Tööde läbiviimise suhtes kriipsutati alla, et väeosad koostaks kindlad kavad ja alustaks töid. Tööde lõpetamine pidi aga jääma eratööliste hooleks, milleks polkude juures juunikuus asuti organiseerima tööosalku (5p 18-2). Mõnenädaline töö riigipiiril, vaheldudes õppustega ja meelelahutusega, oli jalaväe osadele ühtlasi kasulikuks puhkeajaks, kus koguti uut jõudu tegevuseks.

Pihkva kaitsmine ja üleandmine Loodearmeele. Kui Pihkva raiooni vallutamine kevadel oli teostunud üllatavalt hõlpsasti, siis ta kaitsmine meile kujunes hoopis raskemaks ja tülikamaks. Seda peamiselt põhjusel, et vastane Pihkva raioonis toibus palju kiiremini, kui suutis end organiseerida Balahovitš. Juba juunikuu alul meie luure tegi kindlaks vastase pealetungi ettevalmistusi Pihkvale. Eriti Porhovi suunas kõvenes vastane järjekindlalt. Punaväe Läänerinde juhatuse korraldusel, Pihkva ja Ostrovi all, endised lagunenud osad asendati kiiresti uutega, mida võimaldas täiel määral Balahovitš'i passiivsus. Saanud juurde värskeid jõude Kork asus kohe vastupealetungile, eesmärgiga vallutada uuesti Pihkva. Punaste pealetungi nurjaajamiseks võttis Balahovitš ise ette lühemaid kallaletunge, millel oli ka osaline edu. Kuid juunikuu teisel poolel enamlaste surve eriti Porhovi suunas muutus niivõrd tugevaks, et ilma meie mõjuva toetuseta Pihkva langemine vastase kätte oleks olnud vaid väga lühikese aja küsimus. Neil asjaoludel Ülemjuhataja 13.06. andis käsu pidada Pihkva kui tähtis raudteesõlm meie valve all ja kui vene valgetel peaks juhtuma mingisugune äpardus, siis ei tohi Pihkvat mingil tingimusel enamlastele tagasi anda. See käsk kohustas 2.diviisi asuma tõsiselt Pihkva kaitse korraldamisele, muutes tunduvalt meie väejuhatuse esialgseid kavatsusi. Pihkvasse oldi suunatud koondama Eesti vägesid järjest suuremal määral. Jalaväe osadest osimestena jõudsid sinna 7.polgu III pataljon ja 5.polk. Ühtlasi määrati Pihkvas teotsevate eesti vägede üldjuhiks

5.polgu ülem, polkovnik S.Pinding, diviisiülema abina. S/rongid seevastu oma peajõududega juunikuu keskpaigus lahkusid Pihkvast uue vaenlase - landesväärі vastu. Alates 8.07., ühenduses 7.armee üldise pealetungiga sagenesid enamlaste kallaletungid ka Pihkva ees. Oldiselt nad viidi aga k ik käbi laialt ja vajaliku hoota, kuigi suurtükitule pommitused kohati kujunesid vägagi ägedaks. 5.polk s/rongide toetusel, lõi kõik need kallaletungid edukalt tagasi, luues ühtlasi Kobi jõe üldjoonel soodsa baasi edaspidiseks aktiivseks tegevuseks.

Pihkva ees löödud lahingud selgitasid nimelt varsti meie vägede juhatusele, et selle sõlmpunkti passiivne kaitsmine ei ole mõeldav. Eesti sõdur, kes vene pinnal võitles väga vastumeelselt, ei oleks moraalsetl põhjusil kuigi kaua pannud vastu kaitselahingute nasendavale mõjule. Kuna Pihkva mahajätmine sõjaliselt ei olnud aga soovitav, siis meeleolu alalhoidmiseks meie vägedes oli tarvis Pihkva all, nagu märgib 2.diviisi ülem oma ettekandes ülemjuhatajale (2.div.8-380) "ajaviitmata vaenlasele hoop anda". Selleks paluti ülemjuhatajat Pihkvasse sa ta tugevaid löögijõude. Ülemjuhataja nõustus diviisiülema ettepanekuga ja kuna landesväärі oht vahepeal oli kõrvaldatud, siis kästi 13.07. Pihkvasse koondada kogu s/rongide divisjon ühes oma löögiosadega (3.div.71-279) ja veel üks jalaväe polk 3.diviisist (6.polk). Ühtlasi nõudis ülemjuhataja, et "vaenlane peab Pihkva alt kaugemale tagasi löödud saama". Selle käsuga oli 2.diviisi rindel Pihkva raioonis ja Ostrovi suunas algatatud uus üldine pealetung, mis, pärast mõnesuguseid vähemaid äpardusi s/rongide divisjonis, algas 18.07. hommikul. Üldeeliselt seda uut pealetungi võime vaadelda meie kevadise katkestatud pealetungi jätkuna. Kuna aga vastane vahepeal oli tugevnenud, siis ta teostamise tingimused olid meile muutunud raskemaks. Pihkva raioonist pealetung oli organiseeritud kolmes peasihis järgmiselt (v.skeem Nr.30):

- Pihkva, Luuga, Petrogradi raudtee suunas - Balahovitši väed - meie s/rong Nr.1 toetusel;
- Pihkva, Porhovi suunas - 6.jalaväe polk, Skoutspataljon, Kuperjanovi partisanide pataljon ja s/rongide divisjoni taga-

vara pataljon, s/rongide Nr.3 ja Nr.5 toetusel:,

- Pihkva, Ostrovi suunas - 7.polgu III pataljon, s/rong Nr.2 toetusel.

Samal ajal Jrboska alt üle Palkina suundi Ostrovi peale 7.polgu kaks pataljoni suurtükiväe toetusel ja Laura raioonist üle Katsanovo Ostrovi peale - Sakala partisanide pataljon ühes Katšanovi üksiku pataljoniga.

Kokku Pihkvas ja Ostrovi vastu: 6800 tääki ja mõõka, 37 srt. 375 klp. ja 5 s/rongi. Peale selle Balahovitš'i väeosad. Suhteliselt vaenlasega olime vast ülekaalus ainult raudteel oma soomusrongidega.

Võrreldes teiste väerinnetega oli meie operatiivse tegevuse raskusepunkt juulis 1919. kaldunud ilmselt Pihkvasse ja Ostrovi alla. Meie ülemjuhatuse parimate arusaamiste vastaselt oli see raioon endasse ometi kiskunud rõhuva enamiku Ülemjuhataja strateegilisest varust s/rongide divisjoni näol ja peale selle kolm jalaväe polku. See tuli asjaolust, et vene valgete väejuhatus Pihkva raioonis, eesotsas kindral B.-Balahovitš'iga, oma saamatuse ja hooletuse tagajärjel, mitte ainult ei olnud suuteline jätkama 2.diviisi edukat kevadist pealetungi Pihkva all, vaid osutus koguni võimetuks vähegi iseseisvalt kaitsma Pihkvat enamlaste vastu. Maikuu löögiga 2.diviisi rindel vastane oli täiesti löödud ja laiali pillatud. Ostrovi, Torhovi ja kaugemategi punktide vallutamine võis tol ajal teostuda raskusteta. Kuna Balahovitš seda ei suutnud aga läbi viia, siis, meie sõjaliste huvide kohaselt, pidime tegema uue jõupingutuse, et tähtsat Pihkva sõlmpunkti mitte käest ära anda ja seal vene valgeid siiski kuidagi jalule aidata. Politiliselt Balahovitš, ühes teda toetava, tuntud Pihkva seltskonnategelase Jvanoviga, püüdis suhtuda meile kõigiti sõbralikult, vastandina Loode armee juhatusele. Endamisi Balahovitš vast unistas koguni iseseisva Pihkva oblasti loomisest, täiesti lahus Loode armeest, mis viimase juhatusele muidugi sugugi ei meeldinud. Ka meie ülemjuhatuse seisukoht oli, et Balahovitš painutas end armee juhatuse alla, kuna ainult ühine tegevus võib anda tagajärgi (SD 10-33). 18.07. alustatud üldine pealetung kogu juulikuu jooksul

arenes üldiselt edukalt. Kõige suurem oli edu Porhovi suunas, kus vaenlase seisukohad 10.diviisi ja eesti brigaadi vahel sügavasti läbi murti. Juba 21.07. vallutati meie poolt Karamõševo jaam, kusjuures skoutidel läks korda tungida sügavale vaenlase seljataha. Mida kaugemale aga itta, seda visamaks muutus vaenlase vastupanu, kuigi ta esimesed vastukallaletungi katsed äpradusid. 2.augustil aga meie pealetung Porhovi suunas oli jõudnud oma haripunktini.

Kümmekond km Porhovi linnast vaibusid, lõpuks, meie jõupingutused täielikult üldjoonel Pogost Dubrovno, Podklinje, Dubniki, Võstavka. Viimane küla, kuhu küünis 6.p.parem tiib, moodustas sidepunkti Porhovi ja Ostrovi suunas tegutsevate väegruppide vahel.

Pealetung Ostrovile teostus korraga kahest küljest - kirdest ja loodest. Kirdest Ostrovi peale suundi, pärast Karamõševo jaama vallutamist, Skoutspataljon, kellega ühinesid ka da nlased. Skoudid liikusid Ostrovi peale Porhov-Ostrov ma ntee suunas üle Nikolskaja küla, kus löödi juba ägedaid lahinguid enamlastega. 28.07. väike, kangelaslik väeosa, s/rong Nr.2 toetusel, oli juba lähenenud 6 km linnale. Seal sai raskesti haavata skoutide tunnustatud juht, kapten F.Pinka. Soode vahele oli ühtlasi jäänud maha väeosa patarei. Üksinda, suurtükitule toetuseta, skoudid sattusid raskesse seisukorda eriti seetõttu, et vaenlane oma vastulöögiga püüdis lõigata ära nende ainsa ühenduse Pihkvaga üle Polotski raudtee kitsustiku. Kord oli pataljon juba täiesti piiratud ümber vaenlasest. Raskest seisukorrast tuldi välja vaid tänu juhtide ja sõdurite haruldasele külmverele ja leidlikkusele. Pärast ägedaid lahinguid skoudid juulikuu lõpul olid siiski sunnitud tõmbuma tagasi Ostrovi alt Polotski raudtee suunas. 2.08. jõudis skoutidele toetus 5.polgu II pataljoni näol. Ühisel jõul läks korda, al-kapten A.Traksmanni juhatusel, tõkestada vastase pealetungi Samošje, Holodova, Visnjagi, Ignatovo külade üldjoonel, kus maastik kaitse organiseerimiseks osutus meile kõigiti soodsaks. Mõjuvaid tagajärgi oma pealetungil Ostrovile ei saavutanud ka 7.polk ja Sakala partisanid. 7.polk oli võrdlemisi hõlpsasti 25.07. jõudnud Usatovsky järvede, Gribuhi, Mihali üldjoonele, kus

aga suruti vaenlase poolt kaitseseisukorda. Sama sündis Sakala partisanidega ja Katšanovi pataljoniga Golubova, Katšanova üldjoonel. Ootamatu kallaletungiga, läbi metsade ja rabade, õnnestus partisanidel vaid hetkeks Bõstrova Gora juures peksta laiali vaenlase suuremad jõud. Augustikuu alul nimetatud külade üldjoonel algasid juba ägedad kaitselahingud vastupealetungile üleläinud vastasega. Külad ja talud käisid korduvalt käest kätte. Vaenlase pealetungi raskusepunkt näis olevat suundud Ostrov, Jrboska maantee sihis 7.polgu lõigu pihta, mis kohati langes väga tugeva suurtükitule alla. Ühtlasi pani vaenlane Krjukova, Makarova, Usadištšo üldjoonel, seisma ka 7.polgu III pataljoni ja vene Ostrovski polgu ühendatud pealetung. Grupi kõvendamise täiendavalt suurtükiväega ja kahe rooduga 5.polgust ei andnud tagajärgi. Grupi juhina teotses 5.polgu ülema abi, kapten Munner.

Augustikuu alul oli seega meie pealetung Pihkva raioonis ja Ostrovi all jälle pandud seisma vastase poolt. Lühikese ajaga olime küll saanud tunnustusväärseid territoriaalseid tagajärgi. Platsdarm Pihkva ümber oli tugevasti laienenud. Vastane seevastu aga polnud mitte ainult nõrgenenud vaid koguni järjekindlalt tugevnenud. Mitte küll arvult, kuid väsinud ja kaotusi kandnud väeosad asendati järjekindlalt uutega. See võimaldas vastasele hoida enda käes operatiivset algatust ning meid rünnata järjest kasvava visadusega. Seisukord Pihkva raioonis kujunes seetõttu üha tõsisemaks. Meie pealetung Pihkvast oli radiaalselt levinud kolmes hajunevas suunas: kirdesse, itta ja lõunasse. Mida kaugemale edasi, seda rohkem laienesid ja õrenesid lahingurinded, kuna meil puudus, vastandina punaväele, täielikult jõudude juurdevool seljatagusest. See asjaolu üksinda oli küllaliseks põhjuseks, et meid sundida, lõpuks, peatuma. Ägedad kaitselahingud olidki juba käimas augustikuu esimesel poolel tervel 2.diviisi rindel Porhovi ja Ostrovi all. Porhovi ja Polotski raudtee suundades vaenlase korduvad kallaletungi katsed lüüakse edukalt tagasi, kusjuures lahingu vaheaegadel ja öösi tehakse kibedasti tööd selleks, et kindlustada oma seisukohti. Pea igapäev võetakse vange. 6.polgu juurde tuleb 11.08. ülo koguni terve 6.eesti kommunistlik polk - 500 meest 12

raskekuulipildujaga.

Raskemaks kujunes aga seisukord Ostrovi all 7.polgu kaitselõigus. Nimelt otsustas uus 15 armee ülem, eestlane Kork, oma pealetungi raskuspunkti Velikaja jõe idakaldalt viia üle selle läbne kaldale, et otsustava löögiga Ostrov, Jrboska suunas, meie tagala ja ühendusteede pihta, sundida neid lahkuma Pihkva raioonist. Selle otsuse tulemusena 15.augustil Ostrov, Jrboska maantee suunas algaski vastase uus äge kallaletung. Alalisis lahinguis väsinud 7.polk ei suutnud uuele ägedale survele enam vastu panna ja tõmbus tagasi Kudepi jõe taha. Kord taandunna sunnitud väeosa kaotas sealjuures kiiresti oma moraalse tasakaalu ja järgmisel päeval, erilise surveta vastase poolt, läks äkki tagasi Jrboska eelseile kindlustatud positsioonidele.

7.polgu äkiline taandumine avastas täielikult selle sügava kriisi, mis oli haaramas meie vägesid Pihkva all juba pikemat aega. Kriisi põhjused olid nii sõjalised kui moraalsed ja politilised. Sõjaliselt alalised lahingud rindel, vahetuseta ja puhkuseta, olid väsitanud ja tüüdanud ära nii juhid kui sõdurkonna. Tüdimuse tunne levis seda hõlpsamini, et teotseti Venemaal, võõra rahva hulgas. Eesti sõdurile jäi arusaamatuks, miks pärast peame sõdima nii sügaval Venemaa sees. Ohvitser püüdis seda temale küll selgitada. Ei suutnud aga oneti mitte luua küllalt tugevaid veeneid, kuna kaugel Porhovi ja Ostrovi all tedagi oli valdamas äratundmine, et vene mõõtmatud ruumalad moodustavad, lõpuks, oneti ülepääsmatu takistuse meie vähestele kaitsejõududele. Väide, nagu oleks meie olemasolu Pihkva all tarvilik selleks, et vene valgeid jalule aidata ja siis ära minna, ei näinud küllalt usutavana, sest Loode armee juhatus ise tegi hoopis vähe selleks, et tõesti end organiseerida neil maaaladel, mis 2.diviis temale oli kätte võidelnud. Viimasele asjaolule, ühenduses meie väeosade meeleolu järjekindla halvenemisega, oli diviisi juhatus juhtinud tõsiselt vägede ülemjuhataja tähelepanu. Kindral J.Laidoner, kes Pihkva kaitsmist luges küll rahvusvaheliselt väga tähtsaks, kriipsutas siiski juba 23.07.alla, et "loeb meie sõjavägede meeleolu palju tähtsamaks kui Pihkva kaitsmist", andes sellega 2.diviisi ülemale vabad käed

talitamiseks vastavalt olukorrale (SD 11-405). Muidugi ei tohtinud Pihkva loovutamine vastasele sündida enne, kui oli me ta täielikult evakueerinud. Seepärast pidime teda siiski veel kaitsma mõne aja jooksul. Et seda ülesannet meie väeosadele hõlbustada, asus 2.diviis ise, Balahovitši enda ettepanekul, kohalike vene elanike mobiliseerimisele ja organiseerimisele, abiks meie vägedele. Ettevõte oli kavatsetud teostada niiviisi, et 5.,6.,7.polkude ja Sakala partisanide pataljoni juures kästi formeerida ja õpetada välja üks kahekooduline pataljon. Koosto kokkukutsumine pidi sündima kohalike vene komandantide kaudu, kuid meie väeosade ja pataljoniülemate valve all. On andmeid, et see venelaste organiseerimine meie poolt sündis vastu Loode armee juhatuse paremat tahtmist. Viimane püüdis asja koguni takistada sellega, et viimasel minutil asus ise mobilisatsiooni väljakuulutamisele. Jse jõuetud kasutama ära neid inimmaterjale, mida andsid okupeeritud ma.-alad, Loode armee juhatus, oma pimedas võimupolitikas, tegi selleks takistusi ka meile. Et ühenduses venelaste kokkukutsumisega meie ka sabil, vähemalt kohapeal, olid päris reaalselt pandud liikuma iseseisva Pihkva oblasti loomise mõtted, see selgub polkovnik S.-indingi käsust 11.08.,kus sellest kõneldakse ametlikult. Ühtlasi avaldatakse seal soovi, et "tagurline Põhja Korpus" peab kaduma (2.div.14-16). Venelaste organiseerimine meie kaudu võeti aga üles liig hilja, kui et ta oleks suutnud anda reaalseid tulemusi. Ka puudusid meil endil suuremad relvade ja varustuse tagavarad nende rahuldamiseks kõige vajalikuga, mis viivitas formeerimise tööd. Meie vägede meeleolu Pihkva all halvenes aga kiiresti. Ainult need väeosad, kus ohvitsere oli rohkesti ja need küllalt aktiivsed, suudeti veel hoida alal täielist lahingudistsipliini. 7.polk selles suhtes osutus halvemas seisukorras, sest otse enne pealetungi Ostrovi suunas ta oli saanud su rel arvul täiendust võõraist väeosadest - Rannakaitse pataljonist ja 2.diviisi tagavara pataljonist. Ohvitsere väeosas algusest peale oli vähe ning osa neist, õnnetuseks ühes väeosa juhatusega, ei seisnud oma ülesande kõrgusel. Selle väeosa äkiline ja sügav taandumine meie rahvuspiirile paiskas korraga segi kõik 2.diviisi juhatuse

kaugemale ulatavad kavatsused. Pihkva raiooni kaitsmiseks. Diviisi juhatuse kogu tähelepanu koondus nüüd tekk nud suure lõhe sulgemisele, mis võis kiiresti saada ohtlikuks jõe paremal kaldal asuvaile väeosadele. Vägede juhtimine Velikaja jõe vasakul kaldal anti polkovnik E.Kubbo kätte, kelle käsutusse suundi järkjärgult kõik, mis veel vähegi oli võimalik kiskuda välja teisalt. Tartust saadeti ühtlasi välja tagavara pataljoni osad. Diviisi esialgne kava oli vastupealetungiga Jrboska alt ja Dubjagi raioonist vallutada uuesti vähemalt Kudepi jõe piirkond (SD 152-4). Kuid vahepeal oli sõjaline seisukord kiiresti halvenenud ka Porhovi sihis. Nimelt olid Balahovitši väeosad, meie ülemjuhatuse kategoorilisel nõudmisel, asunud, lõpuks, Porhovi sihis meie vägede osalisele vahetamisele. Rindel nad ei suutnud aga kuidagi kaua panna vastu enamlaste kallaletungidele ja taandusid, pannes sellega raskesse seisukorda ka meid. Sa tuslikuks seejuures kujunes vene valgete vägede asetamine tähtsasse, Porhovi ja Ostrovi väegruppide vahelisse, sidepunkti - Podklinje raiooni, mille nad 20.08. andsid enamlaste kätte. Podklinje vallutamine vastaselt, ühenduses korduvate läbimurretega ka 6.polgu rindel, alates 19.08. viis punaväe osad hõlpsasti nii Polotski kui Porhovi raudtee suunas teotsevaile eesti vägede ühendusteedele. See sündis mõlemaid väegruppe sügavale tagasitõmbumisele Pihkva suunas. Taanduma pidi selle tagajärjel loomulikult ka Ostrovi grupp Velikaja jõe paremal kaldal. Meie vägede tagasitõmbumine Pihkva ees teostus täies korras, kuigi pahatihti tuli end kiskuda lahti vastasest kogumi päise päeva ajal. Kord tahapoole liikuma alanud väed, üldist meeleolu silmas pidades, ei peatunud enne kui Tšerjoha jõe ja veidi hiljem Tšerjoha, Kebi jõe üldjoonel, kus väerind, alates 22.08. stabiliseerus uuesti. Samal ajal Velikaja jõe vasakul kaldal meie väed olid asunud Jrboska kandlustatud riigipiiri, Dubjagi, Võdra üldjoonele. Tõmbunud Pihkva ees tihedasti kokku Tšerjoha, Kebi jõgede joonele, oleksime kahtlemata veel olnud suutelised kaitsma Pihkvat tõsiselt, vaatamata vägede vapustatud meeleoludele. Kuid ajal, kus eesti väeosad, segatud kohati vähemate Balahovitši salkadega, olid rindel võitluses ägedasti pealetungiva vastasega,

leidis Pihkvas 23.08. aset sündmus, mis selle keskuse kaitsmise meie väejuhatusele tegi täiesti võimatuks ja mõtetuks. Nimelt ilmus selle päeva hommikul Pihkvasse Loode armee juhatuselt saadetud karistussalk, ülesandega vangistada B.-Balahovitš, keda süüdistati röövimises ja oma rahamärkide väljaandmises. Vangistamine tõeliseks põhjuseks olid teravad poliitilised vastolud Judenitš-Rodzjanko ja Balahovitši vahel, ühenduses viimase separatistlike püüetega Pihkva raioonis. Karistussalk, polkovnik Peromõkini juhatusel, võttis Pihkvas oma alla kõik ülekäigud Velikaja jõel, katkestades ühtlasi meie vägede juhatuse sidemed rindega. Teade, et eesltasi ei lasta enam üle jõe ja puudub sidegi oma diviisi ja brigaadi ülemaga, levis kõigis eesti väeosades kulutulena, tekitades korraga määratu ärevuse. Loode armee juhatuse mooletu samm hävitas 2.diviisis viimasegi tahtmise võidelda vene pinnal koos vene valgete vägedega. Kiiresti asuti Pihkva evakueerimise lõpetamisele ja meie nõudmisel venelased 25.augustil võtsid meilt üle Pihkva eelse rinde kaitsmise. Pihkvast väljuvail eesti v gedel oli Velikaja jõe vasakul kaldal veel ägedaid lahinguid üle Võdra Moglino jaama sihis pealetungiva vaenlasega. Soomusrongide toetusel viimase kallaletungid lõödi aga kõik edukalt tagasi. Öösl vastu 26.08. taandusid eesti viimased väeosad Pihkvast, purustades raudteesilla üle Velikaja jõe. Samal ajal jäeti Pihkva maha ka Loode armee osadelt. Pihkva raiooni kui põlise, võrdlemisi jõuka ja tihedasti asustatud Venemaa osa kaotamine oli vene valgete ettevõttele raskeks hoobiks, millest nad enam ei toibunud.

VII. Põhja-Läti vabastamine.

Enamlaste väljatõrjumine Põhja-Lätimaalt. Volmari vallutamine.

Põhja-Läti vabastamine teostus 2.ja 3.diviside poolt ühiselt. Põhja Korpuse eduka pealetungi arendamiseks oli Ülemjuhataja juba 16.05. neile väekoondistele käskinud "soomusrongide toetusel julgesti peale tungida Marienburgi ja Volmari sihis" (Ü 25-561). Viivitamatult selle direktiivi täitmisele asus ainult 3.diviis, kes veel samal päeval andis väeosadele käsu üle-

minekuks pealetungile, mis pidi algama 17.05. k.0300. Teostatud isoleeritult, pealegi kus iga väeosa teotses omaette, pealetung ei andnud suuremaid tagajärgi. Ainult diviisi rinde keskkohas 6.polgul õnnestus murda läbi vaenlase kindlustatud positsioon Burtneki järve ümbruses ja vallutada Braslava mõis. Väeosa oli aga juba järgnisel päeval sunnitud vastase vastukallaletungi survel tulema tagasi oma endistele seisukohtadele. Mujal kõikjal meie kallaletungi katsed vaibusid vastase visa vastupanu ees.

Samal ajal jatkus aga enamlaste taandumine Lõuna Lätimaal ning 22.05. vallutasid läti-saksa väed kindral v.der Goltzi juhatusel Riia linna.

23.05. õhtul 3.diviisi ülemalt järgnes uus käsk pealetungi jätkamiseks lõuna sihis. Selle alguseks oli määratud 24.05.k.0100 - aeg, mil teatavasti algas ka 2.diviisi pealetung Pihkva sihis. Poolte asetus sel hetkel -(v.skeem Nr.21.) 3.diviisi koosseisu kuulusid 3.,6. ja 7.jal.polgud, toetatud s/rongidega ja suurtükiväega, kokku: 6800 tääki ja mööka, 134 kuulip., 29 suurtükki, 5 s/rongi ja 2 s/autot. Diviisi vastu teotses 1.Läti kommunistlik küti diviis koosseisus 7200 tääki ja mööka, 139 klp, 33 suurtükki ja 1 s/rong. Kui mõlema väekoondise jõud olid seega üldiselt võrdsed, siis raudtee suunas tehniline ülekaal kuulus täielikult meile. Veelgi tunduvam oli eesti sõduri moraalne üleoleku tunne punase lätlase suhtes, kelle vastu ta seniajani oli teotsenud järjekindla eduga.

Pealöögi viimiseks vaenlasele 3.diviisi juhatus oli koondanud rinde keskkohta, Burtneki järve ja raudtee vahele, võrdlemisi tugevad jõud. Nimelt pidid seal, 3.polgu ülema, kapten Kruusi, üldisel juhtimisel, minema üle pealetungile kaks pataljoni 6.p. ja üks pat.3.polgust, suurtükiväe toetusel. Eesmärgiks oli otselöögiga põhjast lõunasse murda läbi vaenlase kindlustatud kaitsepositsioonid Säde jõel ja, jõudnud välja Koiva jõele, vallutada selle kaldal asuv Volmari linn ja Stakelni jaam. Pealööka pidi toetama 6.p. I pataljon Braslava vallutamisega Burtneki järve läänе kaldal ja soomusrongide dessantsalk koos ühe kompaniga 3.j. polgust, kelle ülesandeks oli tungida Tiroli soo raioonis vaenlase

seljataha. Kallaletung algas ettenähtud ajal ja õnnestus seekord täiel määral. 24.05. jooksul murti vaenlase kaitsepositsioonid laial rindel sügavasti läbi, kusjuures võeti rohkesti vange ja sõjasaaki. Jälitades vastast, tormasid 3.polgu ja s/rongide dessantosad, s/auto toetusel, järgmise päeva õhtul Stakelni alevisse, kuna 9.polk samal ajal vallutas Heinaste alevi, Kodjaku ja 6.p. - Braslava mõisa. Vastase jälitamiseks Braslavast lõunapoole 6.polgus moodustati segasalk kergetest osadest, kuhu kuulus ratsa komando, Tallinna eraldi eskadron, üks s/auto ja kitsar.s/rongi dessantsalk veoautodel. Segakoondis, vastast kohtamata, liikus kiiresti Puikelni jaama suunas, mille vallutamisega lõigati läbi Volmari-Heinaste raudtee. Puikelni jaamas s/auto juht, al-kapten Feofanov otsustas mängida punastele seltsimeestele väikese vingerpussi. Ta võttis ühenduse Volmari komandandiga ja teatades, et 7.Läti kommunistliku polgu komander palus saata Puikelni jaama veduri mõne vaguniga toiduainete ja inimeste äravedamiseks. Paha aimamata saatis komandant kohe veduri 5 vaguniga välja, mis õhtul kohale jõudis ja meie kergetelt osadelt vangistati. Esi ene kavalus õnnestunud tahtis al-kapten Feofanov õhtul oma trikki veelgi korrata, kuid lihtsameelne komandant kinnitas jumala nimel, et tal ei olevat enam ainustki vedurit ega vagunit. Seda kuuldes teatas al-kapten Feofanov asjade tõelise seisukorra, ühvardades ühtlasi kohe rongiga Volmari poole tagasi sõita, mis komandandi muidugi surmahirmus põgenema sundis.

25.05. ja 26.05. järgnesid Ülemjuhataja täiendavad direktiivid 2. ja 3.diviisidele, kus nimetatud väekoondistele määrati juba täpsamad ülesanded:

- Riia suunas - 3.diviisil - vallutada Volmari, paigutada sinna 2.Läti polk, endal aga kindlustada kaitsepositsioon Salatsi, Säde jõe, Stakelni jaama ja Adsel Neuhofi üldjoonel.
- Marienburgi suunas - nimetatud alev meie eelvägede ja Läti 1.Volmari polgu alla võtta, kuna peajõududega, umbes Laitsna, Hoppa joonel, end kindlustada.

Mis puutub 3.diviisi ülesandesse, siis selle täitmine tol ajal lähenes juba lõpule. Vaenlane, raskesti löödud, pages lõuna-

poole kogu diviisi rindel. Volmari linna vallutamine järgmisel päeval ei tekitanud 6.polgu osadele järelikult enam mingeid raskusi. Samal ajal oli 9.polk täielikult oma alla võtnud Salatsi jõe alamjooksu, nihutades oma eelosad lõunapoole, Uue Salatsi, Sepküla üldjoonele. Samal ajal 3.polk, Koivajõe, Koiküla jaama üldjoonelt, valmistas end uueks edasitungiks Smilteni, Koivalinna ümbrusse, et seda puhastada vaenlasest.

Jõudnud välja ülemjuhatajalt näidatud seisukohtadele, 3. diviisi juhatus 26.05. õhtul hilja andis väeosadele käsu jääda seisma ja asuda kindlustustöödele (3.div.24-29,33). Uue Salatsi, Sepküla, Erküla, Vikkelni alev, Volmari linn, Vizemhofi mõis, Adseli ja Neuhofi pidid moodustama 3.diviisi eesliini, kuna "seljataguseks kindlustuse liiniks" oli määratud Salatsi ja Säde jõgede, Tiroli soo, Stakelni jaam, Adseli ja Neuhofi üldjoon. "See liin on meie Vabariigi piir", kinnitati diviisi käsus, "Seda peame kaitsema surmani ja selleks teda kindlustama kõigest jõust". Käsus anti ühtlasi tähtsamaid juhtnööre, kuidas kindlustustöid teostada. Asunud seega oma peajõududega kaitsele, 3.diviis ainult 3.polguga järgnevail päevadel jätkas veel pealetungi, mille tulemusena 29.05. vallutati Smilteni alev. Sealjuures langes meie kätte 42" Sneideri patarei kogu laskemoonaga ja varustusega. Volmari ja Smilteni vallutamisega oli vaenlane 3.diviisi ees pillatud täielikult laiali. Surutud ühtlasi lõunast läti-saksa vägedelt, ta oli sattumas kotti ja põgenes seepärast paanikaliselt Režitsa suunas, mis oli määratud ta peamiseks kogumiskohaks. Vastase lahkumise meie eest väeosade luure avastas kogu diviisi rindel. Sellele soodsale olukorrale vaatamata väekoondis jäi oma tegevuses täpselt ülemjuhatajalt antud käsu piiridesse ning ei avaldanud kalduvusi ulatuslikuma algatuse avaldamiseks, nagu see sündis, näiteks, 2.diviisi paremal tiival.

Võru alt Jakobstadti. Volmari ja Pihkva vallutamine lõi väga soodsa olukorra ka 2.diviisi parema tiiva edasitungiks Võru alt Marienburgi suunas. Tegevuse üldjuhiks selles raioonis jäi 2. diviisi staabiülem, kapten Mutt, kelle korraldusel üldine peale-

tung algaski 27.05. k.0200. Nagu näha skeemilt Nr.21, kapten Mutti koondise koosseisu kuulusid 2. ja 8.jal. ja 1.Läti Volmari polgud, 1. ja 2.ratsapolgud, Peipsi rannakaitse pataljon ja daanlaste salk, toetatud suurtükiväega ja kitsaroopaliste s/rongidega; kokku: 4800 tääki ja mõõka, 150 klp., 9 srt., 3 kitsaroopalist s/rongi ja 3 s/autot. Meie vastu Võru all võitles vene 11.diviis, koosseisus: 3200 tääka ja mõõka, 98 klp ja 21 suurtükki. Suurte ümberpaigutuste tõttu vaenlane Võru all osutus seega koguni arvult meist nõrgemaks, kõnelemata moraalsest seisukorrast, mis ebaõnnestund talviste kallaletungide tagajärjel oli koguni madal. Meie paremuseks oli peale selle täieline ülekaal ratsaväes, mille tegevus, pealetungi läbiviimisel, kujuneski mõõduandvaks. Kapten Mutt otsustas oma ülesande - Marienburgi vallutamise - teostada sügava, kahepoolselt haarava, manöövriga, kirdest, üle Šarlottenburgi ja loodest üle Mõniste, kitsaroopalise raudtee suunas. Pealöögi, üle Šarlottenburgi, pidi viima 1.ratsa polk, toetatud ühe suurtükiga, 2.diviisi õppekomandoga ja Saksa partisanide pataljoniga. Ta ülesandeks oli tungida terava kiiluna Võru ja Marienburgi vahel asuva vaenlase seljataha. Pealetungiks loodest, Mõniste raioonist, oli määratud Läti 1. Volmari polk, toetatud kitsaroopaliste s/rongidoga ja 2.ratsapolguga. Viimane teotses s/rongide divisjoni ülema käsutuses. Kahe haarava löögigrupi vahel rindelt tungisid peale: esijärgus - 1.jalaväe polgu I pataljon ühes temale juurdeantud daani rooduga ja 2.jalaväe polk ühes tema käsutuses oleva Peipsi rannakaitsepataljoniga; teises järgus - 8.polk, peale 5. kompani, kes esijärgus moodustas liitesalga 2.polgu ja daanlaste vahel. Rindelt pealetungivate osade esialgsed ülesanded, tehtud korralduste kohaselt, olid üsna piiratud - umbes 10-km edasitung lõuna sihis, eesmärgiga võtta oma alla Vana Laitsna, Oppekaln kõrgustikud ja end kindlustada. Nende osade tegevust Pihkva kivitee raioonis pidid toetama 2 s/autot, suundud siia Pihkva alt. Oma esialgseis kavatsusis Kapten Mutt oli järelikult pidanud täpselt kinni ülemjuhataja direktiivist, mis Võru grupile 26.05. nägi ette kitsalt piiratud ülesande.

Tegevus algas 27.05. ja arenes täiesti ettenähtud kava kohaselt.

Ratsapolk, koos Sakala partisanidega, vallutas Laura raiooni. Pillanud seal vastase suurte kaotustega laialt, pöördus polk Šarlottenburgi peale. Polguülem, ritmeister G.Jonson, nähes 11. diviisi osade lagunemist, jälitas neid energiliselt, jõudes juba õhtul k.2400 Šarlottenburgi alevikku. Edukalt arenes sel päeval ka pealetung loodest ja rindelt, kus jõuti välja Pihkva kiviteele. Šarlottenburgist ratsapolk jatkas viivitamatult edasitungi, andes hobustele ja meeskonnale vaid kolmetunnise lühikese puhkuse. Vilunud ratsavae juhina ritmeister G.Jonson oli teadlik, et selle väeliigi tegevuse edu pandiks on kiirus ja hoog, mida antud olukord võimaldas kasutada ära täiel ulatusel. Alalisi lahinguid lüües, lähenes ratsapolk 28.05. kiiresti Marienburgile. Visikumist alates pealetung teostus laial rindel, kusjuures alev haarati korraga kolmest küljest. Õhtul hilja langeski Marienburg ratsapolgu kätte. Kolmesaja mõõgase väeosa seisukord 28.05. õhtul oli aga kujunenud üsna raskeks ja keerukaks. Polk asus sügaval vaenlase seljataga. Kõik ta naabrid olid jäänud kaugele maha. Nimelt oli vaenlane 28.05. meie pealetungile rindelt, põhjast ja loodest, avaldanud veel väga visat vastupanu, milletõttu kõigi teiste väeosade edasijõudmine sel päeval olnud võrdlemisi väikene. Põhjalike purustuste tõttu teedel halvati ka meie soomusvägede - s/rongide ja s/autode - tegevus. Väga korratu side ja juhtimise tõttu, Laitsna ja Korva ümbruses asuv vaenlane, sai nähtavasti andmeid meie ratsaväe kiiresti arenevast edasitungist alles väga suure hilinemisega. Põgenemise rutt vastaspoolel levis seetõttu alles hilja õhtul, laotstades aga siis ka täielikult punaste 11. diviisi vastupanu. Vangidelt saadud andmed näitavad, et järgnevail päevadel meie ratsaväe jõudude tegevuse kohta punaväes kõneldi juba päris muinaslugusid. Side ja teadete täielisel puudusel välisilmast otsustas ratsapolk peatuda Marienburgis vähemalt kuni jalaväe osade järelejõudmiseni. Olukord selgus järgmisel päeval, 29.05., kus Marienburki lõunapaiku jõudis meie 2.ratsapolk, 1. jal.polgu I pat. ühes daani rooduga ja õhtul - Läti 1.Volmari polk. Järelikult 29.05. õhtuks olid ülemjuhatajalt ja diviisi juhatuselt antud ülesanded täidetud. Tekkis küsimus, mida teha

edasi. Kuna Marienburgis side diviisi juhatusega Võrus puudus, siis, ritmeister G.Jonsoni, kui vanema algatusel ja juhatusel 29.05. k.2000 peeti ära kohalejõudnud väeosaülemate ühine nõupidamine, kus otsustati 30.05. varahommikul edasitungi jatkata. Sellc otsuse kinnitas ka samal ajal saabunud kapten Mutti käsk, kus ratsapolgule tehti ülesandeks "oma äranägemisel" pealetungi jatkata tähtsa raudtee sõlme, Alt-Švaneburgi vallutamiseks. Vastandina 3.diviisile, kes oma tegevuses mai lõpul jäi täpselt Ülemjuhatajalt saadud direktiivi piiridesse, otsustas 2.diviisi Võru grupp seega omal algatusel edasitungi jatkata. See otsus oli kõigiti olukorra kohane. Ta väljendas ühtlasi nii kohalike väeosa ülemate kui grupi juhi suurt julgust ja algatusvõimet seada endale ise uusi tegevuse ülesandeid.

Edasitung Marienburgist lõunapoole organiseeriti kolmes kolonnis - tiibadel ratsapolgud. Neist 1.ratsapolk kövendatud 1. polgu I patal., daanlastega ja 2 patareiga ning keskel - 1.Läti Volmari polk. Selle päeva tegevuses otsustavaks kujunes jällegi rittmeister G.Jonsoni juhatusel teotseva idakolonni tegevus. Suundud Peddetsi jõe ülekäikude vallutamiseks Lettini raioonis, ratsapolk, jalaväe ja suurtükiväe toetusel, teostas sellc äkilise rünnakuga 30.05. õhtul. Lettini-Sita jaama vallutamisega lõigati läbi Põtalovo-Jakobstadt ja Põtalovo-Ramotskoe raudtee. Lettini kiskumisega meie kätte Alt Švaneburgi raudtee sõlme langemine oli vaid veel aja küsimus ja sündiski järgmisel päeval.-
Ettevõtte teostas sama 1.ratsapolk, kelle juht nõudis oma alluvailt kategooriliselt, et väeosa jõuaks Alt-Švaneburki enne lätlasi. Liikumine sinna sündis peamiselt galoppi.

Alt-Švaneburgi vallutamisega olime kiskunud enda kätte viimase raudteesõlme Põhja Lätis, mille kaudu seal teotsevad punaväe osad ülid ühenduses Venemaaga. Viimaste seisukord Põhja Lätis oli seetõttu kujunemas katastroofiliseks, sest kogu juurdevedu ja evakuatsioon edaspidi võis sündida ainult maanteid mööda. Alt-Švaneburgis langes ühtlasi meie kätte rohke sõjasaak: 2 kitsaroopalist s/rongi, 13 kitsaroopalist vedurit, 140 vagunit, 2 laiaroop.vedurit ja 200 vagunit, suurel arvul sõjamoona. Peale selle

võeti 1300 vangi ja 30 rasket kuulipildujat.

Punaväe paanikalisest põgenemisest Lätimaalt informeeris kapten Mutt 31.05. ka Ülemjuhatajat. Ühtlasi palus ta luba edasitungi lõuna sihis jatkata, et Peddetsi jõe ja Kreuzburgi üldjoonel luua koos lätlastega ühine väerind enamlaste vastu. Ka juhtis ta Ülemjuhataja tähelepanu sellele, et 3.diviis rutemini vallutaks tähtsa Ramotskoe sõlmjaama, millega kogu Ramotskoe, Alt-Švaneburgi raudtee oleks langenud meie kätte. Neis ettepanekuis ilmneb esmakordselt meie väejuhatuse kava kogu Põhja Läti vabastamiseks vaenlasest. Kava tekkis seega rindel arenenud sündmuste mõjutlusel, kus selgus, et vastaspool meie löögist mai lõpul on tõesti niivõrd desorganiseeritud, et meie oma väheste jõududega võisime juba mõelda suurte maa-alade puhastamisele enamlastest. Oma kavatsuste teostamiseks kapten Mutt 31.05. õhtul Alt-Švaneburgis kutsus kokku kohalike väeosaülemate nõupidamise, kus edasitungi jatkamine Kreuzburgi peale otsustati jaatavalt. Liikumise algus määrati 2.juuni peale, sest vahepeal tahoti oodata siiski ära Ülemjuhataja direktiivi. Ka vajasid väeosad vähemalt lühikest puhkust. Oli vajalik korraldada sidet ja moodustada uut väerinnet ida suunas. Viimase ülesande täitmiseks, Peddetsi jõe üldjoonele, suundi 2.jalaväe polk ühes Peipsi rannakaitsepataljoniga. Mida kaugemale lõunasse, seda nõrgemaks järelikult muutus see löögirusikas, mis oli pandud liikuma Kreuzburgi suunas. Seepärast ritmeister Jonson meie jõudude suurendamiseks otsustas Alt-Švaneburgis kiiresti ehitada ühe improviseeritud s/rongi. Selleks vaenlase käest ära võetud kitsaroopalise soomusvagunid asetati laiaroopalistele platvormidele. Töö võttis muidugi omajagu aega. Ülemjuhatajat kapten Mutt informeeris 1.06 täiendavalt olukorrast Lõuna väerindel, rõhutades veel kord vajadust jätkata edasitungi Jakobstadti sihis. Ühtlasi palus ta, et "3.diviisi osad Smilteni ümbrusest kiirelt ja julgelt otse lõuna poole tungiks." Saanud neist ettekandeist selge ülevaate olukorrast Lõuna väerindel, Ülemjuhataja 2.06. k.0010 tegi korralduse Lõuna väerinde lõpliikuks likvideerimiseks. Selleks käskis ta "vaenlast Kreuzburgi ümbrusest välja ajada ja valgeid

lätlasi sinna asemele mahutada." Ülesande täitmiseks pidid 2. diviisi osad ja 1.Läti Volmari polk jatkama pealetungi Kreuzburgi sihis, kuna 3.diviis seda toetas oma peajõudude tegevusega Smiltenis Krouzburgi peale.

Veel enne uue üldise pealetungi algust, mis teatavasti oli määratud 2.06 hommikule, oli aga 1.ratsapolk juba 1.06. õhtupoolikul asunud edasitungi jatkamisele. Saanud luurelt teateid ühe vastase suurema taanduva kolonni liikumisest, 1.ratsapolk oma eeleskadroniga ründas ratsarivis sellc kolonni eelväe pataljoni. Tagajärg oli see, et terve kolonn jooksis paanikaliselt laiali ja andis end vangi Läti Volmari polgule, mille partisanid sel päeval, Lubani raioonis, olid juba vangistanud 4.Läti kommunistliku polgu riismed. Öö1 vastu 2.06. 1.ratsapolk võttis oma alla Neu-Švaneburgi raiooni, jatkates sealt 2.06.hommikul, pärast mõnetunnist puhkust, edasiliikumist Jakobstadti peale. Pealetungil Neu-Švaneburgist alates lõunapoole esijärgus liikus ainult 1.ratsapolk, toetatud ühe kerge patareiga. Ratsapolgule järgnes 1.polgu I pat. ja daanlased, neile Läti 1.Volmari polk. Lääne tiiva julgestamiseks, raudteest läänepool, liikus 2.ratsapolk, kes aga jäi 1.ratsapolgust tugevasti maha. Idapoolset tiiba Evsti jõe suunas 1.ratsapolk julgestas enda jõududega. Liikumisel lõunasse 2.06., Sesvegeni juures, 1.ratsapolk sai andmeid 9.Läti kommunistliku polgu lähenemisest läänest Sesvegenile. Kiiresti paigutatakse eskadronid hästi moondatult Sesvegeni sõlme kaitsmiseks. Patarei, kapten Roska juhtimisel, on valmis tulistamiseks. Kolonni ees lähenev polgu staap vangistatakse sõnatult. Kolonn ise võetakse väga lähedalt kauguselt tule alla ning vangistatakse samuti. Sõjasaak ja võetud vangide arv on suur. Sesvegenist ratsapolk jatkas 3.06. viivitamatult edasiliikumist üle Modoni, eesmärgiga võtta oma alla Laudoni juures asuvad ülekäigud Evsti jõel ühes suure sillaga. Sild oli vaja vallutada tervena, vastasel korral kogu pealetung Düüna kallastele oli tõkestatud pikemaks ajaks. Polgule järgnesid vahetult 1.polgu I pataljon daanlastega. Silla vallutamine Laudonis teostuski sama päeva õhtul polgu eeleskadronide poolt neile väsimatult järgneva kapten Roska patarei toetusel. Silla ümbruses oli

asunud kaitsele vähemalt paar tuhat punaväelast. Neid ründasid 150 hullijulget ratsanikku, kuna patarei väga lähedalt kauguselt oli avanud ägeda tule kaitsjate pihta. Paanikasse sattunud punaväelased põgenesid, jättes mineeritud silla õhkulaskmise saatuse hooleks.

1.ratsapolgu jõudes Laudoni 3.06. oli põhjapool Düüna jõge asuvate vaenlase väemasside läbivalgumiseks itta jäänud veel kõigest 30 km "uks". 2.diviisi juhatuse ees seisis küsimus, kas püüda sulgeda juba järgmisel päeval see "uks itta" või peatuda ajutiselt Laudonis, andes vastasele võimalus ära minna. Selle küsimuse otsustamisel tuli tõsiselt kaaluda, kas Võru väegrupp 4.06. oli täiesti küllalt tugev, et jõuda sulgeda tee vastase väemassidele, mida sel ajal Põhja Lätis hinnati veel paarikümnele tuhandele. Väegrupp oli terava kiiluna Kreuzburgi sihis tunginud Põhja Lätimaa sisse. Selle kiilu nina moodustas 300 meheline ratsapolk oma patareiga. Kõik teised väeosad olid jäänud temast kaugele maha: osa jalaväge - 1.p. I p., daanlased ja Läti 1.Volmari polk - järgustatud tema seljataha 40-50 km sügavusse, 2.ratsapolk paremal tiival alles Uue Pebalgi raioonis - Laudonist 60-70 km põhjapool, 2. ja 8.jal. polk moodustamas kaitserinnet itta, esimene neist - Põtalovo raudteest põhja poole, teine sealt lõunapoole kuni Lubani järveni. Sellest selgub, et Võru grupi jõud olid 3.06. kistud äärmuseni laiali, nagu see teisiti ei võinudki olla niisuguse sügava sissetungi juures vaenlase asetusse. Sedaenam, et 3.diviis, Ülemjuhataja käsule vaatamata, ei rutanud pealetungiga Smiltenist lõunapoole, vaid jäi sellesse raiooni peatuma, kuna ta tähelepanu oli juba kistud teisale, nimelt Riia suunas. Oma väheste laialikistud jõududega Võru väegrupp 3.06. ei olnud järelikult mitte suuteline jõuliselt sulgema teed itta põgenevaile vaenlase väemassidele. Sõjaliselt antud olukorras sellel polnud ka erilist tähtsustki. Lätis teotsevad punased kütid lagunesid iseenesest, kuna rõhuv enamik nende koosseisu kuuluvaist juhtidest ja sõdureist jooksis laiali, igaüks oma koju. Halatsemisväärses seisukorras jooksid idapoole ka veel vene punaväe osad, täiesti demoraliseerunud ja jättes maha suure osa oma varustusest.

5.06.k.0300 ratsapolk oma patareiga ja ühes daani rooduga jätkas Laudonist edasiliikumist Kreuzburgi peale. Teel ei kohatud enam üldse vaenlast. Ainult Kreuzburgi juures oli temaga veel vähem kokkupõrge, mille järgi eskadronid k.0920 võtsid oma alla raudteejaama ja alevi. Kuna vaenlane oli taandudes hävitanud ära Kreuzburg-Jakobstadti vahelise pontoonsilla, siis kella 1000 paiku meie luure ületas Daüna jõe paatidel ja vallutas Jakobstadti. Kell 1030 tõuseb linna raatusetorni Eesti rahvuslipp, mille valmistanud kohalik apteeker - eestlane. Jakobstadtist lõunapoole saadetud ratsapatrullidel läheb ühtlasi korda astuda ühendusse lõunast põhja suunas liikuva poola ratsapatrulliga. See ajaloolino hetk tähistab Eesti ja Poola sõjalist koostööd. Mõlemad riigid, 1919.a. keskpaigas, olid kujunonud kõige kaaluvamaks sõjaliseks jõuks vene kodusõja Läänerindel.

Suhted Lätiga ja lätlaste organiseerimine.

Lätlaste seisukord Liibavi raioonis 1919.a. talvel ja suhted Eestiga. Riia ja Miitavi langemisega Läti Aj.Valitsus Ulmanisega eesotsas elas üle kriitilisi päevi. Ühes väheste poolehoidjatega ta 6.jaanuaril läks üle Liibavisse, kus lootis veel mõni aeg panna vastu enamlaste survele. Ühtlasi Ulmanis pöördus meie Aj.Valitsuse poole palvega lubada läti valitsusel evakueeruda Eestisse ühes teda toetava väesalgaga. Selleks paluti meid saata Liibavisse vastu laev. Lätlaste palve oli arutusel Aj.Valitsuse koosolekul 16.jaanuaril, kus otsustati sellele tulla vastu. Läti valitsuse liikmeile, Eestis viibides, anti täieline eksterritoriaalsuse õigus. Ülemjuhataja aj.kohustetäitja, polkovnik J.Sootsi korraldusel, 22.01., saadeti Liibavisse aurik "Vaasa", eesmärgiga tuua sealt Tallinnasse Läti põgenikke ja sõjaväe osi. Laeva kaitsesalgana sõitis kaasa kooliõpilasist koosnev relvastatud meeskond, lipnik J.Rosental'i juhatusel. Liibavisse jõudnud meeskond kutsuti, 27.01., Läti valitsuse nimel ja nende sideohvitseri saatel, läti vägede tolleaegse juhi, polkovnik Kalpaki, staapi, kust nad sõitsid eesliinile. Nagu meil mõni nädal tagasi soomlaste tulek, pidi nüüd eesti väikese väesalga

ilmumine rindele tõstma läti vähese jõudude meeleolu ja moraalset enesetunnet. Läti väerind elas üle tol hetkel tõepoolest väga kriitilist ajajärku, umbes sarnane sellele, mida tunti Eestis kuu aega tagasi.

Läti punased kütid ümbritsesid poolrõngana Liibavi, valmis teda vallutama. Liibavi kaitse oli organiseeritud Venta jõe üldjoonel. Vasakut tiiba kaitses balti landesväär, paremat - saksa raudbrigaadi osa, kuna keskkohas asusid läti nõrgad rahvaväe osad, polkovnik Kalpaki juhatusel. 28.jaanuaril meie väikene salk, koos lätlastega, võttis tõesti osa lahingust Skrunda mõisa juures, mis vallutati. See oli esimesi võidukaid kallaletunge läti väerindel.

Vaatamata meie vastutulekule Läti valitsus Eestisse ometi ei tulnud. Jnformatsiooni otstarbel valitsuse esindajana Eestisse jaanuaris 1919. saadeti endine kirikuõpetaja Ramman ja kapten Semitan. Ulmanis ise aga viivitas siia ilmumisega, vaatamata oma väga raskele seisukorrale. Pöördudes abisaamise palvetega Eesti, Soome, Daani ja Rootsi poole, oli Ulmanis samal ajal sunnitud töötama koos ka saksa VI reservkorpuse juhatusega, kellega teda sidusid detsembris 1918. sõlmitud lepingud. Kuigi ilmselt kahjulikud Läti huvidele ei saanud Ulmanis neid lepinguid ometi mitte veel tühistada, sest nende taga seisid saksa sõjalised jõud. Läti Aj.Valitsuse kõhkleva ja ebakindla politika põhjuseks 1919.a. talvel oli seega asjaolu, et selle maa tõeliseks peremeheks tol ajal oli mitte Ulmanis vaid saksa VI reservkorpuse juhatus, mille etteotsa 3.veebruaril astus saksa tuntud väejuht, kindral v.der Goltz. Kindral Goltzi võimu suurus Lätimaal selgub kõige paremini ta käsust 24.04., kus öeldakse: "Kõrgem juhatus kõigi vägede ja sõjaliste asutiste üle Lätis kuulub minule. Kõik rindel ja seljataguses asuvad väed ja asutised, mis rahvusest nad ka ei oleks, on minu käsutuses." Osava, vilunud juhina v.der Goltz pani kõigepealt maksma kindla korra ja distsipliini Lätis asuvais Saksa vägedes, kõrvaldades sealt täielikult sõdurite nõukogud. Ühtlasi asuti energiliselt Lätimaal olevate Saksa vägede suurendamisele. Endine raudbrigaad laiendati diviisiks,

major Bischofi juhatusel. Märtsis rauddiviisi üldjõud tõusis juba 10.000 mehele. Samal ajal kohalikest sakslasist koosneva balti landesväärі ridades loeti 2200 tääki. Ka läks v.der Goltzil korda VI reservkorpust kõvendada veel ühe uue puht saksa väekoondisega - 1.kaardiväe reservdiviisi näol. Saksamaa toetas seega väga mõjuvalt kindral v.der Goltzi kavatsusi Baltikumis. Mitte ainult, et ta varustas ja finantseeris kohalikke sõjaväelisi koondisi balti landesväärі näol, vaid saksa sotsialistlik valitsus saatis sinna ka oma riigivägesid ja juhtivaid jõude suurel arvul. Ka värbiti üle kogu Saksamaa, nagu nägime eespool, vabatahtlikke nii rauddiviisi kui landesväärі jaoks.

Missuguseid eesmärke taotles kõige selle juures Saksa Vabariik? Ametlikult, liitlaste ees, toonitati kõikjal vajadust kaitsta Saksa idapiiri pealetungiva enamluse vastu. Saksa tegelikud poliitilised tagamõtted aga ilmnevad päevaselgelt Lätile 1918.a. lõpul pealesunnitud lepingust. Need pole muud kui saksa politilise ja majandusliku ülemvõimu ülesehitamine Baltikumis endisest veelgi mõjuvamal kujul. Saksa politika võõrsil on alati püüdnud end maksma panna mitte poolehoiu ja lugupidamise võitmise teel kohalike rahvaste juures, vaid vägivallaga ja väevõimuga. Seda teed on tallatud sajandite kestel ka Baltimail, olulisi tagajärgi saavutamata. Oma võimupolitika elluviimiseks Baltikumis kohalike rahvaste vastupanule vaatamata, asuti seal juba okupatsiooni ajal saksa kolonisatsiooni ettevalmistamisele. Et neid töid, ühenduses landesväärі ja rauddiviisi organiseerimisega Lätis ja Leedus, jätkati nüüdki veel suure järjekindlusega, see selgub vastuvaidlematult hulgalisist ametlikest dokumentidost. Kõige huvitavam selles suhtes on saksa kolonisatsiooni üldjuhi, kindral v.d.Goltzi venna, krahv v.der Goltzi, kirjavahetus meile tuntud landesväärі juhi, major Fletcheriga. Ühes neist, kirjutatud otse landesväärі sõja alul, v.der Goltz, soovides saada major Fletcherilt suuremaid rahasumme oma ettevõtte teostamiseks, tähendab, näiteks, muuseas järgmist:

"Minule teeb tõsist muret asjaolu, et valitsus riigisaksa väed varsti tahab kutsuda ära Lätimaalt. Meile veel ülejäänud lü-

hikest aega peame loomulikult kahekordse energiaga kasutama ära võimalikult kindlate riigisaksa kolonistide värbimiseks. See intensiivne, maa- ja käsitööliste ringkondi haarav tegevus nõuab aga suuri rahasumme, mis minul, kahjuks, puuduvad. Peab meie suur ettevõte, milleks on ilusa Baltimaa hävimise kaitsmine ja seal saksluse mõju jäädavalt kindlustamine, õnnestuma, siis tuleb Baltikumi värbimiskeskuse käsutusse koondada suuremaid rahasumme". Ja veidi edasi:

"Eriti landesväärі II järgu korraldamine on otsustava tähtsusega maa kolonisatsiooni ettevalmistamiseks. Just neile moodustistele võime anda kõige paremat koloniseerimise materjali, nimelt vanemaid, kogenud põllumehi ja käsitöölisi, kes hiljem endaga toovad kahtlemata kaasa oma perekonnad. Niisugusi mehi on meile end suurel arvul üles andnud kõigist Saksamaa osadest. Läheb korda neid mehi suuremal määral tuua üle Kuuramaale, siis oleks saksa asundusküsimus seal kindlustatud. Vanemad kogenud kolonistid annaksid hiljem vajaliku majandusliku ja politilise seljatoe noortele rindesõdureile.

Saksa asunduspolitika õigeaegne läbiviimine rohekarvuliste riigisaksa kolonistide juurdetoomisega maale võimaldab meile kõige paremini toostada seda, mis meile kõigile alati on olnud südame lähedal, nimelt Saksa orientatsiooni, s.o. iseseisva Läti riigi loomise baltlaste, riigisaksa vabatahtlike ja korda armastava läti rahva osa sõbraliku koostöö alusel."

Kuigi ülaltoodud kirjas ei mainita veel Eestit, on selge, et, landesväärі sõja kaotanud, oleks meie ja ka Läti suhtes toostatud kõik seal toodud kavatsused.

Suurendades kavakindlalt oma jõude sakslaste arvel, v.der Goltz samal ajal takistas aga kõigi abinõudega läti rahvusväeosade organiseerimist. Ettekäändel, et üldine mobilisatsioon tooks läti väeosadesse enamlikku elementi, v.der Goltz lubas sinna võtta vastu ainult vabatahtlikke ja neidki piiratud arvul (v.der Goltz "Meine Sendung" - Leipzig 1920.lk.153). Raske seisukorra tõttu maal vabatahtlikke tuli aga kokku väga visalt. Seepärast kõigile takistusile vaatamata, korraldati meeste kogumiseks läti

rahvusväeosadesse ka mobilisatsioone. Ometi tääkide arv läti pataljonis märtsis 1919 tõusis kõigest 849 mehele, see on enam kui kaks korda vähem balti saksa landesväärist. Detsembrikuu lepingu järele aga pidi läti vägede üldjõud Landesväägris olema vähemalt 2 korda suurem sakslaste omast. Läti rahvusliku pataljoni seisukord oli eriti raske seetõttu, et ta oli landesväägri juhi, Saksa ohvitseri, Major Fletcheri, käsutuses ja ka kogu varustuse sai ta saksa VI korpuse kaudu. Läti pataljoni olemasolu ja operatiivne kasutamine olenes seega täiel määral vaid saksa võimude heasoovlikkusist.

Läti rahvuslikul valitsusel, Ulmanisega eesotas, puudus järelikult see reaalne jõud, millele ta oleks võinud tugineda oma välispolitiliste sihtjoonte määramisel. Viimane kajastus selgesti ka Ulmanise suhtes Eestile. Ulmanise seisukord oleks kindlasti olnud palju hõlpsam, kui ta Liibavist oleks tulnud üle Tallinnasse ja siin, toetudes Eestile, asunud organiseerima Läti vabastamist põhjast lõuna suunas. Kõik kõneleb aga selle poolt, et Ulmanis'ele tol ajal saksa võim Baltikumis paistis veel niivõrd tugevana, et ta selle püsimisse uskus rohkem kui Eesti vägede võitudesse. Igal juhul oli kasulikum esialgselt sündmusi ära oodata, et siis lõpuks otsustada vastavalt kujunenud olukorrale.

Läti rahvusväeosade organiseerimine Eestis. Ulmanise palve temale sõjalise abi andmiseks tuli meie Aj.Valitsuses kaalumisele 31.jaanuaril, kus otsustati küsimus esialgselt lükata edasi. 6.02. volitati aga sõjaministeeriumi sõlmima Läti valitsuse esindajaga sellekohane leping, mis tegelikult kirjutatigi alla 18.veebruaril. Lepingus lubati lätlastele mobiliseerida Eesti territooriumil asuvaid läti kodanikke ja neist formeerida iseseisvaid läti pataljone. Tarvilikud relvad, laskemoona ja muu sõjalise varustuse läti pataljonid pidid saama meie sõjaministeeriumilt. Ühtlasi avas Eesti Valitsus neile vajaliku rahalise krediidi. Läti väeosad Eestis allusid täielikult meie ülemjuhatusele, kusjuures neid võidi kasutada ainult Lõuna väerindel. Kuni Eesti-Läti riigipiiri kindlaksmääramiseni Mõisaküla, Jpiku, Volmari, Pajumõisa,

Sori, Hummuli, Luke ja V.Laitsna vallad ühes Valga linnaga loeti ajutiselt Eesti Vabariigile kuuluvaks. Läti pinnal asuvad Eesti väed võisid saada kohapeal vajalikku toiduvarustust, meie Ülemjuhatuselt määratud rekvisitsiooni hindadega.

Läti rahvuslike vägede formeerimine Eestis arenes väga jõudsasti. Jgatahes võrdlematult soodsamini kui see sündis Lõuna Lätimaal. Kõigepealt otsustati formeerida Tartus 1.Läti Volmari polk ühes tagavara pataljoniga. Sellele järgnes läti patarei formeerimine. Lõpuks loodi Eestis terve iseseisev Läti brigaad, eesotsas polkovnik Semitaniga, kellele abiks määrati polkovnik Kalnins Läti brigaad allus 2.diviisi ülemale. Märtsikuu lõpul 1.Volmari polk, koosseisus 80 ohvitseri ja 1300 sõdurit, neist umbes 800 tääki, võttis juba osa lahinguist Marienburgi suunas. Maikuus brigaad täiendati veel 2.Läti Võnnu polguga. Suurtükiväe arv brigaadis tõusis kolmele patareile. Formeeriti ka tagala osad.

Rööbiti Läti vägede organiseerimisega teostus ka Põhja Lätimaa kodanliku valitsemise korraldamine. Läti valitsuse täievoliliseks esindajaks Põhja Lätis 2.02. määrati insener Markus Gailit (SM 85-52), kellele allusid meie komandandid kohtadel. Viimastele abiks mobilisatsiooni korraldamisel olid läti ohvitserid.

Ulmanise valitsuse kukutamine ja Riia vallutamine landesvääri poolt.

Meie võidukas pealetung jaanuaris 1919. oli Lõuna Lätimaalt tõmmanud ära enam kui 50% seal asuvaist punase Läti kütiarmee jõududest. Seepärast juba veebruari alul 1919. raugesid Liibavi eest täielikult enamlaste kallaletungid. Rindel tekkinud vaikust v.der Goltz kasutas ära oma jõudude ümberkorraldamiseks ja 13. veebruaril asus ise energilisele vastupealetungile. Vallutati Goldingen. Sellele osalisele edule märtsi alul järgnes v.der Goltzi üldine pealetung. 18.03. vallutati Miitavi. Pealetungist, landesvääri koosseisus, võttis osa ka läti pataljon, polkovnik Kalpaki juhatusel. Õnnetus tulevahetuses sakslastega 5.03. polkovnik Kalpak, ühes 3 ohvitseriga, sai surma. Polkovnik Kalpaki asemele pataljoniülemaks määrati pärastine Läti vägede Ülemjuhataja, polkovnik Balodis. Märtsi lõpul polkovnik Balodis tema käsutuses ole-

vad läti rahvuslikud väed formeeris ümber kolmepataljoniliseks brigaadiks (Bersin "Borjba za nezavisimostj Latvii" lk.21). Kuid ka Läti rahvusbrigaad ei suutnud oma jõult kaugeltki võistolda tol ajal Läti pinnal asuvate saksa vägedega. Tundes oma seljataga saksa tähkide toetust, intrigeerisid landesväära tegelased kogu aeg Ulmanise valitsuse vastu. Vaatamata sellele, et viimane oma lepingutega neile oli juba tulnud vastu rohkem kui see oli lubatav läti rahva eluliste huvide seisukohalt. Landesväär ihkas aga Lätis enda kätte kogu võimu, millele Ulmanis, enamusrahva usaldusmehena, tegi ometi mõnesuguseid takistusi. See viis sakslased mõttele kõrvaldada Ulmanise valitsus.

Juba veebruaris sakslased, landesväära toetusel, olid haudumas Ulmanise kukutamise plaane, mis aga, õnneks, avastati aegsasti. Nimelt läks läti sadamapolitseil korda kätte saada sakslaste esindajalt Stockholmis, v.Stryckilt, Liibavisse toodud riigipöörde plaanid, kuigi v.Stryck ise ära jooksis (v.der Goltz "Meine Sendung" lk.168). See mis veebruaris ei õnnestunud viidi aga täide 16.aprillil. Sel päeval landesväära löögigrupp, parun v.Manteuffeli juhatusel, oli rindelt ootamatult ilmunud Liibavisse. Peatunud hetkeks nagu kogemata Läti Aj.Valitsuse maja ees, landesväär äkki tormas majja sisse ja vangistas mõned ministrid. Ulmanisel endal läks korda põgeneda Liibavi sõjasadamasse, laevalo "Saratov", liitlaste sõjalise kaitse alla. Landesväära riigipööre teostus kindral v.der Goltzi vaiksel nõusolekul, kuigi viimane seda eitab. Liitriigid, inglaste algatusel, protesteerisid küll riigipöörde vastu ja nõudsid kindral Goltzi ärakutsumist. Saksamaa ei olnud aga sellega nõus. Ta ähvardas koguni ühes v.der Goltziga kutsuda tagasi Kuuramaalt ka enamlaste vastu võitlevad saksa väed, mis liitlasi sundis, lõpuks järeleandmisele. Olid ju liitriigid Baltimail tol ajal huvitatud eeskätt sellest, et ei nõrgeneks ühine väerind enamlaste vastu. Selle võitluse katte all jätkas aga v.der Goltz Lätis oma endist võimupolitikat. Ulmanise enamusvalitsuse asemele, sildiks liitlaste ees, moodustati uus, saksasõbralik valitsus läti õpetaja A.Needraga eesotsas. Viimase kasuks püüdsid kohalikud balti sakslased omalt poolt mõjutada ka

liitriikide sõjaväe esindajaid Liibavis, milleks kasutati koguni P.A.Ühendriikide missjoni kaasabi, viimasel puudus õige ülevaade ja arusaamine keerukast olukorrast Baltimail. Ameerikalstele seisukorda Lätis kujutati lihtsa saksa vähemusrahva probleemina, kellele läti enamus tegevat liiga. Osavasti levitatud kihutustöö andis, lõpuks, ka tulemusi. Liitriikide sõjaväe esindus hakkas juba soovitama Ulmanisele, ta leppigu lihtsalt kokku Needraga, et kõiki jõude koondada ühvardava enamliku ohu vastu. Muidugi ei tulnud Ulmanis-Needra kok ulep est midagi välja; ümberpöördud. Läti Rahvusnõukogu oma istungil 12.05. mõistis sakslaste aprillikuu riigipöörde teravalt hukka, nõudes ühtlasi, et Ulmanise kabinett "oma ameti uuesti üle võtaks." Väga raskes seisukorras Ulmanis-Needra konfliktis osutus läti rahvusvägede juht, polkovnik Ballodis Koondades enda kätesse vaid nõrke sõjalisi jõude, võrreldes sakslastega, ja alludes ametlikult landesväära juhile, ta ei saanud aktiivselt astuda välja Needra kabineti vastu, kuigi pooldas Ulmanise valitsust. Sunnitud alistuma ametlikult Needrale, Ballodis samal ajal pidas ühendust ka Ulmanisega ja liitriikide sõjaväeliso esindusega.

Eesmärgiga tõsta ebapopulaarse Needra valitsuse nime rahva silmis, v.der Goltz otsustas vallutada Riia. Selle ülesande täitmine maikuus ei olnud enam seotud raskustega, sest enamlaste jõud Lõuna Lätimaal kogu talve jooksul oli vähenenud. Kuna saksa-läti vägede pealetung Riiale teostus punaarmeele ühtlasi täiesti ootamatult, siis linna vallutamine 23.mail sündis peaaegu lahinguta (v.der Goltz "Meine Sendung" lk.25).

Mitmeist allikaist selgub, et sakslased vallutatud maa-aladol panid maksma kuulmatu valju terrori. Prantsuse sõjaväe esindaja Du Parquet loeb saksa valge terrori koguni hullemaks punase enamluse omast. Sakslastelt vallutatud Riias mitme päeva jooksul vältas inimesto massiline põhjusteta tapmine, kuni oli sunnitud astuma vahele liitlaste sõjaväeline esindus. "Jäi mulje," tähendab prantsuse Lt Colonel Du Parquet, "nagu oleks tahetud meelega hävitada võimalikult rohkem lätlasi."

Landesväärí sõda.

Võnnu vallutamine landesväärilt. Sündmusist Lõuna Lätimaal meie Valitsus ja ülemjuhatus oli enam-vähem täpselt informeeritud meie sõjaväe esindaja, alam-kapten Jürgensoni, kaudu Liibavis. Viimase ettekandeist teati, et v.der Goltz ja balti landesväär on täiesti vaenulik Ulmanise valitsusele ja takistab kõigi abinõudega ka Läti rahvusvägede organiseerimist. Landesväärilt toimunud riigipöördest oli olemas selge ülevaade. Samuti olid kindlad andmed sellekohta, kuidas kujundati Needra valitsus ning et see võim ei leidnud vähemadki toetust Läti rahvalt. 28.05. meie 3.diviis Lemsalu raioonis astus otseühendusse polkovnik Ballodise ühe ratsa eskadroniga, kes tuli üle meie poole. Saadi täiesti kindlad teated sellekohta, et ka Lõuna Läti rahvusväed toetavad ainult Ulmanise valitsust, kuigi mõnesugusil põhjusil oi leie võimalikuks astuda välja aktiivselt Needra kabineti vastu. Kõigist neist andmeist selgus, et meie riiklikud huvid nõuavad käskivalt Ulmanise enamusvalitsuse toetamist kogu jõuga. Needra saksasõbralik Lätimaa oli meile vastuvõtmatu mitte ainult ebasoovitava lõuna naabrina, vaid veel rohkem seetõttu, et relvastatud jõud, millele ta tugines - rauddiviis ja balti landesväär - oli ilmselt vaenulik ka Eesti vabariiklikule korrale. Saadi, näiteks, maikuu lõpul teada, et landesväärí juht, major Fletcher, oli tähendanud meie esindajale Lätis, ta ei tunnustavat niisugust riigikorda, kus rikutakse eraomanduse õigusi. See märkus puudutas ilmselt meie radikaalselt kavatsetavat maareformi, mis aprilli lõpul oli juba As.Kogus päevakorral.

Ulmanise valitsuse toetamine meie poolt oli kõige hõlpsamini ja mõjuvamalt teostatav siis, kui viimane oleks ise tulnud Eestisse. Kuna aga kõik sellekohased kavatsused olid nurjunud, siis pöördus Läti rahvaväeosade juht, polkovnik Semitan, ka omalt poolt vastava palvega läti valitsuse poole. Sealjuures, meie ülemjuhatuse kaasabil, läks korda soetada koguni inglise admirali Cowani toetus ettevõtte teostamiseks mere kaudu (Ü 26-35). Tõenäoliselt

samadel motiividel, mis varemgi Ulmanis, nüüdki Eestisse ometi ei ilmunud. Tagas ju Eesti võit sakslaste üle temale võimu Riias rippumatult sellest, kas ta jäi Riiga või tuli üle Tallinnasse. Saksa võidu korral aga avalik ületulek Eesti poole oli ilmselt riskantsem passiivsest pealtvaatamisest Riias. Ja Ulmanis otsustaski mitte riskeerida.

Vahepeal olid aga sündmused väerindel võtnud ähvardava pöörde. Pärast Riia vallutamist oli Saksa riigivalitsus, liitlaste nõudmisel, andnud käsu saksa- ja landesväeri osadel mitte tungida üle Jägeli järvede joone ("Meine Sendung" lk.196). Sellele vaatamata jätkas landesväär Riiast liikumist kolmes suunas: itta - Kreuzburgi peale, kirdesse - Lubani ja Marienburgi peale ja põhja - Valga peale. Politiliselt soda edasitungi põhjendati Needra valitsuse nõudmisega puhastada Lätimaa eesti- ja enamlaste vägedest, kusjuures levitati kuuldusi, nagu tahaks Eesti Lätit sõjaliselt vallutada. Tegelikult oli kindral Laidoner veel oma korraldusega. 1.06. õhtul hilja 3.diviisi peajõud Volmar, Smilteni raioonist, ühes 2.diviisi parema tiivaga Laudoni alt, suundnud mitte Riia alla, vaid Kreuzburgi ja Jakobstadti peale, s.o. enamlaste vastu. Eesmärgiga, nagu tähendati direktiivis, "Sinna valgeid lätlasi aidata". Meie ülemjuhatuse politilised kavatsused Põhja Lätis olid seega päevaselged: maa puhastamine enamlastest, et seal aidata võimule meile sõbralik Ulmanise rahvusvalitsus. Kuid selle ülesande täitmisel, kus meie Lõuna väerinde peajõud olid suundud rindega itta ja kagusse, ta seljataha ja ühendusteedele Võnnu, Ramotskoe raioonis, ilmus ootamatult balti landesväär. Saanud sellest teateid polkovnik Semitanilt kindral Laidoner nõudis 3.06. kategooriliselt, et landesväär tõmbuks end tagasi üldjoonele Koiva jõe suu, Koivajõgi kuni Segevoldini, Nitau, Alt-Pebalg, Neu Švaneburg, kuna sellest joonest põhjapoole ei ole enam enamlasi. Ühtlasi anti 2. ja 3.diviisile ja s/rongidele käsk Ramotskoe, Alt-Švaneburgi raudtee kindlasti oma alla võtta. Seda raudteed vajasime tungivalt kui ainsat laiaroopalist otseühendust, millele tugines kogu idaväerind Põhja Lätis, Kreuzburgi ja Marienburgi vahel (Ü 40-105). Landesväärі osadele teatati, et kui nad soovivad

tõesti sõdida enamlaste vastu, nagu sellest ametlikult kõneldi, siis tehku seda koos meiega, pöördes Riiast rindega itta. Tekkinud vahekordade selgitamiseks ja korraldamiseks eesti-läti ja saksa-landesväärі vahel määrati meie poolt 3.diviisi staabi ülem al.-polkovnik N.Reek. Tutvunud isiklikult olukorraga kohapeal meie esindaja nõudis landesvä ri juhilt Ülemjuhataja korralduse täitmist 12 tunni jooksul. Landesväär aga ei mõelnudki tõsiselt meie õiglaste nõudmiste rahuldamiselo. Selle asemel püüti viivitada läbirääkimisi. Nii saadeti 4.06. k.2300 Võndu esindajad, kel puudusid selleks igasugu volitused. Al-polkovnik N.Reek kordas meie nõudmised uuesti, teatades ühtlasi, et "kui p rast 5.06. k.1200 veel saksa või balti landesvä ri vägesid nähtakse põhja pool Ülemjuhatajalt määratud joont, siis nendega käiakse ümber kui vaenlastega". Ühtlasi protesteeris meie esindaja valjult selle terrori ja maa laastamise vastu, mille landesvä r oli korraldanud Lätimaal, samuti selle-vastu, et viimane oli pannud seisma Ulmanise seadusliku valitsuse ni el Põhja Lätis teostatava üldise mobilisatsiooni. Meie esindaja energiline väljaastumine oli kõigiti kooskõlas Ülemjuhataja soovidega, kes veel kord rõhutas, et tema direktiivi tuleb täita täpselt ja "kui sakslaste vastu välja astuda, siis julgelt ja kindlalt, et võit täielikult meile jääks."

Kuna ka teistkordselt määratud tähtaja möödudes landesväärilt ei saabunud mingit vastust, siis saadeti 5.06. k.1345 Võnnust Ramotskoe peale välja s/rongid Nr.Nr.2 ja 4, kes al-kapten Lepa juhatusel pidid selgitama kas sakslased on lahkunud või mitte. Rongil kaasa s itsid al-polk. N.Reek ja rahvusvahelise tunnistajana ameerika kolonel Dawley. Rongid lähenesid Ramotskoelo järgustatud sugavusse. Jõudnud Amati jõe silla raiooni, Võnnu ja Ramotskoe vahel, saadeti välja luure, et selgitada silla seisukorda. Hetkel, kus asuti selle teostamisele, avasid sakslased meie meeste pihta tule, kus sai haavata üks allohvitser. Ka taheti sealjuures ühte meie s/rongi sisse piirata ja ära võtta, mis aga ei õnnestunud.

Sellega oli tegelikult alganud <u>sõda</u> uue vaenlasega - <u>landesvää-</u>

riga. Sündmuste käik kuni 5.06. k.1200 näitab päevaselgelt, et sakslased õieti algusest peale ei soovinudki tekkinud seisukorda lahendada rahulikul teel. Alles pärast lahingutegevuse algust - k.2000 - meie esindaja sai Needra valitsuse volinikult ettepaneku saata välja volitustega isik tema kirjaliku vastuse vastuvõtmiseks (U 40-107). See ettepanek jäi aga meie poolt tähele panemata, sest nüüd kõnelesid juba relvad. Samal õhtul diviisiülem, kindral E.Põdder, andis väeosadele käsu olla valmis valjaastumiseks ning juba 6.06. hommikul vara 3.,6. ja 9.polgud, koos s/rongidega, alustasid pealetungi lõuna suunas. Meie vägedo meeleolu eelseisva uue sõja eel oli kõrgendatud. Oli lähenemas kättemaksu tund ajaloolisele vaenlasele sajandeid kestnud rõhumise ja ülekohtu eest. Diviisi juhatus oma käsus kriipsutab seda õigusega alla, tähendades: "Parunid ja nende palgalised peavad ära hävitatud saama. Vangisid ei ole tarvis , sest meie sõdime nendega, kes meid uuesti tahavad orjastada. Orjastajad maha. Eesti peab olema vaba". Teistest väekoondistest saabus 3.diviisile tervitustelegramme eelseisvaks uueks võitluseks. Kuid ka vastaspool oi maganud, vaid 6.06. hommikul algasid liikumist Võnnu suunas ka sealt lõunapool asuvad landesväri osad.Tekkinud olukorras mõlema poole tähelepanu koondus seega paratamatult Ramotskoe jaama ja Volmari vahel asuvale tähtsale sõlmpunktile Võnnu linnale. Võnnut kaitsesid tol hetkel aga üsna nõrgad jõud - 2.Läti Võnnu polk, toetatud meie s/rongilt Nr.2. Võnnu tähtsust kriipsutas alla Ülemjuhataja oma direktiivis 6.06.k.2315, käskides 3.diviisile "kõiki oma jõudusid koondada lätlastele abiandmiseks Võnnu sihis". Diviisi ülesandeks aga jäi endiselt Ramotskoe sõlmjaama vallutamine koos s/rongidega. Ka nõudis ülemjuhataja s/rongide diviisilt "võimalikult rohkem jõudusid koondada Võnnu sihile". Kuni Ramotskoe võtmiseni meie poolt pani ülemjuhataja seisma 2.diviisi pealetungi Kreuzburgi raioonis, nõudes ühtlasi, et 2. diviisi parem tiib temale alluvad väeosad "koondaks rohkem Švanenburg ümbrusse", valmis kaitsma seda tähtsat raudteesõlme nii enamlaste kui landesväärі vastu, see on idast ja läänest korraga.

3.diviisi peajõudude ilmumine Võnnu alla nõudis aga vähemalt

1-l½ päeva aega, mille kestel lätlased ja meie s/rong Nr.2 püsisid seal täiesti eraldatuna. Landesväär, kes asus Võnnule lõunast hoopis lähemal kui meie põhjapool, kasutaski seda soodsat seisukorda ja atakeeris linna 6.juunil. Nõrk 2.Läti Võnnu polk, puuduliku varustusega ja relvastusega, lahinguliselt pealegi veel kokku liitumata, haarati korraga kahest küljest. Eraldatuna peajõududest see väeosa ei suutnud loomulikult panna vastu ülevõimule ja lahkus linnast pärastlõunal. Sakslastel õnnestus koguni ajutiselt välja tungida raudteele meie s/rongide seljataha ja lõhkuda ära seal tee. See ei kohutanud aga põrmugi meie vapraid s/ronglasi. Parandades teed ägeda tule all, puhastas s/rong Nr.2 raudtee ümbruse sakslastest, kusjuures viimase kaotused osutusid väga raskeks. Võnnu langemisest sakslaste kätte diviisi juhatus sai teateid alles õhtul k.1900, sest side Võnnuga katkes lahingu ajal. Diviisi jõudude hajunemine suurel maa-alal, side puudulikkus ja ka asjaolu, et ei 2.Läti Võnnu polk ega s/rongid 6.06. veel ei allunud 3.diviisi juhatusele - need olid peamised asjaolud, mis põhjustasid Võnnu langemise vaenlase kätte. Lootuses konflikti lahendada rahulikul teel oli diviisi juhatus, väekoondise peajõududega, astunud tegevusse alles 6.juuni hommikul, kuigi ülemjuhataja esimene direktiiv Ramotskoe sõlmjaama oma alla võtmiseks anti juba 3.06.k.1230, s.o. ligi kolm ööd-päeva varem. Kogu selle aja olid kestnud läbirääkimised.

Diviisi peajõudude lähenemine Võnnule jätkus 7.juunil, välja arvatud 9.polk, kelle ees puudus veel vaenlane. Polk sai seepärast käsu peatuda ja end kindlustada Lemsalu, Ubanurme raioonis. Võnnu vallutamine tehti ülesandeks 3. ja 6.polgule, s/rongide toetusel, 6.polgu ülema, kapten Tallo, üldisel juhtimisel. Kallaletung Võnnule algas 8.06.hommikul. Peale tungima pidid: 6.polgu II pataljon - põhjast ja raudtee suunas ühes s/rongidega ja 3.polgu osad - Pihkva kivitee suunas. Kogu ettevõte lõppes aga täielise ebaeduga. Selle peamiseks põhjuseks oli asjaolu, et 3.polk oli käsu peale-tungiks saanud alles 8.06. hilja pärast lõunal. Seetõttu ainult kell 1800 selle polgu kaks kompanid, Ronneburgi raioonist, algasid edasiliikumist Võnnu peale. Lahinguside 6. ja 3.polkude vahel puudus

seega täielikult kogu päeva. See võimaldas sakslastele tungida mõlemate väeosade siseniste tiibade vahele ja järkjärgult suruda tagasi ka vahepeal edasijõudnud 6.p. II pataljoni. Õhtul 6.polk peatus Koiva jõe, Rauna jõe taga, korraldades segiläinud üksusi. Lahinguist sel päeval ei võtnud hoopiski osa 2.Läti Võnnu polk, mis oli rindelt viidud ära reservi.

Möödunud päeva lahingud oli esimene tõsisem jõukatsumine uue vaenlasega - sakslastega. Võitlus näitas, et sakslane oma sõjaliselt tubliduselt ületab kaugeltki enamlased ning ka tehniliselt on varustatud täiuslikult. Meie edaedu 8.06. ei olnud siiski mitte tingitud neist asjaoludest, vaid eeskätt sellest, et astusime tegevusse killustatuna, iga pataljon ja väeosa omaette. Sakslaste löömiseks aga oli tarvis hästi juhitud ja koordineeritud tegevust. Järgnevail päevadel kavatseti kallaletungi Võnnule korrata. Landesväär aga jõudis meist ette, asudes 9.06. vara ise uuesti pealetungile. Selle tulemusena kestsid kogu päeva ägedad lahingud 6. polgu osade ja landesväärl vahel. Viimase katsed meie seisukohti läbi murda löödi aga kõik tagasi raskete kaotustega sakslastele. Nii ei saavutanud ka vastaspool Võnnu all esialgselt suuremat edu, kuigi 9.juunilgi meie poolt võttis võitlusest osa jällegi ainult 6.pllk.

Vaherahu ja poolte ettevalmistus edaspidiseks tegevuseks.

Võitluse arenedes rindel, jätkusid ühtlasi eesti-saksa läbirääkimised. Vahele segas end nüüd saksa kindralkomando ise, kes 7.06. nõudis Eesti vägede taandumist meie keelepiiri taha, - Hoinasto, Valga, Jrboska üldjoonele. Nõudmist korrati järgmisel päeval, ähvardusega, et see "tarviduse korral viiakse läbi kõige energiaga" (Ü 40-101,103). Ühtlasi teatas saksa kindralkomando, et edaspidi läbirääkimisi meiega on volitatud pidama landesväärl juht vahetult ning paluti meidki nimetada selleks täievoliline esindaja. Eesti ülemjuhatus oma vastustes saksa kindralkomandole juhtis täie rõhuga tähelepanu tõsiasjale, et "niikaua kui eesti-läti väed tegelikult võitlevad enamlaste vastu kogu rindel Düüna jõest kuni Marienburgini, peame oma käes pidama ka Põhja Lätimaa". Meie ei või

seega lubada, et meie seljataguses teotseb vaenulik landesväär. Rinde edukaks kaitsmiseks on eriti vajalik Volmari, Ramotskoe, Alt-Švaneburgi, Stockmanshofi laiaroopaline raudtee, mis seetõttu taielikult peab olema meie kaes. Eesti väed võivad lahkuda Põhja Lätist ainult siis, kui balti-saksa väed on oma alla võtnud rinde enamlaste vastu, milleks meie poolt tehti veel kord ettepanek v.der Goltzile (Ü 40-101,103). Meie nõudmiste aluseks oli järelikult mitte mõnesugused politilised pretensioonid, vaid rindel kujunenud sõjalise seisukorra raudne paratamatus. Viimasega võis ülemjuhatus kogu maailma ees päevaselgelt põhjendada meie vägede viibimist Põhja Lätimaal. Ainult balti-saksa väejuhatus oma pimedas võimupolitikas jäi kurdiks neile käskivaile sõjalisile nõudeile. Kuna eesti-saksa nõuded olid seega diametraalselt üksteisele vastukäivad, siis tekkinud konflikti lahendamiseks astusid vahele liitriikide sõjaväelised esindajad. Viimaseid oldi informeeritud olukorrast juba 6.06. Inglise, ameerika ja prantsuse esindajad avaldasid soovi sõita Vondu, et seal astuda ühendusse landesväära juhiga. Eesti volinikuks eelseisvaile läbirääkimisile määrati kindralstaabi ülem, al-polkovnik J.Ri k. Läti brigaadi esindas polkovnik Kalninš. Läbirääkimised olid puht sõjalist laadi, kuna politilisest seisukohast küsimust pidid selgitama valitsused. Läbirääkimised algasid 10.06., mil tehti ühtlasi vaherahu vaenulise tegevuse lõpetamiseks rindel. Varsti selgus, et kumbki pool ei tagane oma osialgseist nõuetest. Kaaluva tähtsuse omandas nüüd sõjaväe esinduse kui vahemehe seisukohavõtt. Läbirääkimisi juhtis P.A.Ühendriikide esindaja, kol-leitnant Varwick Greene. Üldiselt tuntud saksasõbralikuna puudus nimetatud ohvitseril ühtlasi vähegi täpsam ülevaade üldisest sisepolitilisest olukorrast Baltimail. Tema juhatusel liitriikide esindajad 10.06. tegidki selle saatusliku vea, et balti-saksa sõjalise vägivalla võimu Lätis võtsid Läti rahva seadusliku valitsusena, kellega koos eesti vägedelt nõuti ühist võitlust enamlaste vastu (Ü 40-69,70). Rohkem: Kuna balti-saksa vägesid ei jatkunud kogu Lätimaa kaitsmiseks enamlaste vastu siis tehti meile ettepanek, et eesti väed, vähemalt ajutiselt jätaksid oma kätte enamlusvastase rinde Neu-

Švaneburgist alates põhja poole. Sealjuures aga pidime oma väed rinde seljatagusses viima välja kogu Põhja Lätimaalt, peale politseipostide Valga, Ramotskoe, Švaneburgi raudteel, mis oli lubatud kasutamiseks meie vägedele (Ü 40-83,84). Selle ettepanekuga taheti eesti vägesid sundida sõdima rindega itta, kuid paljastatud tagalaga meile vaenulikule landesväärile. Vastuseks niisugusele võimatule nõudmisele kindral Laidoner käskis nii eesti kui meie juhatuse all teotsevail Läti vägedel olla valmis sõjategevust algama landesväärі vastu. Ühtlasi toonitas Ülemjuhataja veel kord, et ta on nõus Põhja Latvija üle andma ainult meile sõbralikele Läti vägedele. Meie vägede kõvendamise eesmärgil Põhja Lätis tehti korraldus s/rongide divisjoni peajõudude koondamiseks Valka (Ü 26-487 ja 531). Kuna Eesti jäi oma nõudmiste juurde, siis kokkulepe sakslastega seekordki jäi saavutamata. Uus kokkusaamine määrati 13.juuniks. Tehtud vaherahu sakslased kasutasid oma jõudude suurendamiseks Põhja Lätis. Kuna rauddiviisi avalik üleminek Düüna jõest ei olnud võimalik, siis võttis Needra valitsus 18.juunil ta oma teenistusse, kusjuures saksa-läti sõjaliste jõudude üldjuhiks nominaalselt määrati Needra kabineti sõjaminister Dr.Vankin. Tema staabiülemaks sai vene kindral Timrod. Tegelikuks juhiks aga jäi endiselt kindral v.der Goltz, kes erariides asus koguni ise Riiga. Kindral v.d.Goltz oma mälestusis (Meine Sendung lk.232) märgib ise, et ta juuni koskpaigas olevat Berliinist väga kõrgelt kohalt saanud direktiivi, et "Erdbergeri poolt Baltikumi puhastamiseks saksa vägedest olevat küll antud lootusi liitlastele, iseendast see ei olevat aga mitte soovitav. "Kõik muu jäeti minu osavuse hoolde, kuni astumiseni läti teenistusse." Nagu sellest näha, talitas v.d.Goltz siingi otse Berliini näpunäidetele. Samas ta lisab juurde huvitava iseloomustuse saksa tolleaja poliitikast üldse:"Dokumentaalselt anti käske, et end varjata - liitlaste vastu. Suuliselt aga lisati juurde, et ei olda sugugi sellе vastu, kui talitan otse ümberpöördult. Oldi vaid rõõmus, et võtsin vastutuse seejuures endale."

Nii Lätimaal kui välisriikides alustati ühtlasi ägedat kihutustööd meie vastu. Anti mõista, nagu tahaks meie vallutada

Põhja Lätimaad ja selle liita Eesti külge. Lätlasi kutsuti üles vabastama oma kodumaa vastasest. Sellel ajaloolisel hetkel aga selgus, et läti rahvas haruldase üksmeelsusega ja teadlikkusega oskas ise hinnata, kes on ta tõsine sõber ja kes vaenlane. Rahva üldist meeleolu peegeldab Põhja Läti maakondade esindajate kiri 13.06. meie valitsusele, mille andis üle Latvija A.Valitsuse esindaja J.Ramman (SM 85-68,69). 14.06., ühes lühikese esitisega omalt poolt. Mõlemaist kirjutisist selgub vastuvaidlematult, et kogu Läti rahva poolehoid tol ajal kuulus ainuüksi 18.nov.1918. valitud Rahvusnõukogule ja temalt moodustatud Aj.Valitsusele Ulmanisega eesotsas. Needra valitsus nimetati avalikult "parunite kabinetiks, kes saatnud korda terve rea politilisi ja kaelakohtulikke kuritegusid." Avaldades sügavalt tänu "Eesti rahvale, tema võitluses enamlastega ja otsustava väljaastumise eest landesväärі vastu, paluti ühtlasi antud sõjalist toetust jatkata edukaks võitluseks ühise vaenlasega". Meie Asutavas Kogus sõda landesväärіga tuli otsustamisele peaminister O.Strandmanni ettekandel 17.juunil. Sõna võtsid sel puhul kõigi politilisto rühmituste esindajad, mille järele As.Kogu rõhuva häälteenamusega võttis vastu järgmise ülomineku vormeli: "Valitsuse teadaannet Lõuna väerinna seisukorra üle ära kuulates, Vabariigi Valitsuse ja Vabariigi Sõjavägede Ülemjuhatuse korraldusi balti landesväärі jultunud kallaletungimise tagasitõrjumiseks ja Vabariigi julgeoleku kindlustamiseks täielikult heaks kiites ning soovi avaldades, et Vabariigi Valitsus ühes rahvaväega kõigi hädaohtude tagasitõrjumiseks, mis Eesti riigi julgeolekut niihästi sisemiselt kui ka väljaspoolt ähvardavad, kõige kindlamaid abinõusid tarvitusele võtab, seletab As.Kogu kõige rõhuga, et Eesti rahvavägi oma tungimisega Lätimaa piiridesse mingisuguseid maadevõtmise sihte taga ei aja, vaid ainuüksi Eesti iseseisvuse vaenlase vastu võitlemise strateegilisi nõudeid täidab ja ühtlasi kindlas usus, et Suur Britannia ja teiste liitriikide edaspidisel võimsal toetusel korda läheb uut sõjakäiku Eesti riigi vastu lõpetada ja kaua igatsetud rahu peagi kätte saada läheb As.Kogu päevakorras edasi."

Eesti ja Läti sõjavägi ja rahvas astus seega ajaloolisse võitlusse

tihedas omavahelises sidemes, õlg õla kõrval, kindlas äratundmises, et meie saatus on ühine ja lahutamatu. Teadmine, et oleme väljas õige asja eest, koos Läti rahvaga, oli suureks moraalseks toeks ka meie ülemjuhatajale, kindral J.Laidonerile, kelle otsustest tol hetkel olenes suurel määral mõlema rahva parem tulevik. Meie õiglasi nõudmisi Võnnu läbirääkimistel toetas ka inglise kindral Gough, kes vahepeal oli määratud liitlaste sõjaväelise sa tkonna esimeheks Baltimail. 13.06., kus mõlemad pooled Võndu uuesti kokku tulid, esitati landesväära juhile kindral Gough'i kategooriline nõudmine landesväära tagasitõmbumiseks meie poolt nõutud joone taha. Kindral Gough'i nõudmisel pikendati ühtlasi vaherahu kuni järgneva korralduseni. Liitriikide sõjaväelise esinduse nõustumine meie ettepanekuga tähendas muidugi rasket diplomaatilist kaotust landesväärile, mis ähvardas edaspidi täielikult ajada nurja kõik ta ilusad kavatsused Baltikumis. Nähtava eesmärgiga kõigutada liitlaste usaldust meie vastu hakati meid järgnevalt tembeldama enamlasteks. Nii telegrafeerib v.der Goltz ise meie ülemjuhatajale, et kuna viimane tarvitavat Põhja Lätimaal suurel arvul enamlasi võitluses sakslaste vastu, siis ta pidavat meile vaatama kui oma vaenlasele (... 26-788). Major Fletcher oma raadiogrammis 16.06. kindral Goughile julges koguni viimasele meelde tuletada, et "Teie ennast terve haritud ma ilma ees enamlaste seltsimeheks teete, kui Teie praegusel silmapilgul mitte ei pea kinni oma endisist, 10.06.liitlaste poolt ettepandud tingimustest ja toetate eestlasi ja Ulmani lätlasi, kes massiliselt punakaartlasi oma teenistusse võtavad" (Ü 40-193). Samas kordas landesväära juht kindral Gough'ile oma esialgseid nõudmisi, toonitades ühtlasi nende täitmise tungivat vajadust. Viimast püüti põhjendada sellega, et landesväär Põhja Lätis peab saama vabaks uuteks võitlusteks punaväe vastu, kes olevat juba asunud pealetungile Ballodise vägedele. Kindral Gough sellele provotseeriva maiguga telegrammile vastab ettepanekuga, et kui enamlusvastane väerind on hädaohus, siis landesväär kõvendagu seda viibimata oma väeosadega. "Mina garanteerin Teid igasuguse pealetunginise eest jõudude poolt, mis Eesti juhatuse all", tähendas seejuures

kindral Gough. Ühtlasi paluti major Fletcher tulla uuele läbirääkimisele, mis oli määratud Valgas 20.juunil k.1200.

Uutest läbirääkimisist ei tulnud aga enam midagi välja. Landesväär oli nähtavasti vahepeal end suutnud küllaldaselt korraldada, et alustada meie vastu sõjategevust. Selle väljakutsumiseks major Fletcherilt 17.06. ja 18.06. järgnes kaks ultimatiivse sisuga raadiogrammi. Esimeses neist, nüüd juba Lätimaa valitsuse nimel, nõuti meie nõustumist liitlaste 10.06. ettepanekutega, vastusega 18.06. lõunal. Teises - juba kujunenud väerinde tagasi viimist 10 km võrra, 19.06. k.0800-ks milleks pidime oma nõusoleku andma 18.06. k.2200. Vastasel korral ähvardati järgmisel päeval õelda üles vaherahu. Mõlemad nõudmised taotlevad õieti ühte ja sama eesmärki - meie vägede poolt, läti rahvusväeosade toetusel, vabastatud Põhja Lätimaa üleandmist vaenulikele balti-saksa vägedele. Sama järsult nagu see nõudmine oli esitatud, lükkas aga kindral J.Laidoner ta ka tagasi, andes väekoondistele samal päeval käsu olla valmis lahingutegevuseks, kui landesväär vaherahu lõpetab ja meile peale tungib. "Meie sõjalist tegevust ei alga", tähendab ülemjuhataja oma direktiivis väekoondiste juhtidele, "kui aga landesväär seda teeb, siis ärge unustage, et landesväär, see on Balti parunid, on meie verivaenlased kellele vastu meie ennast kõige jõuga peame kaitsma." Seekord meie jäime sakslaste suhtes järelikult äraootavale seisukohale, otsustades end kaitsta nende vastu. Säärast talitusviisi nõudsid nii politilised kui sõjalised olud. Pidi ju veel 20.06.k.1200 Valgas olema uus kokkusaamine sakslastega ja enne seda tähtaega ei võinud meie sõjategevust alata. Sõjaliselt 8 juuni ebaodu Võnnu all, ühenduses sakslaste tehnilise ülekaaluga, sundis ülemjuhatust ettevaatusele uue vaenlase suhtes, et võita aega meie seisukohtade kindlustamiseks ja 3.diviisi kõvendamiseks uute jõududega. Peale s/rongide divisjoni osade 3.diviisi raiooni suundi veel 1.diviisi koosseisust 1.polgu II pataljon ja üks kerge patarei. Samuti pidi 2.diviis olema valmis 3.diviisi toetama Ramotskoe sihis ühe jalaväe ja mõlema ratsapolguga. Et lahinguline algatus meie kaitsele asudes ei läheks lõplikult vaenlase kätte, selleks ülemjuhataja

tuletas meelde väcosadele, et "kõige parem kaitsmine on edasitungimine, sellepärast julgesti kallale". Kaitse pidi seega kujunema, meie traditsioonide kohaselt, viimase võimaluseni aktiivseks, mis tegelikult sündiski, tänu kogu juhtkonna ja sõdurkonna erakordsele lahingulisele vaimustusele.

Vastandina meile, nagu selgub kindral v.der Goltzi enda mälestusist, saksa kindralkomando sõjaplaani aluseks oli endiselt otsustav pealetung. "Meie eesmärgiks oli", tähendab v.der Goltz, "Võnnu juures asuvaid peajõude otsustavalt lüüa enne, kui lõunast lähenevad enamlased v iksid võtta osa võitlusest"("Meine Sendung" lk.204). Kindral Goltz seega ruttas ja nähtavasti kahel põhjusel. Esiteks, et meid purustada enne, kui suudame end täielikult korraldada lahinguks, teiseks, et jõuda ette enamlastest, kes saadud luureandmeil arvati juba olevat asunud kahe diviisiga pealetungile Dünaburgi alt Riia suunas. Viimane teade, kuigi osutunud hiljem ekslikuks, oli meile ometi suuresti kasulik. Ta mõjul v.der Goltz selle asemel, et kõiki oma jõude koondada meie vastu, eraldas liigi pool rauddiviisist ehk 4 pataljoni, enamlaste vastu Dünaburgi suunas. Peale kartuse enamlaste eest säärane jõudude killustamine tuntud väejuhi poolt on vast ehk seletatav ka veel asjaoluga, et v.der Goltz oma edu meie vastu rajas mitte niivõrd sakslaste enda jõulisele tugevusele kui just oma vaenlase, s.o. meie, sõjalisele nõrkusele ja lahingukõlbmatusele. Teiste sõnadega, v.der Goltz hindas meid vastasena ilmselt ala. Seda väidet tõendab vastuvaidlematult Goltzi enese järgnev märkus ta mäelstusis. "Võitlus võis olla v idetud, kui meie eneste väed - sakslased ja lätlased - silmapilgu suurusest aru said ja sellekohaselt ka v itlesid ning kui läti põhjakorpus ja eestlased osutavad sama vähe lahinguvõimet, nagu see oli tulnud ilmsiks võitluses enamlastega ("Meine Sendung" lk.203). Meie võidukate rahvuslike vägede asetamine ühele tasemele enamlastega, keda meie korduvalt olime löönud, näitab et endine vilunud väejuht, soome ja vene kodusõja segastes sõjapolitilistes oludes, oli kaotanud võime oma vastast hinnata objektiivselt. See oligi v.der Goltzi katastroofi üheks oluliseks põhjuseks.

Kuigi kindral Goltz tundis, et kallaletungiga meile tuleb kii-

rustada, kujunes ta tegevusekava selle läbiviimiseks ometi väga keerukaks ja aegaviitvaks. Otsustanud peale tungida kogu rindel, ei alustanud ta seda siiski mitte korraga kõigis suundades, vaid saatis oma väed lahingusse järkjärgult. Tegevuse pidi alustama rauddiviis. Kaitstes end Hinzenberg, Lemsalu suunas külgväega, rauddiviis oma peajõududega pidi tungima peale üle Roopa alevi, Lenzenhofi mõisa, Volmari suunas, hoides sellega läänest meie peajõudude Võnnu raioonis. Alles siis, kui rauddiviisi pealetung Roopa juures on end juba andnud tunda, võis astuda tegevusse landesväär Võnnu all. Hoides tagasi oma vasaku tiiva Koiva jõel, landesväär pidi meid atakeerima kolmes suunas (v.skeem Nr.): paremal tiival major Böckelmanni salk,- mõlemal pool Pihkva kiviteed, Ronneburgi suunas; keskel - 2.Balti rügement (Malmedo salk) Sturzenhofi mõisa suunas ja vasakul 3.Balti rügem. (Jena salk) raudtee üldsuunas, Loode jaama peale. Sealjuures ka landesväär pidi asuma tegevusse vaid järkjärgult - esiteks paremmpoolne, siis - keskmine ja, lõpuks, vasakpoolne salk. V.d. Goltzi vägede järkjärguline tegevusse astumine oli vähemalt osalt tingitud lahinguväljade omadusist, kus kõik tähtsamad ühendusteed rindelt tagalasse suubusid Riia linna, mis asus aga rinde vasaku tiiva taga. Kartus ebaedu puhul olla lõigatud ära.Riiast sundis v.der Goltzi pöörma erilist tähelepanu oma vägede vasaku tiiva julgestamisele, mille järelduseks oligi viivitamine landesväärri kallaletungiga.

Peale ülaltoodud vägede landesväärri koosseisu kuulusid veel vürst Lieveni vene koondis ja polkovnik Ballodise läti brigaad. Mõlemad nad asusid Põhja Lätis, Võnnu ja Kreuzburgi vahel. Kuigi jäänud erapooletuks, olid need koondised siiski landesväärri juhi käsutuses, mispärast ei võidud sugugi olla täiesti kindel nende lojaalsuses meie vastu.

Meie poolt sakslaste ja landesväärri vastu teotses 3.diviis, mille koosseisu kuulusid 3.,6. ja 9.polgud mõnede vähemate üksustega. Peale selle raudteel, 3.diviisi käsutuses, teotsesid s/rongide divisjoni osad, nimelt s/rongid "Kapten Jrv" ja Nr.3. Poolte asetus - v.skeem Nr.26. Jõudude jaotus tähtsamail suundadel

kujunes seejuures järgmiseks:

Lemsalu suund.	Roopa, Stolben, kuni Koiva jõeni.	Võnnu, Ronneburgi raioon.
Sakslased Kpt. Blankenbergi salk: 1 patal.+1 esk.+ + 1 patarei = = 518 tääki ja m.+ + 26 klp.+ 4 srtk.	Major Kleist: 4 patl.+4 patar.+ + 2 osk.=1350 t. ja m.+ + 78 klp.+ 12 srt.+ + 4 miinip.	Landesvär: 3348 t.ja m.+ + 206 klp.+34 srt.+ + 1 s/r.+ 8 miinip.
Eestlasi Kapten Gnidt: 9.polk +IV patarei= = 950 t.ja m.+ + 21 klp.+ 6 srt.	Kapt.K.Tallo: 6.polk + 1 ja VI patarei = = 2085 t.+ 39 klp.+ + 6 srt.+ 0 miinip.	Kapt.K.Parts - s/rongid "Kapten Jrv" ja nr.3 ja al-kapten J.Kruus- 3.polk + Tallinna üksik esk.+ III ja IV patareid = = 1731 t. ja m.+ + 84 klp. + 12 srt.+ + 3 s/r.+ 0 miinip.
Lätlasi - - - - - -	üks eskadron ja komandandi komando = = 121 mõõka	1470 t.ja m.+ + 45 klp.+ 6 srtk. + 0 s/r + 0 miinip.
	2206 t.ja m.+ 39 klp.+ + 6 srtk.+0 miinip.	3201 t.ja m.+ + 129 klp.+ 18 srt. + 3 s/r + 0 miinip.

Toodud arvutlusest selgub, et kõigis tähtsamais suundades sakslastel oli peaaegu kahekordne ülekaal suurtükiväes ja kuulipildujais, kuha miinipildujad meil puudusid täielikult. Tulejõult vastaspool ületas seepärast meid tugevasti. Ainult raudteel, kus meil teotses kaks s/rongi nende ühe vastu, olime sakslastest üle ka tehniliselt. Mis puutub aga tä kidesse ja mõ kadesse, siis toodud absoluutsete arvude hindamisel peab pidama silmas kummagi poole lahingurühmituse iseärasusi. Nagu kaitsja juures alati meie jalavägi oli kistud laiali kogu rindel. Seetõttu mitmed üksused ei saanudki võtta osa lahingust. Nii jäid lahingust kõrvale I pataljon 9.polgust ning vähemalt üks pataljon 6. ja 3.polkudest, mis kõik kaitsesid passiivseks jäänud rindeosi. See vähendas niivõrd tunduvalt meie jõude aktiivseis rindeosades, et ka tä kidc ja mõõkade suhtes peame vähemalt Võnnu ja Lemsalu raioonis kõnelema sakslaste arvulisest ülekaalust.

Vaenlase suurt tehnilist ja osalt arvulist ülekaalu arvesse võt-

tes, meie paremuseks oli kahtlemata see, et asusime kaitseseisukorras. Kaitseks olid kõik väeosad püüdnud valida kõige paremad seisukohad. Vaherahu ajal neid kindlustati hoolega. 9.polk oli koguni asunud endiseisse Maailmasõja aegseisse Vene kaevikuisse. Muidugi olid väeosade kaitselõigud venitatud väga laiaks. Kaitse ei võinud seega kujuneda pidevaks ja püsivaks, vaid omandas rohkem puhkekaitse iseloomu, kus rühmad ja kompaniid toetuspunktidena kaitsesid vaid tähtsamaid teede suundi. Kõige õredamaks kujunes kaitse rinde keskel, 6.polgu lõigus, suurte kaitsetuto lõugastega ja vahedega eriti neis kohtades, kus soine ja metsane maastik raskendas pealetungi. Väeosade varud kujunesid seega üldiselt üsna nõrgaks. Nii oli 9. ja 3.polkudel varus vaid üksikud kompanid, 6.polgul - terve III pataljon. Varude kasutamise kohta leidub huvitavaid näpunäiteid 9.polgu ülema, kapten J.Šmidti, kaitsekäsus 16.06., kus tähendatakse: "Varu tarvitada ainult äärmistel juhtumistel. Kõige soovitavam on varu roodu saata lühikeste löökide andmiseks lahingu vaheaegadel ja iseäranis öösi." Pideva kaitse puududes, nõudis polgu ülem ühtlasi, et "vaenlase vaid üksikute salkade seljataha minemist mitte karta. Nende tagasilöömiseks määrata igast roodust üks rühm. Ka ei tohi ratsasalga ilmumine seljataha kabuhirmu sünnitada, sest see ei ole jalaväele kahjulik". Meie kaitsekorraldus oli järelikult rajatud täiel määral <u>aktiivse kaitse</u> põhimõtteile, nagu seda oli nõudnud ülemjuhataja direktiiv.

<u>Tegevus 19.ja 20.juunil. Lemsalu lahing.</u> Landesväärі juhi, major Fletcheri ultimatiivse nõudmise kohaselt lõppes vaherahu 19.06. k.0800. Selle päeva hommikul rauddiviis asuski pealetungile. Tulnud üle Koiva jõe Hinzenbergi juures, kus ehitati pontoonsild, rauddiviis jätkas edasitungi nii Lemsalu kui Roopa suundades. Meie nõrgad luureosad suruti hõlpsasti tagasi. Vidriši juures oli esimene tõsisem kokkupõrge 9.polgu 30-mehelise luurepatrulliga, kes oma julge juhi, kadett Reinholdi, juhatusel pani vapralt vastu sakslaste ülevõimule. Löönud korduvalt tagasi sakslaste eelosade kallaletungid (2.div.41-207), kadett Reinhold alles õhtul k.2330 loovutas oma seisukohad vaenlasele ja taandus uuele positsioonile

Jõgel, Aijaši juures.

Mujal kogu rindel 19.06. valitses vaikus. Meie luure, teotsedes aktiivselt, andis selle päeva jooksul täiesti õiged andmed sellekohta, et kallaletungi on oodata Lemsalu, Roopa, laiaroopalise raudtee ja Ronneburgi suundades. Sellevastu aga saksa rauddiviisi juhatus, viidud segadusse kadett Reinholdi vastupanuga, jäi arvamusse, et Lemsalu suunas meil rohkem mehi ei olegi, nii avatles ta kiirendama oma edasitungi Lemsalu suunas.

Järgnev päev, 20.juuni oli kriitiliseks päevaks 9.polgule. Rauddiviisi küljekaitse pataljon, tiivustatud oma hõlpsast edust eelmisel päeval, jätkas 20.06.k.1200 energiliselt pealetungi. Ta vastaseks nüüdki terve päeva jooksul osutus vaid kadett Reinholdi salk, kes seega kahe päeva jooksul aeglustas terve rauddiviisi pataljoni tegevust. Alles õhtu eel jõudis kapten Blankenburg 9. polgu eelpostideni Vanküla juures, mis suruti tagasi. Jätkates suure õhinaga edasitungi, sakslastel pärast k.2000 õnnestus, lõpuks, murda läbi polgu vastupanupositsioon Ladenhofi ümbruses ja, arendades edu, jõuda välja II pataljoni staabini Baldaši talu juures. Läbimurde põhjustas peamiselt II pataljoni äärmiselt õre asetus laial rindel, kus rauddiviisi pataljon ründas tegelikult vaid ühte esijärgu kompanit.

See oli esimene kriitiline hetk meile landesväärі sõjas. Vaenlane oli lähenenud 5 km Lemsalule. Linnas oli juba arenemas ärevus ja meeleolu langus. Seisukorra päästis, nagu alati niisugustel puhkudel, kohaliku juhtide vääramatu julgus ja külmveri. Eesotsas pataljoni ülemaga, leitnant K.Lauritsiga, ja meile juba tuntud kadett Reinholdiga, kümnekond staabi raioonis leiduvat sõdurit tõkestasid hetkeks vaenlase edasitungi. Tõelise kangelasena esines sealjuures kadett Reinhold, kes revolvrist surmas 3 sakslast. Hüüdega "siit mitte enam edasi!" astus ta julgesti vastu ohtlikule vastasele, kuigi langes ise vaenlase kuuli läbi. Sellele järgnes 6.varukompani energiline vastulöök. Täiesti varjatuna maastikult ja põldudel kasvava viljaga ründas 6.kompani, leitnant Lilienbladti juhatusel, mõnekümne sammu kauguselt sakslasi k ljelt ja seljatagant. Rauddiviisi mehed põgenesid korratuses, jättes maha lahingu-

väljale 19 surnut. 9.polk võttis uuesti tagasi oma endised seisukohad, saades sõjasaagina 8 kuulipildujat, 100 püssi ja muud varustust. Siit peale algas rauddiviisi ebaedu Lemsalu suunas. Vaenlase taanduvate osade lõplikuks hävitamiseks 9.polk suunis haaravalt 8.roodu. Puuduliku sideme tõttu see rood sattus aga tulevahetusse oma 5.rooduga, mis võimaldas sakslastele pääseda täielikust hävimisest.

20.06. keskpäeval ründasid rauddiviisi peajõud ka Roopa alevit. Viimase vallutamine neile ei võinud tekitada erilisi raskusi, kuna seda punkti kaitsesid vaid nõrgad osad - 6.polgu ratsakomando ühes läti eskadroniga ja kohaliku komandandi komandoga. Kuna 6.polgu IV pataljoni vastulöök Roopa alevi tagasivõtmiseks äpardus, siis paigutati Võnnu grupi juhi varust sama polgu II pataljoni kaks roodu ühes paari suurtükiga Lenzenhofist Stolboni raioони, millega suleti vastasele tähtis Roopa, Volmari suund.

Kokkuvõttes olid sakslased, kahepäevase tegevuse tulemusena, jõudnud end juba üsna tublisti veristada Lemsalu suunas, saavutades sealjuures vaid kohaliku tähtsusega edu Roopa, Volmari suunas. Kindral Goltzi õhuluure tõlgendas aga Roopa alevi vallutamise teisiti, teatades nagu oleks major Kleist rauddiviisi peajõududega juba arendamas edasitungi Lenzenhofi peale. Saatuslik oksitus, mille põhjal v.d.Goltz 20.06. andis käsu pealetungiks ka landesväärile ("Meine Sendung" lk.205).

Vastase pealetungi tõkestamine. Tegevus 21.juunil. Kuigi saavutanud osalise edu paremal tiival jatkas meie 3.diviis 21.06. üldiselt kaitsetegevust, suundes vaid 9.polgu vaenlase jälitamisele Loddigeri peale. Kaitsel püsimine sel päeval oli põhjendatud esiteks sellega, et vastane polnud veel astunud tegevusse oma peajõududega. Ka puudusid diviisil veel varud vastupealetungile asumiseks.

Diviisi peajõudude tegevust vasakul tiival, Stolben, Võnnu, Ronneburgi raioonis, juhtis vahetult diviisi staabi ülem, al-polkovnik N.Reek, kelle käsutuses olid 3.,6. ja 2.Läti Võnnu polgud. Temaga tihedasti koos raudtee raioonis teotses s/rongide divisjoni ülem, kapten K.Parts. Võnnu grupi juhi staap asus Volmaris, kuna

3.diviisi staabi asukoht ühes diviisiülema, kindral E.Põdderiga, oli Valgas, kust oli hõlbustatud sidepidamine ülemjuhatusega ja ka 2.diviisiga.

Landesväärt kallaletung Võnnu all algas 21.06. vara, kella 0200 ja 0400 vahel. Ettenähtud kava kohaselt kallaletung suundus 3.polgu III pataljoni (al-kapten J.Triik) pihta, Vesselshofi mõisa ja Uue Ronneburgi juures, ja 2.Läti Võnnu polgu pihta kogu rindel. --geda suurtükiväe ja jalaväe tulega vapustati kõigepealt juba eelmistes lahingutes kannatanud 2.Läti Võnnu polk. Ka katkes tule mõjul side polgu allüksuste vahel. Kaotanud juhatuse polgu osad, omal algatusel, kella 0800 paiku jätsid maha oma kaitselõigud ja taandusid korratuses. Jälitades raskeid kaotusi kandnud ja oma lahinguvõime kaotanud lätlasi, vaenlane asus kiiresti arendama edu Loode jaama ja Skangali mõisa suunas, mõjutades ühtlasi haaravalt 3.polgu paremat tiiba Uue Ronneburgi juures. Sellega oli 3.diviisi peajõudude kaitsepositsioon Koivajõe ja Pihkva kivitee vahel sügavasti läbi murtud esialgu vähemalt 6 km laiuselt. <u>See oli kõige kriitilisem hetk meie sõjas landesväärtiga.</u> Vaenlane lähenes juba küljelt Loode jaamale, asudes rünnama välikahurite tulega lahtistelt positsioonidelt meie soomusrongo "Kapten Jrv" ja Nr.3. Kallaletungi raudtee suunas toetas vastase s/rong. Meie Võnnu grupi juht oma mäelstusi sellest hetkest iseloomustab järgmiste sõnadega: "Ükskorda kaaludes, koerlesid peas sünged mõtted ja südames oli halb tundmus." Nii üks kui teine olid kahtlemata sügavasti põhjendatud, sest grupi juhi käsutuses sel hetkel ei olnud mingeid varuosi, et sulgeda rindes tekkinud lõhe. Tugeva toetuspunkti Volmari suunas moodustasid vaid meie s/rongid, kes raudtee raioonis panid seisma vastase jalaväe edasitungi ja oma tulega kihutasid minema ka ta s/rongi. Siin teotsesid s/rongid "Kapten Jrv " ja Nr.3 oma dessantosadega. Neile abiks jõudsid varsti Loode jaama Kuperjanovi partisanide pataljon ja veidi hiljem ka s/rong Nr.2. Partisanid olid Valgas otse peo õhtult asunud rongile rindele sõitmiseks. Samuti otse vagunist nad tormasid ka lahingusse landesväärtiga, visates tulevase võidu vaekausile oma sangarliku vapruse ja viha põlise vaenlase vastu

Partisanide löök suundus põhja poole edasitungiva landesväärі tiiva pihta. Ta peamiseks eesmärgiks oli Lindenhofi mõisa ja valitsevate kõrgendike 54,2 ja 53,0 uuesti vallutamine, mis oli vaenlase peamiseks toetuspunktiks. Vastane võttis aga julged löögimehed vastu marulise suurtükiväe ja jalaväe tulega. See sundis partisane, lõpuks, kaotustega peatuma ja kaevuma Loode jaamast läänes asuval metsa serval. Algas äge vastastikune tulevahetus, peetud mõlemalt poolt .armise pinevusega. Üks partisanide rooduülemaid, leitnant Piip, märgib oma mälestusis, et sakslased meie kuulipildujate kahjutuks tegemiseks kasutasid jalaväe suurtükke lahtisilt positsioonidelt. Ühe niisuguse suurtüki võitlust meie kuulipildujatega leitnant Piip kirjeldab järgmiselt: "Algas tulevõitlus suurtüki ja kuulipilduja vahel 1000 sammu pealt. Kuulipilduja, mille tuld juhtisin ise, läks rikki ja paari järgneva paugu järele katkes vedru. Tegin korralduse teise Maksimi juurdetõmbamiseks, kusjuures sain aga granaadi killuga haavata. Sama granaadiga sai haavata ka lipnik Naaris. Kuigi rood jäi seega täiesti ohvitserideta, püsis ta siiski oma kohal, kuni teisest roodust määrati uus rooduülem, noorleitn.Pedak. Nüüd jätkus võitlus saksa suurtükiga. Iga mees, kes suurtükile lähenes, võeti tule alla, nii et, lõpuks, keegi ei julgenud enam tema juurde tulla. Kuna partisanid, vastase ägeda tule all, ei suutnud enam jatkata edasitungi, siis s/rong "Kapten Jrve" dessantsalk sai ülesandeks puhastada partisanide eel asuv metsasalk vaenlasest ja vallutada seal olev suurtükk, mis oma tulega takistas partisanide edasitungi. Julged dessandimehed hiilisid raudtee dammi varjus vaenlase tiivale ja tungisid sealt suure hooga talle kallale. Lahing metsas mitmekordses ülekaalus oleva ja seni võidukalt edasitunginud vaenlasega kujunes väga ägedaks. Vaenlane lõpuks sunniti siiski taanduma, kusjuures ta jättis maha nimetatud suurtüki, mille hobused olid maha lastud."

Pärastlõunal, kella 1600 paiku, kus olukord Loode jaama raioonis oli juba stabiliseerumas, selgus, et landesväär kaugemal ida pool oli vallutanud Skangali, Starte raiooni. Oma ratturosadega aga ta oli juba jõudnud välja Muremõisa alla, lähenedes Volmarile

6 - 7 km kaugusele. Al-polk. N.Reek saatis sakslastele vastu selles suunas oma viimase varu Volmaris - s/auto Vanapagana ühes 6.polgu sapööri komandoga, kapten Feofanovi juhatusel.

Õhtu saabudes partisanid Loode jaama juures asusid jätkama oma päeval katkestatud kallaletungi. Hoogsa löögiga vallutati kõrgustikud 54,2 ja 53,0 ühes Lindenhofi mõisaga. "Jetzt ist alles kaput" (nüüd on kõik mokas) kuuldi nüüd juba tähendavat sakslasi. Tegelikult see nii oligi. Landesväärі vasaku tiiva tagasisurumine oma lähtekohale raudtee raioonis ähvardas äralõikamisega nende ühendust Võnnuga. Eeltingimuseks sealjuures muidugi oli, et 3. polk Ronneburgi juures püsiks kaljukindlana. Ja see väeosa, juhitud niisuguse kogenud ja külmaverelise juhi poolt nagu seda oli al-kapten J.Kruus, jäi oma kohale püsima lõpuni. 2.Läti polgu äkiline taandumine paljastas vaenlasele mitte ainult meie 3.polgu parema tiiva, vaid ka ta seljataguse. Sellepärast tõmbus III pataljon Rauna jõelt pärastlõunal end tagasi Ronneburgi otte, kus asuti kaitsele Ronneburgi valitsevaile kõrgendikele. Seal otsustas polguülem võitlust jatkata viimse võimaluseni, maksku see nii raskeid ohvreid kui tahtes. Võnnu grupi juhi käsule "tehke kõik mis võite, ka seda mis võimata", andis al-kapten Kruus vaid lühikese sõjameheliku vastuse "Kuulen", mis ka täideti täpselt. Ainult 21.06. lahinguis polgu kaotused surnuina, haavatuina ja kadunuina tõusid 75-le mehele, moodustades 60% diviisi üldisist kaotusist sel päeval.

3.polgu kangelaslik vastupanu landesväärile Ronneburgi kõrgendikel, diviisi vasakul tiival, moodustas ühe kõikumata alustoe, millele oli rajatud meie võit Võnnu all. Teiseks niisuguseks alustoeks kujunes 6.polgu samalaadiline töö diviisi keskkohas, Stolbeni mõisa juures. Stolbeni mõisat kaitsesid 6.polgu II pataljoni osad (Kapten A.Jaakson), toetatud kahe s/autoga "Estonia" ja "Toonela". Rauddiviisi osad, marulise suurtükiväe tule toetusel, alates keskpäevast, ründasid mõisat korduvalt, püüdes teda järjest sügavamalt haarata idast. Kõik kallaletungid aga varisesid kokku meie meeste vankumatu vastupanu ees, sest ka Stolbenis asuvad juhid olid otsustanud oma seisukohti kaitsta viimse meheni.

Vihased võitlused kestsid kuni kell 2300, andmata vaenlasele vähematki edu. Ta osalised sissemurdedki likvideeriti kohe vastulöökidega.

Veel üks vaikene lahinguline sündmus 21.06.väärib eraldi mainimist. See oli 6.polgu I pataljoni luurpatrulli üllatuslik retk üle Koiva jõe Vinduli parve juures, kus meile saagiks langes üks kuulipilduja. See väikene piste vastase pihta, mis näis ähvardavat vahetult Võnnut, närveeris sakslaste ülemjuhatust niivõrd, et viimane, lahingu otsustaval hetkel, kella 1600 paiku, oi julenud saata tegevusse oma korpuse varu, vaid tundis end olevat sunnitud selle jätma Võnnu vahetuks kaitseks põhja poolt. Juhuslik ettevõte andis seega suuri operatiivseid tulemusi, köites endaga vastaspoole kõrgema juhi algatuse lahingus.

Mis puutub 9.polgu tegevusse, siis 21.06. see olulisi tagajärgi ei andnud.Arendades edu Vidriši ja Loddigeri suundades, sattus polk vastase tugevale vastupanule, mida ei suudetud murda sel päeval. Küll aga oli 9.polk lahingulise algatuse kiskunud juba täielikult enda kätte, sünnitades oma järelejätmatute kallaletungidega sakslaste vasakul tiival tõsist peavalu kindral Goltzile.

Tegevus 22.06. Meie vastupealetung. Ülemjuhataja käsk üldiseks vastupealetungiks ilmus juba 21.06. k.1100, s.o. kõige raskemal kriisi hetkel Võnnu all. Viimasest kindral Laidoner tol ajal muidugi ei olnud veel informeeritud. Saanud aga sellekohta teateid, mis teatavasti sündis alles pärastlõunal k.1652 al-kapten Poopuu otsekõne kaudu al-polk.Rinkiga, Ülemjuhataja mitte ainult ei muutnud ära oma endist korraldust, vaid kindralstaabi ülema kaudu toonitas veel kord, et "sakslaste katsetele meie fronti läbi murda, peame mitte ainult tõkkeid panema, vaid vastupealetungile üle minema." Selleks otstarbeks ta andis 3.diviisi juhatuse käsutusse oma viimase varu, Valgas asuva 1.polgu II pataljoni. Kindral Laidoner siin, nagu korduvalt varemaltki, talitas tõelise suure juhina. Oma vähestele jõududele vaatamata ta ei lase end kiskuda kaasa silmapilgu raskustest, ei alistu vastase

mõjutlusile, nagu seda meie õnneks otse samal silmapilgul tegi v.d. Goltz, vaid teostab raudse kindlusega oma kavatsusi kõigile raskusile vaatamata. Meie Ülemjuhataja talitas niiviisi, tundes rahva meeleolu ja oma vägede piiritut vaprust ja usaldust oma juhisse, millele peamiselt tuginesid nüüdki ta julged plaanid ja otsused.

3.diviisi ja s/rongide pealetungi, Ülemjuhataja käsul, pidi toetama oma osadega 2.diviis, Ramotskoe sihis. Sealjuures 2.ratsapolk anti koguni 3.diviisi ülema käsutusse.

3. diviisi juhatusele Ülemjuhataja telegramm vastupealetungile asumiseks sai teatavaks samal päeval k.1530. Muidugi ei saadud kohe asuda sello täitmisele. Meie operatiivse juhtimise põhimõtete kohaselt ülemjuhataja direktiivi täitmisele asumise aeg jäigi harilikult diviisiülema valida. Kuid diviisi juhatuse järgnevaist korraldusist selgub, et ülemjuhatuse kavatsusi vastupealetungiks ta oli võtnud kohe väga südame ligi, arvestades nendega tõsiselt igal sammul. Näitena võiks tuua kas või al-polkovnik N.Roegi korraldusi 3.polgule kella 1600 ja 1700 vahel, kus muuseas mainitakse: "Kavatsen homme üldisele pealetungile asuda ja selleks peab Ronneburgi kõrgustik meie kätte jääma maksku mis maksab."

Kuid enne, kui asuda üldisele vastupealetungile, tuli kindlasti sulgeda veel vastasele Võnnu, Volmari suund, kiskudes ära landesväärі käest ülitähtis Skangali, Starte mõisate raioon. See rasko ülesanne sai osaks Kalevlaste Malevale (leitnant O.Tief) ja 1.polgu II pataljonile (kapten Šervel), kes teotsesid ühise grupina polkovnik Heinze juhatusel. Kalevlaste Maleva saabus rindele 22.06.k.0300. Otse vaguneist, paar km põhja pool Loode jaama, ta asus kohe hoogsalt kallaletungile Berse kõrtsi ja Skangali mõisa suunas, mis vallutati suuremate raskusteta. Sealjuures langes meie kätte terve sakslaste patarei, mille hobused olid hävitatud meie tulega. Kuid kiire "soomusetegemise" tõttu ja osalt ka mõnesuguste segaduste tagajärjel lätlastega ei asunud kalevlased kohe korraldama mõisa kaitset. Seda kasutas osavasti landesväär ja vallutas kiire vastulöögiga mõisa uuesti, kusjuures kalevlased suutsid endaga võtta kaasa vaid ühe sakslaste suurtüki. Umbes kella 0700 paiku, ühe km kaugusel mõisast põhja pool, korraldasid kalevlased

end uuesti vastupanuks, tõkestades sellega vastase edu põhja poole.

1.polgu II pataljon, mille saabumist rindele diviisi juhatus ootas pikisilmi, jõudis Volmarisse 22.06.k.0400. Volmari jaamas pataljon sai al-polkovnik N.Reekilt korralduse Starte raiooni vallutamiseks. Astudes sellel ühendusse Kalevlaste Malevaga, pidi pataljon looma ühtlasi sideme 3.polguga Smurge juures, millega sakslaste sügav läbimurre Volmari suunas suleti täielikult. Alles pärast seda kavatses diviisi juhatus minna üle üldisele vastupealetungile. Jõudnud rindele rännakukorras, II pataljon, ühe korge ja ühe raske patarei ning s/auto "Vanapagana" toetusel, keskpäeval, murdis lõplikult sakslaste vastupanu Starte juures. Sakslaste kaotused osutusid raskeks. Kohapeal jäi maha 31 surnut. Võeti 5 kuulipildujat ja muud varustust. Kalevlaste Maleva umbes samal ajal ründas teist korda Skangali mõisa. Rünnakust osavõtjana kirjeldab al-kapten Riisenberg seda järgmiselt:

"See oli korralik tormijooks. Läksin umbes 10 sammu ees ja mehed olid piinlikult korralikus ahelas järel. Keegi ei jäänud maha. Ka haavatud roomasid edasi. Nii läksime ühe jutiga ligi 700 s.lagedat maad, olles kogu aeg sakslaste marulise tule all. Sakslased panid viimaseni vastu. Mäletan üht nende kuulipildurit, kes ka siis veel silmi üles tõstmata laskis, kui ma ta juurde jõudsin. Kustutasin ta eluküünla revolvrikuuliga. Osa sakslasi jooksis mõisast välja, osa põgenes keldritesse ja küünidesse, pildudes sealt käsigranaate. Maja maja järele tuli ära võtta, mille juures seesolejad surma said. Vaenlasel oli kohapeal 40 surnut. Peale selle langes palju vaenlase mehi mõisa taga. Meie meeste meeleolust võin ütelda, et kõik äärmiselt sõjakad olid. Mehed tikkusid lahingusse."

Skangali ja Starte vallutamisega landesvääri pealetung Volmari suunas oli murtud lõplikult. Samal ajal Kuperjanovi partisanid, arendades oma eelmise päeva edu, koos s/rongide dessantosadega, olid sakslased raudtee raioonis surunud Rauna jõe taha. 3.polk, löönud rindel tagasi kõik vaenlase ägedad kallaletungi katsed, julge luureretkega, leitnant Jõgevesti juhatusel, oli tekitamas kabuhirmu nende seljataguses. Kõige selle tulemusena landesvääri

seisukord Pihkva kivitee ja Koiva jõe vahel muutus äärmiselt ohtlikuks. "Ainult suure vaevaga", märgib oma mälestusis v.der Goltz, "suutsid veel mõlemad kolonnid (Jena ja Malmede) raskeis võitlusis end tõmmata tagasi." Sellega oli Võnnu all 22.06. pärastlõunal loodud kahtlemata soodus olukord vastase lõplikuks löömiseks üldise vastupealetungiga.

Taandumise kohta samast Starte lahingust osavõtnud sakslane toob huvitava kirjelduse, mis saadud Riia sõjaarhiivist:

"Jõudnud 12 km Volmarist hargnesime hommikul kallaletungiks major Fletcheri ja kõrgema staabi silme all. Korraga, paarikümne minuti järele olime niisuguses tules, et sajast edasitunginuist tuli tagasi vaid seitseteist. Oli selge, et olime peaaegu ümber piiratud, et meie ees seisis suur ülekaal ning et pidime ruttama, kui ei tahetud lasta ära lõigata ka viimast taandumisteed.

Taandudes jõudsime, lõpuks, orgu, kus asuvad mõned majad Ronneburg-Neuhofist. Siin peatusime, et süüa oma lõunasuppi. Vahid pandi välja ning hoitsime pikali, ent siis korraga avati oru pihta seljatagant ja tiibadelt väga tugev kuulipildujate ja püssituli. Paanika oli kirjeldamatu. Aiad kisti maha ja voorikolonnid tormasid minema tuulena. Enamik viskas maha oma püssid ja järgnes vooridele, nii et kui astusime vastu vaenlasele, siis meid oli jäänud üsna vähe järele.

Jõudes välja Vesselshofi teelo nähti meid uuesti ja võeti tule alla kahest suurtükist. Meie voorid pääsesid õnnelikult. Ka meie jooksime mis suutsime. Iga 25-30 m.peal vihises paar granaati pea kohal. Siis viskusime kraavi ja järgmisel hetkel tormasime jälle edasi taha poole."

Mitte vähem soodsaks meile kujunes seisukord umbes samal ajal ka diviisi paremal tiival. Seal 9.polk, jätkates edasitungi lõuna sihis, murdis keskpäeval läbi vastase kindlustatud kaitsepositsiooni Maailmasõja aegseis kaevikuis Vidriši ja Loddigeri juures ning asus jälitama põgenevat vaenlast Hinzenburgi suunas. 6.polgu ülema ettepanekul, mida toonitas omakorda ka diviisi staabiülem, pööras kapten Šmidt oma kaks roodu Loddigeri juurest ida suunas Roopa peale. Selle manöövriga taheti kergendada 6.polgu

seisukorda Stolbeni all, mis püsis endiselt tõsisena. Rauddiviis ründas seal ägedasti kogu päeva jooksul korduvalt meie kaitseseisukohti, saavutades siin-seal ka osalist edu. Kuigi kõik läbimurde katsed likvideeriti s/autode toetusel ja meie visa, järelandmatu vastupanu püsis endiselt kindlana, ometi ei olnud meie selles raioonis suutelised asuma ise vastupealetungile. 9.polgu lähenemine Roopale küljelt, ühenduses ta hoogsa edasitungiga lõuna suunas, pidi need võimalused looma.

See saavutatigi täiel määral. Kindral Goltz märgib ise oma mälestusis, et "major Kleist pidi tõmmatama tagasi, kuna ta vasak tiib oli tõsiselt ähvardatud. Ainult kiire õise marsiga ta pääsis raskest seisukorrast."

Hinzenbergi suunas polk veel 22.06.õhtul vallutas Kolzeni mõisa. Kolzeni vallutamine teostus täiesti kohalike nooromate juhtide algatusel. Meeskonna ja juhtkonna pealetungiind oli juba niivõrd taltsutamatu, et neid ei suutnud enam hoida tagasi ei väsimus ega vaenlase vastupanu. Rauddiviis põgenes Kolzenist kiiresti, jättes maha 6 kuulipildujat. 22.juuni võidukaist lahinguist võttis oma võimete kohaselt osa ka 2.Läti Võnnu polk. Asetatud pataljonide kaupa meie väeosade vahele, 2.Läti Võnnu polk võttis osa nii s/rongide kui 1.polgu II pataljoni ja 3.polgu pealetungist. Eriti hästi teotses seejuures läti suurtükivägi, mis osutus moraalselt tugevamaks oma jalaväest. Polk tõmmati lõplikult varru 23. ja 24.juunil.

Sakslaste purustamisega Starte ja Skangali juures, ühenduses s/rongide jõudmisega Rauna jõele ja 9.polgu üllatusliku oduga Hinzenbergi ja Roopa suunades, meie vastase seisukord Võnnu ja Roopa all 22.06. pärastlõunal oli kujunenud äärmiselt raskeks. Ainult kiiresti kohale jõudvad tugevad varud võisid veel seda parandada. Saksa kindralkomando oligi teinud korralduse Dünaburgi suunas eraldatud rauddiviisi pataljonide (peale ühe) ületoomiseks Riia alla. Kuid selle teostamine nõudis veel aega. Olukord rindel nõudis aga kiiret lahendust ja sellena jäi üle ainus väljapääs - ta ndumine, mis teostuski ööl vastu 23.06.

Meie seisukohalt on tähtis küsimus - kuivõrd õigeaegselt 3.

diviisi juhatus suutis reageerida olukorra muutmisele rindel, suunides väeosad ka tegelikult üldisele vastupealetungile. Määratul 100 km rindel, kus olid võitlemas üksikud õredad vägede grupid, eraldatud üksteisest suurte maa-aladega, üleminek üldisele pealetungile ei võinudki muidugi sündida korraga kogu rindel. Roodud ja pataljonid, kes olid vahetult kontaktis vaenlasega, tundes esimestena vaenlase surve järeleandmist, tormasid edasi eeskätt omal algatusel, küsimata käske kõrgemailt juhtidelt. Niisugune oli traditsioon Vabadusesõjas ja sakslaste suhtes eriti see leidis täpsat täitmist. Sellest tuligi, et, näiteks, 9.polk jälitas vaenlast suure hooga juba 22.06.k.1400, kuna ta naaber - 6.p.II pataljon Stolbeni juures - lõi alles veel 22.06.õhtul ägedaid kaitselahinguid. 3.diviisi juhatuse auks peab siiski tähendama,et, vaatamata väga puudulikele sideabinõudele suurel lahingurindel, väekoondise juht, kas isiklikult või oma abiliste kaudu, suutis täiel määral jälgida lahingukäiku ja reageeris õigeaegselt kõigile ta tähtsamaile muudatusile. Nii see sündis lahingu kriitilisel päeval 21.06. ja sama võime kinnitada ka meile võiduka 22.juuni kohta. Nimelt selgub diviisi staabiülema, al-polkovnik N.Reeki mälestusist ("Sõdur" 1928 Nr.6,7,8 lk.172), et viimane juba sel päeval k.1400 <u>luges olukorra küpseks üldvastukallaletungiks</u>, milleks ta Volmarist esines ka diviisiülemale Valka sellekohase ettepanekuga. Saanud viimase nõusoleku ja rääkinud läbi s/rongide divisjoni ülemaga, kapten K.Partsiga, kes asus ka Volmaris, al-polkovnik N.Reek andis k.1452 polgule ja 1.p.II pataljonile käsu "pealetungivat vaenlast tagasi lüüa ja ühes s/rongide osadega <u>Võnnu ära võtta</u>. misjuures 2.ratsapolk peab julge löögiga vaenlasel seljataguse ära lõikama." Grupi üldjuhiks määrati al-polkovnik Heinze. Nimetatud al-polk.N.Reegi korraldust, kus esmakordselt meie lõpuvõitlusis landesväériga nõutakse Võnnu vallutamist, peamegi ajaloolisolt lugema meie võiduka pealetungi alguseks Võnnu all. Selles oli aga nähtud ette vaid <u>osaline</u> vastupealetung. Käsk üldisele vastupealetungile asumiseks, mille alusel vallutati ka tegelikult Võnnu, ilmus vaid 22.06.õhtul k.2317, kirjutatud alla diviisiülema,kindral E.Põdderi poolt. Selle käsu ajaloolist tähtsust silmas pidades toome

ta täielikult.

"Meie ei tohi parunitele ja nende palgalistele, rauddiviisile, võimalust anda ennast korraldada ja koondada pärast kahepäevast lahingut, mis nad on saanud soomusrongide ja nende väeosade ja 3. diviisi poolt. Madu pea peab maha raiutud saama ja selle jaoks peab vaenlast lõhkuma ning Võnnu linn tuleb ära võtta. Võnnu linna äravõtmine jääb s/rongide ja nende väeosade ülesandeks. Polkovnik Heinze grupp peab peale tungima ühes s/rongidega, nende pahema tiivaga koos, Vesselshofi, Ramotskoe sihis ja püüdma Ramotskoe oma alla võtta, misjuures 2.ratsaväe polk tuleb vaenlasele seljataha saata. Pealetungimisele asuda mitte hiljem kui kell 0300. 6. ja 9.polgud jatkavad oma operatsiooni edasi, püüdes Roopa alevit oma alla võtta".

Ülaltoodud diviisiülema käsk ei sisalda õieti midagi olulisolt uut, võrreldes staabiülema käsuga k.1400, antud samuti diviisiülema nimel. Eldisest vastupealetungist, kaugemaulatusliku eesmärgiga võib selleski käsus kõnelda vaid <u>vasaku tiiva</u> suhtes, kuna paremale tiivale on veel antud üsna tagasihoidlik ülesanne - Roopa vallutamine. See tuli asjaolust, et diviisi juhatus kogu 22.06.jooksul ei uskunud 9.polgu sügavama pealetungi võimalusisse Hinzenbergi suunas senikaua, kui Roopa on veel sakslaste käes. Diviisi staabiülem oma mälestusis ("Sõdur" 1928; 0718,lk.172) märgib koguni, et 9.polgu ülema sellekohased kavatsusedki käinud risti vastu tema kavale. Et 9.polk niisugusile pidurdusile vaatamata siiski oma pealetungi lõunasse jätkas, peab kirjutama täiel määral kohalike juhtide algatuse arvele, mille tulemusi maitses muidugi kogu diviis juba järgmise päeva varahommikul.

<u>Tegevus 23.06. Vaenlase jälitamine.</u> Kui meie väed Stolbeni ja Võnnu all 23.06.varahommikul asusid diviisiülema käsu täitmisele, siis selgus korraga, et vaenlane öö jooksul kogu rindel oli ära põgenenud. Võnnu linn vallutati peaaegu vastupanuta umbes k.0630,kusjuures esimestena jõudsid linna mõned mehed s/rong "Kapten Jrve" dessandist. Võnnu vallutamisel saadi rikkalik sõjasaak - uus vedur, mitusada vagunit, autosid, relvi ja muud sõjavarustust. Võnnust

edasi algas ajaloolise vaenlase energiline jälitamine, mille diviis oma käsuga 23.06. k.1000 suunis kindlaisse raamesse. Diviisi käsus kriipsutatakse kõigepealt alla raugematu jälitamise vajadust. "Meie ei tohi vaenlasele anda võimalust enda vastupealetungimiseks koguda", kirjutab seal kindral E.Põdder. Õnneks eriti landesväärsõjas väeosad ei vajanudki niisugusi meeldetuletusi vanemailt juhtidelt, vaid seal tormati edasi esimesel võimalusel omal algatusel. Diviisiülem seega rohkem konstateeris tegeliku seisukorra kui seda mõjutas oma käsuga. Jälitamiseks suundi: Hinzenbergi peale - 9.polk ja 6.p. I ja II pataljon, toetatud 2 s/autoga; Ramotskoe peale, endiselt al-polkovnik Heinze grupp, kusjuures 2. ratsa polk pidi oma alla võtma Ramotskoest 15 km lõunapool asuva Niitau teedesõlme. S/rongide ülesandeks jäi edasitung raudtee suunas Riia peale, aidates kaasa 9. ja 6.polgule.

Ajal, kus meie väed rindel olid end korraldamas jälitamiseks, vastane oli juba teinud suure hüppe tagasi Riia suunas. Uue kaitsepositsiooni olid sakslased valinud Hinzenbergi raioonis, mis 40 km Võnnust ja 30 km Stolbenist. See sügav ja äkiline tagasiminek mitmekümne kilomeetri peale iseloomustab selgemini kui kõik muu, kuivõrd tugevasti sakslased tundsid end vapustatud meie vägede löögist Lemsalu, Stolbeni, Võnnu, Ronneburgi lahingus. Kõigele vaatamata kindral Goltz hellitas tol hetkel ometi veel lootusi üleminekuks uuele vastupealetungile. Selle teostamiseks rauddiviis sai käsu moodustada Engelhardshofi raioonis, Koiva jõe põhja kaldal, tugeva sillapea, mis pidi tagama sakslastele vaba ülekäigu Koiva jõel. Vastulöögi viimiseks koondati 5 rauddiviisi pataljoni. Küllalt tugev rusikas, nagu arvati, et selle abil, esimesel soodsal hetkel purustada meie parem tiib, kiskudes enda kätte uuesti lahinguline algatus Põhja Lätis. Kuna rauddiviisile anti tugevasti aktiivne ülesanne, asus landesväär Hinzenbergi üldjoonel, Koiva jõe paremal kaldal, kaitsele, eesmärgiga sulgeda meie tähtsaim edasitungi suund - Pihkva, Riia kivitee. Hinzenberg, Engelhardshofi kaitsmine oli seda enam hõlbustatud, et seal asus veel terveina sakslaste eneste ilmasõja aegseid kaevikuid.

Kõigile tehnilisile paremusile vaatamata, osutusid aga v.d.Goltz

väed moraalseil põhjusil hoopis vähe kõlbulikeks täitma oma juhi kavatsusi. See selgus juba 23.juuni õhtul, kus Engelhardshofi alla jõudsid meie 9.polgu osad. Järelejätmatu energiaga ja vastu diviisi juhatuse paremat tahtmist oli kapten J.Šmidt selgi päeval jätkanud edasitungi lõunasse, vaatamata koguni sellele, et ta 2 roodu, al-kapten Koltsi juhatusel, olid pöördunud Roopa peale ja seepärast jäänud polgust maha. Ootamata oma niikuinii väikese väeosa koondamist, otsustas kapten Šmidt siiski 23.06.k.1800 5 rooduga rünnata rauddiviisi kindlustatud positsioone Engelhardshofi juures. Julgustükk, mis kangelaslikule väeosale oleks võinud lõppeda väga kurvalt, kui mitte polguülem poleks mõttele tulnud ühe roodu, nimelt 3., al-leitnant Tomsoni juhatusel, saata haarama sakslasi läänepoolt. Vastasele ei tekitanud orilisi raskusi, traattõkete tagant, lüüa rindelt tagasi väeosa peajõudude kallaletung. 3.roodul seevastu, õhtu videviku kattel, õnnestus hiilida nähtamatult sakslaste seljataha ning seal, tungides kallale nende patareile, tekitada suurt segadust ja paanikat. Muidugi suudeti, varuosade kaasabil, kord seljataguses uuesti enamvähem jalulo seada. 3.roodu ennast ähvardas seejuures koguni ümberpiiramine, millest pääsis vaid suurte kaotustega. Ometi oli hulljulge kallaletungi mõju rauddiviisi vapustatud närvidele niivõrd tugev, et kõik 5 pataljoni veel samal ööl tõmbusid tagasi Koivajõe taha. Kuna seejuures hävitati ühtlasi kõik sillad üle jõe, siis olid ühtlasi lõplikult luhtunud ka saksa ülemjuhatuse kavatsused vastupealetungiks. V.der Goltz ise märgib seda juhtumit oma raamatus järgmiste sõnadega: "Kuid saatus tahtis, et 23.06.õhtul suure tee raioonis surmani väsinud vägede asetusse sisse murti, mille rauddiviisi juht luges niivõrd ohtlikuks, et palus luba kogu diviisi lahinguta tagasi tõmmata Koiva jõe taha" ("Meine Sendung" lk.206). Järgmise päeva lõunaks olid meie osad kõikjal jõudnud välja Koivajõe põhjakaldale, kusjuures 6.polgu II pataljon võttis 3 suurtükki, miinipildujaid ja muud sõjavarustust.

9.polgu, eriti aga ta 3.roodu kallaletung 23.06.õhtul Engelhardshofi juures on hiilgav näide sellekohta, mida võib saata korda vägede moraalne üleolek ka siis, kui kõik sõjatehnilised

tingimused kõnelevad tema vastu. Et kindlustatud positsioone ei kaitse mitte traattõkked nende ees, vaid seal asuvate vägede vankumatu tahe võidelda lõpuni, seda illustreerib meile veel kord saksa rauddiviisi saatus Engelhardshofi all. Ühtlasi ilmneb meile siit päevaselgelt, et rauddiviis, vaatamata ta kõlavale nimele, oma lahinguvõimelt oli ometi üsna nõrk väekoondis. Komplekteeritud väga mitmekesistest elementidest, kus juhtide hulgaski ei puudunud lihtsalt juhuste otsijad, rauddiviisis, algusest peale puudus kindel sisemine distsipliin ja teadlik suhtumine oma ülesandeisse. Rauddiviisi ta sõjalisis seiklusis ei kandnud ka mitte ülevad üldrahvuslikud aated ja tõekspidamised, vaid sinna olid inimesed tulnud kokku vaid suurte ainelisete lubaduste ja meelituste avatlusel. Niisugused palgasõdurite jõugud olid suutelised teotsema aktiivselt vaid senikaua, kuni neid saatis edu ja kuni vastaspoolel oli tegemist neist veel nõrgemate enamlaste jõukudega. Kord löödud eesti rahvuslikelt vägedelt varisesid nad aga armetult kokku ja lagunesid, kaotades kiiresti igasuguse võime end korraldada uueks vastupanuks.

Rauddiviisist mitte vähemal määral oli lagunemas ka landesväär, keda üks ta liikmeist, krahv A.Stenbock-Fermori, oma mälestusis tollest ajast iseloomustab järgmiselt:

... "Vana uhke balti landesväär? Oleme katkenud, kõhivad hulgused. Kärisenud saapad ja riided. Taarume norus tuhkkollaste, lõppenud nägudega mis määrdunud tolmust ja higist. Me silmad on maha löödud, töntsid ja lootusetud. Me väsinud, rasked sammud keerutavad tolmu üles. Nagu paks pilv hõljub see vaevlevate ja armetute ini este karja kohal."

23.juuni kujunes seega hiilgavaks võiduks eesti vägedele, kus saksa ülevõim Baltimail sai raske, parandamatu hoobi. Kindral Goltzi ja ta käsilaste tegevus jatkus küll veelgi mõnda aega Leedus ja Lõuna Lätimaal, kuid operatiivselt see oli juba rohkem seiklus kui tõsine sõjaline tegevus. Võiduka tegevuse puhul Võnnu all ülemjuhataja tervitas vägesid soojade sõnadega, kuna 3.diviisi ülem, kindral E.Põdder, käskis seda päeva pühitseda koguni rahvuspühana.

Sõjategevus 24.06.kuni 3.07. Landesväärі likvideerimine.

Järgmisel päeval, 24.06.,k.1335 ilmus Ülemjuhataja direktiiv, kus 3.diviisi ja s/rongide divisjoni ligema ülesandena nähti ette sakslaste kaitseliinide vallutamine Koivajõe suu, Segevoldi, Niitau üldjoonel. Kui aga jõudu jatkub, siis ka Riia oma alla võtmine, mida soovitati teha läti väeosadega. Selle direktiivi esimene pool kordab uuesti ülesannet, mille ülemjuhataja oli vägedele andnud juba 3.juunil ja mille pärast õieti algas tüli landesväärіga. Kolm nädalat ägedat politilist võitlust ja voriseid lahinguid oli tarvis selleks, et kindral Goltzi sundida alistuma meie nõuetele. Nüüd, kus see oli sündimas, tuli aga ondisi oesmärke ühtlasi laiendada, et ohtlikku vastast likvideerida täielikult. Sellest siis ka nõudmine Riia linna vallutamiseks, millest kõneleb direktiivi teine pool.

Landesväärі vastupanu meie edasitungile alates 24.06. osutus üldiselt üsna nõrgaks. Põgeneti niisuguse kiirusega, et raudteel ei suudetud korraldada isegi vajalikke purustusi, kuigi kõik ettevalmistused selleks olid tehtud. Suure raudtee silla Amati jõel jõudsid sakslased siiski õhku lasta, mis oli tõsiseks takistuseks meie s/rongidele. 15 km kõrgusel asuva 20 m pika silla parandamine oli tükk tublit tööd meie s/rongide pioneeridele, kuigi viimaste kogemused olid senini edukalt ületanud suuremaidki ülesandeid. Töö pandi siingi käima erakordse energiaga ja ööl vastu 29.06. oli sild valmis. S/rongide puudumine rindelt ei viivitanud aga sugugi, vähemalt osialgu, meie jalaväe pealetungi, vaid viimane jätkas vastase jälitamist endiso energiaga. Suurtükitule toetuse asendas seejuures meie jalaväe määratu moraalne üleolek ja lahinguind ühenduses teotsemiskiirusega, mis ei võimaldanud löödud vastasele end organiseerida uuesti. Juba 24.06. õhtul vallutatakse Segevold. Järgmisel päeval mõned väeosad ründavad koguni Hinzenborgi kindlustatud kaitsepositsioone, suutmata neid siiski vallutada. Rünnak korratakse aga uuesti 26.06. ja sel päeval ta õnnestub täielikult. Sealjuures kordub Vabadusesõjas harilik jalaväe manöver: üks 6.polgu roodudest murrab sakslaste asetusse sisse rindelt,

kuna üks 9.polgu roodudest, ületanud õõsi Koivajõe Murjani juures tungib sealt hommikul vara vaenlasele hoogsasti kallale küljelt ja seljatagant. Järgmisel päeval, 27.juunil langes meie jalaväe kätte Rodenpoisi jaam; sellega loodi ühtlasi tihe lahinguline kontakt vastase uue kaitsepositsiooniga Koivajõe suu, Jägeli järvede joonel . Sellega oli jalavägi jõudnud kaugele ette oma soomusrongidest, teotsedes veel kord, et on olukordi, kus see aeglaselt liikuv väeliik võib toetseda kiiremini ka moodsaist sõjatehnilisist võitlusevahendeist. Kindral Goltzi uus kaitseposit-sioon asus jällegi sakslastelt Maailmasõja ajal ehitatud kaevikuis. Rindelt ta oli kaitstud tugevate traattõketega. Paigutatud ühtlasi järvede taha, mis üksteisest eraldatud vaid kitsaste maaribadega, oli see positsioon väga hõlpsasti kaitsetav ka väheste jõududega. V.der Goltz paigutas seepärast rindele ainult landesväärri osad, koondades rauddiviisi oma paremale tiivale,et seda vastavalt olukorrale kasutada aktiivselt.

Jõudnud välja Jägeli järvede, Suure ja Väikse Jägeli jõgede üldjoonele, 3.diviis oli oma endise 100 km pikkuse väerinde Võnnu, Lemsalu all, lühendanud <u>vähemalt kolmekordselt.</u> See võimaldas tihendada võitlusrinnet ja luua ühtlasi varusid, et anda väeosadele hädavajalikku puhkust.Vägede ümberkorraldamine rindel ühenduses vajadusega ära oodata s/rongide järelejõudmist uue kallaletungi organiseerimiseks, tõi teatava vaheaja lahingutegevusse. Viimast kasutati ühtlasi diviisi juba raskepäraseks kujunenud tagala korraldamiseks, toiduainete ja laskemoona juurdeveo korraldamiseks. Et kõiki neid küsimusi lahendada võimalikult kiiresti ja otstarbekalt, selleks väekoondise juhtimise ülesanded jaotati ära kahe isiku vahel: Kuna staabiülem juhtis ja korraldas lahingurinnet, organiseeris diviisiülem väekoondise tagalat. Kindral E.Põdder oli tüüpilikult teadlik kõigis raskusis, mis seotud tagala korraldamisega võõral pinnal, mitusada kilomeetrit emamaast. Seepärast kindralstaabi ülema küsimusele, "ja milla mõtlete Riiga jõuda?" vastas kindral temale omase huumoriga: "Riiga võib ainult siis minna, kui sõdurid kõhud täis on söönud. Praegu on nad näljas, sest söögiaineid, hobuste puudusel, ei jõua järele. Saavad süüa, siis lähevad

Riiga". Toidustamise küsimuse lahendamist hõlbustas tunduvalt olanike üldiselt heatahtlik ja vastutulelik suhtumine meie vägedesse. Mida lähemale Riiale, seda raskemaks kujunes siiski seetõttu, et maa oli laastatud ja hävitatud Punavõimasõjast.

Vahepeal oli Loodra Valitsuse sõjaminister Vankin meile teinud ettepaneku relvade rahu maksmapanekuks. Tunnustades nüüd meie ülemjuhatajalt juunikuu alul esitatud nõudeid, paluti nende alusel ühtlasi vaheltsobitust inglise kindral Goughilt. Kindral Laioner lükkas aga Vankini ettepaneku kindlalt tagasi, märkides täie õigusega, et ei loe enam võimalikuks astuda läbirääkimisse vaherahu üle landesväärriga, kes ise juba kord sobitatud vaherahu ülos ütles." Sealjuures toonitas ülemjuhataja veel kord, et "Läti rahvaga ja Läti vägedega meie ei sõdi". Viimase väite parimaks tõenduseks oli kindral E.Põdderi uus ettepanek 24.06.polkovnik Ballodiselo ühineda Põhja Läti vägedega. Ettenägelikult tähendab seejuures kindral Põdder: "Et Ballodise väeosad niisugusel ajaloolisel tunnil, kus Läti riigi loomiseks Riia linn saab ära võetud, mitte rumalasse seisukorda ei satuks, on vaja, et nad ühineksid Läti Võnnu polguga ja ühes koos temaga äravõtmisest osa võtaksid" (SD 10-513). Meie 3.diviisi ülema ettepanek jäi aga nagu varem teisedki sellelaadilised ettepanekud hüüdjaks hädaleks kõrbes, kui mitte arvata ühe Ballodise pataljoni ületulekut 9.polgu piirkonnas otse vaherahu eelpäeval, 2.07.

Lätlased kahtlesid seega veel pärast Võnnu lahingut meie lõpuvõidus landesväärі üle. Seda kindlam oli usk Riia vallutamisse ja võidusse eesti vägedes, mida iseloomustab kujukalt kindral Põdderi ettepanek. Et seda usti väuramatult, siis selles sihis töötasid ka kõik, reamehest diviisiülemani. Lühikene vaheaeg, mis paratamatult tekkis Jägeli järvede joonele välja jõudes, kasutati ära enda ümberkorraldamiseks ja vajalike tagavarade täiendamiseks, et esimesel võimalusel uue jõuga asuda edasitungi jätkamisele. Soodus hetk selleks saabuski, kui 29.06.hommikul jõudsid rindele s/rongid. Sama päeva õhtul k.2100 diviisi juhatus andis käsu uueks üldiseks pealetungiks (3.div.71-190), mis pidi algama 30.06. k.1200 ja andma meie kätte Riia linna. Käsu järgi Riia otsene val-

lutamine jäi s/rongide divisjoni osade hooleks. Kallaletungi toetamiseks rindalt, ühes Jägeli jõe ületamisega, sai käsu meie 6. ja 2.Läti Võnnu polk. Viimane oli ligemale terve nädala olnud varus ja seega välja puhanud. Samal ajal 9.polk, koos 6.p. II pataljoniga, sai ülesandeks puhastada vaenlasest kogu ma.-ala raudtee ja mere vahel kuni Düüna jõeni, kuna 3.polk, toetatud vasakul 2. ratsa polguga, pidi purustama rauddiviisi parema tiiva Jägeli jõe ja Düüna jõe vahel. Järjest kokkutõmbuva löögirusikana suundi seega kõik 3.diviisi väeosad lätlaste toetusel ühe üldise eesmärgi - Riia vallutamisele. Maaväe tegevust toetas energiliselt laevastik, mis 30.06. admiral J.Pitka juhatusel jõudis Riia lahte. Miinirist-leja "Vambola" oli aga juba alates 23.06. toetanud mere kalda rajoonis 9.polgu pealetungi oma tulega. Meie koondatud jõudude tegevusele vaatamata lahingud Riia all kujunesid kohati üle ootuste ägedaiks ja veriseiks.

Paremal tiival, raudtee ja mere kalda vahel, 9.polgul õnnestus 30.06.täiesti ootamatult ületada Koiva jõgi ja vallutada Zarnikau. Peale ühe roodu ta visati aga sealt, osalt meie puuduliku luure tõttu, sama kiiresti tagasi, kusjuures väeosa kaotas surnuina ja haavatuina 20 meest. Järgmisel päeval polk,koos 6.p. II pataljoniga ja laevastiku toetusel, jätkas edasitungi ja seekord väga edukalt. Vaenlane ei avaldanud 9.polgule enam peaaegu mingit vastupanu, vaid põgenes juba meie luureosade survel, jättes maha relvi ja varustust. Seevastu 6.polgu II pataljoni rindel lahingud kujunesid väga ägedaiks eriti kanali ületamisel Müllershofi juures. 2.07.hommikul jõudis polk Düüna jõele. Samal päeval vallutati Vana Mühlgraben ja tehti ära kõik ettevalmistustööd eelvägede üleviimiseks üle Düüna jõe ja Stintjärve kanali Riia eeslinna, Uue Mühlgrabeni oma allavõtmiseks.

Saanud teateid Mühlgrabeni vallutamisest jalaväelt, laevastik sõitis 2.07.hommikul vara Düna jõesuust sisse. Ägedas tulevõitluses vaenlase kindluse patareidega Magnusholmi saarel ja Bolderas, meie laevastik surus nende tule maha, kusjuures mitmed vastase suurtükid hävitati täielikult. Korduvalt saadeti maale vähemaid dessant patrulle, et pidada sidet maaväega ja puhastada jõe kallas

vaenlase kuulipildujaist. Oma energilise ja algatusrohke tegevusega laevastik aitas tublisti kaasa maaväele ta raskes võitluses vaenlase üleolevate jõududega. Sõjasaagina võeti 3 laeva, neist kaks suurtükkidega relvastatud vedurlaeva ühes laskemoonaga ja praamidega.

Rinde vasakul tiival, 3.polk, löönud tagasi rauddiviisi üldiselt üsna loiud vastukallaletungi katsed ööl vastu 2.07. asus ise energilisele pealetungile. Vaenlase kindlustatud kaitsepositsioonide esimene liin oli juba läbi murtud, kui järgnes sakslaste väga äge vastulöök, millega väcosa, pärast meeleheitlikku võitlust, paisati uuesti tagasi oma lähtekohale. Võitluse vastase kasuks otsustas sel korral vastase määrqtu ülekaal nii arvult kui tehniliselt. Polgu kaotused sel päeval osutusid suuremaks kui kunagi varem Vabadusesõjas, - tervelt 137 meest, neist 31 surmuina. Korrata kallaletungi enne vaherahu enam ei jõutudki.

Rinde keskkohas võitlused kujunesid kõige ägedamaks Väike Jägeli jõe ületkäikudel Skragge juures ja raudtee piirkonnas.

Skragge juures sakslased olid jätnud, meelega või kogemata, terveks silla üle Väike Jägeli jõe, mida püüdsidki kasutada jõe ületamiseks meie ründavad osad - 6.polgu I pataljon ja Kalevlaste Maleva. Kuid sild peeti sakslastelt väga ägeda suurtüki- ja kuulipilduja tule all, millega korduvalt, raskete kaotustega meile likvideeriti kõik katsed sealt üle minna. Kuna vastase suurtükivägi tarvitas ühtlasi gaasipomme, siis suudeti suuremad, massilised kaotused hoida ära vaid tänu sellele, et läheduses oli vesi. Tagajärjetud rünnakud Skragge juures pandi, lõpuks, seisma asjatute kaotuste ärahoidmiseks.

Raudtee piirkonnas, enne s/rongide saabumist, olid sakslased teinud korduvaid katseid vastukallaletungiks. Kuperjanovi partisanidel mitme päeva jooksul, oli tõsiseid raskusi nende likvideerimisega. S/rongide kohale jõudes, kõigepealt meie tulejõud raudtee piirkonnas tõusis mitmekordselt. Veel suurem mõju oli aga rongide ilmumisel moraalselt nii omadele kui vaenlasele. Rodenpoisi jaamast alates s/rongid võisid aga läheneda Jägeli järvedele alles pärast seda, kui oli likvideeritud vastase vastupanu Valgejärvede ja

Koivajõe vahel. See teostus Kuperjanovi partisanide kallaletungiga 1.07.k.0700, kus murti läbi sakslaste kaitsepositsioonid jõge ja järve ühendava kanali taga. Pidades ägedat suurtükitule võitlust vastasega, liikusid s/rongid sel päeval Rodenpoisi jaamast Riia poole. Julge edasitung tekitas kaotusi, mis s/rongidele olid eriti tunduvad seetõttu, et selle päeva langenute hulgas osutus üks nende parimaid juhte, diviisi suurtükiväe inspektor, leitnant Sabolotnõi. Leitnant Sabolotnõi oli s/rongidel tuntud "kartetši" nime all, millise nimetuse oli saanud tänu oma harukordsele külmverele ja osavusele suurtükitule juhtimisel. Tule juhtimise otstarbel Sabolotnõi läks alati isiklikult sinna, kus märk ja tulistamise tagajärjed olid kõige paremini vaadeldavad, ka kui niisugune vaatlus oli seotud kõige suurema ohuga. Ühtegi pauku Sabolotnõi ei lasknud kindla märgita ning kuhu kuul oli määratud, sinna ta ka kuldkus, külvates surma ja hirmu vaenlase ridades. Kord juba haavatud Sabolotnõi ei läbenud oodata ära täielikku paranemist, vaid ruttas uuesti rindele, kus langeski, lõpuks, vaenlase kuuli läbi.

Lüües lahinguid terve päeva, jõudsid s/rongid 2.07. õhtuks Jägeli sillani, surudes vastase täielikult järvede taha. Sel õhtul Riia saatus sõjaliselt oli juba otsustatud. Nähtavasti seda otsust ette aimates oli liitriikide sõjaväe esindus astunud sammo rahu sobitamiseks meie ja landesväärі vahel, võttes algatuse selleks enda kätte. Prantsuse sõjaväe esindaja, Lt Colonel du Parquet mälestusist (L'Aventure allemande en Lettonie 1926 lk.104) selgub, et sõjaväe esindajate peamiseks eesmärgiks seejuures oli hoida ära võimalikke lahinguid Riia linnas, mille all oleksid tugevasti kannatanud süütud elanikud. Seda taheti saavutada, sundides kindral v.d.Goltzi taanduma Riiast lahinguta, ühtlasi aga pannes ka seisma meie edasiliikumine Jägeli üldjoonelt. Korra ja julgeoleku hoidmise Riias pidid võtma enda peale Ballodise läti ja vürst Lieveni vene väed, kes olid liitlaste pooldajad ning ei olnud sõdinud ka meie vastu. Du Parquet ise sõitis 1.07. läbi rinde meie juurde. Pärast seda, kui oli saanud ka v.d.Goltzilt volitused rahusobitamiseks.

Vahepeal oli liitriikide sõjaväe esindus, kasutades ära meie võiduka edasitungi mõju rindel, pannud Liibavis 27.06. toime täielise riigipöörde, kukutades Needra valitsuse. Kuna Needra tol ajal asus juba Riias ja Liibavis puudusid peaaegu ka saksa väed, siis pööre teostus täitsa rahulikult, tänu kõigi läti rindkondade ja ka liitlaste sõjalaevade toetusele. Suure pidulikkusega tuli Ulmanise valitsus "Saratovilt" maale, kus ta võeti vastu Rahvusnõukogu esimehe Tšakste ja vaimustatud rahvahulkade juubeldusel. Kohe moodustati uus ministeerium, kes mõne päeva pärast tuli üle Riiga, kuna Needra mõningad katsed kaotatud võimu tagasisaamiseks nurjusid täielikult.

Ametlikud läbirääkimised vaherahu üle landesväériga algasid 2.07. k.0900 Riia läheduses, Strassenhofis. Meie esindajana neist võttis osa al-polkovnik N.Reek. Läbirääkimisi peeti liitriikide sõjaväelise esinduse juhtimisel ja kandsid üsna ägedat iseloomu. Peab märkima, et vaherahu meie poolt ei meeldinud eriliselt ei juhtidele ega sõdureile, kes selles nägid paratamatult oma õiguse kärpimisi vastaspoole kasuks, kelle vastu valitsus üldine meelekibedus. Kaks korda katkesid koguni läbirääkimised, kuid alati uuesti liitriikide sõjaväelise esinduse poolt. Lõpuks 3.07.k.0300 jõuti siiski niikaugele, et vaherahu lepingule kirjutati alla, mis hakkas maksma samal päeval k.1200. Lepingu järele kõik saksa sõjaväed pidid 5.juuliks k.1800 lahkuma Riiast ja võimalikult kiiresti ka Lätimaalt. Landesväär oli kohustatud samaks ajaks taanduma Düüna jõe taha. Tema koosseisust kõrvaldati kõik riigisakslased ja inglise kolonel Alexandre'i juhatusel saadeti võitlusse enamlaste vastu. Meile keelati liikuda edasi neilt seisukohtadelt, kus asusime 3.juulil k.0300. Lepingu tingimuste täitmist kontrollis kohapeal liitlaste sõjaväeline esindus.

Tehtud vaherahu tingimused täideti meie poolt täpselt. Sel puhul kindral Laidoneri õnnitles sõjajade sõnadega liitlaste sõjaväe esinduse juht, kindral Gough, "meie vägedelt näidatud kindla distsipliini ja endavalitsuse eest". Sootu teisiti sõlmitud lepingu tingimustele suhtusid aga sakslased ja landesväär. Vaa-

tamata sellele, et sakslaste lahkumist Lätist ja Leedust nõudis ka Versailles rahuleping, mis, pärast pikki ja vaevarikkaid läbirääkimisi, kirjutati, lõpuks, alla 28.06, selle teostamine viibis ühest kuust teise. Liitlaste kontrollkomisjoni survel alustati küll vägede väljaviimist Lätist, kuid samal ajal toodi Saksamaalt juurde jällle uusi väeosi, ettekäändel, et seda nõudvat võitlus enamlastega. Sel viisil teostus vaid lahingukõlbmatute väeosade ümbervahetamine värsketega, millega Saksa sõjalised jõud Baltikumis mitte ainult ei nõrgenenud vaid koguni tugevnesid. Samal ajal v.d. Goltz võttis tarvitusele karmid abinõud vägede sisemise väärtuse ja distsipliini tõstmiseks, mis kahtlemata mõjusid samas suunas. Sakslaste uueks koondusraiooniks kujunes Kuuramaa. Tundes oma vastaste nõrkust, v.der Goltz, Miitavi ja Vindavi ümbruses pani end uuesti maksma täielise peremehena. Ta jõudude üldarv tõusis seal varsti 35000 mehele.

Neil põhjusil võitlus sakslastega pidi jätkuma Lõuna Lätimaal ka pärast Strassenhofi vaherahu. Samal ajal aga Läti idapiiril kestsid lahingud veel enamlastega. Oli selge, et Läti enda nõrgad rahvuslikud väed ei suuda veel edukalt kaitsta oma kodumaa laialisi piire kahe vaenlase vastu korraga. Läti ja Eesti ühised huvid nõudsid seepärast edaspidigi tihedat sõbralikku koostööd mõlema naabri vahel. Selles äratundmises sõlmiti 21.juulil leping, kus Läti valitsus kohustus:

a) mingeid Saksa väeosi, mis ajutiselt asuvad veel Läti pinnal, mitte laskma Düüna jõe par male kaldale, samuti mitte lubama moodustada Läti pinnal relvastatud jõude, mis oleksid vaenulikud Eesti Vabariigile;

b) võtta endale vastutuse võitlusrinde eest Ljuubani järvest lõunapoole, kusjuures Eesti, ajutiselt, kaitseb Põhja Läti piiri Ljuubani järve ja Marienburgi vahel.

Vastastikused nõudmised ja kulud, mis Eestil seotud Läti vägede ülevalpidamisega, samuti side ja Eesti-Läti vahelise piiri küsimuste korraldamiseks leping nägi ette segakomisjonide asutamise.

Eesti kaitsevägi, kelle õlul vabastati Põhja Lätimaa, jätkas

seega edaspidigi selle idapiiride kaitsmist, iga silmapilk olles ühtlasi valvel võimalike üllatuste vastu Lõuna Lätimaal, kus jätkus võitlus sakslastega.

Meie suuri jõupingutusi oma lõunanaabri toetamises silmas pidades pöördusid läti politiliste parteide esindajad meie Asutava Kogu esimehe poole pikema tänukirjaga, mis lõpeb järgmiste sõnadega:

"Kõik Läti politilised erakonnad tunnustavad Eesti määratu suurt teenet purustava löögi andmisel meie ühise vaenlase poolt kavatsetud akti vastu ja avaldavad selle eest Eesti rahvale südamlikku tänu. Läti politilised erakonnad on sügavasti veendunud, et ka edaspidi mõlemad riigid, Eesti ja Läti, võitlevad käsikäes igasuguse välise vaenlase vastu, kes ähvardab meie riikide iseseisvust, rippumatust ja riiklikku korda. Verega niisutatud side jääb püsima, vaenlaste hirmuks, mõlema rahva vahel majandusliku ja kultuurilise elu arengul heledasse tulevikku." Neist lahinguväljadel sõlmitud sõprussidemeist võrsuski 1923.a. Eesti-Läti liiduleping.

VIII Üldine sõjaline olukord 1919.a. sügisel.

Seisukord Vene kodusõja väerindeil. Ida väerindel Koltšak 1919.a. sügisel oli juba sõjaliselt löödud, ta lõplik likvideerimine veel vaid üsna lühikese aja küsimus. Sõjaõnn oli pöörnud Koltšakile selja juba maikuus, kus, arendades 28.04. Busuluki raioonis alustatud vastupealetungi, punased vallutasid Ufa linna ja Belaja jõe ületkäigud. Ufa vabrikute raioonis punaste kätte langesid Koltšakilt kogutud suured toiduainete, riiete ja rakmete tagavarad, muude hulgas 2 miljoni puuda teravilja. Kuna Koltšaki sügavad varud olid otsas ja ta seljatagune politiliselt ja majanduseliselt desorganiseeritud, siis ta oli sunnitud juunikuus alustama taandumist kogu rindel. Oma vastase edasitungi Koltšak oleks võinud veel hõlpsasti takistada Urali mägede kitsustikes, kuhu jõuti järgmisel kuul. Tol

ajal osutusid aga Koltšaki väed juba niivõrd laostunuks, et nad ei olnud enam suutelised avaldama tõsisemat vastupanu ka selleks väga soodsal maastikul. Koltšaki sõjaminister, parun Budberg, oma päevaraamatus 12.07. märgib ise: "Väerind on täielikult lagunenud, paljud väeosad loobuvad käsutäitmisest ning lahinguta, nägemata mitme päeva jooksul vastast, põgenevad ida suunas, röövides elanikke." Punavägi ületas seetõttu raskusteta Urali mäed Slatousti ja Permi vahel, vallutades 13.07. Slatousti ja 14.07.Ekaterinburgi. Jõudnud Siberi avarailo lagendikele enamlased arendasid edasitungi Siberi raudtee üldsuunas niisuguse kiirusega, et see kujunes peatselt Koltšaki demoraliseeritud vägede üldiseks põgenemiseks. Juhtimise hõlbustamise otstarbel augustikuu keskpaigas punaste Jda väerindest eraldati nn.Turkestani väerind, mis pidi jatkama pealetungi üle Orenburgi Pärsia ja Hiina piiridele. On andmeid, et, vaatamata Koltšaki vägede hävimisele, liitlased, George Clemençeau'ga eesotsas, augusti alul tegid siiski veel plaane aktiivseks tegevuseks. Selleks taheti veel kord kasutada ära tšehhide korpust, milleks see väekoondis taheti toimetada Permi kaudu Arhangelskisse ja sealt kodumaale. Liikudes üle Permi, pidid tšehhid arendama ühtlasi pealetungi Vologda suunas, luues ühenduse Arhangelski all võitlevate inglise vägedega. Sellest kavatsusest, mis iseendast kuulub puhta fantaasia valdkonda, ei tulnud loomulikult midagi välja. Paberile jäi ka Koltšaki staabiülema, polkovnik Lebedevi, vastupealetungi kavatsus Tšeljabinski raioonis, kus taheti selle sõlmpunkti ümbrusse jõudnud vastane sisse piirata ja ära hävitada. Täiesti demoraliseeritud väed rindel ja seljataguses ei olnud enam suutelised võtma ette mingit muud manöövrit peale kiire põgenemise, mis jatkuski peatamatult kuni Tobol, Irtõši jõgede jooneni. Tootudes neile veetõkkeile, Koltšakil läks korda oma vägesid, vähemalt ajutiselt, innustada veel uuele vastupanule. Võitlused nende jõgede vahel vältasid oktoobri keskpaigani ja neid tuleb lugeda Koltšaki viimaseks organiseeritud vastupanuks enamlastele. 14.10. punased ületasid Toboli jõe lõplikult, pillates

hõlpsasti laiali Koltsaki endise armee viletsad riismed. Siberi politiline keskus, Omsk, langes vastupanuta ühes rikkaliku sõjasaagiga.

Lõuna väerind oktoobrikuus elas üle pöördelise tähtsusega sündmusi, kus otsustavais lahinguis kogu rindel enamlastel läks korda lõpuks tõkestada Denikini seni võidukalt arenenud edasitungi.

Denikin oli teotsenud edukalt kogu suve kestel. Ta ajalooline käsk peaetungiks Moskvale ilmus 3.juulil ja selle käsu järgi suundi: Kaukasuse armee (kindral Vrangel) Saratov, Balašovi raioonist üle Penza, Nižni-Novgorodi ja Vladimiri Moskva peale, Doni armee (kindral Sidorin) üle Voroneži, Koslovi ja Rjasani Moskva peale ja vabatahtlik armee (kindral Mai-Maevski) oma parema tiivaga, üle Kurski, Oreli Moskva peale. Samal ajal Vabatahtlik armee pidi korraldama suurejoonelise ekspeditsiooni Ukraina vallutamiseks, mis tol ajal oli juba pea tervikuna N.Vene võimuses. Lühikene pilk kaardile näitab Denikini kavatsuste suurejoonelisust - vastase löömine korraga kogu määratul maaalal Volga jõest Rumeenia piirini. Küsimus seisis selles, kuivõrd Denikinil jatkus tol ajal jõudu nende kavatsuste teostamiseks. On tõsi, et mais ja juunis Denikini edu oli üllatavalt suur ja hõlbus. Punaste enese andmeil aga peamiselt seetõttu, et punavägi, tugevasti seotud kõigil rindeil, elas tol ajal üle suuri sisemisi raskusi, mis ta olid tublisti nõrgendanud. Neist raskusist enamlased said aga varsti üle. Selle parimaks tõenduseks on Koltšaki löömine Urali mägedes ajal, kus Denikin Lõuna Venemaal oli asumas üldisele peaetungile. Koltšaki hävides enamlastel avanesid suured võimalused oma vägede ümberpaigutamiseks idast lõunasse, mille teostamisele asutigi juba juunikuus. Kõigepealt koondati suuremaid löögijõude (3 diviisi) Saratovi ümbrusse, et sellega kindlustada ida väerinde parema tiiva tagala Denikini Kaukasuse armee vastu, kes Tsaritsõni vallutamisega 30.06. ähvardas ida väerinde ühendusteid Volga jõe paremal kaldal. Sellega oli ühtlasi tehtud võimatuks Koltšaki ja Denikini armeede sisemiste tiibade ühendamine, millele, olgu tähendatud, kumbki väejuht eriliselt ei püüdnudki. Olukord kujunes seega sääraseks,

et Denikinil nähtavasti tuli edaspidi võidelda üksinda punaarmee jõudude enamiku vastu. See asjaolu nõudis temalt kiiret, otsustavat pealetungi koondatud jõududega Moskva suunas, ühenduses kõigi võimaluste ärakasutamisega endale liitlaste soetamiseks läänes. Denikin valis aga sootu teise tee, asudes end laiutama kõigepealt Ukrainas. Ukraina vallutamine iseendast teostus raskusteta. Juunikuus vabatahtlik armee väheste jõududega puhastas enamlastest Krimi poolsaare, kust jatkati edasitungi Poltava, Kiievi, Vinnitsa ja Odessa peale, mis vallutati augustikuu lõpul. Seega oli lühikese ajaga suurema osa Ukrainast puhastatud enamlastest. Ometi ei olnud Denikin Ukraina ainus pretendeerisid veel poolakad ja Ukraina oma rahvuslikud väed Petljuura juhatusel. Denikinil oleks olnud hõlbus koordineerida oma tegevus politiliselt ja strateegiliselt Petljuura ja Pilsudski tegevusega. Saavutanud selleel endale mõjuva liitlase läänes, oli võimalik marssida kogu jõududega Moskva peale. Selle asemel asuti aga vaenujalale Petljuura kui Pilsudski suhtes. Oma pimeda Suur Vene võimupolitika teostamiseks Urkainas pidi Denikin seal raiskama ära enamiku oma toekamast väekoondisest, Vabatahtlikust armeest, nõrgendades end sellega tunduvalt Moskva suunas. Enamlastegi 12. ja 14.armee Ukrainas pääsid täielikust hävimisest vaid ainult seetõttu, et nende kolm vastast - Vabatahtlik armee, Ukraina rahvuslikud väed ja poolakad olid omavahel iseenda vaenujalal. Peale ni etatud nelja enam-vähem korrapäraselt organiseeritud vastase Ukrainas tol ajal teotsesid aga veel mitmed mässuliste talupoegade salgad Mahno, Grigorjevi j.t.juhatusel.

Denikini laiutamine Ukrainas tõi endaga kaasa asjaolu, et ta oma rinde kõige tähtsamas kohas - koskel - paari kuu jooksul oli sunnitud püsima passiivsena. See andis punaväe ülemjuhatusele võimaluse suuremate ümberpaigutuste läbiviimiseks ida väerindelt lõunasse, mis saigi saatuslikuks Denikinile. Saanud teateid punaväe ettevalmistusist pealetungiks, Denikin otsustas need ajada nurja oma vastase juhtimise ja tagala segipaiskamisega. Selle ülesandega augustikuu alul visati enamlaste seljataha Tambovi suunas suurem ratsakoondis - 9000 mõõka ja 3000 jalameest - kindral

Mamontovi juhatusel. Mamontov murdis läbi punaste kaitserinde 8.ja 9.armeede tiibade vahel ja, jatkates hoogsat edasitungi Tombovi suunas, jõudis 180 km sügavusse nende rinde seljataha. Kuigi mõlemate ühisel jõupingutusel läks korda rinnet uuesti sulgeda, jäi Mamontovi ratsakoondis ohtliku vaenulise võrkehana ometi enamlaste tagalasse. Katsed ta tegevust takistada äpardusid esialgu täielikult. Tambovi vallutamisega 18.08.katkestati koguni side punaste rinde juhatuse ja armeede vahel. Rinde staap oli sunnitud kolima ümber Koslovist Orelli. Mamontovi vastu oldi sunnitud saatma järjest suurenevaid jõude, muude hulgas isegi neid väekoondisi, mis esialgselt olid määratud üldiseks vastupealetungiks. Mamontovi reid mõjutas seega juba strateegiliselt punaväe Lõuna rinde juhatuse tegevust. Kuni Mamontovi vastu pidasid võitlust peamiselt jalaväe osad, kõik katsed teda tabada nurjusid järjekindlalt. Suure vaevaga suudeti vaid piirata ta edu põhja suunas, sundides Mamontovi Tambovi alt liikuma lääne sihis, kust hiljem järk-järgult algas valgumine tagasi lõunasse. Edukam võitlus Mamontovi reidiga algas vaid siis, kui Trotski algatusel ka punaste pool asuti formeerima ratsakoondist, millest, lõpuks, kujunes ajalooliselt tuntud Budennõi ratsaarmee. Viimane sundis Mamontovi taandumisele, millele järgnes 19.09. ta ühinemine Liski raioonis Vabatahtliku armeega, kes vahepeal oli jällegi asunud pealetungile. Mamontov viibis oma vastase sügavas tagalas 40 päeva, kattes sellega jooksul 700 km. Mamontovi reidile järgnes Denikinilt uus suurem pealetung augustikuu lõpul, mis suundus nüüd otse põhja Kurski ja Oreli peale. Ägedais kohtamislahinguis, mis vahetpidamatult kestsid kuni oktoobrikuu keskpaigani, õnnestus valgete juhil veel kord lüüa oma vastast tugevasti, kusjuures vallutati mõlemad linnad. Samal ajal rinde paremal tiival oli Denikini Doni armee ületanud Doni jõe, surudes tagasi punaste 9.armee osad. Orelli vallutamine, ühenduses väljajõudmisega Doni jõe parmale kaldale, kujunes Denikini edasitungi äärmiseks piiriks, kus ta kiiluna oli juba lähenenud Moskvale "300" km kaugusele. Selle piiri läheduses algasid aga ühtlasi uued ägedad võitlused järjest tugevneva vastasega. Viimane oli põhja suunduva talva likvideerimiseks koondanud

selle mõlemale küljele tugevad löögirusikad: läänes, 13. ja 14. armee sisemistele tiibadele, Brjanski raiooni, 5 diviisi, nende hulgas ka eesti ja läti punased diviisid ja idas, Tambovist edela poole, Budennõi ratsaarmee ühes 21.diviisiga. Esimene löögigrupp suundis oma jõupingutused Kurski, teine - Voroneži vallutamiseks. Selle manöövriga Denikini armee võeti korraga idast ja läänest tugevate tangide vahele, kusjuures kasvas järjest ka punaväe surve rindelt. Kandnud raskeid kaotusi vene valgete väsinud väed andsid, lõpuks, järele, loovutades oktoobrikuu teisel poolel oma lahingulise algatuse vastaspoolele.

Lääne väerindel olid enamlased kogu suve kestel kandnud ühe kaotuse teise järele. Nende peamiseks vastasteks, alates juunist 1919.a. kujunesid eesti ja poola rahvuslikud väed, kelle ratsaosad, nagu nägime, olid 5.06.astunud ajutiselt kontakti üksteisega.

Arendades kevadel saavutatud edu, poola väed, kes tugevnesid järjekindlalt uute jõududega, vallutasid juunikuu alul tähtsa raudteede sõlmpunkti Molodeczno, millega katkestati punaste lääne armee operatiivne side nii rinnetpidi kui sügavusse. Punaväe katsed Molodecznos uuesti enda kätte kiskuda mitte ainult ei andnud tagajärgi, vaid kindral Szeptyckil läks koguni korda süvendada osialgset edu, vallutades 8.08. punaste Lääne armee tähtsaima keskuse tagalas, Minski linnas. Samal päeval algas ühtlasi poolakate suurem pealetung lõunapool, mille tulemuseks oli tähtsa rokaad raudtee Vilno, Liida, Baranovitši, Sarno, Rovno vallutamine. Puutudes lõunas kokku Ukraina rahvuslike vägedega, kes vahepeal olid suutnud end uuesti korraldada ja pealetungile üle minna, poolakad lugesid neid enda liitlasiks. 1.09. Poola ja Ukraina vahel sõlmiti leping, millega Poola tunnustas Ukraina õigusi pidada võitlust iseseisva Ukraina vabariigi eest, kusjuures vahejoonena mõlemate vägede vahel oli nähtud ette Zbruczi jõe, Molyrzi üldjoon. Sel ajal suur osa Ukrainast oli aga juba ujutatud üle Denikini Vabatahtliku armee poolt, kes septembri alul vallutas Kiievi. "Ühise jagamatu Venemaa" ülesehitajana Denikin alustas kohe sõjalist tegevust Ukraina rahvuslike vägede vastu, kuna Poola ja Denikini

vahel kujunes äraootav seisukord. Politilisil põhjusil väerind stabiliseerus Ptycz, Uboroczi jõgede üldjoonel. Sel ajal jatkus aga veel poolakate edasitung põhjas, mis neid viis septembris 1919 Polotski alla, ilma et oleks suudetud seda punkti vallutada.

Kokkuvõtlikult hinnates N.Vene sõjalist seisukorda 1919.a. sügiseks, näeme, et see siiski oli tunduvalt paranenud, võrreldes olukorraga aasta keskpaigas. Pärast suuri jõupingutusi Leninil, lõpuks, õnnestus vähemalt idas murda selle ohtliku tuleringi,mis teda ühvardas lämmatada veel mõni kuu tagasi. Ja kuigi Denikin lõunas seisis veel oma saavutiste haripunktil, kõnelesid kõik tundemärgid sealgi juba peatsest Nõukogude Vene edust, mille perspektiivis see väerind ei võinud enam kujuneda eriti ohtlikuks punaväele. Lääne väerindel oli küll enamlaste käsi vahepeal käinud üsna räbalasti. Erilist ohtu see Nõukogude võimule siiski ei tähendanud, võttes arvesse, et ta kaks kõige aktiivsemat vastast sellel rindel - eesti ja poola vabariiklikud väed - ei pretendeerinud õieti kumbki selle võimu kukutamisele, kaitstes ainult enda rahvusliku enesemääramise õigust.

Eesti välispolitiline olukord.

Liitriikide suhtumine meie iseseisvuse püüetele. Rööbiti võitlusega rindel, kogu 1919.a. kestel oli mitte vähem intensiivne diplomaatiline võitlus meie iseseisvuse eest. Selle tähtsaima eesmärgina püsis endiselt meie "de jure" tunnustamise saavutamine liitriikidelt ja ta arenes nagu ennegi peamiselt Pariisis. Märtsis, aprillis ja mais oli meie rahusaatkond Pariisis, nii iseseisvalt kui koos Läti, Leedu ja Ukraina delegatsioonidega, sellel teemal esitanud korduvaid palveid Rahukongressile ja üksikuile liitriikide valitsusile. De jure tunnustamise kõrval püüti saada ühtlasi ulatuslikumat ainelist toetust kas pikaajalise rahalise laenu või sõjatehnilisto abinõude ja materjalide näol. Kirjalikele palveile kõigis neis küsimusis järgnesid isiklikud kõnelused liitriikide mõjukamate välispolitiliste juhtidega, kus meie raskot sõjalist ja ainelist seisukorda püüti kirjeldada kogu võimaliku tõetruudusega. Nende palvete ja audientside tulemused olid aga muutmatult jäänud

endisteks: meid koheldi sõbralikult, anti häid lootusi, ühel ja teisel alal saime koguni ainelist abi, kuid mis puutub peaküsimusse meie riikliku rippumatuse lõplikku tunnustamisse - siis siin ei jõutud kaugemale ilusaist lubadusist. Rohkemgi: maikuu teisel poolel ähvardus seisukord selles suhtes koguni halveneda. Nimelt oli liitriikide Kõrgemal Nõukogul sel ajal tekkinud tõsine kavatsus teatavail tingimusil tunnustada Koltšak kogu Vene riigi ülemvalitsejaks 1914.a. piirides, väljaarvatud Poola ja Soome. See kavatsus, muutes meie iseseisvuse tunnustamise rippuvaks Vene valgete heast tahtest, ähvardas korraga hävitada kõik senised saavutised ja antud lubadused. Ta vastu meie rahusaatkond esitas seepärast energilise protesti nii Lloyd Georgile (23.05.) kui Clemenceaule (30.05.). Viimases deklareeriti kategooriliselt, et "Eesti ei luba enda suhtes mingeid korraldusi, mis lähtuksid mööda meie valitsusest ja delegatsioonist Pariisis." Neile protestidele järgnes 19.06. uus pikem memorandum Rahukongressile, kus väga tõsiste sõnadega juhiti tähelepanu sellele raskele seisukorrale, mis oli tekkinud ühenduses liitriikide kavatsustega meie iseseisvuse tunnustamist senikaua lahtiseks jätta, kuni Venemaal kujuneb mingi kindel võim. Märkides õigusega, et säärased kavatsused on ilmses vastuolus senini antud lubadustega, mis olid rajatud kõigi rahvaste suveräänsele enesemääramise õigusele, kriipsutati ühtlasi alla, et Eesti on endale juba iseseisvuse kätte võidelnud, on ühtlasi aidanud liitlastele sõbralikke vene valgeid vägesid Loode armee näol ja vabastanud ka Põhja Lätimaa nii enamlasist kui sakslasist. Kõik need suured saavutised enamlusvastases võitluses ähvardusid aga paratamatult variseda kokku, kui rahval, pärast sääraseid katsumise aegu kaob lootus jõuda välja täielise riikliku rippumatuseni. Võis tekkida koguni küsimus, kas ei ole Eesti rahvas talitanud rumalasti, rajades lootused oma ajaloolisto rahvuslike ideaalide teostamiseks liitlaste toetusele.

Balti riikide aktiivsel diplomaatlikul tegevusel oli vähemalt see positiivne tagajärg, et meie iseseisvuse tunnustamise küsimus püsis kogu aeg Pariisis elavalt päevakorral. Eesmärgiga seda küsi ust uurida põhjalikumalt moodustati koguni eriline nn.

Balti komisjon inglase sir Howardi eesistumisel. Komisjoni esimene istung peeti 28.mail. Liitriikide esindajad rõhutasid seal endiselt, et kõigist antud lubadusist peetakse täpselt kinni. "Raskus on ainult selles", tähendas sir Howard, "et Balti riikide iseseisvuse küsimust ei saa otsustada eraldi teistest vene küsimusist ja ilma Vene nõusolekuta. Venemaa oli meie liitlane ja mitte vaenlane, kellele võib tingimusi ette panna." Venemaa nõusolek olevat sealjuures koguni meie enda huvides, sest muidu ta vaevalt kunagi lepiks meie iseseisvusega. Meie esindajad prof. Piip ja K.Pusta püüdsid selgitada kuivõrd põhjendamatud olid kõik need väited. Nii tähendas prof. Piip muuseas: "Meie tahame, et meie õigused kohe tunnistataks. Ma ei näe mingit põhjust, miks siin Vene nõusolekut tarvis. Venemaa valitsust ei ole ülepea enam olemas. Venemaa on tükkideks langenud. Eestimaa ei tunnista enda üle ühegi Vene valitsuse võimu ega tunnista ühelgi neist õigust olevat Eestimaa eest rääkida ega nõusolekut avaldada. Meie rahvas on iseseisev meie elanikkude resoluut tahtmise järele, mis veel hiljuti avaldatud ja seepärast ei või mingit juttu olla Vene valitsuse ootamisest. Ka meie oleme liitlased. Oleme võidelnud Saksamaa ja ka enamlaste vastu, nii et meie maa on võõrastest vägedest täiesti vaba. Ja meie ei näe ühtegi põhjust, miks meie küsimuse korraldamist vaja edasi lükata, iseäranis kus liitlased mõne teise riigi iseseisvuse on tunnustanud ilma Venemaa nõusolekuta. Meie rahvas ei mõista tõesti mitte, mis on põhjuseks, et need, kes nii üliinimliku töö korda saatnud, tunnistatud ei saa."

Üldiselt tundub, et Eesti ja ka teiste Balti riikide iseseisvuse tunnustamise küsimus oli 1919.a. suvel jõudnud teatavasse kriitilisse ajajärku. Kriisi peamiseks põhjuseks oli Koltšaki ja Judenitši, kuigi ajutine, sõjaline edu enamlaste üle, ühenduses loodetava samalaadse tegevusega Denikinilt Lõuna Venemaal. Vene valgete võidud nii oma ulatuselt kui ka politilis-moraalseil põhjusil näisid liitriikide politikute silmis kaaluvat hoopis rohkem kui väikerahvaste kangelasteod. Pealegi, kus nii meie kui teiste noorte riikide sõjalist tegevust püüti kõigiti maha kiskuda ja vähendada. Nii levitati Pariisis järjekindlalt valeteateid

sellekohta, et eesti enda väed olevat hoopis väikearvulised, kuna kõik võidud on saavutatud Judenitši juhatusel. Nende pahatahtlike arvamuste ümberlükkamiseks meie Ülemjuhataja oli veel 4.06. sunnitud seletama, et lõunapool Soome lahte ei ole mingeid vägesid kindral Judenitši käsutada ning, et ka Põhja Korpus ja Eestis asuvad Läti väed käivad meie Ülemjuhataja alla. Liitriikide politika iseäralduseks Vene küsimuses algusest peale oli olnud suur kõikuvus ja igasuguse järjekindluse puudumine. 1919.a. see politika jäi täielisse sõltuvusse sõjalisest tegevusest. Niipea kui olid võidukad Vene valged väed, tõusis Pariisis kohe esirinda neilt kehastatud "ühise, jagamatu Venemaa" ülesehitamise põhimõte, mis oma avara politilise perspektiiviga surus kiiresti tahaplaanile kõik muu. Seevastu valgete ebaedu rindel, näiteks Koltšaki kokkuvarisemine märkis kohe suuremat sõbralikkust ja vastutulelikkust meie ja teiste Balti riikide vastu Pariisis. Nii kinnitab Prantsuse välisminister Pichon juba oma 16.07. vastuvõtul J.Poskale, et Prantsusmaa on siiski põhimõttelikult nõus tunnustama Eesti iseseisvust, tähendades, et selle küsimuse lõplik lahendamine on viibinud vaid segaste olude tõttu Venemaal. Eestisse lubati koguni saata alaline Prantsusmaa esindaja. J.Poska oma mälestusis toonitab, et Eesti prestiiži ja head nime Pariisis aitas tugevasti tõsta meie vägede otsustav võit sakslaste üle. See näitab veel kord relvastatud jõudude suurt kaalu diplomaatilises malemängus ja väikeriikide seisukohalt. Alles pärast landesväri löömist, juulikuu lõpul, kinnitas ka Saksa Rahvuskogu meie iseseisvuse de facto tunnustamise.

Väga soojalt tundsid kaasa meie politilisele võitlusele oma iseseisvuse tunnustamise eest liitriikide kohaliku sõjaväe misjoni esinees, inglise kindral Gough. Kogenud juhina ja politikuna kindral Gough'il ei olnud raske kohapeal õppida tundma nii noorte Balti riikide kui Vene valgete politilisi püüdeid, nende relvastatud jõude ja Loode armee sisemist väärtust ja puudusi. Oma muljetest ta tegi ettekandeid Londoni Sõjaministeeriumile. Niivõrd kui on võimalik otsustada säilunud dokumentide järele, kindral Gough'i ettekanded näitavad mitte ainult kohaliku olude põhjalikku

tundmist, vaid sealt höögub vastu ka sügav sõpruse tunne noorte Balti riikide iseseisvuse püüetele. Ühes neist, 25.07.1919. ta märgib muude hulgas avalikult, et Vene valgetel "puudub organiseeriv jõud, energia, usk endasse, kaine mõistus, koguni tarvilik ausus". Samas Loode armeed iseloomustatakse "vabatahtlike ja väejooksikute bandena" ja kindral Judenitši staapi kui organisatsiooni, mis koosneb "alaväärtuslikest tüüpidest". Seevastu Balti riikide kohta kindral Gough tähendab, et "need on näidanud üles kaugelt rohkem osavust ja laiemat silmaringi oma riikliku elu korraldamises kui ükskõik missugune Vene rühmitus, olgu see monarhistlik, enamlik, kadetlik või sotsialdemokraatlik". Kindral Gough tunneb end olevat meeldivalt mõjustatud sellest "suurest energiast ja kainest mõistusest, millega noored Balti riigid asuvad kallale probleemidele, mis nende ees seisavad ja nende hoolest sealjuures liitlaste esindajate arvamusi teada sanda ja antud nõu kuulda võtta". Mis puutub Loode armee juhtimisse, siis kindral Gough tunnustab täielise avameelsusega, et "vene asi oleks palju paremates kätes, kui kindral Laidonerile antaks võimalus mõjutada Judenitši kindralstaapi ja aktiivselt võtta osa vene vägede organiseerimise töödest". Kõigil neil põhjusil kindral Gough, vastandina Pariisis valitsevaile liitriikide tsentralistlikele plaanidele vene küsimuses, esineb omalt poolt mõttega, et "parimaks abinõuks luua korda ja rahu endise Venemaa lahutatud ja veristatud osades on organiseerida iga osa eraldi, ja nimelt nii suur osa, nagu see antud olukorras võimalik, Iga niisugune osa looks oma kohaliku valitsuse ja võtaks meie abi ja tunnustamise tasuks enda peale oma jao endise Vene riigi kohustusist. Tuleviku hooleks aga jätta nende osade ühte sulatamine." Ometi aga toonitab kindral Gough vajadust tunnustada Balti riikide iseseisvust ja kõigiti nende riikide vahelist koostööd edustada, Soome, Eesti, Läti, Leedu ja Poola "konföderatsiooni" loomise näol.

Ülaltoodud mõtted iseloomustavad kindral Gough'i kaugelenägeliku realpolitikuna, kes, tolle aja segastes oludes, oskas keerukat Vene-Balti küsimust kohapeal hinnata palju selgemini, kui seda suudeti Pariisis. Kuigi kindral Gough'i mõte Balti riikide

konföderatsioonist tolle aja oludes tundub nagu liiga julgena, ometi tähistab ta päris õieti seda suunda, mis juba 1919.a. keskpaigas oli kujunemas nende riikide vahekordade arengus. See oli nimelt järjest tihenev omavaheline koostöö nii kohapeal kui Pariisis. Pariisis oli tihe koostöö algusest peale arenenud Eesti, Läti, Leedu ja Ukraina esindajate vahel. 23.06. jõuti nii kaugele, et peeti juba ära ühine konverents Poola esindajatega, kus otsustati "luua ühine väerind reaktsioonilise Venemaa vastu ning üldse käia käsikäes". Augustis oldi vähemalt vahetatud mõtteid ka Eesti-Poola sõjalise koostöö kohta. Sellekohase ettepaneku oli teinud kindral Pilsudski meie sõjaväe esindajale Leedus. Kindral Pilsudski oli seejuures tähendanud, et"Poola oleks valmis ligemalt läbirääkimistesse astuma Venemaast lahkulöönud väikeriikidega ühiste huvide kaitsemise suhtes ning kinnitanud, et igapidi tootab neid nende iseseisvuse püüetes. Kindral Laidoner oma vastuses kriipsutas alla et "niisugune ühistöötamine kõikide väikeriikidega ja Poolamaaga meile sõjaliselt väga kasulik oleks", olles valmis omalt poolt igapidi niisugust ühistöötamist toetama (SM 49-128). Tegelike sammudeni koostöö mõttes Poolaga siiski ei jõutud Vabadussõja lõpuni, mille peamiseks põhjuseks oli Poola-Leedu ja Poola-Ukraina politilised vastuolud. Küll aga tihenes järjekindlalt nii poliitiline kui sõjaline koostöö Eesti, Läti ja Leedu vahel. Seda põhjustas ühelt poolt septembris kavatsetav ühine üldine pealetung lääne rindel, teisalt aga selle pealetungi nurja ajamiseks N.Venelt augustis tehtud rahuettepanek Balti riikidele.

Kõigiti sõbralikuks kujunesid meie suhted ka vennasrahva Soomega, kuigi pärast Soome vabatahtlike lahkumist, katkes meie vaheline sõjaline koostöö. Soome oli esimesena tunnustanud meie iseseisvuse de facto ja välisminister dr.Holsti seletusest augustikuu alul järgnes, et see samm "Soome poolt tähendab sama, mis tunnustamine de jure, millo Soome annab kohe, kui olud ja teiste riikide vahekord Eestiga seda võimaldab." Tegelikult oligi Soome astunud juba meiega kui iseseisva riigiga läbikäimisse, saates meile oma ja võttes vastu meie diplomaatilise esindaja.

Esimesed rahuläbirääkimised N.Venega. Rahuküsimus N.Venega tõusis eestis elavalt päevakorrale kohe pärast maa vabastamist vaenlasest. Küsimuse algatajaiks olid pahempoolsed politilised rühmitused, kes eriti As.Kogu valimiste eel püüdsid oma rahulubadustega võita endale pooleheidu rahva keskel. Liiale läinud rahupropagandale pidi Ülemjuhataja, sõjapidamise odukuse huvides, koguni korduvalt vastu astuma, sest see ähvardas langetada rahva meeleolu nii rindel kui seljatagusos.

Tundes Eesti üldisi kalduvusi rahule, asusN.Vene varsti seda ära kasutama enda huvides, oli ju ta sõjaline seisukord meie vastu 1919.a. keskpaigas kujunenud üsna raskeks. Väerind külvati üle lendlehtedega ja kihutuskirjandusega, kus püüti veenda meie rahvaväge, nagu ei soovikski Vene punavägi enam tungida üle Eesti piiri, kuna aga "Eesti valged banded" olevat tunginud sügavale Venemaa sisse. Augusti alul läksid enamlased koguni niikaugele, et nad Jamburgi juures saatsid läbi rinde parlamentöörid ettepanekuga: Eesti väed Viru väerindel viigu oma kaitsepositsioonid 48 tunni jooksul tagasi Annenskaja, Dubrovka, Sala, Mannovka, Orlõ, Novaja, Krakolje, Peski üldjoonele. Seejuures tõendati, et punavägi ei tungi enam üle selle joone. Ei teostu aga see mitte, siis Nõukogude väed asuvad kohe suuremale pealetungile meie vastu. Enamlaste kihutustööle rindel Vägede Ülemjuhataja, kindral J.Laidoner, vastas kindlate korraldustega, kus rahvale tehti selgeks asjade tõeline käik ja sellest tekkinud olukord. Oma päevakäsus 23.07. Nr.379 Ülemjuhataja märgib muuseas: "Eesti Vabariik oli sunnitud sõdima ja peab ainult kaitsesõda. Võõrast ma d Eesti Vabariigile tarvis ei ole. Aga Eesti sõjavägede juhatus ja kogu Eesti rahvavägi teab ka väga hästi, et Vabariigi piiride kindel kaitsmine on võimalik ainult sellekohastel eelliinidel, aga mitte rahvuslise piiri peal. Vene enamlaste sõjavägi oli esimene, kes üle meie piiri tungis ja maad laastama hakkas. Nüüd, kus meie vaenlase maalt välja oleme ajanud, jätame omale õiguse Vabariigi piirisid sel liinil kaitsta, kus see meile kergem ja kasulikum on." Samu mõtteid kordas ka Ülemjuhataja Staabi ülem, polkovnik Soots, oma vastuses

onamlaste 6.augusti ettepanekule, toonitades veel kord, et "Eesti väed oma praeguselt liinilt ära toodud ei saa. Kui Vene Nõukogude valitsus Eesti Vabariigiga sõdida ei taha, siis tõmmaku ta oma väed tagasi".

Kuna rahu sobitamine väerinde kaudu oli nurjunud, siis pärast Pihkva ja Jamburgi uuesti vallutamist, Nõukogude Vene väliskomissar Tšitšerin arvas olevat jõudnud kätte kohase aja esineda 31. augustil ametliku ettepanekuga rahuläbirääkimiste alustamiseks (ÜA 105-1). Mõni päev hiljem, 11.09. samalaadiline ettepanek tehti ka Läti, Leedu ja Soome valitsustele. On tõsiseid põhjusi arvata, et Tšitšerini samm ei olnud õieti muud, kui taktikaline manööver selle üldise pooletungi nurjaajamiseks, mis tol ajal nois riikides oli ettevalmistusel koos Loode armeega. Sarnaselt hindasid N.Vene ettepanekuid ka asjaomased riigid, märkides oma esimesel konverentsil Tallinnas, et "Nõukogude Vene suhtes ei või olla juttu püsivast rahust vaid ainult sõjategevuse lõpetamisest". Teatavale umbusaldusele vaatamata ei olnud Eesti valitsusel ometi põhjust N.Vene ettepanekuid kaalumata tagasi lükata. Välisminister J.Poska, kes vahepeal oli jõudnud tagasi kodumaale, vastas soopärast Tšitšerini ettepanekule jaatavalt. Läbirääkimiste kohaks pandi ette Pihkva. Mis puutub eriti J.Poskasse, siis liitriikide järjest kõikuv seisukoht Vene ja meie iseseisvuse tunnustamise küsimuses oli meie parimale riigimehele valmistanud sügava pettumuse. Selle mõjustusel J.Poska juba 24.06. telegrafeeris Tallinnasse et meie oma eesmärgi kättesaamiseks peaksime asuma otsima uusi teid, mille all Poska kahtlemata mõtles eeskätt rahutegemist N. Venemaaga. Välisministri vaadetega ühines ka valitsus, kes 12.09. sai oma sammudele sos asjus ühtlasi Asutava Kogu rõhuva enamiku poolehoiu. Nii valitsuse kui Asutava Kogu sooviavaldusis kriipsutati kindlasti alla, et Eesti peab saama N.Venega tõsise ja püsiva rahu. "Tehtav rahu", märgitakse parlamendi ülemineku vormelis, "peab kindlustama Eesti rahva julgeoleku ja riikliku iseseisvuse ning vastama meie rahva nõuetele, kannatustele ja ohvritele, kooskõlas seistes sõprusrahvaste ja riikide õiglaste huvidega" (As.Kogu prot.nr.59,lk.1456).

Eelseisvail rahuläbirääkimisil Eesti seisukohad olid seega täiesti selged ja kindlad. Asusime tegema N.Venega mitte mõnd autut separaatrahu, mis oleks meid võinud hõlpsasti anda selle riigi politilise ülemvõimu alla, vaid ausat ja kindlat rahu, koos teiste meile sõbralike riikidega. Nende seisukohtade elluviimiseks astuski Tallinnas 14.09. kokku esimene Balti riikide konverents, eesmärgiga jõuda selgusele nende ühiste sammude suhtes, mis tulid astuda ühenduses N.Vene rahuettepanekuga. Konverentsist võtsid osa Eesti, Läti, Leedu ja Soome esindajainn nende riikide pea- ja välisministrid. Otsustati rahuläbirääkimisi N.Venega pidada mitte eraldi, vaid koos. Kui see otsus, mille pidi N.Venele tegema teatavaks Eesti delegatsioon, leiab vastuvõtmist enamlaste poolt, siis ühiste läbirääkimiste alustamiseks määratakse uus tähtaeg. Ühtlasi otsustati kõigist sammudest rahuläbirääkimiste asjus informeerida liitriike. Peale politiliste juhtide, rahuläbirääkimiste asjus tulid Tallinnas 15.09. kokku ka Eesti, Läti ja Leedu kaitsevägede juhtivad tegelased, kindral J.Laidoneri, eesistumisel. Ühise nõupidamise tulemusena esitati Valitsustele ühine memorandum mitmesuguste sõjaliste tagatiste saamise kohta N.Venelt, Memorandumis kriipsutati alla N.Vene enda ametlikke teateid, millest selgus, et Vene enamlik valitsus sõlmib rahu mittekommunistlike riikidega ainult siis, kui ta seisukord on kujunenud ohtlikuks. Viimase möödudes ta jätkab aga kohe sõda, kuni kommunism pole pääsmud võidule kogu Maailmas. Neil eeldusil osutub vajalikuks saada N.Venelt, enne rahulepingu sõlmimist, kindlaid ja reaalseid sõjalisi tagatisi, mis ainuüksi võiksid kindlustada rahu selle riigiga. Seesuguste tagatistena memorandumis nähti ette: a) Nõukogude Vene vägede evakueerimine idapoole üldjoont: Petrograd, Dno, Velikie Luki, Vitebski, Orša , b) Vene Balti laevastiku interneerimine mõne erapooletu või liitriigi sadamasse. Esitades nimetatud memorandumi Vabariigi Valitsusele, luges kindral Soots vajalikuks, ettekäsimuse põhimõttel, ülaltoodud tingimusi veelgi suurendada, nõudes kogu maaala demilitariseerimist kuni Volhovi jõe, Ilmeni järve ja Lovati jõe üldjooneni (Ü 105-60 ja RK II nr.3-101).

Nimetatud eeltagatised näitavad ilmekalt, kuivõrd suur oli

veel umbusaldus N.Vene vastu neis ringkonnis, kes kõige reaalsemalt olid seni õppinud tundma selle riigi politilisi kombinatsioone ja kavatsusi. Oli hoopis vähe eeldusi, et selle umbusaldusse õhkkonnas, mis sisuliselt oli sügavasti põhjendatud, eelseisvad rahuläbirääkimised võisid anda reaalseid tulemusi. Tegelikult see nii kujuneski. Eesti ja Vene delegatsioonid tulid 16.09. küll Pihkvas kokku, kuid tegeliku tööni ei jõutudki, sest Eesti poolt esitati ettepanek nõupidamist katkestada senikauaks, kuni Läti, Leedu ja Soome valitsused olid andnud ka oma nõusoleku ühiste läbirääkimiste alustamiseks. Eesti esindajaina võtsid Pihkva nõupidamistest osa: saatkonna esimehena - Birk, liikmetena - Seljamaa, Püüman, Šipai ja kolonel J.Rink. Vene delegatsiooni juhtis Krassin. Nõupidamised lõpetati 18.09.

Va tamata Vabariigi Valitsuse ja Asutava Kogu väga kindlale seisukohavõtule rahu küsimuses tekitasid Eesti esi esed sammud sel alal välisriikides ometi väga suuri väärarvamusi ja väärtõlgitsusi. Selle nähte peamiseks põhjuseks oli asjaolu, et Tallinn 1919.a. teisel poolel, vast intensiivsemalt kui kunagi varemini Vabadussõja kestel, oli sattunud Euroopa suurpolitika tuulte põõrisesse. Eesti rahusammud N.Venega, elulisel t põhjendatud nii meie väli - kui sisepolitilise ja majandusliku seisukorraga, ei meeldinud loomulikult Vene valgetele juhtidele, eriti aga Loode armeele. Viimane oleks sellega paratamatult kaotanud kõik võimalused edaspidiseks tegevuseks. Loode armee osatähtsus, Koltšaki hävinedes, Vene onamlusvastase võitluse ühises orkestris oli aga tol alal tugevasti tõusmas. Liitriigid panid temale suuri lootusi ja just N.Vene rahusobitamise ajal olid käimas ettevalmistused uueks kallaletungiks Petrogradile. Eespool nägime, milliseid energilisi samme astusid liitlased, inglise kindral Marshi juhtimisel, et meid tõmmata kaasa toetama Loode armeed ta uues ettevõttes. Jnglased hoiatasid meid koguni väga tõsiselt astumast läbirääkimisse onamlastega. Nii teatas Briti saatkond Baltimail oma kirjas 18.09: "Briti Majesteedi Valitsus palub, et Eesti Valitsus ei astuks mingisuguseid samme rahu suhtes onamlastega. Briti Majesteedi Valitsus kahjatseks igat niisugust sammu ja usub, et

Eesti Valitsus saab oma välispolitikat ajama nii kui senini ainult osana üldisest plaanist kokkukõlas liitlaste valitsustega". Oli me seega välispoliitiliselt sattunud korraga risttule vahele ja nagu alati noil hetkeil püüti sellest tulla välja, hoides nii öelda tules korraga kaks rauda. See on: kontaktivõtmisega onamlastega sõlmiti ühtlasi lepinguid ka vast moodustatud Loode Vene valitsusega, kes oli tunnustanud meie iseseisvuse. Kõik see kõneleb Eesti tolleaegse välispolitika suurest aktiivsusest ja julgusest, täiesti kooskõlas meie tolleaegseile sõjalisile saavutisile. Äärmiselt keerukas olukorras Baltikumis, kus ristlesid korraga Vene punase, vene valge ja saksa imperialismi huvid, koos Lääne-Euroopa suurriikide kavatsusiga, astuti välja julgesti ja kindlalt, pidades silmas esmajoones Eesti elulisi huve, kooskõlas ta majandusliku ja sõjaliste võimalustega. Eesti seisukohti ja suhteid liitriikidega, ühenduses rahuläbirääkimistega selgitab vast kõige paremini meie esindaja Pariisis, K.Pusta, pikem kiri 29.09. Rahukongressi esimehele, George Clemenceaule, kus muuseas tähendatakse:

"Eesti Valitsus on alati püüdnud oma välispolitikas teotseda kooskõlas liitlaste soovidega ja tahtega. Õnnetuseks peab tunnistama, et see ülesanne temale pole olnud sugugi kerge. Mõnikord see näis koguni võimatuna seetõttu, et Eesti Valitsusel on puudunud alati täppis informatsioon liitriikide kavatsusist ja ka sellest, missugused ülesanded seejuures kuuluvad Eestile.

Mis puutub eriti N. ene rahu ettepanekusse, siis Eesti Valitsusel oli võimatu neid lükata tagasi kaalumata. Pealegi, Eesti Valitsus ei olo teotsenud üksinda, vaid ta teatas Tšitšerini ettepanekust viivitamatult liitlastele ja astus koho ühendusse teiste riikidega, kellele Venemaa oli teinud samasugused ettepanekud.

On selge, et parimaks abinõuks vabaneda N.Vene kallaletungidest oleks onamliku valitsuse kukutamine ja asendamine uue valitsusega, kes tunnustaks meie iseseisvuse. Kuid õnnetuseks need Vene jõud, kes selle ülesande endale võtnud, nimelt Koltšak ja need, kes on end organiseerinud tema juhatusel, välja arvatud Loode Vene valitsus, ei olo nõus tunnustama Eesti iseseisvust,

võttes sellega meie rahvalt igasuguse tahtmise neid toetada. Rohkemgi. Nagu selgub ametlikust teadaandest, on ka Inglismaa, kellele võlgneme igavesti tänu kõige selle eest, mis ta meie heaks on teinud, loobunud meid toetamast. Prantsusmaa on küll valmis meile andma abi, kuid ainult puhta raha või vahetuskauba vastu, mis meil aga puudub küllaldasel määral.

Üldiselt, Eesti Vabariigi Valitsus, oleks väga õnnelik, kui temale võetaks vaevaks teatada, missugust osa meie riigil tuleb etendada liitriikide valitsuste tuleviku kavatsusis. Ta palub ühtlasi uuesti võtta kaalumisele, kas ei oleks siiski võimalik Eesti iseseisvuse tunnustamise teel temale luua võimalus veenda rahvast ja sõjaväge, et on vajalik tuua veel uusi ohvreid enamliku korra murdmiseks Venemaal."

Meie kindel, sirgejooneline välispolitiline joon lõi, lõpuks, läbi ka liitlaste juures, mis selgub Briti Balti Komisjoni liikme kirjast 28.09. meie välisministrile. Selles kirjas, Inglise Kuninglik Valitsus, võttes arvesse, et ei ole enam võimalik Balti riike küllaldaselt toetada sõjamaterjalidega ja rahaliselt, jõuab ühtlasi otsusele, et Inglismaal puudub seega õigus ühel või teisel viisil piirata nende riikide eneste algatust. Seepärast ta jätab Balti riikide valitsustele täielise vabaduse ise otsustada selle üle, kuidas ja missuguste abinõudega kõige paremini tagada oma rahvuslikku iseolemist. "Ka võivad nad täiesti vabalt otsustada selle üle, kas nad peavad või mitte sõlmima mingeid lepinguid N. Vene valitsusega."

Võrreldes veel 17.09. avaldatud tõsiste hoiatustega keelduda igasugustest läbirääkimistest N.Venega oli inglise ametlik suhtumine meisse möödunud kümne päeva jooksul teinud igatahes läbi väga suure evolutsiooni meie kasuks, andes veel kord tunnistust selle Maailma-riigi juhtide politilise mõtlemisviisi painduvusest ja kiirest kohanemisvõimest kohalikele oludele.

Sisepolitiline olukord.

Võitlus kommunismiga sisemaal. O.Strandmanni valitsusega oli Vabariigi juhtimisele asunud paremtsentristlik koalitsioon, rahvaerakonna

toetusel. Viimane, kuigi läinud kaasa enamuserakondadega, sotsialistidega ja tööerakonnaga, asus aga valitsuse suhtes varsti arvustavale seisukohale. "Postimehes" seda põhjendati asjaoluga, "et sotsialistid ja tööerakond talitavad valitsuses hoolimatult pahempoolses sihis, iga mõõdukamat ettepanekut, mis rahvaerakonna või teiste parempoolsete erakondade poolt tuleb, maha hääletada." Teravamaks rahvaerakonna arvustusist kujunes valitsevailo parteidele parlamendi äärmise paremа tiiva - maaliidu-opossitsioon, mida tehti nii Asutavas Kogus kui partei häälekandja "Maaliidu" kaudu. Politiliste rühmituste sisemised vastuolud peegeldusid kõige kujukamalt maareformi arutamisel, mis algas Asutavas Kogus 29.juulil. Maaliit ja rahvaerakond pooldasid maareformi läbiviimist järkjärgult, vajadust mööda, ühenduses maa võõrandamisega tasu eest. Tööerakond ja sotsialistid olid aga maa võõrandamise poolt korraga, osimesed teatava mõõduka tasu eest, teised täiesti tasuta. Vaidlused mõlemate seisukohtade pooldajate vahel olid väga ägedad ja vältasid kogu suve. Kui, lõpuks, selgus, et maksvusele pääsevad siiski pahempoolsete seisukohad, siis läks rahvaerakonna opositsiooni meelepoolu, viimaks, niikaugele, et J.Tõnisson 26.09. osines Asutavas Kogus erakorralise teadaandega partei esindajate lahkumisest valitsusest. Kuigi oli selge, et tähtsaimaks lahkumise põhjuseks oli kahtlemata maaseadus, siis vähemalt osaliselt mõjus selleks kaasa ka välispolitika. J.Tõnissoni teadaandes öeldakse: "rahu ainult liitlastega kokku kõneledes", mis näitab, et ta ei olnud rahul ka tol ajal parajasti käimasolevate rahuläbirääkimistega, milleks liitlased polnud veel andnud oma täielikku nõusolekut. Kuna rahuläbirääkimiste tulisemaks pooldajaks aga oli olnud just rahvaerakonna välisminister J.Poska, siis see paljastas juba sisemisi vastuolusid partei enda ridades. Olgu tähendatud, et J.Poska vaateid pooldasid nii tööerakond kui sotsialistid. Valitsuse osalise kriisi puhul nii Asutavas Kogus kui avalikus arvamuses jäi üldiselt mulje, et ta oli tekitatud kunstlikult, kuna puudusid selleks küllalt tõsised ja kaaluvad põhjused. Osaline kriis lahenes sel teel, et endise kohtuministri J.Jaaksoni kohale kutsuti tööerakonnas L.Oleski ja J.Poska kohale A.Piip, samuti

töörakonnast. Valitseva koalitsiooni kitsenedes, opositsioon ta vastu kasvas veelgi nii Asutavas Kogus kui ajakirjanduses. Erilise teravusega tungis valitsusele hallale maaliidu häälekandja. Kuna sealjuures provotseeriti avalikult lahkhelisid Väge de olemjuhatuse ja Valitsuse vahel, mis oma tagajärgedelt oleksid võinud kujuneda ohtlikuks meie riigikaitsele, siis siseministri A.Hellati otsusega "Maaliit" määrati sulgemisele. Pärast pikki vaidlusi leidis see otsus heakskiitmist ka Asutava Kogu poolt.

Riiklikul alusel seisvate politiliste rühmituste omavahelised tülid ja hõõrumised olid muidugi vesi riigivastaste elementide veskile, kelle õõnestustöö maksva korra kukutamiseks jatkus lakkamatult. Nagu varemaltki teostus enamlik riigivastane tegevus ühelt poolt põrandaaluse kommunistliku partei keskkomitee kui juhtiva organi, teisalt - legaalse organisatsiooni - töölis te ametiühisuste ja nende Keskнõukogu kaudu. Üldiselt samadeks olid jäänud ka tegevuse sisu ja võtted. See on: meeleavalduste ja streikide korraldamine, sõdurite ülesässitamine väeosades maksva korra vastu, salaluure sõjaväes ja ametiasutistes, ja agitatsioon rahutegemiseks vaenlasega igal tingimusel. Meeleavaldusiks otsustati kasutada 1.maid. Vabariigi Valitsus oli 1.mai kuulutanud pühaks, ei lubanud aga sel päeval korraldada mingeid miitinguid ja rongikäike. Sellele vaatamata ametiühisused oma häälekandjas "Töö Hääl" ja lendlehtedega kutsusid töölisi üles meeleavaldusele punaste lipudega. Päeva taheti nimelt muuta proletariaadi võitlusvõime suurejooneliseks demonstreerimise päevaks. Vabaduseplatsil organiseeritav rongikäik aeti aga kaitsevae osade ja politsei poolt laialt, kusjuures punased lipud võeti ära. Ühtlasi konfiskeeriti "Töö Hääl" ja arreteeriti 12 keskнõukogu liiget. See vahejuhtum andis hiljem ainet käredaiks arupärimisiks Asutavas Kogus. Riigivastaste isikute tegevus Eestis Vabadusesõja päevil oli suuresti hõlbustatud sellega, et nende kaudsed toetajad - sotsialistidrevolutsionäärid - istusid parlamendis. Kasutades oma isikupuutumatuse õigust, mitmed As.Kogu liikmed tegid koguni kihutustööd põrandaaluste kasuks. Nende kortereis varjasid end sageli ka riigivastased. Asi läks koguni niikaugele, et sotsialistide minister

Oinas oma korteris hoidis rodus meie kommunistide kangeimat juhti - V.Kingissoppa, põhjendades seda asjaoludega, et partei olevat temale teinud ülesandeks rahusobitamise A.Veneega, milleks ta vajanud V.Kingissepa ka sabi. Kõige selle tagajärjel Valitsuse survo ja korraldused ei hirmutanud eriti kommuniste.

Meeleavaldustele järgnesid streigid. Suve jooksul korraldati terve hulk suuremaid ja vähemaid streike Tallinnas ja mujal, mis kõik olid organiseeritud ühisest keskusest - ametiühisuste Kesknõukogu poolt. Kõige laialisemaks neist kujunes trükitööliste streik 1.mail. Väliselt püüti streikidele anda ilmsüütu majanduslik iseloom. Tegelikult nad arenesid kõik politilisel tagapõhjal, kus kohaliku tehase või vabriku streigikomitee ise oli vaid hüpiknukuks kommunistliku partei keskkomitee käes. Augustist alates partei kihutustöö raskenes sellega, et ametiühisuste kesknõukogu häälekandjate järjekindla sulgemise tõttu viimane oli, lõpuks, sunnitud täielikult loobuma selle väljaandmisest. Umbes aasta jooksul kommunistidel puuduski oma ajaleht, mis püüti asendada perioodiliselt levitatavate lendlehtedega.

Rööbiti riigivastase tegevusega <u>rahva hulgas</u> arenes see ka meie kaitseväe osades. Eesti kommunistlikele organisatsioonele lisandus seal veel vene 7.armee politosakond, kes organiseeris peaaegu salaluuret ja levitas rahu pooldavaid lendlehti. "Saagu rahu" kirjutati lendlehtedes, "pange püssid paukuma oma valgete vastu - see annab rahu."

Ülemjuhataja oma päevakäskudes oli korduvalt sunnitud pöörama tõsist tähelepanu sellele kihutustööle. Näiteks märgitakse ühes neist, 17.11. Nr.748, sel puhul järgnist: "Tehakse suurt kihutustööd selleks, et rahvaväelasi üles ässitada ohvitseride ja väeülemuse vastu, seletades, et ohvitserid olla sõja lõpetamise vastu sellepärast, et peale sõda ei olla neil mingisugust teenistust." Teatades kaitseväele, et "Vabariigi Valitsus teeb kõik mis tema jõus on, et sõda lõpetada ja meie noorele riigile ja rahvale rahulist arenemise võimalust anda", ülemjuhataja lõpetab oma päevakäsu järgnisto mõtetega: "Aga veel ei ole sõda lõppenud ja sõjavägi peab oma rasket tööd ja võitlust jatkama seni, kuni Vabariigi

Valitsus ja meie rahva esindus seda tarvilikuks arvavad. Olen kindel, et meie ühisel jõul seda teeme, nagu seda oleme teinud seniajani." Selle Ülemjuhataja üleskutsega ühinesid kõik heal meelel viimseks jõupingutuseks.

Madruste hulgas tehti intensiivset kihutustööd relvastatud mässu heaks meres. Mässulised pidid kiskuma oma võimusesse mõne meie sõjalaeva, et seda viia Kroonlinna. Salaluure alal nii sõjaväes kui ametiasutistes töötasid erilise eduga naisisikud. Selleks oli organiseeritud laialine võrk üle maa, kus salaagente oli paigutatud igale poole - ametiasutistesse, ja madesse ja sadamatesse, hotellidesse ja äridesse. Peale selle liikus neid arvukalt ka tänavail ja avalikes kohtades, jälgides kõikjal eriti sõjavägede liikumist, ümberpaigutamisi, õppusi jne. Kogutud teated saadeti üle piiri erikullieritega. Väerinde stabiliseerudes toostus üle piiri käimine peamiselt läbi Läti soode ja rabade Ljubani järve ümbruses, kus valve oli nõrgem.

Eesti rahvaväge 1919.a. püüti seega laostada samalaadiliste abinõudega ja võtetega nagu 1917.a. Vene relvastatud jõude. Üldiselt see äpardus aga täielikult. Eesti Vabadusesõda oli meie rahva hulgas liiga populaarne, ta eesmärgid ja abinõud nende saavutamiseks niivõrd arusaadavad ja päevaselged, et meie sõduri avatlemine mõne demagoogilise lõõklausega riigivaenulisele väljaastumisele osutus täiesti lootusetuks ettevõtteks. Samuti äpardus püüe taguda talva eesti juhi ja sõduri vahele. Võrsunud ühest ja samast talutarest, kandnud ühiselt võõrrahvaste vägivalla raskusi oma kodumaal, neid mõlemaid liitis kokku elus ja surmas kogu rahva raugematu vabadusiha ja tahe võidelda selle eest lõpuni. Kantud neist rahvuslikest aateist, Maailmasõjas ja Vene revolutsiooni keerises karastatud ja kogenud, eesti ohvitser oskas ka sõjaväelise distsipliini muidu nii karme nõudeid viia Vabadusesõjas ellu niisuguse sõbralikkusega ja südamlikkusega oma lähima lahingukaaslase - sõduri - vastu, et viimane nende täitmist kunagi ei pannud raskuseks. Endastmõistetavalt jagati ka kõik lahinguohud ja raskused ühiselt, juhi olles alluvaile alati eeskujuks ja moraalseks toeks. Kõik see sidus ohvitseri ja sõduri vabadusesõjas omavahel

niivõrd tugevasti, et nende lahutamine ja üksteise vastu ülesässitamine osutus täiesti ülejõu käivaks ülesandeks eluvõõrale kommunismile nii siinpool kui sealpool piire.

Kui meie relvastatud jõudude, nagu kogu rahvagi vaim ja hing, jäi seega üldiselt kättesaamatuks nii vene kui eesti enamlikule agitatsioonile, siis üksikuil juhtumeil ohtlik õõnestustöö andis ometi mõnesuguseid tagajärgi. Aasta esimesel poolel selleks kujunesid Saaremaa mäss ja Ruhja sündmused, teise poole algades - vastuhakkamine Tartu tagavara pataljonis.

2.diviisi tagavara pataljon formeeriti 1919.a. alul Haapsalus ja toodi üle Tartusse 16.veebruaril. Alates 16.01. pataljoni ülemaks oli al-kapten V.Marder. Pataljoni ülesandeks oli 2.diviisi määratud rahvaväelaste väljaõpetamine. Lühikene õppeaeg sundis õppusi pataljonis pidama intensiivselt vähemalt 7 tundi päevas, kavakindlalt ja täpse päevakorra järele. Ühtlasi pandi pataljonis maksma vali distsipliin ja sisemine kord. Sõdurite arv pataljonis juulikuus tõusis nimekirja järele 4900, neist 3500 kohal ühes 45 ohvitseriga. - Inev õppetöö pataljonis, ühenduses valju sisemise korraga ja mitmesuguste kitsendustega kasarmust väljalaskmisel ei meeldinud hoopiski rahvaväelastele. Sõdurite kirjadest on näha, et nad juba kaugemat aega enne väljaastumist omaette avaldasid rahulolematust pataljonis valitseva korra vastu. Nende meeleolude ja nurisemiste ajalooliseks mõistmiseks peab pidama silmas, et meie rahvaväelaste Vabadussõja aegsed arusaamised sõjaväelisest distsipliinist ja sisemisest korrast kajastasid veel suurel määral endise vene revolutsiooni meeleolusid. Uhati uut vabamat elu, vastandina endisele tsaariaegsele korrale. Selles õratundmises rindel viibivais väeosades lastigi sõdureid end tunda võimalikult vabana. Peaasi, mis silmas peeti, et ei langeks meeste meeleolu ja valmisolek lahingukäskude täitmiseks. Rindel valitsevast vabamast korrast olid väga hästi informeeritud ka Tartu tagavara pataljoni sõdurid. Eriti pärast seda, kui Tartusse tuli ajutiselt puhkusele Kuperjanovi partisanide pataljon. Viimasega loodi kohe kontakt ja siis selgus, et sõdur seal elas hoopis vabamalt kui tagavara pataljonis. Pataljoni sõdurite rahulolematta ollusele andis see mui-

dugi uut hoogu. Sedaenam, et üksikud partisanid olid koguni mõista andnud, et nad, tarbekorral, on valmis toetama tagavara pataljoni nõudmisi parema korra maksmapanemiseks. On tõenäone, et sellelaadilisi lubadusi andsid tegelikult enamlaste ja muud provokaatorid, kelle huvides seisis segaduste tekitamine meie rahvaväes.

Soodus pind arusaamatuste tekkimiseks väeosas oli sellega loodud. Nende väljakutsumiseks jätkus tühisemastki vahejuhtumisest, nagu see, mis tegelikult leidis aset 10.juulil. Korrapidaja ohvitser lõpetab kasarmu hoovil raha peale kaarti mängimise sõdurite hulgas. Ja kui sõdurid, täpselt kindlakstegemata põhjusil, kogunevad uuesti, siis, vast veidi järsult, nõuab nende laialiminekut, ähvardades sealjuures relvaga ühte, keda peab peasüüdlaseks. Sõdurid satuvad ärevusse. Kohalerutamud pataljoniülem külvatakse üle mitte ainult kaebustega nimetatud ohvitseri aadressil, vaid talle esitatakse juba mitmesugusi nõudmisi õppuste ja pataljonis valitseva korra suhtes. Korrapidaja ohvitseri kallal tarvitatakse vägivalda. Järgnevail päevadel - 11. ja 12., pärastlõunal, ärevus ja korratused kasvavad veelgi, kuigi mõlemal päeval õppused pataljonis ei olnud takistatud. Lootuses Kuperjanovi partisanide abile läheb salkkond sõdureid 11.07. õhtul Raadi mõisa, kus asusid partisanid. Viimastest tulevad aga kaasa vaid üksikud sõdurid, kelle kaasabil sama päeva õhtul lõhutakse maha kuulipilduja roodu relvaaida uks ja tuuakse välja mõned kuulipildujad. Määratsejate üldine arv ei tõusnud üle paarisaja mehe, - üsna tühine protsent suurearvulises väeosas. Korratuste mahasurumiseks garnisoniülema käsul kohaletoodud Tartu kooliõpilaste pataljon, ei väljenda vajalikku aktiivsust, mis muidugi julgustab korrarikkujaid. Määratsemine suudetakse lõpetada vaid 13.07. Kuperjanovi partisanide kaasabil, kes tõsiste lahingumeestena olid väga pahased korratust tekitajatele. Partisanid piirasid tagavara pataljoni ümber, kusjuures sõdureilt nõuti peasüüdlaste väljaandmist. Kohapeal moodustatud sõjavälja kohus karistas vastuhakkajaid valjult. Sündmuste kohta toimetati põhjalik juurdlus. Selle materjalest on näha, et, kuigi sõdurite ässitamisel oli mängus enamlaste agentide käsi, kogu

meie pahempoolsete ringkondade meeli kogu maal. Eriti tugevasti mõjus riigivastase elemendi väljasaatmine sinna maale, mille korda nad meil nii väga ülistasid. Mitmed väljasaadetuist palusid hiljem luba tulla Eestisse tagasi. Karm tõelikkus kommunistlikus "paradiisis" oli nad põhjalikult arstinud terveks agitatsiooni haigusest enamliku korra kasuks Eestis.

Juhtivate tegelaste vangistamisega oli ühtlasi likvideeritud ka meie enamlaste ainus legaalne organisatsioon - ametiühisused - ühes oma keskmõukoguga. Edasi jäi teotsema ainult põrandaalune partei keskkomitee, kes asus uuesti koondama laialipillatud ridu. See töö 1919.a. sügisel osutus aga üsna vaevaliseks ja pikaldaseks, sest tööliskond oli juba tüdinenud kihutustööst ja täitmatuist lubadusist. Ka streigid ei õnnestunud enam, Töölised nägid lõpuks ära, et streigid laostavad neid majanduslikult hullemini kui madalad palgaolud.

Sotsialistliku päritoluga siseministri A.Hellati kindel väljaastumine nii pahempoolse riigivastase õõnestustöö kui ägeda parema tiiva opositsiooni vastu vajab erilist allakriipsutamist. Siseministri suur isiklik iseseisvus ja otsustavus oma ülesannete täitmisel andis meie sisepolitikale 1919.a. teise poole segasteski oludes riigikaitse huvidele vajaliku kindluse ja sirgjoonelisuse.

Maareform. Asutava Kogu töö 1919.a. teisel poolel jätkus pidevalt 17.juunist 20.detsembrini. Tähtsaimaks seadusandliseks aktiks sellel II istungjärgul oli kahtlemata 10.10 vastuvõetud maaseadus. Maaseadusega, riikliku maatagavara loomiseks, võõrandati riigi omanduseks kõik Eesti Vabariigi piirides olevad mõisad ja maad, mis Balti Eraseaduse § 597 tähendatud. Tasumaksmine võõrandatud maa eest pidi korraldatama eriseadusega. Riikliku maatagavara maa määrati väljaandmiseks põliseks tarvitamiseks väikemaapidamistena. Esimeses järjekorras lubati anda maad neile, kes "Eesti Vabadussõjas väerinnal erilist vahvust üles näidanud, kes võitlustes vigastada saanud ja rindel langemud s durite perekonna liikmeile." Võõrandatud mõisate metsad jaotamisele ei määratud, vaid need läksid riigi omanduseks. Riigi omanduseks tunnustati ka kõik maapõues

peituvad loodusvarad.

Maareformiga seotud rahaliste operatsioonide teostamiseks kutsuti ellu sama seadusega Maapank.

Ülevaate saamiseks sellekohta, missuguseid maalasid Eestis puudutas maaseadus, märgime, Riigi Statistika Keskbüroo andmeil, et Balti eraseaduse § 597 põhjal endise Eestimaa ja Liivimaa kubermangude maaomandused jagunesid 5 liiki:
1) riigimaad ja mõisad (194), 2) rüütlimõisad (893), 3) rüütelkonna, linnade ja muude ühingute, seisuslike ja heategevate asutiste mõisad (33), 4) vaimulike ameti- ja muud kirikumõisad (128), 5) maakohad (65) ja maatükid (23).

Esialgsete katastriandmete kokkuvõtete järele oli Eestis Naroova taguseta ja Petseri maakonnata, 3.834.419 tiinu maad, millest ülaltoodud mõisate alla kuulus 2.222.506 tiinu ehk 58%. Ülejäänud 42% oli juba müüdud väiketaludena ja sellega loodud kokku 51.640 väikemajapidamist. Mõisatele kuuluvaist kuuendiku- ehk kvoote ja müümata talumaadest oli omanike poolt renditud välja 509.854 tiinu ehk 22,9%, millest loodud 23.023 väikemajapidamist. Seega vähemalt 50% Eesti üldisest maatagavarast kuulus mõisate alla, mille üle valitsesid, endise keskaegse feodaalkorra alusel, mõnisada Saksa aadli perekonda. Oli perekondi, kellele kuulus kümneid mõisaid, näiteks Stackelbergile - 44 ja Ungern-Sternbergile - 33. Liphardtite perekonna mõisate maa-ala vördus 32000 hektarile. On päevaselge, et eestlane niisuguses olukorras omal maal pidi tundma teravat maa puudust. 1916. andmeil põllutööst elavaist kodanikest (864.000 hinge) tervelt 500000 ehk 2/3 oli maata. Maanälg tõukas eestlase 19.sajandi lõpul massilisele väljarändamisele Venemaale (Kaukasus, Siber, Krimmi poolsaar) kuhu kogunes ajajooksul üle 200.000 eestlase. Vene linnades eestlasi arvestati kokku vähemalt 100.000-le.

Maareform oli seega saanud Eestis kogu rahva tungivaks eluküsimuseks. Maapäev ja Valitsus oli selle reformi oma korraldustega järkjärgult juba valmistanud ette, kuni As.Kogu, maa pärisperemehena, ta lahendas lõplikul kujul. Tegelikult Asutava Kogu poolt antud maaseadus oli mõeldud vaid raamseadusena, mille teostamiseks riigikogul ja Valitsusel tuli hiljem anda välja terve hulk täiendavaid

seadusi ja määrusi.

Ma seadus, nagu ta oli välja kujunenud, võeti loomulikult väga ägeda arvustuse alla neis ringkondades, keda ta puudutas. Need olid eeskätt balti sakslased ja viimaste mõjutlusel ka riigisaksa mitmesugused ringkonnad oma häälekandjatega. Kõik need inimesed nägid meie maareformis mitte ajalooliselt paratamatut sotsiaal-majanduslikku uuendust, vaid ainult eestlase klassi- ja rahvuslikust vihavaenust aetud survepolitikat saksa vähemusrahva hävitamiseks. Tähendati, et seesugune eraomanduse tasuta võõrandamine haavavat tsiviliseeritud rahvaste õiglustunnet. Ka majanduslikust seisukohast püüti väita, et suure hulga maa korraga võõrandamine on hukatuslik riigile. Väikemaapidamine olevat üldse vähem tasuv suurmaapidamisest. Eriti aga riigi toetusel maale pandud kohv asunik ei suutvat kunagi jõuda niikaugele, et võiks hakata temale antud maad harima täie intensiivsusega.

Euroopa suurrahvaist hoopis rohkem arusaamist, kui sakslased, Eesti suurima sotsiaal-politilise ja majandusliku reformi kohta näitavad üles palju vabama mõtlemisviisiga prantslased. Nende tuntud Jda Euroopa olude tundja, prof. Thibal oma töös "Problèmes politiques contemporaines de l'Europe orientale. La rèforme agraire estonienne, 1929.a." vastates sakslastelt levitatud väidetele tähendab muuseas järgmist:

"Kõigile neile arvustajaile võib vastata, et maareform on olnud peaaegu kõigis riikides revolutsiooniline akt ja Eestis veel suuremal määral kui mujal. Tal on ka kõik revolutsioonilise akti veadki, kaldudes kõrvale juriidilisist normidest ja väljendades võib olla majanduslike vajaduste mittetundmist. Kuid revolutsioonilisel aktil on ka oma head küljed. Ta toob nimelt väljapääsu kriitilisest seisukorrast. Tegelikult küll toore väljapääsu, ometi kiiresti ja põhjalikult mõjuva. Lahenduse olukorrale mida sajandite kestel kellelgi polnud julgust ega võimu hävitada ja mis seetõttu püsis hetkeni, kus revolutsiooniline akt osutus vältimatuks. Vihavaen, mis põlvest põlve oli kogunenud Saksa suurnike vastu, pidi kord saatuslikult plahvatama, kus olukord niiviisi kujunes, nagu ta oli pärast Maailmasõda. See oli saatus, mineviku surve, mida ei

suudetud vältida. Teisalt, 1919.a. Eestis, oli tarvis hoida ära raskeid äärmuslikke sündmusi - enamlust. Noor riik tuli seepärast rajada kindlale alusele, et vältida kommunismi. See on käesoleva aja tähtis probleem, mille lahendamiseks teevad suuri jõupingutusi paljud teisedki riigid kesk- ja ida Euroopas.

Uus riik vajas demokraatlikku maameest. Tal oli juba olemas alus 50.000 ennesõjaaegseis maaomanikes; kuid see oli vaevalt 1/3 maarahvast, kuna ülejäänud 2/3 olid rentnikud ja põllutöölised mõisates. See oli ebakindel ollus, kes 1919.a. olukorris võis kujuneda rahutusi tekitavaks. See ollus võis aga, vastupidi, saada ka stabiilseks politiliseks teguriks, kui ta siduda maaga. 1919. aastal, sotsialistliku ideede mõjutlusel tõrjuti küll osialgselt kõrvale isiku eraomanduse mõiste ja võeti omaks rendi põhimõte. Evolutsioonilise arengu tulemusena, mis väljendatud juba 1925.a. seaduses, riigirentnikud said aga järkjärgult omanikeks.

See on maareformi politiline ja sotsiaalne külg. Võtame nüüd vaatlusele ka majandusliku külje.

On kindel, et põllumajandussaaduste produktsioon pärast Maailmasõda oles üle raskeid aegu. Saaduste valmistamine ja eksport oli tunduvalt vähenenud. Eesti kaubandusbilansis oli puudujääk. Kuid need raskused tekkisid mitte niivõrd maareformi kui sõja tagajärjena, mis oli laastanud maad. Ka kui endised suurmaapidajad oleksid jäänud oma mõisatesse, poleksid nemadki suutnud produtseerida niipalju kui enne sõda. Igal juhul kriis oleks tulnud samuti nagu teistes maadeski.

Hoguni nende poolt, kes maareformi arvustavad, tõendatakse, et uued asunikud töötavad äärmise pingutusega. Tagajärjed hakkavad end juba tunda andma. Kaubandusbilanss Eestis, mis olenob peamiselt põllusaaduste ekspordist, näitas küll puudujääki kuni 1925.aastani, kuid viimaste 3 aasta kestel on näha järjekindlat tõusu."

Järgnevalt prof. Thibal, arvude najal näitab, et "maareform on annud Eestile nagu teistelegi maadele kindla aluse niihästi sotsiaalpolitiliseks kui majanduslikuks arenguks."

Majanduslikud olud Eestis 1919.a. sügisel.

Võrreldes seisukorraga aasta keskpaigas, meie rahvamajandusos ei

olnud vahepeal sündinud olulisi muudatusi. Rakendunud sõja käskivate nõuete täitmiseks rahvamajandus püüdis neid rahuldada vastavalt oma kandejõule ja võimetele, võideldes sealjuures tõsiste raskustega kõigil aladel. Raskuste algpõhjuseks oli kõigepealt sõda ise, mida, nagu nägime, ei läinud korda ausalt likvideerida. Oma järjest kasvavate tarvete rahuldamiseks neelas sõda ainelist vara kaugelt rohkem, kui seda suutis produtseerida rahvamajandus. Teisalt aga meie ebamäärane ja kindluseta välispoliitiline seisukord ei võimaldanud valitsusele, kõigile pingutusile vaatamata, hankida küllaldasel määral toetust väljaspoolt. Tagajärg oli see, et kannatasime endiselt teravat puudust ka hädasti vajalikes sõjatarvetes.

Võrdlemisi soodsalt lahenes sügisel siiski rahva toitlusküsimus. Seda eeskätt väga ilusa põllusaagi tagajärjel sel aastal. Kuid ka toiduainete sissevedu välismaalt oli vahepeal tugevasti suurenenud. Nii toodi sisse maikuust kuni 15.oktoobrini leivavilja, jahu ja biskviiti 20.900 tonni, söödavilja - 1914 t., soola - 15.065 t., liha, rasva ja lihakonserve - 4925 t., heeringaid 1124 t., teed, kakaod, kompotti, suhkrut ja marmeladi - 2156 t., kapsaid, ube, kuivatatud kartuleid, keeduvilja ja kurke - 2235 t., riisi ja mannat - 747 t.; peale selle mitmesuguseid muid aineid vähemal määral. Üldine import toidu- ja maitseainetes ulatus aga 49.716 tonnile, plus 590.185 purki kondenseeritud piima ja 870.800 purki tagavara ratsioone. Võrreldes aasta esimese poolega oli sissevedu toiduaineis kasvanud seega kolmekordseks. Välisabi suurenas koguses jõudis aga kohale alles uudse lõikuse ajaks. Seetõttu veel juulis ja augustis normileiva vähesus linnades, veelgi rohkem aga selle halb kvaliteet, häiris endiselt tõsiselt kodanikke. Ajalehtedes sellest ajast leidub korduvalt kibedaid kurtmisi halva leiva üle. Nii kirjutab "Päevaleht" Nr.157, 30.07.19: "Seisukord läheb halva leiva pärast väljakannatamatuks. Tšekileiva halbtuse kohta tuleb toimetusele igapäev hulgaviisi kaebtusi. Praegu on meil laual jällegi mitme kaebaja poolt söömiseks täiesti kõlbmatu leib: haisev, täis sitkeid halle jahutükke. Selle kõrval mingisugused taku ja roguski tükid. Vaatad sellele leivale ja süda läheb

halvaks. On just sarnasugune leib, kui ise veel eila tšekiga said ja mida mitte suutäitki süüa ei võinud." Täiesti korralikku leiba ja ka küllaldasel määral tol ajal sai vaid rahvavägi. Rahva toitlusküsimust raskendavalt mõjutas meie suvine suur pealetung, millo tulemusena okupeerisime mitmed vene maakonnad ligi poole miljoni elanikkonnaga. Venemaal valitses tol ajal terav nälg, millo surve toiduainete hinnad seal olid kruvitud kuulmatu kõrgeks. Näiteks makseti Venes 1919.a. suvel vilja puudast kuni 600 rubla tsaarirahas, kuna meil sellest vabal kokkuleppel saadi kõigest 100 marka, soola puudast meil - 20 marka, venes - 70 rubla. Suur hinnavahe ja terav puuduskihutas inimesi hangeldamisele ja salakaubitsemisele, mida ei suutnud takistada ka väga hoolas valve piiril. Kõige suuremal määral teostus salakaubitsemine üle Peipsi ja Pihkva järve, kus rannakaitse oli võrdlemisi nõrk. Palju toiduaineid valgus ka Pihkvasse, osalt isegi mitmesuguseid kõrvaltoid kaudu hangitud ametliko lubadega.

Toiduainetega hangeldamine arenes ka siseriigis, vaatamata valitsuse valjule keelule. Selle põhjuseks oli loomuliku majandusliku läbikäimise katkestamine maa ja linna vahel. Valitsus pidi põllumehele, vastutasuna võetud vilja eest, andma vajalikke tarbeaineid - suhkrut, soola, nahku, rauda, riiet jne. Kuna aga seda teha ei suudetud, siis maal neist aineist oli terav puudus. Nende soetamiseks omal algatusel põllupidaja vajas aga raha, mida võis saada ainult kahel viisil: salaviina põletamisega ja vilja müümisega hangeldajaile - kotimeestele. Ka linnaelanik ei saanud kuidagi läbi riigilt antava normileivaga, mis sundis temagi pöörduma hangeldaja poole. Maksva korraga, kus toiduviljaga kauplemine sisemaalgi oli täiesti ära keelatud, polnud järelikult rahul ei maaega linnaelanikud. See selgus täiel määral juba aprillikuus korraldatud toitlusministeeriumi ankeedist, kus vilja vabale müügile laskmise poolt oli tervelt 8 maakonda. Vastav määrus pandigi maksma uue lõikuse eel, 18.augustil. Selle määruse järele kõik põllupidajad üle 4 tiinu külvipinnaga olid kohustatud andma valitsusele kindla hinnaga puhast leivavilja 10 puuda iga tiinu pealt. Ülejäänud vilja müük oli kuulutatud vabaks kogu siseriigis, kusjuures iga tarvitaja

võis endale osta toitlusministri loata tagavaraks kuni 6 pd. leivavilja. Neile, kes said vilja riigi käest, selle normid 26.08. määrati järgmiselt: täiskasvanule - 20 naela kuus, lapsele kuni 10 a. - 10 naela kuus. Loomade toitmiseks võidi kulutada aastas: hobustele - 30 pd., varssadele ja sälgudele - 10 pd., lüpsilehmadele - 10 pd., vasikatele - 3 pd., sigadele - 5 pd. (RT Nr.68-1919.a.). 6.oktoobril toitlusministeeriumis peeti järjekordne maakondade esindajate nõupidamine rahva toitlusküsimuse selgitamiseks. Konstateeriti, et uued riigi poolt määratud vilja sundnormid on võrdlemisi väikesed ning tagavad vajalike tagavarade soetamise vaid sõjaväe toitmiseks. Seepärast linnade ja maatameeste tarvis pidid maavalitsused vajalikud vilja tagavarad muretsema vilja kokkuostu teel vabal turul. Toiduainete hinnad määrati edaspidiseks järgmiselt: rukkijahu ja odrajahu pd. - 36 marka, odratangu pd. - 43 mrk., või nael I sort - 12 mrk., II sort - 10 mrk., III s. - 8 mrk. nael. Loomaliha hind (eluskaal): I sort - 60, II - 50, III - 42 mrk. puud.

Kaitseväe ja kaitseliidu areng 1919.a. teisel poolel.

Kaitseväe ja kaitseliidu arvuline ja koosseisuline areng oli peajoontes jõudnud lõpule juba aasta keskpaigas. Mõlemad organisatsioonid ülemjuhatuse ja temale alluvate juhtide energilise töö tulemusena olid selleks ajaks omandanud kindla kuju ja ilme, mis tagas täiel määral nende kasutamise antud ülesannete kohaselt. Aasta keskpaigas jäi seisma kõigepealt kaitseväe ja kaitseliidu arvuline suurenemine. Selle tagajärjel ei olnud enam vajalik võtta ette suuremaid muudatusi ka nende koosseisudes. Kõik, mis sel alal tehti aasta teisel poolel, oli vaid viimistlemine ja täiendamine üksikasjades. Nagu näha ülemjuhataja päevaküskudest, võeti ette kõige sagedamini vähemaid muudatusi väeosade, staapide ja keskasutiste koosseisudes, nende suurendamise näol mõne ametiisiku võrra, vastavalt tegeliku elu nõuetele. Kõige suuremal määral laienes aasta teisel poolel merevägi. Tähtsamad muudatused maaväe organisatsioonis ja juhtimises olid järgmised:

Soomusrongide divisjoni ümbernimetamine diviisiks (22.08.).

See muudatus oli rohkem vormilist laadi, kuna ta ei muutnud tegelikult millegiga endise divisjoni koosseisu. Juba varemalt, 12.08., divisjoni juures oli formeeritud, jalaväe diviisi eeskujul, liikuv park Nr.4 väekoondise varustamiseks laskemoonaga. Soomusrongide diviis jäi endiselt administratiivseks väekoondiseks, mille koosseisu kuuluvad väeosad normaalselt töötasid sellc jalaväe diviisi käsutuses, kus piirkonnas nad teotsesid. Nii seda nõudis vähemalt Sõjavägede Ülemjuhataja, mis aga tegelikult kohapeal igakord ei leidnud täpset täitmist. Sõja lõpul, detsembrikuus, Soomusrongide diviisi koosseisu kuuluvad löögiosad - Kuperjanovi, Kalevа Maleva ja Skoutspataljonid nimetati ümber polkudeks. Kuna aga ümberformeerimist kästi teostada vaid järkjärgult, seda nõ da kuidas jatkub ohvitsere ja sõdureid, siis see töö viibis ja ei jõudnudki lõpule enne sõja lõpetamist.

Soomusvägede täiendamise alal väärib vast ehk mainimist ka tankide klassi ellukutsumine 26.11., millest sai alguse meie tankide rügement.

Jalaväe diviiside ja väeosade koosseisude täiendamine.

Diviiside koosseisud ja neile kuuluv osa Vabariigi territooriumist määrati perioodiliselt kindlaks Ülemjuhataja päevakäskudega. Erandina harilikust korrast leiame, 28.07. päevakäsus (Nr.392) ka diviisidele antud sõjalised ülesanded, mis normaalselt määrati direktiividega. Selles päevakäsus on diviiside ülesanded defineeritud järgmiselt: 1.diviisile - Vabariigi piiri kaitsmine Narva väerinnal, 2.diviisile - Vabariigi piiri kaitsmine Pihkva raioonis, 3.diviisile - Vabariigi piiri kaitsmine Lõuna väerinnal, eriti aga Marienburg-Ostrovi liinilt Lubani järveni; Soomusrongid oma löögiosadega teotsevad tarvidust mööda selle või teise diviisi raioonis. Antud hetkel olid nad operatiivselt allutatud 2-le diviisile.

On vast huvitav märkida, et otse enne sõjategevuse lõppu - 28.12. - diviiside koosseisu määrati alaliselt kindlad väeosad, mille varustamise eest relvadega, side - ja muu sõjaliste tarvetega, riietega ja jalanõudega ta pidi hoolt kandma. Ka nende väeosade täiendamine inimestega sündis selle alalise väekoondise

tagavara pataljonist. Seevastu toiduaineid ja hobusemoona väeosad said neilt diviisidelt, mille piirkonnas nad töötasid. Nimetatud muudatus tehti väeosade varustamise hõlbustamise otstarbel, kuid sõjategevuse lõppedes selle uuenduse mõju ei saadud enam kontrollida.

Septembris ja novembris 2.diviis täienes veel kahe vene väeosaga, nimelt Katšanovi ja Balahovitši üksikute pataljonidega, millede juures olid formeeritud ka patareid.

Diviisi staapide koosseis täiendati piirivalve ja kohtu jaoskondadega. Ühtlasi formeeriti kõigi kolme jalaväe diviisi juures piirivalve pataljonid. Piirivalve teostamisel nõudis ülemjuhatus kindlat ja valju korda. Piirist üle käimine iga diviisi raioonis oli lubatud vaid selleks ettenähtud kontrollpunktides. Sõdurite virgutamiseks salakauba kinnipüüdmisele määrati kinnipüüdjale tasu 50% kinnivõetud kauba väärtusest. Tasu väljamaksmise kiirustamiseks pandi maksma kindlad korraldused. Detsembri alul kutsuti ellu ülemjuhataja käsukirjaga Piirivalve Valitsus, eesmärgiga: "Vabariigi piirivalvet diviiside raioonides ja rannavalvet mere ja Peipsi rannal ühendada, korraldada, süstematiseerida ja tarviduse järele täiendada."

Diviiside koosseisu kuuluva suurtükiväe organisatsiooni ühtlustamiseks augusti alul Ülemjuhataja päevakäsuga määrati kõigile kergetele, rasketele ja s/rongide patareidele omaette ühine numeratsioon. Selle järgi 7.08. omasime välisuurtükiväge: kergeid patareisid - 18, raskeid patareisid - 10, laiaroopalistel s/rongidel - 5, kitsaroopalistel s/rongidel suurtüki rühmi - 5.

Jalaväe polkude koosseis täienes järgmiselt: raske kuulipildujate roodud jaotati septembri alul kolmeks ja iga pataljoni juures formeeriti omaette r.k.rood. Polkudes asutati pommipildujate komandod, millede formeerimisega aga sõja kestel ei jõutud lõpule.

Tallinna tagavara pataljon laienes polguks. Oktoobris kinnitati kooliõpilaste pataljonide koosseisud, mis olid osalt juba formeeritud varemalt Tallinnas, Tartus ja Viljandis.

Kaitseväe Kõrgem juhtimine oktoobri lõpul täienes sõjaväe

ringkonna juhatusega. Kogu Vabariik moodustas ühe sõjaväe ringkonna. Ringkonnaülemaks määrati sõjaminister abi kindral-major A.Larka, kes sel alal allus vahetult Vägede Ülemjuhatajale. Ühtlasi kindral Larka vabastati tagavara-vägede ülema kohalt, kelleks määrati Korraldusvalitsuse ülem, polkovnik P.Lill. Ringkonnaülem oli ühtlasi Tallinna garnisoni ülemaks.

Detsembri alul, haiguse tagajärjel, oli sunnitud lahkuma oma kohuste täitmisest merejõudude juhataja aseadmiral J.Pitka, kes paar nädalat hiljem lasti Vabariigi Valitsuse poolt 6-kuulisele puhkusele. Admiral Pitkale ta lahkumise puhul teenistusest Ülemjuhataja pühendab kahe leheküljelise päevakäsu, milles tulotatakse meele selle suure organisaatori ja juhi erakordseid teeneid Vabariigi loomispäevadest alates. Päevakäsk lõpeb sooja järelhüüuga järgmiselt: "loen oma ameti ja kõlblisoks kohuseks aseadmiral Pitkale terve Eesti sõjaväe nimel oma kõige palavamat tänu avaldada ja soovida, et ta tervis pea paranoks, mis talle võimaluse annaks uuesti tööle asuda oma kodumaa ülesehitamiseks ja riiklise korra kindlustamiseks."

Rõõbiti relvastatud jõudude organisatsioonilise arenguga Ülemjuhataja, tomale omase kavakindlusega, jatkas ka aasta teisel poolel kaitseväe sisemise elu, distsipliini ja väljaõppe täiendamist. Kurvad sündmused Tartu tagavarapataljonis sundisid pöörma erilist tähelepanu kasvatuse- ja õppetööle kaitseväe tagavara osades, mille korraldamine ja kontrollimine senini oli kuulunud vahetult tagavaravägede ülema võimkonda. 31.07. ilmub aga sel alal esmakordselt Ülemjuhataja päevakäsk (Nr.409), mis oma sisult nii mõneski suhtes on tähelepanu väärív. Märkides ära, et õppustel tagavaraväeosades peamist rõhku tuleb panna laske- ja väljaõppustele, Ülemjuhataja nõuab ühtlasi, et "õppused sõdureile oleksid huvitavad ja mitmekesised." Selleks kästakse ohvitseridel ja allohvitseridel end õppetööks põhjalikult otte valmistada ja õppusi pidada kindla kava alusel. Pataljoniülemad peavad seda järjekindlalt kontrollima.

"Üksteise tervitamist", märgib päevakäsk sõnasõnalt, õpetada ainult niipalju, et iga sõdur mõistaks seda teha vabalt käe mütsi äärde tõstmisega. Mingisuguseid karistusi tervitamise pärast olla

ei pruugi."

Nagu sagedasti varemaltki, käsib kindral Laidoner siingi suurt rõhku panna sõduri vaba aja kasutamisele. Selle mitmekesistamiseks kästakse korraldada loenguid, saata sõdureid kinodesse ja teatritesse ja kanda hoolt nende sportlike harjutuste eest. Teatri etendusi soovitatakse korraldada ka kasarmu ruumides, võimalikult palgaliste näitlejatega. Meelelahutusega seotud kulude katmiseks määratakse samas päevakäsus igale pataljonile ühekordselt 10000 marka ja igal kuul edaspidi 5000 marka.

Ka rindel asuvais väekoondistes ja väeosades püüti kõigi abinõudega tõsta sõdurite distsipliinitunnet ja hoida alal neis kindlat meeleolu ja lahinguvalmsust. Ajutiselt varus olevais väeosades pärast vajalikke korraldustöid ja riiete parandusi, algasid kohe plaanikindlad õppused 6-7 tundi päevas. Õppekavades 1.diviisis, näiteks, nõuti, muude ainete hulgas, iga päev 1 tund gümnastikat ja ½ tundi politilise ja sõjalise seisukorra selgitamist. Sõdurite riietusele, väljanägemisele ja käitumisele nii väeosades kui väljaspool pandi kõikjal suurt rõhku, kusjuures kompanii ülemad sageli tehti vastutavaks selle eest. Rööbiti õppustega kõigis väeosades, ka rindel olles, korraldati kättesaadavaid meelelahutusi: peo- ja tantsuõhtuid, muusikalisi ettekandeid j.n.e. Aasta teisel poolel asus tööle ka rinde rändteater, hra Mölleri juhtimisel, kes andis rohkesti etendusi rinde lähemas seljataguses.

Sõduri politilist kasvatust aitas täiendada ajaleht, mida saadeti väeosadesse vabalt ja võrdlemisi suurel arvul. Nii sai 9.polk septembris ajalehti järgmiselt: "Postimees" - 96 eks., "Tallinna Teataja" - 70 eks., "Vaba Maa" - 60 eks., "Päevaleht" - 60 eks., "Maaliit" - 22 eks. ja "Sotsialdemokraat" - 12 eks. Polgus oli tol ajal 1400 sõdurit.

Ülemjuhataja erilise tähelepanu osaliseks sai endiselt kaitseväe juhtide, eeskätt ohvitseride kaader. Meie noore ohvitserkonna distsipliini- ja korratunde kasvatamisele oli Ülemjuhataja pühendanud palju tähelepanu juba varemalt. See töö jatkus järeleandmatu kindlusega sõja lõpuni. Nii nõutakse 12.07. päevakäsus Nr.338

ohvitseridelt veel kord tänavail ja avalikes kohtades vastastikku tervitamist. Viisakuse tundest välisriikide ohvitseride vastu käskse neid tervitada kõigil eesti ohvitseridel. Samas päevakäsus juhitakse valjude sõnadega tähelepanu ohvitseride vormikandmisele tänavail, milles veel palju lohakust ja hooletust. Ka kantavat vormikirjelduses mitte otte nähtud vormiriideid. Päevakäsk seab üles nõudmise "et iga ohvitser ainult Sõjaministri poolt kinnitatud Eesti uniformis uulitsal ehk avalikus kohas ennast näidata võib ja teda niiviisi kandma peab nagu sõjaväeline kord seda nõuab." Järgmine pahe, millega Ülemjuhatajal tuli pidevalt võidelda sõjaajal, oli alkoholsete jookide liigne tarvitamine ohvitseride ja nende eeskujul ka allohvitseride ja sõdurite hulgas. Viimane käsukiri (749) joomise kohta on 17.11, tuues järgmise tähelepandava mõtte: "Praegusel raskel ajal ei tohi mingil tingimisel priiskamist ja joomist sõjaväelaste keskel lubada. Jseäranis on see kahjulik ohvitseride keskel, kes ise peab rahvaväelastele oma ülespidamisega eeskujuks olema, kuna praegusel silmapilgul just selle väärnähtuse põhjal rahvaväelaste keskel ohvitseride vastu kihutustööd tehakse." Ühtlasi tehakse väeosaülemad vastutavaks ohvitseride kätiumise eest ja käskse neid, kes end ei jõua küllalt valitseda, otte panna degradeerimiseks. Ka pidid ohvitseride kogud selleks kaasa aitama, et nende liikmed "küllalt selgelt oma kõrgetest ülesannetest selles mõttes aru saaksid."

Nõudes valju korda ja kindlat distsipliini ohvitseridelt, Ülemjuhataja avas ühtlasi tee edasijõudmiseks neile, kes seda väärisid. Selleks pandi maksma kiirendatud kord auastmeis kõrgendamises. Sellekohane päevakäsk (Nr.337) ilmus maaväe kohta 12.07., mereväele veidi hiljem. Uut korda ülendamiseks kindral Laidoner ise motiveerib järgmiselt: "Meie Vabadusesõjas on paljud ohvitserid, oma nooruse ja sagedasti ka vähese ettevalmistuse peale vaatamata, vastutusrikaste ametite ja kohustustega valmis saanud, tarbekorral vahvust ja osavust üles näidates ja eneseärasalgavalt töötades. Seda silmas pidades, arvan tarvilise olevat niisuguste ohvitseride tööd hinnata, neid aukraadides ülendades." Nende mõtetega kindral Laidoner on ajalooliselt õiglaselt ja väärikalt hinnanud meie noore

ohvitserkonna ennastohverdavat tegevust Vabadusesõjas. Võttes ohvitseri hindamise aluseks mitte eeskätt ta endist haridust ja auastmeid, vaid asjatundlikkust oma ülesannete täitmisel, ühenduses isikliku vahvusega ja osavusdga sealjuures, kindral Laidoner näitas üles ühtlasi sügavat arusaamist sellest erilisest olukorrast, milles arenes Vabadusesõda.

Sõja lõpupoole ohvitseride hulgas oli märgata nähte levimist kus paljud arstlike komisjonide kaudu lasksid end tunnistada rivituks. Sellele tähelepanu juhtides, Ülemjuhataja oma päevakäsus Nr.668 22.10. nõuab komisjonilt valjemat järelvaatust kuna "just riviohvitsere on vähe, rivituid aga juba niipalju kogub, et neile enam ei jõuta kohta anda."

Rahvaväe varustamine. Tunduvalt paranes 1919.a. teisel poolel rahvaväe varustamine kohakattega. Osalt juba maikuul, veelgi suuremal määral aga augustis ja septembris jõudsid kohale suuremad vorminiiete, pesu ja saabaste tellimised Inglismaalt ja "Revalise" kaudu. Inglismaalt saadi ka suuremal arvul palitu-, püksi- ja kuueriiet. Välismaalt saadud varustus oli küll suurelt jaolt juba pruugitud, siiski veel kandmiseks kõlbulik. Osaliselt ära kulunud ja määrdunud esemed kasutati ära hiljem teiste lappimiseks. Saadud varustuse korraldamiseks, samuti uue valmistamiseks, Varustusevalitsus oli sunnitud kiires korras laiendama ja suurendama oma töökodasid. Peale selle seati sisse vastavad vahemad töokojad ka kõigis Tallinnas asuvais väeosades. Ka anti töid suurel arvul välja eratöökodadele. Kõige intensiivsemalt töötas "Ühistöö", kes õmbles peamiselt pesu.

Pineva töö tulemusena suudeti rahvavägi 1919.a. oktoobrikuuks enam-vähem rahuldavalt varustada kohakattega. Tähtsamaid varustusesemeid selleks ajaks oli jagatud välja järgmiselt: sineleid ja palituid - 77.830 (99,2%), pealispükse - 94.448 (120,4%), kuubesid - 71.162 (90,6%), aluspükse - 243.629 (310,7%), ihusärke - 249.384 (318,0%), sokke - 71.649 (91,4%) ja jalanõusid - 124.304 pr. (166,3%) Nelja kuu kestel oli väljajagatud varustusesemete üldarv kasvanud seega vähemalt kolmekordseks. Rahvaväe enda arv aga seejuures jäi peaaegu endisele tasemele, tõustes 15.10.vaid 78.420 inimesele

endise 74.506 vastu. Seetõttu riigipoolt varustust saanute %% aasta teisel poolel kõigil varustusaladel kasvas järsult. Kuigi vahepeal sõja alul saadud varustus suurelt jaolt oli juba muutunud kõlbmatuks, võib siiski tõendada, et 1919.a.sügiseks meie rahvavägi oma rõhuvas enamikus kandis juba korralikku sõjaväe varustust. Kahtlemata ei jätnud see oma mõju avaldamata ka väeosade väljanägemisele ja koguni distsipliinile. Peale vägedele väljaantud varustuse kaitseväe kesklaod omasid tol ajal ka juba võrdlemisi tüsedaid tagavarasid, eriti soojas pesus (130.000 komplekti) ja saabastes (55.000 paari, millest pooled kummist), nii et võidi rahulikumalt vaadata vastu ka lähenevale talvele. Külma ajaga tuli puudu vaid kasukaist, kuna välismaalt tellitud kasukad jõudsid kohale suure hilinemisega vaid pärast sõja lõppu.

Mis puutub rahvaväe toidustamisse, siis sel alal ei olnud olulisi muudatusi. Septembri lõpul pandi maksma uued sõduri toidunormid, kus aga suurendati vaid kartulinormi 24 sol.võrra.

Tugevasti tõsteti sügise tulekul hobusenoona norme, keskmiselt 1,5 korda nii rasko kui kergeveo ja ratsahobustele. Hobuste koosseis kannatas üldiselt kogu 1919.a.suvel alatoitluse all, sest kaerte vähesusel enne uudse lõikust neid võidi anda loomatoiduks vaid üsna piiratud määral. 1.09. kuulutati riigis välja ka kolmas hobuste mobilisatsioon. Selle tulemused osutusid võrdlemisi nigelaiks. Üle riigi saadi ümarguselt kõigest 1000 hobust. Põhjuseks oli mitte niivõrd hobuste absoluutne puudus maal, kuivõrd nende halb seisukord alatoitluse ja kärnatõve tagajärjel. Peale selle määrati hobuste eest ka võrdlemisi väga madalad hinnad, - kusjuures sedagi ei maksetud välja puhtas rahas.

Varustamine relvadega ja laskemoonaga. Kõigepealt oli täienenud rahvaväe relvastuse Jalaväe automaatrelvadest, aasta teisel poolel, endistest tagavaradest, anti väeosadele välja veel kergeid kuulipildujaid - 91 Lewisi ja 58 Madseni ning suvistel suurtel pealetungidel veel täiendavalt sõjasaagina võetud raskeid kuulipildujaid 77. Püsse olime saanud veel juure Inglismaalt suuremal määral, nii et väeosadele väljaantud püsside arv oktoobris oli juba tõusnud

77.000, kusjuures 15.000 püssi olid rikutuina saadetud tagasi töökodadesse.

Välistellimiste arvel olid tublisti täienenud ka jalaväe laskemoona tagavarad. Sealjuures laskemoona kulu maikusst oktoobrini ei olnud väga suur. Mitmesugust jalaväe laskemoona oli kesklaududest 15.oktoobriks antud väl a ümarguselt 87 miljoni, 55 miljoni vastu aasta keskpaigas, mis näitab, et suvised pealetungilahingud jalaväe tule mõttes ei olnudki väga intensiivsed. Seetõttu sügisel, jalaväe laskemoona alal, tagavarad ulatusid veel vähemalt 45 miljoni padrunile ja mingeid kitsendusi rindel selle kulutamise mõttes veel ei tehtud.

Suurtükiväe alal juunikuus jõudsid kohale Inglismaalt 18 nl. kerged kahurid (24) ühes laskemoonaga ja 47"' kahurid (6), millega patareides asendati kohe endised vana süsteemi suurtükid. Suurtükiväe materjalosa moderniseerus seetõttu tunduvalt. Suvel selgus aga ühtlasi, et inglased edaspidi ei ole enam nõus meile andma sõjalist varustust. Meie esindajate ettekandeist nähtub, et Londonis meie toetamise suhtes aasta keskpaigas oli sündinud mingi pööre, mida märgib eriti al-leitn. Sinisoff oma kirjas 8.07.19. (V.V.76-495) Varemalt täideti meie palveid varustuse saamise asjus kohe, nüüd pandi maksma uus kord. Nimelt pidid meie tellimused sõjalise varustuse peale edaspidi minema liitlaste Baltiriikide Sõjaväeliste esinduse juhi, kindral Gough'i, kaudu ja ka Londonis ei täidetud neid kohe, vaid saadeti enne arvamuse avaldamiseks liitriikide vahelisse Kõrgemasse Sõjanõukokku Pariisis. Selle muudatuse põhjusi iseloomustab päris avameelselt ühe inglise parlamendi liikme järgnev märkus prof. Piip'ile: "eesti ja enamlaste küsimuses inglaste poolehoid on eestlaste poolt, kuid Koltšaki ja eestlaste küsimuses hoiavad nemad Koltšaki poole." Kui Koltšaki, antud juhul, võtta endise suure jagamatu Venemaa sümbolina, siis see märkus on täpselt õige. Mõjustatud vene valgete võitudest, kuigi Koltšaki enda täht oli juba kustumas, panid liitriigid 1919.a. suvel kõik oma lootused vene küsimuse lahendamises veel kord endise keiserliku Venemaa ülesehitamisele, sellele vastavalt nii meile kui ka teistele väikeriikidele tuli muidugi lüüa käega. Mõnede kohaliku sõjaväe esindajate

poolt omavahelisis kõnelusis anti koguni mõista, et meile sõjavarustust ei taheta anda rohkem kui kolmeks kuuks sõjapidamise võimaluste ärahoidmiseks kodanliku Venemaaga, mille loomine olevat vaid aja küsimus. Tegelikult lõpetaski Inglismaa, kes senini oli olnud meie ainsaks suuremaks sõjavarustuse lieferandiks, varustuse väljaandmise 27.septembril. Selle tagajärjel 1919.a. suvest peale, mida kaugemale, seda teravamini hakkas end rindel tunda andma laskemoona puudus eeskätt suurtükiväele. Sügisel oktoobrikuus laskemoona tagavarad olid kohutavalt kuivanud kokku peaaegu kõigis kaliibrites. Mitmel süsteemil, nagu inglise 18 nl. ja 42"! Šn. olid aga tagavarad ladudes juba täiesti läbi. Koguni vene 3" kahuri laskemoon, mida arvati jatkuvat külluses, oli kuivanud kokku 16.000 padrunile endise 100.000 asemele veel naikuu lõpul.

Inglismaa keeldumise selgudes, sõjavarustuse saamiseks pöörduti kohe inglise misjoni esimehe poole palvega, et meile antaks inglastelt Loode armeele saadetava varustuse arvel tagasi see sõjavarustus, mille olime omal ajal laenanud Põhja Korpusele. Varustuse puudusel oli me sunnitud koguni pöörduma relvade ja laskemoona saamiseks Saksamaa poole, kuigi see ametlikult ei olnud lubatud. Saksamaalt antigi meile 8 - 77 mm vana kahurit 24.000 padruniga. Varustust püüti hankida ka vahetult Prantsuse valitsuselt, mis aga nurjus, sest et prantslased olid n us meile varustust andma vaid kohetasutava vahetuskauba - lina eest.

Laskemoona puudust püüti kõrvaldada ka sel teel, et endisi vene tühje granaate laeti iste trotüüli asemel musta püssirohuga, kuigi see lõhkemisel andis hoopis nõrga effekti. Rindel valjude korraldustega asuti piirama suurtükiväe laskemoona kulu, mis loomulikult pidi mõjutama pidurdavalt rahvaväe operatiivset tegevust. Suurtükiväe materjalosa kuluvus andis end kõige rohkem tunda soomusrongidel, mis olid varustatud peamiselt vene 3" kahuritega, kuna uued inglise suurtükid olid läinud väljasuurtükiväe polkudesse. Ka olid soomusrongid pealetungilahinguis töötanud kõige intensiivsemalt. Üldiselt oli aga meie suurtükivägi oma materjalosalt 1919.a. sügisel siiski tugevam kui mai lõpul, mis selgub alljärgnevast võrdlustabelist:

suvel, asuda viivitamatult rahvuspiiride kindlustamisele, mis omas suure tähtsuse sõja lõpulahinguis. Sidematerjalide alal oli me kodumaal rekvireerinud 1021 mitmesugust telefoni aparaati ja väljamaalt toonud sisse - 200. Kõik see materjal oli aga äärmiselt mitmekesine ja puudulik, mis sideteenistuse väekoondistes tegi väga raskeks ja kaugeltki mitte nõuetele vastavaks. Suuresti oli kasvanud ka väljakaabli kvantum - 39 km. sõja alul - 2.250 km sügisel. Sellele vaatamata kasutati väeosades rohkesti siiski veel ka okastraati telefoni liinide ehitamiseks. Tarvitatud raadiojaamu toodi sisse välismaalt 7.

Lennumasinate arv 1919.a. sügisel oli tõusnud 28-le, neist 7 merelennukit. Sõjasaagina võetud 6 lennukit. Äratab tähelepanu, et seejuures vaenlase 4 lennukit sunniti maanduma jalaväe püssitulega.

Kui seega rahvaväe sõjatehniline varustus 1919.a. sügiseks kõigil aladel oli tublisti täienenud, jäi meie üldine sõjatehniline baas ometi veelgi üsna nõrgaks ja kehvaks. Viinud oma rahvaväe ja kaitseliidu, aasta esimesel poolel, arvult ja organisatsioonilt meie rahva maksimaalsete võimete piirideni, osutusime võimetuks neid tõsta ajanõuete kõrgusele sõjatehniliselt. Et selle ülesande sooritamiseks ei jatku kaugeltki meie enda majanduslikest ressurssidest, oli selge kõigile juhtivaile tegelasile juba sõja alul. Kuid et ka lätlased, kellele eriti varustamise alal pandi suuri lootusi, veel enne sõja lõppu loobusid oma kaasabist, see täitis kõiki põhjendatud kibedustundega. Seda enam, et meie kõrval hoopis halvemini teotsenud Loode armeele anti veel sügisel välja suuri tagavarasid. Nagu selgub Varustusvalitsuse järjekordsest nõudnisest Londonisse (V.V.77-65), vajasime tol ajal kõigerohkem suurtükke, nii kergeid kui raskeid kahureid ja haubitsaid ühes rohkearvulise laskemoonaga, kergeid tanke, raskeid kuulipildujaid, püsse, telefoni kaablit, optilisi sihtimise ja mõõdu abinõusid ja mehaanilisi transpordiabinõusid. Osaliselt vähemalt saime seda varustust veel ülevõtmise teel Loode Armeelt, pärast viimase taandumist Eesti pinnalt.

Rahvaväe varustuse kasvades, pandi selle ala arvestamise ja korralshoiu alal maksma järjest valjemaid korraldusi. Juba juulikuus

ilmusid kindlad juhtnöörid relvade kordaseadmise ja korrashoiu kohta, mille täitmist nõuti eeskätt väeosade ülemailt. Rohkesti ilmus suve jooksul ülemjuhataja korraldusi hobuste hoidmise, ravimise, toitmise ja nummerdamise kohta, mis näitab, et see küsimus tol ajal oli kujunenud väga teravaks. Detsembris diviisiülematele tehti ülesandeks korraldada vähemalt üks kord kuus väeosade ja asutiste majanduslikke ülevaatusi, et isiklikult kontrollida sel alal valitsevat korda. Samal ajal kõvendati ka varustusala keskorgani - Varustusvalitsuse - koosseisu. Nimelt nähti ette varülile 3 abi - tehniline, administratiivne ja moreasjanduse alal. Ühtlasi loodi varüli juures tehniline komitee. 1.jaanuariks ülemjuhataja nõudis kõigilt väeosadelt nende varanduslise seisu kindlakstegemist ja vastavate nimekirjade koostamist.

IX. LOODE ARMEE PEALETUNG PETROGRADILE JA SELLE TOETAMINE. KRASNAJA GORKA, PIHKVA JA PÕTALOVO - OSTROVI OPERATSIOONID. BERMONDTI AVANTÜÜR.

1. Loode armee pealetung Petrogradile.

Petrogradi vallutamise lootusi Loode armee juhtivad ringkonnad hellitasid ammugi. Sellele vaatamata viibis ettevõtte läbiviimine ometi ühest kuust teise. Kindral Rodzjanko, kes pärast Pihkva loovutamist enamlastele oli Judenitši poolt uuesti mä ratud armee juhatajaks, lugeb operatsiooni niivõrd ohtlikuks, et selle teostamisele arvati võida asuda alles pärast armee põhjalikku ümberkorraldamist ja varustamist kõigo vajalikuga. Rodzjanko energilisel algatusel ja järelvalvel selle teostamisele asutigi kogu energiaga. Vahepeal oli vaenlastele jõudnud Inglismaalt kohale ka sõjavarustust suuremal määral, nagu 400 0-500 0 komplekti riideid ja jalanõusid, 20000 püssi, 15 miljonit padrunit, tanke ja lenn keid. Ka Eesti, sõlmitud lepingu alusel, oli andnud Loode armeele kõike, mida vähegi võimaldasid meie napid tagavarad. Nii oli sügiseks välja jagatud relvade ja laskemoona alal - püsse 11.300, 20 kuulipildujat, 14 suurtükki, 56 pomm- ja granaadipildujat, 39.000 suurtüki- ja pommipilduja mürsku, 41.000 käsigranaati, 11 miljonit püssipadrunit, 10.000 komplekti ihupesu, 3400 paari jalanõusid, 3000 komplekti voodipesu, 8500 padrunitasku, 3100 seljakotti. Peale selle vormiriideid ja mitmesugust muud varustust vähemal määral.

Ümberkorraldamiste ettekäandel viivitas Rodzjanko pealetungi alustamisega, kuigi inglise sõjaväeline osindus, kindral Marshiga eesotsas, nõudis kiiret tegevusse astumist. Inglased andsid ühtlasi lubaduse toetada pealetungi laevastikuga merelt. Ka oli lootusi toetuse saamiseks mitte ainult Eestilt vaid ka teistelt Balti riikidelt. Viimase küsimuse selgitamiseks peeti ära 26.augustil Riias, kindral Marshi juuresolekul, üldine nõupidamine, millest võtsid osa Eesti, Läti ja Leedu, Loode armee ja Bermondt-Avalovi esindajad. Nõupidamisel kaaluti läbi lähema üldise pealetungi kava, mille suhtes jõuti järgmisele otsusele (Ü 140-79):

"Ühine pealetung, tingitud poliitiliste küsimuste lahendamisest ja vastastikusest koostoimimisest, peab algama 15.septembril". Väerind pealetungil jaguneb järgmiselt:

- eestlased - merest kuni Jamburg, Gatšina raudteeni (s.a.)
- loodearmee - Jamburg, Gatšina raudteest (v.a.) kuni Volkaja jõeni (s.a.)
- eestlased - Volkaja jõest Lubani järve põhjakaldani;
- lätlased - Lubani järvest Balteni järveni (s.a.)
- Bermondt - Dünaburgist Velikie Lukini;
- leedulased - Balteni järvest kuni 35 km. loode pool Dünaburki
- poolakad - leedulaste paremast tiivast kagupoole.

Inglaste korduvad nõudmised pealetungiks, ühenduses Loode armee seisukohalt paratamatuks kujunenud vajadusega takistada meie rahuläbirääkimisi enamlastega - need olid motiivid, mis sundisid Rodzjankot lõpuks kiirustama oma Petrogradi operatsiooniga. Ettevõtte algatajat tiivustas seejuures Denikini järjest aronev edasitung Moskva suunas, millele pandi suuri lootusi. Kuigi armee pealetungiks ei olnud veel mitte täiesti valmis, oli ta siiski juba tublisti tugevnenud seesmiselt, omas kindlat organisatsiooni ja ka vajalikku varustust. Rodzjanko ise oma mälestusis loeb rindelasuvaid osi sõjaliselt küllalt tugevaks, märkides aga sealjuures, et tagalas valitsesid endiselt segadused ja korruptsioon. Rinde meeleolu tagala suhtes oli seepärast tublisti vaenulik. Loodu armee moodustas 2 korpust, jaotatud 5 diviisi igaüks 4 polku. Täkide üldine arv tõusis 17800, 600-700 mõõgaga, 56 suurtükki, 4 soomusrongiga, 6 tankiga, 2 soomusautoga ja mõne lennukiga.

Pealetungi kava töötati välja ja vajalikud ettevalmistused viidi läbi Rodzjanko juhatusel. Kindral Rodzjanko ise mitme teise vanema juhiga oli arvamusel, et Petrogradi vallutamine peaks toostuma Pihkva kaudu üle Novgorodi, Tšudova peale, millega Petrograd oleks täiesti eraldatud muust Venemaast, eriti aga ühendusest Moskvaga. Rodzjanko kava pooldas üldiselt ka kindral Laidoner, kuigi erisuunaga Bologoje peale. Kindral Judenitš tegi aga otsuse Jamburg, Petrogradi kui lähema suuna kasuks, kus oli pealegi võimalik tugeva

tootuse saamine inglise laevastikult merelt. Vastavalt Judenitši otsusele Rodzjankolt väljatöötatud pealetungi ava kujunes üldiselt järgmiseks: lõigates II armeekorpusega läbi kõik Petrogradist sisemaale viivad ühendusteed, samal ajal I korpusel sügavalt haarava manöövriga lõunast ja edelast jõuda välja Jamburg, Petrograd raudteelt ja maanteelt ja selles suunas arendada edasitungi Petrogradi vallutamiseks. Manöövor oma iseloomult kujutas julget ja ootamatut löökki, milloga tahati täielikult halvata vaenlase vastupanu, võttes talt võimaluse aktiivseks tegevuseks. Rodzjanko tundis seejuures üsna täpsalt oma vastase 7.armee nõrka lahinguväärtust ja ehitas suurel määral sellel oma lootused eduks. Tegelikult ka kõik N.Vene onda sõjaajaloolased hindavad 7.armeed 1919.a. sügisel lahinguliselt üsna nõrgana. Enam-vähem kõrvalise rindeosana 7.armeele ei pöördud tol ajal erilist tähelepanu. Kõik paremad ja politiliselt tugevamad löögiosad, kom unistlikud salgad j.n.e. Petrogradistki saadeti kovadel Koltšaki, suvel - Denikini vastu. Punavägelaste keskel armees valitses sõna tõsises mõttes nälg. 19.09. anti rindelgi mehe peale vaid ½ naela leiba päevas, seljataga vaid ¼ naela. Liha saadi vaid 2-3 korda nädalas. Kurnatud kohaliselt ja moraalselt, armee ihkas ja lootis saada rahu, uinutatud seejuures meie rahuläbirääkimistega. Juhtivais koshusis lokkas lopsakalt äraandmine, rindel - väejooks. Väejooksikute üldarv Petrogradi ringkonnas ületas kahekordselt rindel asuvate võgede arvu. Viimaste üldjõud Loode armee pealetungiks tõusis 26000 tšägilo, ühes 600 mõõgaga, 148 suurtükiga, 2 soomusrongiga ja 10 soomusautoga. Kuid kristud laiali 250 km rindele, Loode armee 150 km rinde suhtes mõlemate vastaste lahinguline tihedus jalaväes oli peaaegu võrdne. Küll aga ületas 7.armee oma vastase tublisti suurtükiväes. 7.armee nõrk lahinguline väärtus rindel andis Rodzjankole põhjendatud lootusi vähemalt osalisele kiirele eduks. Kas see edu küünib aga Petrogradi vallutamiseni oli veel tõsiselt kaheldav. Petrograd, endise Venemaa pealinnana ja oktoobri revolutsiooni hällina oma ligi miljonilise elanikkonnaga, sõjatööstusega, tagavaradoga ja tugevasti arenenud teedevõrguga oli suuteline organiseerima tõsist vastupanu täiesti iseseisvalt. Lüüa 7.armeed, ei

tähendanud seega veel mitte vallutada Petrogradi.

Loode armee samal ajal baseerus Eestile. Sellest loomulikust tagalast, ta oma juhtide mõistmatu politika tulemusena, oli end aga juba täiesti eraldanud nii moraalselt kui politiliselt. Inglaste käsul kokkulepitud Loode-Vene valitsus ei olnud enam suutelino väekoondist lopitama oma tagalaga, mis saigi saatuslikuks armeele.

Loode armee ealetung Petrogradile algas 28.09., II korpuse (4.diviis ja üksik brigaad) ja 1.diviisi ootamatu kallaletungiga Pihkva, Strugi Belõe ja Luuga sihis, eesmärgiga tagada selle raiooni vallutamisega armee parema tiiva julgeolek. Löök õnnestus üle ootuste hästi. Kaks enamlaste diviisi jooksid laiali, kaotades 50% oma koossoisust.

Juba 4.oktoobril lõikasid Loode armee osad läbi Varsavi raudtee, vallutades, Strugi Belõe jaama. Ühendus Pihkva ja Luuga linnade vahel katkestati. Jaam jäeti aga mõne päeva pärast, punaväe vastupealetungi survel ajutiselt maha. Pöörnud oma tähelepanu kord Luuga raioonile, asus 7.armee juhatus selles suunas koondama oma jõude, tehes seda peamiselt Jamburgi ja Pihkva suundade arvel. Oktoobri alul, kus Rodzjanko tegi viimaseid ettevalmistusi üldiseks pealetungiks, mis pidi algama 10.oktoobril, ilmus korraga armee staapi, Narva, Tallinnast kindral Judenitš ja teatas, et asub isiklikult jälle armee juhtimisele, kusjuures Rodzjanko jääb ta abiks. Selle otsuse vastu oli rõhuv enamik armee vanemaid rivijuhte, Rodzjankoga eesotsas. Judenitšile püüti teha selgeks, et üldkoondise kõrgema juhi vahetamine otse enne pealetungi võib halvata kogu ettevõtte, kuna pealetungikava on koostatud Rodzjankolt ja tema üksinda tunneb ka kõiki peensusi selles kavas. Põikpeane kindral jäi aga kangekaelselt oma otsuse juurde, sest tema isiklik auahnus ei võinud kuidagi lubada, et endise Venemaa pealinna võtmise au võiks kuuluda kellelegi teisele peale tema. Rodzjanko määrati tegelikult koordineerima 3. diviisi tegevust ülemjuhataja üldise pealetungikava raamides, kuna kardeti, et diviisi ülem, isemeelne kindral Vetrenko, seda ei suudaks teha küllalt hästi. Sellest hetkest Judenitši ja Rodzjanko vahekorrad olid lõplikult rikutud, mis muidugi mõjustas halvavalt kogu

armee juhtimist. Rodzjanko mälestusist selgub, et ta kord haudus koguni plaane Judenitši vangistamiseks, üldise asja huvides alistus aga, lõpuks siiski, viimase otsustele.

10.10. algas Loode armee üldine pealetung, mis enam, kui nädala jooksul arenes kõige suurema edu tähe all. Juba 13.10. 3.diviisi osad olid Mšinskaja ja Preobraženskaja jaamade raioonis lõiganud läbi Gatšina, Luuga ühendusteed, mille kaudu väekoondis suundus nüüd kiiresti Gatšina enda vallutamisele. Samal ajal 4. diviis vallutas Luuga linna ja mõni päev hiljem - 17.10. Strugi Belõe jaama, millega haarati kirdest sügavasti Pihkva sõlmpunkt. 16.10. langes 2. ja 3. diviisidele kätte Gatšina. Sellega oli väerind ühe nädala jooksul Jamburgi alt viidud Petrogradi alla. Kiirus ja hoog, millega see teostus, on täiel määral võrreldav meie suure pealetungiga jaanuaris 1919.a. 7. armee rindel võitlevad osad paisati täiesti segi. Ta koossoisu kuuluvad väekoondised põgenesid kõige suuremas korratuses, kusjuures terved väeosad tulid üle Loode armee poole. Judenitšile jäi seega täita viimane ja raskem ülesanne - murda Petrogradi enda vastupanu. Linna oli vahepeal jõudnud isiklikult Revolutsioonilise sõjanõukogu esimees L.Trotski, kes seal temale omase energiaga ja revolutsioonilise hooga, asus organiseerima uut kaitset. Viimase eesmärgiks oli kõvendada kõigepealt välivägesid, teiseks organiseerida määratu, 91 km^2 maa-alale laialipaisatud ja lugematute veetõketega läbistatud linna enda sisemist kaitset. Lühikese ajaga, umbes ühe nädala jooksul, suutis Trotski tõepoolest saata välja 7.armee kõvenduseks Petrogradi alla 35 mitmesugust improviseeritud väeühikut, kokku 28000-29000 tääki. Seejuures sisemaalt, Moskvast ja Tuulast, oli saadud vaid üks iseseisev brigaad ja paar vähemat löögiosa, 9000 tääki suuruses. Kõik muu andis Petrogradi elanikkond, arvuka töölisperega eesotsas. Kuna täiendus suundi peamiselt 2. ja 6. diviisidesse, siis Petrogradi eelne kaitse Tosna sõlmpunkti ja Soome lahe vahel tugevnes tegelikult kolmekordselt, vaatamata kaotusile veelgi tunduvamalt tõusis aga vägede lahinguvõime, sest rindele suundi rohkesti kommunistlikke väeosi, kursante ja madruseid. Samal ajal suurem osa endiseid vanemaid juhte ja komissare asendati uutega. Ka politiline

propaganda nii rindel kui Petrogradis endas kasvas mitmekordseks, tõstes vägede ja rahva meeleolu.

Linna sisemise kaitse korraldamiseks loodi eri staap. Linn jaotati raioonideks ja temas ehitati 3 konttsentrilist kaitsovööd - üks ümber linna ja kaks selle sisemuses.

Enamlaste suurejoonelise korraldustöö tulemusena võitlus Petrogradi pärast kujunes Loode armeele päev päevalt raskemaks. Punaste vastupanu rindel kasvas järjekindlalt, sedamööda kuidas jõuti lähemale punase revolutsiooni hällile. Võibolla oleks Judenitši ülesanne Petrogradi all kujunenud hõlpsamaks, kui tal oleks tõesti läinud korda lõigata läbi Petrogradi ühendusteed sisema ga, nagu see oli ette nähtud esialgses kavas. Nimelt pidi 3.diviis, jõudnud Gatšinasse, sealt saatma tugeva koondise Tosna peale raudtee ja sildade purustamiseks, millega oleks katkestatud Petrogradi ühendus Moskvaga. Rodzjanko mälestusist selgub, et ta oligi kindral Vetrenkole toinud korralduse ühe polgu, soovitavalt aga koguni ühe brigaadi, saatmiseks Tosna alla. Vetrenko jättis aga selle käsu nähtavasti täitmata. Tosna peale suunati vaid üks kompani, mis muidugi ei suutnud midagi tõsisemat korda saata. Olgu selle käsu andmisega ja täitmisega kuidas tahtes, ajalooliselt tõsiasjaks jääb see, et Loode armee peajõud, lähenedes Petrogradile, jooksid kokku järjest kitsamale rindele. Endise tsaaririigi pealinnana Petrograd nagu mingi maagilise väega näis kiskuvat endale niivõrd võimsalt Loode armee kõrgemate juhtide tähelepanu, et need esimese eduka pealetungi tuhinas, suundusid kõik teda vallutama "kõige lähemas suunas", unustades seejuures täielikult kõige algelisemad sõjapidamise nõudod. Puudulikult juhtimisele lisandusid paljud muud, edukat tegevust pidurdavad asjaolud, nagu: inglise laevastiku toetuse puudumine, mille tähelepanu vahepeal suundus Baltimere lõunaossa, kuhu oli ilmunud Bermondt, äärmiselt korraldamata töö tagalas, mis armee varustamise pani katastroofilisse seisukorda, järjest laienev väerind, mida tuli katta samade jõududega, õnnetud politilis-administratiivsed korraldused, millega kohalik talupoeg muutus vaenuliseks Vene valgete asjale, Eesti-Vene poliitilised vastuolud, eriti teravaks

aetud Bermondti avantüüriga, kus selgus viimase koostöö Judenitšiga jne. Tagajärjed ei lasknud end kaua oodata. Pannud seisma Loode armee edasitungi otse Petrogradi väravail, pärast seda kui viimane oli juba vallutanud Pavlovski ja Tsarskoje Selo, punased läksid varsti ise üle vastupealetungile. Selleks 7.armee köites vastast rindelt, pidi ühtlasi haaravalt lööma ta oma mõlema tiivaga, vallutades põhjas - Krasnoje Selo ja Ropša, lõunas - Tsarskoje Selo ja Gatšina. Samal ajal 15. armee suunati üle Luuga Loode armee ühendusteedele Volossovo, Koloskovitsi raiooni (19.diviis), Pljussa jõe alamjooksule (11.diviis) ja Pihkva Oudova peale (10.div.). Läänerinde juhataja käsuga üldine vastupealetung pidi algama 26.10. Kuna aga olukord Petrogradi all nõudis kiiret otsustavat lahendust, siis 7.armee läks üle vastupealetungile juba 21.10. Kolme päeva jooksul, 21.-23.10., ägedais kohtamislahinguis, jõulisolt 2-3 kordses üleka lus olevad enamlased, kiskusid enda kätte lõplikult lahingulise algatuse, lüües oma vastast raskesti. 23.10. saavutas 7.armee esi ese suurema võidu, vallutades Pavlovski ja Tsarskoje Selo. Sealt pealöök suundus Krasnoje Selo ja Ropša peale, Judenitši vasaku tiiva pihta.

Judenitši manööver, millega 1.diviis Luuga raioonist suunati Gatšina alla ja suur osa 4.diviisist koondati samuti Jamburg, Gatšina suunale, pidurdas küll meie 4.polgu toetusel ajutiselt punaste edasitungi selles suunas, paljastas aga samal ajal täielikult Loode armee paroma tiiva enamlaste 15.armee löökidele. Viimane asus pealetungile 26.10., vallutades 31.10. Luuga linna. Novembri algul see armee oma parema tiivaga jõudis välja Mšinskaja jaama juures Luuga Gatšina raudteele, millega Judenitš Gatšina alt sunniti lahkuma lahinguta. Alaliselt ähvardatud lõunast Loode armee edaspidi ei olnud enam suutoline avaldama organiseeritud vastupanu, vaid põgenes kiiresti lääne suunas, kusjuures ta sisemine lagunemine arenes järjest kasvavas tempos. Kindral Judenitš jäi seejuures kogu taandumise ajal täiesti passiivseks. Kõrgema juhina ta ei püüdnudki enam korraldada paanikas põgenevaid väeosi, mille tõttu igaüks neist taganes ja teotses täiesti omapead. Kindral Rodzjanko oma mälestusis tähendab sel

puhul: "Ülemjuhataja staabis kindral Vandam ja Maljavin ütlesid minule, et neil pole läinud kunagi korda saata Judenitšilt kindlaid, täpsaid korraldusi. Staabis seetõttu valitses täieline peataolek ja segadused. Juhuslikud üksteisele vastukäivad korraldused, mida ei ühendanud mingi üldine ideo või plaan, raskendasid veelgi rohkem vaeso armee niikuinii väljapääsmatut seisukorda" (A.P.Rodzjanko "Vospominania o Severo-zap.armii. Berlin 1921.a.lhk.119.).

Vahepeal olid kindral Judenitši vahekorrad Rodzjankoga veelgi teravnenud. Selle tagajärjel Rodzjanko loobus täielikult operatiivse juhtimise korraldamisest ja sõitis Narva. Samuti teravaks kujunesid ka vahekorrad Judenitšil Loode-Veno valitsusega. Nimelt oli Judenitš nõudnud otse pealinna vallutamise eel valitsuselt ei midagi vähemat kui - uue valitsuse moodustamist, alustel, et viimane oleks ainult nõuandjaks organi'ks toma, Judenitši, juures. Ainult lähenev sõjaline ebaedu takistas Judenitšit selle nõudmise elluviimist.

2. Loode armee pealetungi toetamine.

Vastavalt Riia kokkuleppele pidid Eesti väed toetama Loode armee pealetungi, teotsedes tema tiibadel, põhjas raudtee ja mere vahel, lõunas - Volikaja jõe ja Lubani järve vahel.

Selle kokkuleppe elluviimist nõudsid meilt järelandmatult liitriigid oma sõjaväe esindajate näol. Viimased andsid meile päris selgesti mõista, et "kui Eesti Valitsus ausameelselt Loode armeed aitab, energiliselt ja täie jõuga, siis on temale kindlustatud liitriikide hoatahtlik suhtumine, millest, nii tähendati, oleneb meie tulevik ja isegi iseseisvus" (Ü 140-56-71). Meie iseseisvuse lõplik tunnustamine liitlaste poolt seoti seega otseühendusse kindral Judenitši toetamisega. Seda tuli tõsiselt arvestada. Teisalt aga koostöö vene valgetega kujunes meile päev-päevalt raskemaks. Loode Vene valitsus oli küll meie absoluutse iseseisvuse tunnustanud, kuid kõigile oli selge, et selle sammu erikaal polnud kuigi suur. Ignoreeris ju seda valitsust kõigepealt Loode armee koskjuhatus iso, kuhu oli koondanud meile vaenulik vene ja saksa reaktsioonilino element. Meie nõudmisel Loode-Vene valitsus tegi tõsiseid katseid kõrvaldada armee koskjuhatusest meile ebasoovitavaid isikuid. Kindral

Judenitš andis koguni sellekohaseid lubadusi, kuid oma iseloomu nõrkuse tõttu ei suutnud tegelikult midagi teostada. Kõige selle tagajärjel armee keskjuhatuse suhtumine Eestisse jäi endiselt vaenuliseks ja pahatahtlikuks. Üks Loode-Vene valitsuse juhtivaid tegelasi, V.Horn, märgib oma mälestusis sel puhul: "Meie tol ajal ja ka praegu oleme veendunud, et avameelselt aus politika selle väikese rahva (Eesti) vastu, viidud lõpuni, oleks taganud veno huvid sel ma l paremini kui kõik sõjalised konventsioonid." Toodud mõte on väga õige. See mis just puudus tol ajal vene valgete suhetes meie vastu, oli avameelne aus politika. Meie riiklikku rippumatust tunnustati vaid selleks, et seelabi osta meie toetust. Tegelikult igal sammul haavati aga meie rahvuse- ja enesetunnet kõige jämedamal kombel.

Umbsele politilisele õhkkonnale vaatamata, mis ümbritses Loode armeed, meie ülemjuhatus ühes väekoondiste ülematega tegi kõik, et suhteid Loode armeega rajada vähegi normaalseile alustele. Käsukirjades nõuti korrektsust ja viisakust armee liikmete vastu. 1.diviisi väeosa ülematele, näiteks, tehti isiklikult ülesandeks "kõigile alluvaile sõdureile selgeks teha, et meie kodumaa huvid meilt nõuavad head vahekorda Loode armeega." Ühtlasi nii diviisi juhatus ise, kui väeosad rindel aitasid kõigiti selleks kaasa, et võimaldada armeele pärast ta suvist taandumist Petrogradi alt end korraldada ja valmistuda ette uueks pealetungiks võimalikult soodsais tingimusis. Augustikuu esimesel poolel need olid 4.polgu osad, kes 9.polgu kahe kompani toetusel, pärast raskeid lahinguid Aleksandrovskaja Gorka ja Kalmotka juures, panid seisma punaste edasitungi. Nende lahinguto kohta, mis vältasid kuu keskpaigani, märgitakse 4.polgu päevaraamatus: "tuli võidelda ja liikuda vesise metsa all, soodes ja rabades, päevade ja ööde kaupa olles uneta ja puhkamata, läbimärjalt haudunud jalgadega, sest kõik viimaste lahingute aeg, umbes üks nädal, olid ilmad umbvihmased. Raske oli võitlus unega ja väsimusega, märja metsa all ja kraavi kallastel lamades uinusid sõdurid lahingu ajal ja tukkusid püsti jalal käies. Rohkem jäi mehi haigeks kui vaenlase kuul neid välja lõi." Augustikuu teisel poolel ja septembris 1., 4.

ja 9.polk, üksteist vahetades, teostasid kaitset enamlaste vastu Jngeri järvede ja Luuga jõe üldjoonel, raudtee ja mere vahel. Rindel valitses tol ajal enam-vähem vaikus. Mõlemalt poolt korraldati vaid luuroretkeid ja vähemaid suurtükitule kallutunge. Jntensiivselt olid käimas kindlustustööd, osalt elanike kaasabil. Külad ja mõisad rinde piirkonnas muudeti järk-järgult tõolisiks kindlusiks. Nad ümbritseti traattõketega ning soodsaisse kohtadesse ehitati kaevikud ja blindaažid. Väljakäike valvasid vahipostid. Pidev kaitsepositsioon enamasti siiski puudus. Kindlustatud punktide vahelised metsad ja soised alad olid valvatud harilikult vaid piilkondadega. Alaline valveteenistus, vaheldudes tööga, mõjus muidugi väsitavalt sõdureile, mille tõttu väeosi tuli järkjärgult vahetada varru puhkuse ja õppetöö võimaldamiseks. Sel viisil töötades ja õppides, kaabastus 1.diviis 1919.a. suvistel lahingu vahoaegadel uuteks võitlusteks, mis algasid Loode armee pealetungiga. 1.diviisi ülesanne Loode armee vasaku tiiva toetamisel oli esialgu üsna väikene - aidata vallutada Jamburg, 9.j.polgu ja soomusrongide poolt see ülesanne 11.oktoobril täideti raskusteta, mille järele väerind kiiresti nihkus idasse. Meie 1. diviisi osad edaspidisest pealetungist aga enam osa ei võtnud. Nad said vaid käsu hävitada vaenlase kaitsepositsioon - kaevikud, traattõkked ja blindaažid, mis teostatigi üsna põhjalikult kohalike elanike kaasabil.

3. Krasnaja Gorka operatsioon.

Loode armee pealetungi kaugem toetamine ülemjuhataja soovil, pidi teostuma mere poolt, admiral Pitka üldisel juhtimisel. Viimane, nagu selgub ta mälestusist, ütles aga sellest ära. Pitka väitis koguni, ja selleks oli kahtlemata põhjusi, et Judenitš Petrogradi vallutanud, oma relvad pöörab viivitamatult Eesti vastu. Selle ärahoidmiseks ta tegi omalt poolt ettepaneku, ootamatu löögiga vallutada Krasnaja Gorka kindlus ning siis inglise laevastiku toetusel, võtta oma võimusesse ka Kroonlinn ühes veno Baltimere laevastikuga, tagatisena vaenuliku Loode armee vastu. Ülemjuhataja nõustus selle ettepanekuga. Saadud ka inglise admiral Cowani nõusolek, asuti kiiresti Krasnaja Gorka operatsiooni ettevalmistamisele. Ta läbiviimiseks

Ülemjuhataja, admiral Pitka üldisel juhtimisel, määras meie mereväe ja Ingeri polgu, Kuperjanovi partisanide pataljoni ja Skouts pataljoni. Neile tulid veel juurde soomusrong nr.3 lõõgiosad ~ 80 meest, kõik kolonel Partsi juhatusel. Pealetung Krasnaja Gorkale soega võeti ette mitte niivõrd Judenitši toetamiseks, kui meie eneste julgestamiseks sama Judenitši vastu, kellest õigusega võidi oodata igasuguseid üllatusi kohe pärast Petrogradi vallutamist.

Nagu selgub admiral Pitka mälestusist tahtis ta dessandi maabumise Kaporje lahes ja kallaletungi Krasnaja Gorkale võtta ette enne Judenitši pealetungi algust. Sellega loodeti jõuda vastase rindo seljataha veel siis, kui viimane asus läänepool Kaporje lahto Ingeri järvede piirkonnas, mis oleks võimaldanud enamlaste vastupanu ootamatut hävitamist rindel ja vast ehk ka kindluse vallutamist kiire üllatava rünnakuga. Oli ju admirali kogu ettevõtte peamiseks eesmärgiks vene 12" tolliste suurtükkide enda kätte saamine täiesti tervetena, mis nõudis äärmist kiirust tegevuses. Ülemjuhataja seevastu, rohkem üldpolitilisil kaalutlusil, lubas astuda tegevusse vaid siis, kui Judenitši pealetung oli juba edukalt arenemas. Põhjendatult kartis Pitka, et enamlased sel juhul oma rindo Ingeri järvede joonelt viivad tahapoole, mis võis teha võimatuks dessandi tegemise nende tagalasse.

Need kartused täitusidki tegelikult 13.oktoobri hommikul, mil algas Kaporje lahes dessandi maalesaatmine - kokku 1000 meest 250 hobusega, 2 - 6" ja 2 - 3" suurtükki - selgus, et enamlased, Judenitši pealetungi ähvardusel, olid tõesti endid ka mere rannal paarkümmend kilomeetrit tõmmanud tagasi. Uus vastupanu oli organiseeritud Kernovo üldjoonel, mis dessandi tegemise ta seljataha tegi juba täiesti võimatuks. Selle tagajärjel meie nõrgad dessantosad, oma järgneval pealetungil Krasnaja Gorka suunas, kohtasid juba tugevat vastupanu. Kalištše raioonis olid enamlased seadnud üles koguni rasked patareid. Tehnilisile raskusile vaatamata - kivine rand ja väga kitsas merre ulatuv Peipia sadama sild - maabus dessant siiski sama päeva ja öö jooksul ning asus kohe pealetungile. Vaenlase vastupanu murti kiiresti, kusjuures meie kätte langes terve 3" patarei ja 2-6" suurtükki.

Samal ajal, sõna tõsises mõttes, ründas "Lennuk" ka mandril asuvat vaenlase 6" patareid Kališčše juures. Rünnak teostus sel teel, et laev, ise kindluse ja Seraja Lošadj fordi raskesuurtükitule all, tormas 30-sõlmelise kiirusega otse patarei peale, andes seejuures kiirtuld kõigist suurtükkidest. Rünnak õnnestus täiel määral, sest patarei hävitati, kusjuures laev ise jäi täiesti puutumatuks. Ainult üks 12" mürsk, "Lennuki" tagasipöördes, plahvatas kümmekond sülda laeva pärast, põrutades lokkima laeva veetankid. Mõni sekund hilinemist ja "Lennuk" oma 9 torpeedoga tekil oleks kistud pilbasteks. Meie laevastiku tegevust toetas energiliselt admiral Cowan oma laevadega, tulistades põhjapool asuvaid patareisid ja külasid. Arendades edasitungi, jõudsid meie dessantosad oma vasaku tiivaga 17.10. Šepeleva küla ja Gorovaldai järve Lendovštšina üldjoonele, kus kohtasid aga vaenlase tugeva vastupanu: hästi korraldatud raiooni - kaitstud jala- ja suurtükiväe tulega ja mitmekordseto traattõketega. Samal ajal parem tiib vallutas Ust-Ruditsa küla ja toedesõlme, olles selloga juba asunud haarama Krasnaja Gorka kindlust lõunast. Teotsedes koos dessandiga, ingeri polk (2 pataljoni ja komandod, kokku 14.10. alal 1148 meest), vallutasid Sista Palkino raiooni ja 16.10. jõudis välja Gostilitsa, Mišelevo üldjoonele, kus olid käimas kogu rindel ägedad lahingud. Vaenlane, kes oma kindlustatud raiooni kaitseks oli toonud täiesti ustavad väeosad, ei piirdunud aga ainult meie kallaletungide tagasitõrjumisega, vaid hakkas ka ise võtma otte vastulööke. Meie edasitung muutus seetõttu järjest raskemaks ja aeglasemaks. Ootamatusele ja kiirusele rajatud dessantosado löök oli vastu meie tahtmist arenenud seega pikaldaseks operatsiooniks, mis oma tulemustes ei tõotanud enam midagi head. Kuna kallaletung rindelt oli juba kinni jooSnud, siis järgnevalt püüti arendada edu parema tiivaga, eesmärgiga jõuda välja Oranienbaumi raiooni ja sellega eraldada Krasnaja Gorka üldisest rindest. Ajal, kus see tegevus oli juba arenemas, murdis aga vaenlane Ropša raioonis äkilise löögiga läbi Loode armee vasaku tiiva, mis oma paani alise taganemisega pani ootamatult raskesse seisukorda ka ingeri polgu. Kandnud korraga raskeid kaotusi, nõrga, vähesearvulise kaadriga ja suurtükitule too-

tuseta ingeri väeosa oi suutnud panna vastu enamlaste survele ja taandus korratuses. Dessandi paremal tiival, tekkis äkki sügav lõhe meie ja Loode armee vahel. Ka muidu ingerlaste ja venelaste vahel, nagu kevadelgi, tuli ette alalisi sokeldusi komandantide pärast, keda püüdsid määrata mõlemad rippumatult üksteisest. Ohtliku seisukorra likvideerimiseks admiral Pitka käsutusse anti 4.polk polkovnik Seimani juhatusel, kes 24.10. sai käsu oma alla võtta Gostilitsa, Viitino raiooni. Selle korralduse täitmisel üks pataljon tõrkus hotkeks minemast sügavamale Venemaa sisse. Põhjusena toodi ette, et pealetung Krasnaja Gorkale oi olevat enam kodumaa kaitsmine, vaid vihatud vene valgete toetamine, kes kevadel ingerlased ära andis. Pealegi leidus selles pataljonis kaks sõdurit, kes kevadel olid enamlaste kätte vangi langenud, kuid sealt pääsnud, sattunud Loode armee juurde, kus neid aga väga halvasti käideldud. Vahejuhtum 4. polgus paljastas täiel määral selle suure moraalse kuristiku, mis valitses meie rahvaväe ja Loode armee vahel. Ta näitas ühtlasi, kuivõrd vähe poolehoidu meie sõdurkonnas leidis Krasnaja Gorka operatsioon, mille tõelisi eesmärke rahvaväe laiemad ringkonnad muidugi ei teadnud. Sellest tuligi, et avalik arvamus Eestis suhtus Krasnaja Gorka operatsioonile täiesti eitavalt, mida sõdurid igapäev lugesid ajalehtedestki. Ohvitseride energilisel kaasabil arusaamatus pataljonis likvideeriti aga varsti ja edaspidi üksus võitles sama vapralt kui teisedki väeosad. 27.oktoobril 4.polk läks üle pealetungile, kusjuures polkovnik Seimani käsutusse anti ka ingeri väeosa. Tegevuse üldiseks eesmärgiks, nagu näha polk.Seimani dispositsioonist nr. 1 (4p 55-227), oli Krasnaja Gorka vallutamine. Selleks otsustas Seiman vaenlase kõigepealt lüüa välja Gostilitsa, Djatlitsa, Viitino seisukohtadelt, kuhu ta oli asunud pärast ingeri polgu taandumist. Osava manöövriga haarates tugeva Gostilitsa toetuspunkti põhjast ja lõunast, löödi vastane ägedas lahingus oma kaitsekohtadelt välja, saades vange ja sõjasaaki. Sellega ei olnud aga enamlaste vastupanu veel kaugeltki murtud. Saanud juurde värskeid jõude, asusid punased kohe vastukallaletungile, mille tulemuseks järgnevail päevil olid rasked võitlused, kus külad ja asulad korduvalt käisid käest kätte. Ka siin Venemaa

sügavuses, eesti sõdur võitles temale omase visadusega ja vaprusega, kuigi talle ei olnud päris selge selle võitluse eesmärk ja paratamatus oma kodumaa kaitsmise seisukohalt.

Oktoobrikuu lõpul selgus aga juba täielikult Loode armee ebaõnnestumine Petrogradi all. Ühenduses sellega ka meie operatsioon Krasnaja Gorka all, venides ühest päevast teise, kaotas oma mõtte ja ideelise aluse. Novembri alul polkovnik Seiman, oma ettekandes diviisiülemale märgib õigusega: "vähemalt minu arvates on polgu siia paigale jäämine üleliigne ning polgu sõdurite vahekordi ja tundeid Loode armee vastu arvesse võttes, sugugi mitte soovitav" (4.p 25-58,59). Väeosa seisukorda Krasnaja Gorka all raskendasid pealegi halvad transpordi olud. Voorivahendite ja hobuste vähesuse tõttu osutus nimelt võimatuks varustada korralikult oma baasist - Kaporje lahest, - kaugemale itta tunginud väeosa. Ka haigete ja haavatute evakuatsioon oli seotud raskustega samadel põhjustel. Diviisist nõuti kiires korras välja veo- ja sanitarautosid, mis jäid aga saamata, kuigi majandusülema vahekirjast sel puhul loeme, "et vastasel korral väeosa jääb nälga, kuna ta on ainult üheks päevaks varustatud toiduainetega."

Ka laevastik ja dessantosad töötasid ennastsalgavalt, et täita antud ülesannet. Laevastik astus korduvalt tulevõitlusse vaenlase palju võimsamate kindluse patareidega. Kuna see ei võinud anda aga küllalt mõjuvaid tagajärgi, siis inglise esindaja algatusel kutsuti Kaporje lahte Valgemerest Inglismaale sõitev monitor "Erebus". Viimane oma 15" suurtükkidega asus meetodiliselt pommitama kindlust ja Seraja Lošadj patareisid, kontrollides tuld lennukeilt. Mitmekordse pommitamise tulemusena hävitati Seraja Lošadj patarei täielikult ja sunniti vaikima ka osa Krasnaja Gorka suurtükke. Küllalt mõjuvaid tagajärgi aga ometi ei saavutatud, sest "Erebuse " pommide tagavarad lõppesid otsa ja ta oli sunnitud seetõttu lahkuma. Ka vastaspool püüdis merel teotseda aktiivselt. Nii tegi ta ühel ööl katse nelja "Noviku" tüüpi miiniristljeaga tungida Kaporje lahte, eesmärgiga hävitada meie laevu, Sealjuures sattusid aga punased ise meilt ja inglastelt väljapandud miinide otsa, millo tagajärjel neljast laevast hukkus tervelt kolm. Vahepeal olid dessantosad, pidades ägedaid la-

hinguid, lähenenud kindluselo 10 km. kaugusele, kus algas sõna tõsises mõttes positsioonisõda tugevasti kindlustatud vastasega. Vaenlase rasked patareid oma tulega sünnitasid suuri kaotusi dessantosade ridades. Nii hävitati kord ühe ainsa 12" pommiga kahekordne maja, kusjuures said surma ja haavata 18 meest. Oli selge, et sedasugused kaotused võitluses ülekaaluka vastasega ei olnud enam õigustatud, mis omakorda sundis võtma revideerimiselo terve operatsiooni kui niisuguse.

Loode armee ebaedu selgudes, peeti Narvas ingliise sõjaväe esindaja kindral Hakingi juhatusel nõupidamine, millest võtsid osa kindral Laidoner, admiral Pitka ja kindral Judenitš. Nõupidamisel selgus lõplikult, et kindral Judenitš ei soovi enam jatkata oma pealetungi, põhjendades seda toetuse mittesaamisega mere poolt. Vene valgete Petrogradi pealetungi luhtumisega tuli endastmõistetavalt katkestada ka meie Krasnaja Gorka operatsioon. See teostuski 5.novembril, mil laevastik dessandiga lahkus "Kaporje" lahest, välja arvatud "Lembit", kes veel mõni aeg jatkas valvetoimistust Luuga ja Kaporje lahes. Järgnevalt tõmbusid tagasi ka 4.polk ja Jngeri väeosa, jõudes 09.11. endistele seisukohtadele järvede joonel. Sellega lõppes Krasnaja Gorka operatsioon.

Kuigi tegevuse lõpueesmärki - kindlust - ei läinud korda vallutada, sest et ülesanne oli antud tingimusi, andis nimetatud pealetung ometi tähtsaid tulemusi: merel hävitati 3 vastase moodsat sõjalaeva ja mandril 4 - 6" suurtükki. Sõjasaagina võtsime ühe hüdroplaani, 8 - 3" moodsat suurtükki, 9 kuulipildujat, hulk laskemoona ja muid materjale. Ka vaenlase kaotused elavjõududes olid mitu korda suuremad meie omast.

4. PIHKVA OPERATSIOONID.

Kaitse korraldamine praegusel riigi piiril. Asunud, pärast Pihkvast lahkumist, augustikuu lõpul meie praegusele riigipiirile 2.diviis võttis oma alla osalt juba suvel kindlustatud kaitsepositsiooni üldjoonel Petški, Luki külad, Jrboska ja m, Velje järv, Polsohnova, Samošje, Blinõ külad. Väekoondise uus kaitselõik oma looduslikelt

omadusilt jagunes kahte üksteisest täiesti erinevasse ossa, mille lahutusjooneks võib üldiselt lugeda Velje järve. Viimasest põhjapoole meie kaitseseisukohad asusid Vašina Gora kõrgendiku grupi lagedal ida längul, väga hea vaatluse ja tulistamise võimalustega vaenlase poole. Kõik valitsevad kõrgustikud kistud meie kätte, vaenlane seevastu surutud tihelikult meie jalge ees laiutavale Velikaja jõe soiselo madalikule, kus mitmed kohad olid läbimatud koguni jalaväelo. Vabadusesõja olukorras see raioon maastikult moodustas ideaalse kaitsepositsiooni, valitud ja kindlustatud meie väeosade eneste poolt kõige vajaliku tähelepanuga ja hoolega. Kaitse selles raioonis kujunes pidevaks, kui mitte kaevikute siis vähemalt tulesüsteemi ja tõketo mõttes. Ta organiseeriti üldiselt neil kogemusil, mis meie juhtkond oli omandanud möödunud Maailmasõjas. Võrdlemisi väheste jõududega tuli meil sulgeda laiu kaitserindeid, milleks rühmade ja jagude kaevikud paigutati niiviisi, et nad võisid üksteist mõjuvalt toetada flankeeriva tulega. Tule mõju tõstsid traattõkked, mis 2-3 realt katsid kogu rinde. Sel viisil võitlusjoonel hoiti kokku elavjõudu, mille asendasid automaatrelvad. Viimaste juures pruukisid olla valvel üksikud vahipostid, kuna ülejäänud meeskonnad kas tõmmati tihelikult varru või, lahinguto vaheaegadel, võisid vähemalt päeval puhata kaevikuis või lähemais külades. Kuulipildujate tuld täiendas suurtükiväe tuli, mis oli samuti organiseeritud kindla kava alusel. Iga patarei omas vaatluseks ja tulistamiseks kindla <u>sektori</u>, täpsalt sisselastud, nummerdatud märkidega. Patareide vaatluspunktid asusid jalaväe juhtide komandopunktide läheduses. Kindel side mõlema väeliigi vahel tagati sellega ülimal määral. Vaenlase ootamatu pealetungi puhul iga jalaväe või suurtükiväe vaatleja võis lihtsa kokkulepitud signaali andmisega alarmeerida kogu kaitsesüsteemi, pannes mõne sekundi jooksul käima hävitava tulemasina. Juhtimise hõlbustamiseks patareid olid koondatud <u>gruppidesse</u>, kes allusid 2.suurtükiväe polgu ülemale. Peale selle rasked patareid, kuuludes taktikaliselt gruppide koosseisu, moodustasid 1.kindluse raske suurtükiväe divisjoni.

Velje järvest lõunapoole algasid Kudepi jõgikonna laialised

soode ja metsade alad, mis diviisi paremal tiival ühtusid suurte Narienburgi ooIsete rabadega, kus võitles 3.diviis. Kaitse selles piirkonnas oli surutud kitsaisse defileedesse teede suunas, kus ehitati blokkhause ja varjendeid ühes raidtõkketega. Metsadesse raiuti sihte vaatluse ja tule soodustamiseks.

2.diviisi koossoisu augustikuu lõpul kuulusid 5. 6. ja 7.jal. polgud, 1.ratsapolk, Kuperjanovi ja Sakala partisanide pataljonid ja Skoutspataljon. Peale selle suurtükivägi ja tagalaasutised. Jalaväe osadest rindel asusid: Velje järvest põhjapoole - 6. ja 7.polk, sealt lõunapoole - Sakala partisanide pataljon ühes Katšanovi üksiku pataljoniga. 5.polk diviisi varuna tõmmati Laisli Jrboska alevi ja Obtjoki jõe vasaku kalda üldjoonele, kus asus organiseerima teist kindlustatud kaitseliini. Edaspidi väeosad vaheldusid omavahel rindel ja reservis olles, mis võimaldas meeskonnale anda vajalikku puhkust ja täiendada ka ta väljaõpet. Vaatamata suurele taandumisele Narhovi ja Ostrovi alt, meeskonna meeleolu ja moraalne enesetunne kõigis väeosades oli täiesti kindel ja usaldatav. Oldi rõõmus, et vabaneti neetud Pihkvast ning keegi ei kahelnud põrmugi, et suudame edukalt kaitsta oma kodumaa piire ükskõik kui tugeva vaenlase vastu. Moraalselt võrdlemisi tugevasti vapustatud oli ainult 7.polk, kus oli kadumas noorema juhtkonna ja sõdurite usaldus polgu juhatuse vastu. Kindlustatud positsioonilgi seistes see väeosa ei suutnud enam panna vastu vaenlase tühiselogi survele, jättes näiteks, Jrboska alevi ees maha oma seisukohad. Ainult Kuperjanovi partisanide ja 6.polgu osade vastulöögiga seati jalule endine seisukord.

7.polgu tervendamiseks asusid aga energiliselt tööle uus polguülem, al.-polkovnik Kunnos ühes oma abiga, kapten E./hmaniga. Lühikese ajaga suudeti väeosas luua kindel kord ja käsutäitmine, nii et 7. polk juba oktoobrikuus koos teiste väeosadega võttis osa diviisi pealetungidest.

Diviisi kaitselõigu juhtimine kogu ulatuses oli usaldatud 2. diviisi ülema abi, polkovnik S.Pindingi kätesse, kes oli juhtinud ka Pihkva operatsiooni. Polkovnik Pinding, temale usaldatud vägede koondise nimetas "Jrboska vägede grupiks." Ta staap asus Potseris.

Kus puutub punavägede, siis selle juhtimises ja organisatsioonis, pärast Pihkva vallutamist, võeti jällegi otte suuremaid muudatusi, nagu see tol ajal sealpool oli tavaliseks nähtuseks. Kõigepealt, alates 5.09. 2.diviisi vastas seisev 10.diviis anti uuesti 7.armee käsutusse. Viimase vasak tiib nihkus seega tunduvalt lõunapoole, Ostrovi raooni, ühtudes peaaegu meie 2.diviisi parema tiivaga. Nagu kõikjal 7.armees nii ka 10.diviisis punavägede osade meeleolu, vaatamata edukale tegevusele Pihkva raioonis, oli rõhutud ja sõjavastane. Keeskond ihkas rahu, mida tõotasidki Pihkvas alustatud eesti-vene läbirääkimised. Ka väeosade materjaalne seisukord - toitmine ja varustamine äärmiselt korratu transpordiolude tõttu oli väga nõrk. Samal ajal ka olanikkond kohapeal kannatas tõsist puudust toiduainetes, sest olav sõjategevus Pihkva raioonis terve suve kestel pidurdas tunduvalt põllutööd. Niisuguses olukorras 10.diviis, vallutanud Pihkva, ei olnud enam suutoline teotsema aktiivselt, vaid suruti meie kindlustatud positsioonide ees täiesti passiivsesse seisukorda, mis kestus terve septembri kuu. Siin-seal võeti otte vaid vähemaid luureretkeid, mis aga hõlpsasti likvideeriti meie poolt.

Loobudes lahingulisest aktiivsusest meie vastu enamlased arendasid aga seda intensiivsemalt propaganda tegevust, ujutades sõna tõsises mõttes meie kaevikud üle oma lendlehtedega ja kihutuskirjandusega. Viimastes tõotati elada meiega rahus ja sõpruses, ohvitseridele ja sõduritele lubati koguni anda häid kohti ja teenistusvõimalusi punavões. Kihutustööga taheti meid teha küpseks ja vastuvõtlikuks neile rahuläbirääkimistele, mis algatati kohe pärast Pihkva tagasivõtmist. Vaenlase kihutustöö halvamiseks meie poolt tehti energilist selgitustööd, millega oli agarasti ametis kogu juhtkond. Sõdureid hoiatati uskuda vastaspoole suuri lubadusi. Nii märgib polkovnik Pinding ühes oma ringkirjadest sel puhul muuseas järgmist: "Ärgem eesti sõdur, ei tohi unustada, et sisseitungiv enamluse laine meie Vabaduse riisub, ne panduse põhjalikult hävitab just nüüd, kus sõja lõpp nii lähedal näib olevat." (2.div.14-34,35). "Seepärast peab vaenlase vilets sõjaline seisukord, ta valelik hooplemine ja kiitlemine, nälg, katk, tööpuudus ja elukallidus leidma tõsist hindamist

Vabariigi sõjavõos." Tegelikult enamlaste kihutustöö ei leidnudki õieti mingit pinda meie väeosades, kujunedes enamasti tühjadeks sõnadeks, millo üle vaid muiati.

Vastaspoole lahinguline tegevus rindel elavnes mõne võrra septembrikuu teisel poolel, kui katkesid rahuläbirääkimised Pihkvas. Alates 20.09. punavõe osad tegid korduvaid katseid kallaletungiks. "Eesti ei taha rahu teha, seepärast on nüüd ainuke tee rahu saavutamiseks Eestisse sisse murda;" sarnaste lõõmutetega õhutati sõjast tüdinud punavõelasi intensiivsemale kallaletungile meie vastu. Reaalseid tulemusi ei andnud aga seegi tegevus, sest vastaspoole pealetungi katsed likvideeriti hõlpsasti meie poolt.

Alates 3.10., Ülemjuhataja korraldusel, 2.diviis osa oma kaitserindest, raudtee ja Pihkva järve vahel, andis üle soomusrongide diviisile (IID 14-56). See on esmakordne juhtum Vabadusesõjas, kus soomusrongide diviisile võõkoondisena antakse kaitsta omaette kaitselõik. Seniajani soomusrongid rindel täitsid harilikult ainult lõögiülesandeid, kusjuures nad operatiivselt allusid ikka selle väekoondise juhatusele, millo piirkonnas tootsesid. Uus korraldus on nähtavasti tingitud asjaolust, et väerinde stabiliseerudes soomusrongid kaotasid võimaluse aktiivseks tegevuseks suuremas ulatuses, mis sundis neile andma ka omaette kaitse ülesandeid. Tegelikult soomusrongide diviisile antud kaitselõigu võtsid oma kätte Kalevlaste Maleva ja Kuperjanovi partisanide pataljon. Viimase mõni päev hiljem vahetas ära diviisi tagavara patljon. Raudteel Jrboska raioonis liikusid 2 soomusrongi. Kaitselõigu tegelikuks juhiks sai diviisi staabiülem, kapten Poopuu, kes asus Jrboska jaama. Üldiselt peab tähendama, et landesvääri likvideerimisega ja Pihkvast lahkumisega rõhuv enamik soomusrongide diviisi koosseisu kuuluvaid väeosi tõmmati reservi. Kuna need olid kõik lõögivõeosad, tugevasti arenenud lõõmameeleoluga, siis pikemaaegne tegevuseta olek seljataguses mõjus neile demoraliseerivalt. Juhtkonnas ja sõdureis levis kiirosti liigjoomine ja ulaelu, sest välise distsipliini ja korratunne Vabadusesõja olukorras ei võinudki olla väga tugev. Korratustest soomusrongide diviisi koosseisu kuuluvais väeosades kõnelevad mitmed ametlikud doku-

mendid nii selle väekoondise enda kui 2.diviisi staabist. Korratused lovisid, nähtavasti, juba niivõrd laialiselt, et Ülemjuhataja oli lõpuks sunnitud sellele tähelepanu pöörama ühe oma korraldusega. (ID 102-311, 07.10.19.). Viimases tuletatakse meelde kõigile soomusrongide komandantidele ja teistele soomusrongide diviisi väeosade ülematele, et "mina nõuan iga väeosa ülema poolt täielikku vastutust selle väeosa sisemise korra eest ja iga üleüldise korrarikkumise eest võtan ülemad vastutusele. Korrarikkujaid aga käsin ilma armuta karistada ja tarvilikul korral väljakohtu alla anda." Võib olla soodustas korratuste tekkimist soomusrongide diviisis ka diviisiülema, al.-polkovnik K.Kartsi, enda Kraolek, kes Kuporjanovi ja Skouts pataljonidega oli omal algatusel läinud võtma osa Krasnaja Gorka operatsioonist.

Esimene pealetung Pihkva suunas. Ühenduses Loode armee parema tiiva edasitungiga Luuga raioonis septembrikuu lõpul 2.div. ja soomusrongide diviis said 7.10.Ülemjuhatajalt käsu olla valmis "vaenlast meie väerinnalt eemale visata." Selleks mõlemad väekoondised pidid pealetungima, et vastast Velikaja ja Kudepi jõe taha visata. Pärast operatsiooni läbiviimist, väeosadel kästi aga tulla tagasi endistele seisukohtadele. Vahejooneks pealetungil 2.diviisi ja soomusrongide diviisi vahel määrati: S.Sonno, Ponomarjeva ja Kusnetsova külad (k.p.s.a.viimasele). Samal ajal sai Peipsi laevastik ülesandeks oma tegevusega aidata kaasa soomusrongide diviisi pealetungile.

Nimetatud direktiiviga oli Ülemjuhatajalt algatatud uus Pihkva operatsioon, eesmärgiga toetada Loode armeed, nagu seda nõudis Riia kokkulepe. Direktiiv märgib aga ühtlasi selgesti, et toetus seekord oma iseloomult pidi kujunema vaid ajutiseks ja episoodiliseks, sest väeosadel kästi pärast ülesande täitmist tulla tagasi oma endistele seisukohtadele.

Ülemjuhataja korralduste kohaselt organiseerisid oma tegevuse ka kohapealsed juhid. Nii nimetab polkovnik Pinding oma käsus 9.10. eelseisva operatsiooni "Suurendatud ma kuulajate salkade väljasaatmiseks." Selle läbiviimiseks ta määrab igast osijärgus asuvast jalaväe polgust - 5.,6. ja 7. ja Katšanovi pataljonist 2-3 roodu ühe poolpatareiga. Kokku seega 4 kolonni - 11 roodu, paari patareiga,mis

igaüks omaette suundi Velikaja jõel asuvate sildade hävitamiseks (IID 14-62). Salkadel küsti kuni omavahel pidada kindlat sidet, kuid eraldatud üksteisest suurte vahedega see osutus tegelikult võimatuks. Samal ajal diviisiülem ise andis käsu Balahovitšile vallutada Ostrovi linn. (IID 13-18). Soomusrongide diviis pealetungiks Pihkva sihis määras Kalevlaste Maleva ja diviisi tagavara pataljoni, Soomusrongide Nr.Nr.4,5 ja 6 toetusel. Ülesandena nähti ette "vaenlast tema praegustest seisukohtadest välja lüüa ja teda üle Velikaja visata ja peale selle endiselle liinile tagasi tulla." Ideeliselt oli mõlema võlkoondise tegevus pealetungil sarnane ühelaadiline ja koldkukõlastatud. Pealetungi ajas tekkis aga juba tunduv vahe. Ülemjuhataja korraldusega pealetung pidi algama 11.oktoobril, mil see sündiski soomusrongide diviisis. Kallaletung õnnestus täiel määral. Vaenlase kaitsepositsioon murti laial rindel, kusjuures vallutati rida külasid. Soomusrongide edasto edasiliikumine oli aga tublisti takistatud põhjalikult purustatud raudtee tõttu, mille parandamine võttis aega. Ka osutus võlkoondise parem tiib 11.10.õhtul lahtiseks, sest 2. diviis alustas tegelikult pealetungi alles järgmise päeva hommikul. Ka see kallaletung oli edukas. Murdnud läbi ootamatu löögiga vaenlase kaitsepositsiooni, võeosad, igaüks neile antud suundadel, arendasid kiiresti saavutatud edu, jõudes välja sama päeva õhtul oma eelosadega Velikaja jõele, kus pandi põlema seal asuvad sillad. Samal ajal jätkas edasitungi ka soomusrongide diviis, vallutades lõuna paiku Moglino jaama. Pihkva jaam võeti suurtükitule alla. Mõlemad võlkoondised võtsid mõnisada vangi ja sõjasaagina kuulipildujaid. Samal ajal pioneerid, kohalike elanike kaasabil, asusid hävitama vastase endisi kaevikuid ja traattõkkeid. 12.10. pärast lõunat ilmus aga ühtlasi vaenlase tugev vastulöök paari värske võeosaga 2.diviisi ja sr.diviisi sisemiste tiibade vastu. Nagu selgus, oli diviisis, meie kallaletungi algades parajasti ettevalmistamisel vahetus. Moraalselt nõrgad esijärgu võeosad - 85, 87., 88. ja 90. polgud - võimaldasid esialgse kiire edu. Värskete võeosade 7.8. ja 9. -kütipolkude kohale jõudmine Pihkvast likvideeris aga selle sama kiiresti. Nunaste vastulöögi tulemusena Dubjagi küla raioonis, kaho

väekoondise vahel, tekkis ohtlik lõhe. Neil asjaoludel ja lugedes ühtlasi oma ülesande täidetuks, polkovnik Pinding tõmbas oma väeosad sama päeva õhtul tagasi. Samaselt talitas järgmisel päeval ka üksinda jäänud s/rongide diviis. Pihkva laevastik algas aga oma tegevust alles 13.10. sa tos maale dessandi. Kuigi löönud vaenlase enda eest paaniliselt põgenema ja vallutanud mitmed külad, ei avaldanud see enam mingit mõju üldisele seisukorrale rindel, sest et maajõud vahepeal olid juba tulnud tagasi oma algseisukohtadele. Ainult Katšanovi pataljon, kes alustas tegevust samuti 13.10. jõi suureltjaolt püsima vallutatud maa-alale Golubova Gora, Aksenova, Davõdova Gora külade raiooni. (IID 25-120).

2.diviisi toetamiseks algas 12.10. pealetungi ka 3.diviis. Oli aga selle varsti sunnitud lõpetama, sest Ülemjuhatuse korraldusel ta peamine tähelepanu suundi varsti Riia alla, kuhu Bermondti nõol oli ilmunud uus vaenlane. Riiga sõitsid ka meie kaks soomusrongi. Mõeldud rohkem diversioonilise retkena kui tüseda pealetungina, koordineerimata ajas ja ruumis meie kolme väekoondise kallaletung oktoobrikuu keskpaigas varises seega nagu iseendast kokku olulisi strateegilisi tulemusi saavutamata. Tagajärgedega ei olnud vähemalt rahul Ülemjuhataja, leides, et 2.diviis ja s/rongide diviis ei olnud täitnud neile antud ülesannet. Seepärast 14.10. ta küskis neil väekoondistel korrata kallaletungi, kriipsutades alla, et eriti tähtis on Pihkva raudtee jaam tule alla võtta ja kõik sillad Velikaja ja Kudepi jõel ära hävitada. Nagu selgub aga kohapealsete juhtide ettekandeist lugesid viimased, et nad olid kõik edukalt täitnud neile antud ülesande. Arusaamatus tekkis nähtavasti sellest, et ülesanne ise ei olnud päris kategooriline, mispärast teda võidi tõlgendada mitmel viisil.

Teine pealetung Pihkva suunas. Uus kallaletung korrati tõesti 17.10., üldiselt endiselt endiste tagajärgedega. Mitmes kohas jõuti jällegi välja Velikaja jõele. Kuid järgmisel päeval 18.10.algasid eriti soomusrongide diviisi lõigus vastase ägedad vastulöögid. Meie vastu suundi selles raioonis Pihkvast värsked 471. ja 473. polgud. Tugevasti panid enamlased vastu ka 6.polgule, kus nad asusid endis-

tes Maailmasõjaajal ehitatud kaevikuis. Nähtavasti punavägi, kuigi vapustatud Petrogradi raioonis Loode armee üllatava eduga, otsustas siiski kindlasti kaitsta tähtsat Pihkva sõlmpunkti, millele tugines nende operatiivne tegevus Luuga linnast lõunapool. Kuna Loode armee edasitungiga 10. ja 19.diviis eraldati 7.armeest, siis, alates 16.10. need väekoondised allutati 15.armeele.

Meie ülemjuhataja 18.10, operatiivse juhtimise korraldamise seisukohalt, teeb tähtsa korralduse, allutades soomusrongide diviisi osad, kes Pihkva sihis töötavad, kuni operatsiooni lõpuni 2.diviisi ülemale. Viimasele kuulus sellega operatsiooni üldine juhtimine Pihkva suunas. Ühtlasi kriipsutas ülemjuhataja alla, et "ei olo kohane väeosasid tagasi tõmmata enne kui ülesanne täielikult täidetud on ja vaenlane üle Velikaja ja Kudepi jõe visatud" (SD14-473). Nende korraldustega kindral Laidoner püüdis anda ettevõetud operatsioonile rohkem püsiva, ühtlaselt juhitud pealetungi ilme. Mis aga sealjuures siiski jäi endiseks, see oli "tagasitulek endistele seisukohtadele," mida teadsid ette kõik väeosad. Seepärast kujunes pealetungi lõputulemus ikkagi endiseks. 19.10., kus mõlemad väekoondise juhid konstateerisid, et neile antud ülesanne on täidetud, nad tõmmasid oma väed tagasi endisele kindlustatud kaitsepositsioonile, kõigile ülemjuhataja hoiatusile vaatamata. Kas seejuures oli tõesti saavutatud see, mida ülemjuhataja luges vajalikeks, seda ei suutnud loomulikult keegi enam tagant järele kontrollida.

Kolmepäevaste lahingute tulemusena meie 5.polk üksinda võttis 226 vangi, 2 srt. 230 püssi ja muud sõjamoona. S/rongid samal ajal said 350 vangi, 12 kuulip. üle 300 püssi ja muud lahinguvarustust. (IID 9-61).

Üks päev enne 2.diviisi pealetungi oli kindral Balahovitš oma salgaga Golubova Gora külast teostanud õnnestunud retke vaenlase seljatagusse, kus ajanud laiali ja hävitanud terve 476.polgu; Ostrovit vallutada, nagu seda käskis 2.diviisi ülem, Balahovitš muidugi ei suutnud.

Kolmas pealetung Pihkva suunas. 2.diviisi kolmas edasitung oli seoses 3.diviisi pealetungiga Põtalovo sihis, mida 2.diviis pidi toetama ülemjuhataja korraldusel. Säilunud dokumentidest on näha, et

2.diviisi juhatus seda tegi aga üsna vastumeelselt. Teatavasti 3. diviisi pealetung algas 29.10. ja kohe selle diviisi staabiülem pöördus oma naabri poole palvega teda abistada. Diviisiülem, polkovnik V.Puskar 31.10.kl.1230 teeb sel puhul oma abile, polkovnik Pindingile, järgmise korralduse: "Kolmanda diviisi operatsiooni Marienhauseni ümbruskonnas on soovitav toetada suuremate luurajate salkade tegevuse saatmisega meie 6. polgu paremal tiival. Kuid igatahes selleks terveid roodusid ei 6.polgu ega Katšanovi pataljoni poolt mitte määrata, sest praegusel 3.diviisi tegevusel ei ole isegi ralikku kaugemat eesmärki ja ilma seisukorda ja liikumise tingimusi arvesse võttes võivad suuremad kaotused olla, milleks põhjust ei ole. Luuramiste käikudel suuremal määral võivad ka Balahovitši salgad osa võtta." (2.D 51-809). Selle diviili korralduse põhjal polkovnik Pinding käskiski järgmisel päeval Katšanovi pataljonile "toetada 3.diviisi pealetungimist kõvendatud luuramistega." (2D 14-70 Luuret korraldas ka 7.polk, lüües vaenlase seejuures välja mõnest lähemast külast. Seesugused luureretked ei suutnud aga loomulikult vaenlast sundida taandumisele, mis oli tähtis 3.diviisile.

Viimane nõudis seepärast Ülemjuhatuse kaudu oma naabrilt põhjapoolt energilisemat tegevust, oli ta ju ise 1. ja 2.novembril tunginud jõudsasti edasi. Ülemjuhatuse ees 2.diviisi ülem märgib ära asjaolu, et diviisi parem tiib toetavat 3.diviisi osade edasiliikumist nii palju kui asjaolud seda lubavad. Suurema operatsiooni algatamine parema tiivaga olevat ütlemata raske, sest et halbade teede tõttu juba kohapeal o les on raskusi seal asuvaid väeosi varustada toiduga ja hobusemoonaga 60 km tagant. Ka inimesed olevat kergelt riides - 6.polk, näiteks, muist ilma sinoliteta. "Diviisi parema tiiva edasiliikumine aga nõuab tingimata ka teiste vasakul asuvate väeosade edasiliikumist, sest muidu jääks parem tiib niisama ette väljavisatuks kui praegu 3.diviisi osad. Ühesõnaga 3.diviisi osade kohahalilku tähtsusega ettevõte kisuks tingimata kõik 2.diviisi osad operatsiooni, milles mõtet ei näe." (2.div.9-120). Nähtavasti oli viimane põhjendus 2.diviisi seisukohalt peamiseks, mispärast loobuti lõunapoolse naabri mõjuvamast toetamisest.

Seekord Ülemjuhatus oli aga huvitatud mõlema väekoondise ühisest pealetungist rohkem kui kunagi varem. Nimelt oli Loode armee seisukord Jamburgi all vahepeal muutunud päris katastroofiliseks ning osutus vajalikuks teda toetada. Nagu tähendab kindral Laidoner oma direktiivis meie huvides seisis "Loode armee seisukorda mitte nõnda katastroofiliseks lasta minna, et ta lõplikult kokku variseb ja ta jätised meile kaela tulevad." Seepärast pidime Loode armeed tema raskustes aitama, milleks 3.11. kästi: 2.diviisil ja soomusrongide diviisil uuesti Pihkva operatsioon ette võtta ja vaenlast üle Velikaja jõe visata. Pihkva raudteesõlm soomusrongidel kõva suurtükitule all hoida. 3.diviisil oma operatsiooni Ostrovi ja Põtalovo sihil jatkata ja need punktid ära võtta. "Kõik väekoondised pidid seejuures töötama tüielikus kontaktis üksteisega, kusjuures s/rongid anti selle diviisi käsutusse, kelle piirkonnas nad tootsesid. Endistele seisukohtadele võidi tulla tagasi ainult Ülemjuhataja erikorraldusel. Ülaltoodud direktiivist selgub, et Ülemjuhatus seekord oma pealetungi kavatsused Pihkva ja Lubani järvede vahel oli võtnud tõsisemalt kui kunagi varemalt. Kuigi kõneldi, veel tagasitulemisest endistele seisukohtadele, võidi seda teha vaid erilise käsu põhjal, mis kohustas väeosi kindlate, täpsalt ettenähtud alade vallutamisele. Antud direktiivi täitmiseks 6. ja 7. polk ühes Katšanovi pataljoniga 5.novembril algasidki uut pealetungi, mis seegi kord aronos kõigiti edukalt. Mitmes kohas tungiti uuesti välja Velikaja jõele, kuna Balahovitš osava partisanina Stepetsi juures ületas koguni jõe, arendades energilist tegevust Pihkva sihis. Samal ajal tulid õnnelikult uue kallaletungiga toime ka s/rongide diviisi osad. 2.diviisi ülema korraldusel hävitati sealjuures veel kord vaenlase kaitsekraavid ja traattõkked, ja pandi koguni põlema veel mõned läheduses asuvad külad. Mõlema väekoondise pealetung jäi aga hiljaks vähemalt 4-5 päeva võrra. Ajal, kus Pihkva suunas teotseti edukalt, 3.diviis Ostrovi ja Põtalovo suundades oli end juba jooksnud tühjaks verest ning tõmbus, alates 5.11., tagasi endistele seisukohtadele. Jäänud üksinda pidid temale päeva hiljem järgnema ka mõlemad väekoondised põhjapool, millega vaibusidki lõplikult Pihkva operatsioonid.

5. PÕTALOVO - OSTROVI OPERATSIOONID.

Kaitse korraldamine sellos suunas. 3.diviisi juhatuse vabanedes pürast landesvüüri likvideerimist, Ülemjuhataja oma direktiiviga 28.07. korraldas ümber vägede juhtimise lõuna ja kagu rindel. 2.diviis, kellele allutati 5.,6. ja 7. jalaväe polgud, Sakala partisanide ja Skoutide pataljonid ja Taani vab. rood, sai ülesandeks Vabariigi piiri kaitsta Pihkva raioonis. 3.diviisi ülesandeks jäi endiselt Vabariigi piiri kaitsmine lõuna rindel, eriti aga, nagu märgib direktiiv, Marienburg (Alüksne), Ostrovi joonelt Lubani järveni (Lubänas ez.) Lätimaal. Selle diviisi kasutusse anti 2.,3.,8. jalaväe ja 1., 2. ratsa polgud. Ülemjuhataja direktiivi täitmisele 3. diviisi juhatus asus augustikuu algul. Esimesena jõudis kohale diviisi staabi ülem, alampolkovnik N.Reek, kes juba 3.08. Bolovski (Balvi) alevist kannab ette, et on võtnud enda kätte 2.,8. jalaväe ja 1., 2. ratsaväe polkude operatiivse juhtimise. (3.Div.27-21,23). Mõni päev hiljem jõudis Valka ka diviisi staap ühes diviisiülema, kindral E.Põdderiga.

Tolleaegne 3.diviisi kaitsepositsioon Marienburgi ees, Saidenets, (Saidos) Lettin, (Liteno) Modarneki (Mūdernieka) joonel oli kujunenud juunikuus järk-järgult, sedamööda, kuidas Põhja-Lätimaa idapoolne osa puhastati onamlastest. Esimesena selle positsiooni organiseeris ja asus ka ta kaitsele 2.jalaväe polk. Väeosa kisti laiali 40-50 km rindele Marienburgi alevi ja Lubani järve vahel. Oma looduslikelt omadusilt need olid suured soised ja metsased alad, mida läbisid vaid üksikud teedesuunad, mis kitsaste defileedena olid hõlpsasti suletavad. Neis oludes ei võidud loomulikult mõeldagi mingi pideva kaitse korraldamisele, milleks pealegi oi olnud vajadustki. Kaitsja peamiseks püüdeks oli ju valvata ja sulgeda teedesuundi. Kaitse kujunes seetõttu grupiliseks, kus rühmad ja eelpostid olid lahutatud ükstoisest sageli suuroma vahemaaga, mida valvasid vaid hõredad piilkonnad. Meie asetusse sissetunginud vastast püüti likvideerida varudega, mis pidid alati olema valmis toimetama kiireid vastulööke. Vastase tähtsamaiks võimalikuks peaeletungisuunaks oli Põtalovo (Jaunalazgale), Alt-Schvanenburgi (Vec Gulbene) raudtee

suund, kus kujuneski kaitse raskusepunkt. Asumine metsade ja soode vahel hõlbustas küll kaitsetegevust, raskendas aga tunduvalt meeskonna elamistingimusi ja halbade teede tõttu ka varustamist kõige vajalikuga. Valveteenistus väheste jõududega kujunes raskeks ja väsitavaks meeskonnale. Eraldatud olek ja üksildustunne nürveeris mehi, sedaenam, et asuti võõral maal, kus elanikkond pealegi ei suhtunud kaugeltki meile heatahtlikult. On säilunud rohkesti materjale, milledest nähtub, et läti elanike suhtumine meile oli sageli vaenulikki. Peale selle, pärast Põhja-Lätimaa vabastamist enamlastest, hulkus metsades veel kaua aega ümber rohkesti kommunistlikke sallu, peamiselt kohalikest punastest ja väejooksikuist, kes röövisid elanikke ja tihtipeale tungisid kallale ka meie sidemeestele ja vooriosadele. Oli koguni juhtumeid, kus sel viisil teostati kallaletunge tervete üksustena eelpostidele ja kaitsel asuvaile rühmadele. Sideliinide purustamine oli harilikuks igapäevaseks nähteks. Korduvalt lõhuti ära sildu raudteel ja maanteedel. Diviisi juhatuse ja väeosaülemate korraldusel nende salkade vastu võitlemiseks pandi maksma karme määrusi. See kõik aga ei andnud soovitavaid tagajärgi, sest meil enestel ei jatkunud jõude tagala julgestamiseks, kuna aga kohalikud läti komandandi sellele ülesandele suhtusid harilikult üsna ükskõikselt. Al.Polk. F.Reek'i ühest ettekandest (3.Div.96-466) nähtub koguni, et läti komandandid "on isegi osalt meie vastu vaenulised". Näiteks katkestavad nad sageli sidejaamades ühenduse, toonitades, et "mitte meie pole seda liini ehitanud, vaid nemad." "Ülepea, märgib 3.diviisi staabiülem, oma ülespidamisega moodustavad nad niisugust asjaolu, et töötamine pole võimalik." Kindral Põdder'i algatusel 3.diviisi tagala julgestamise küsimus kanti koguni ette ülemjuhatajale, ettepanekuga mõjutada läti väegede ülemjuhatust, et asutaks viibimata kohaliku kaitseliidu organiseerimisele, kes sellele ülesande pidi võtma enda peale. Kindral Laidoneri paluti toetada seda algatust 10 000 jaapani püssi saatmisega lätlastele.

3.diviisi esimene pealetung. Ajal, kus Bolovski alevis asuti uue väekoondise juhtimise organiseerimisele, temale allutatud väeosad olid veel 2.diviisi ülema varemalt antud käsul, teostamas pealetungi Põtalovo suunas. Pealetungi eesmärgiks oli toetada 2.diviisi

osi Ostrovi all, kus augustikuu algul vaenlane teatavasti oli asunud vastupealetungile. Rünkinud läbi mõlemate diviiside ülematega, alampolk. N.Reek pooldas isc ka edasitungi jätkamist, mille tegelik teostamine aga oli seotud suurte raskustega. Kõigepealt nõudis aega uue võlekoondise juhtimise ja side organiseerimine ning varustusorganite suunmine Riia alt Marienburgi peale. Kuna edasitung pidi sündima raudtee üldsuunas, siis võeti käsile 1.ratsapolgu soomusrongi täiendamine, millest kujunes hiljem soomusrong nr.6. Suuri viivitusi ja raskusi tekitas ka teede kordaseadmine, mis selles raioonis olid ärmiselt halvad. Ka ei jõudnud õigeks ajaks kohale jalaväe toetamiseks määratud patareid. Viimaste abita ei olnud aga võimalik kallaletungi ette võtta, sest soodest ja metsadest välja jõutud, tuli asuda vaenlase kindlustatud positsiooni läbimurdmisele, mis asus vähemalt osaliselt Maailmasõja ajal ehitatud kaevikuis. Pealetungi toetamiseks paluti soomusrongide diviisi staata kohale üks soomusrong. Viimane ilmus aga tegelikult rindele alles pärast pealetungi algust.

Lõpuks jõuti siiski nii kaugele, et grupi juhi käsul pealetung pidi algama 12.augusti hommikul vara (5.div.27-65). Tegevuse eesmärgina alampolkovnik N.Reek nägi ette Põtalovo raudteesõlme vallutamise, et sellega kergendada Ostrovi võtmist 2.diviisi osade poolt. Käsust selgub aga ühtlasi, et võlekoondis, pärast ülesande täitmist pidi tulema tagasi oma endistele seisukohtadele, sest võleosadele tehti muuseas ülesandeks Põtalovo, Alt-Schvaneburgi raudtee põhjalik purustamine selleks, et "takistada vaenlasele pikema aja peale meie seisukohtadele läheneda". Raudtee purustamise läbiviimiseks oli diviisi staabi ülem lükitanud Valka ühe 2.polgu sapööri, kes seal raudteetehastes pidi valmistama, nagu al-polk. N.Reek ise kirjutab, "ühe riistapuu raudtee lõhkumiseks, mis siinid nii ka liiprepakud ära purustab". "See riistapuu", tähendatakse edasi, "on nulle tuntud. Ta kinnitatakse vedurile järele ja kui vedur täie hooga jookseb, võib tunnis 10-12 versta raudteed temaga täiesti ära lõhkuda"(5.div. 27-75). See riistapuu polnud muud kui meie kaitsevões praegu tuntud kolmnurk, mille kasutamisele mõeldi seega juba 1919.aastal. Tervo

pealetung kandis järjelikult algusest peale rohkem kõvendatud retke iseloomu. Juba seepärast ta ei võinud anda operatiivselt tähtsaid püsivamaid tulemusi. Küsuga Põtalovo vallutamine oli tehtud ülesandeks ritmeister Jonson'ile, kes selle pidi teostama 1.ratsapolguga ja ühe pataljoniga 8.polgust, ühe patarei toetusel. Seda pealööki tootas al.polk.Kurvits, vallutades 2.polguga, 2 patarei toetusel, Marienhauseni (Vilaka) alevi. Väegede seljataguse kaitsmine edasitungil jäi 8. polgu ühe pataljoni hoolde.

Pealetung algas tegelikult täpsalt ettenähtud ajal. Võideldes suurte rännakutehniliste raskustega oli ritmeister Jonson eelmisel päeval jõudnud kallaletungi lähtekohale. Teed olid võimatus seisukorras. Hobused vajusid sügavale rappa. Suurtükke ja veovahendeid tuli abistada aegajalt meeste jõuga. Esimese päeva jooksul mõlemad rühmitused murdsid läbi vaenlase esimese kaevikute joone ja jõudsid, nagu selgub ettekandeist, teise kaitseliini ette. Jürgnevad katsed edasitungiks aga äpardusid, kuna vastane oli vahepeal saanud juurde uusi jõude. Eriti tugevaks oli muutunud ka suurtükituli. Vastase jalaväe vastukallaletungid löödi aga tagasi meie poolt. Viimase jõupingutuse kallaletungiks väekoondis tegi veel 15.08. hommikul. Ka see äpardus. Kuna ka 2.diviisi parem tiib sel päeval suruti kiiresti tagasi vaenlase ägeda pealetungiga, siis 15.08. jürgnes käsk ka 3. diviisi osade tagasitõmbumiseks endistele seisukohtadele.

3.diviisi teine pealetung. Teise pealetungikatse Põtalovo suunas 3.diviis tegi oktoobrikuu keskpaigas, ühenduses 2.diviisi esimese väljatungimisega tol ajal Velikaja kallastele, mida 3.diviis pidi tootama lõunapoolt. Tegevuse koordineerimise mõttes 3.diviisi pealetung oleks pidanud alustatama üheaegselt 2.diviisi parema tiivaga, s.o. hiljemalt 13.10. Kuna aga operatsiooni ettevalmistamine võttis aega ja mõlema väekoondise tegevuse ühtlustamiseks kohapeal puudus kõrgem juht, siis hilines diviisi pealetungi algus mõne päeva võrra. Alustatud tegelikult 17.10. ja sattus aga kokku 2.diviisi teise pealetungiga.

Vastane rindel oli vahepeal nõrgenenud. Loode armee edasitungi tõkestamiseks viidi septembris ja oktoobris suur osa 11.diviisi koosseisu kuuluvaid väeosi Petrogradi alla ja nende asemele toodi 53.di-

viisi kuuluvad 477. ja 475. kütipolgud. Nimetatud väekoondis oli alles hiljuti formeeritud endistest piirivalve osadest, kus teenisid peamiselt Maailmasõja aegsed sõjavangid. Kogu selle moeskonna meeleolu oli ilmselt sõjavaenulik, mis ilmnes sagedases rahulolematuses, nurinas ja massilises väejooksus, niipea kui väeosad paigutati rindele.

Pealetungi ülesande täitmine pandi nüüd 8.polgu kahele pataljonile. Kuna üldine olukord edasitungiks oli soodus, siis see arenes ka võrdlemisi edukalt, vaatamata, vähestele jõududele meie poolt. Sel hetkel Riia all kerkis aga silmapiirile uus vaenlane - Bermondt. Ülemjuhataja korraldusel väekoondis pidi end oma peajõududega panema valmis võitluseks Bermondti vastu, milleks määrati 2 jalaväe polku (2. ja 3.), 2 kerget ja 1 raske patarei ja 2 soomusrongi. Algul sõjakäiku juhtima oli määratud 3.diviisi juhatus. Lätlastega alustati läbirääkimisi lähema koostöö saavutamiseks Bermondt'i vastu võitlemiseks. Neil põhjusil 8.polgu pealetung tuli katkestada ja väeosa tuua tagasi endistele seisukohtadele.

3.diviisi kolmas pealetung. Vaevalt paari nädala möödudes, pealetung Põtalovole algatati aga diviisi juhatuselt uuesti, nüüd juba seega kolmandat korda. Pealetungi eesmärgina diviisiülema käsul antud lühike direktiiv märgib, "välja tungida Põtalovo sihis nii kaugele kui saab." Mõte niisuguse väljatungimise korraldamiseks tekkis nähtavasti ühenduses diviisist lõunapool asuvate läti partisaanide edasitungiga, kes Baltinovo (Baltinava) raioonis olid ajutiselt jõudnud välja Varssavi raudteele. Operatsioon oli järelikult mõeldud, vähemalt esialgu, jällegi üsna kitsapiirilisena nii ajas kui ruumis. Seepärast ta läbiviimiseks määrati ka ainult 8.polk, pealegi täiesti ilma suurtükiväelise toetuseta. Õieti ei saanudki diviisi juhatus tol hetkel alustada pealetungi suuremate jõududega. Pidi ta ju, nagu nägime, suurema osa oma jõududest hoidma valmis tegevuseks Bermondt'i vastu. Pealetungi päeva hommikul, 29.oktoobril määrati polgu käsutusse üks kerge patarei (Nr.18.), mis aga jõudis tegelikult kohale alles 3.nov. Polgu juures teotsev patarei nr.15 saadeti aga Valka juba tegevuse esimesel päeval.

Eelseisva operatsiooni tegelik juhtimine, diviisis kujunenud traditsioonide kohaselt, kuulus diviisi staabiülemale, al.polk. N.Reek'ile, kes selleks otstarbeks asus Lipnosse (Liepna). Diviisiülem jäi Valka. Tema poole al.polk.Reek pöördus harilikult telefoni või telegraafi teel kas mõne tähtsama otsuse eel, mitmesuguste tagala korraldamisse puutuvate küsimuste lahendamiseks, või kui oli tarvis astuda ühendusse Ülemjuhatusega abivägede ja toetuse saamiseks 2.diviisist või soomusrongide diviisist. Paar korda operatsiooni vältusel kindral Põdder sõitis ka frondile, sellest igakord teatades oma päevakäsus.

8.polk, kes nüüd asus pealetungile, oli vaheldumisi 2. ja 3. polguga, kogu suve kestel olnud Põtalovo suuna kaitsel. Otse pealetungi eel ta asus parajasti rindel, võttes oma alla 30 km kaitselõigu. Vastupanu tol ajal oli organiseeritud kahes jürgus. Esijürgus asusid 2 pataljoni I ja II - ja teises jürgus III pataljon ühes 2.ratsapolguga.

Uus pealetung Põtalovole oli õieti eelmise kordamine, mille väeosa oli alles lõpetanud paar nädalat tagasi. Tegevuse kordamine endises kohas ja kujul ei võinud moraalselt hästi mõjustada meeskonda, eriti olukorras, kus sõdurid, nagu teisteski väekoondistes, suhtusid põhimõttelikult vaenulikult igasugusele edasitungile Venemaa sisemusse. Ka erutas rahvaväelaste meeleolu, mida kaugemale lõunasse, seda suuremal määral, Bermondt'i pealetungi ähvardused, millest kõneldi palju ajalehtedes. Ühenduses sellega tundus rahulolematust ja tusast meelt ka lätlaste vastu. Avaldati arvamusi, et lätlased ei suutvat ega tahtvadki oma asju ise korraldada. Viibimine ja võitlused Lätimaa sees tüütasid rahvaväelasi seda rohkem, et raioon, kus asus 3.diviis, oli väga metsik. Eriti sügise tulekuga meie vähesed salgad, kompanid ja grupid otse uppusid põlistes soodes ja rabades. Alalised vihmad olid niikuinii viletsad teed muutnud poriaukudeks, raskendades äärmuseni juurdevedu ja evakueerimist. Ja tagalat ähvardasid endiselt kohalikud kommunistlikud banded, kelledega võitlemine osutus äärmiselt raskeks. Väeosa meeleolu enne kallaletungile asumist ei võinud kõige selle tõttu olla kõige parem.

Ka taktikaliselt väeosa üleminek kallaletungile oli raskendatud seetõttu, et pataljonid olid äärmiseni kistud laiali. Ainult paremal tiival, Bolovski raioonis, II pataljoni osad enne kallaletungi vahetati ära kahe eskadroniga 2.ratsapolgust. Pataljonide koondmaine ja kallaletungivalmis seadmine võttis kõige selle tõttu rohkesti aega. Polguülem ruttas aga tegevusse astumisega ja, andnud ise käsu edasiliikumiseks 28.10.k.2245, määras kallaletungi alguse juba 29.10.k.0800 kuni kell 0900. Sellest tähtajast ei suudetud loomulikult kinni pidada. Tegelikult kallaletung algaski alles sama päeva pärastlõunal vast tund pooltcist enne videvikku. Kallaletungi hetkel meie 8.polgu vastu (1514 t.42 klp.) seisid 2. ja osalt 3.Petrogradi kütipolgud, kokku 1600-1800 tk. toetatud 8 suurtükiga ja ühe soomusrongiga. Tehniliselt vaenlane oli seega, võrreldes meiega, tunduvas ülekaalus. 8.polgu kallaletungi esimeseks eesmärgiks oli, murda läbi vaenlase kindlustatud kaitseposition ja vallutada Marienhauseni raioon. Selleks suundi edelast alevi seljataha löök II pataljoniga, kuna I ja III pataljon pidid samasuguse löögi viima loodest. Väga lühike valge aeg 29.10. ei võimaldanud sel päeval saavutada nimetamisväärseid tulemusi. Meile väga ebasoodsaks kaasnähteks oli seejuures vaenlase alarmeerimine kogu rindel, millega talle võimaldati juba eelseisval ööl asuda oma jõudude ümberkorraldamisele.

Tunduvalt suurem oli 8.polgu edu juba järgmisel päeval, 30.oktoobril, mil pealetung algas hommikul vara. Lõunapool raudteed II pataljon selle päeva õhtuks vallutas Marienhauseni alevi. Puuduliku side tagajärjel oli pataljon seejuures eksikombel mitme tunni kestel löönud ägedaid lahinguid ühe küla pärast meid lõunast tootavate läti partisanidega, kes selle küla olid vallutanud enne meid. Sõjasaagina II/8 kätte sel päeval, peale muu, langes ka punaste 3" patarei kolm suurtükki, millest aga 2 jäid kinni sügavasse rabasse. Ka põhjapool raudteed I ja III pataljonid vallutasid rea külasid, võttes seejuures vange ja sõjasaaki.

Väeosa edukas tegevus jatkus ka veel 31.okt., mil II/8, tungides piki vaenlase rinnet põhja poole, vallutas Marienhauseni jaama. 8.polgu edu selgudes, asus diviisi juhatus järk-järgult laiendama

ettevõetud pealetungi. Vahepeal oli antud tagasi diviisi käsutusse 3.polk, kuna ühisest operatsioonist koos lätlastega Bermondt'i vastu ei tulnud midagi välja. Diviisi juhatus kasutaski kohe selle väeosa 8.polgu tegevuse laiendamiseks põhjapoole, suundes ta pealetungile üle Lipno, Ostrovi sihis. 3.polgu pealetung algas tegelikult 1.nov. Samal päeval juba tal õnnestus vallutada tugevasti kindlustatud ja kaitstud kõrgendik Aksenova Gora (Aksenava) ja järgmisel päeval Bõstrova Gora. Mõlemad kõrgendikud võeti õhtu videvikus, haarava löögiga seljatagant, pärast seda kui olid äpardunud kõik katsed neid rünnata rindelt. Päev enne seda said 2.ratsapolgu 2 oskadroni Bolovskis käsu asuda pealetungile 8.polgu paremal tiival, lõunapool Marienhauseni alevit. Eskadronid, alamkapten Uritam'i juhatusel, anti 8.polgu käsutusse. Nende ülesandeks oli eriti Baltinovo alevi vallutamine, mille läti partisanid olid jällo maha jätnud.

Laiendades oma operatsiooni tiibadel, 3.diviisi juhatus täpsustas ühtlasi ka ta eesmärke sügavuti. 1.11.õhtul ilmus käsk 8. polgul <u>vallutada</u> Põtalovo ja Ostrov. Nende asulate vallutamist al. polkovnik N.Roek ise oma telefonogrammis diviisiülemale põhjendab vajadusega põhjalikult purustada ära sillad mõlemate punktide vahelisil ja üle Velikaja jõe viivail teedel. Õnnetus seisis aga selles, et diviisil puudusid täielikult nii purustusteks väljaõpetatud meeskond kui ka vajalik lõhkeaine. Nende saamiseks soomusrongido diviisist paluti 31.10. hommikul vara diviisiülema kaasabi (3.div.15-343). Paar päeva hiljem - 1.nov.õhtul - järgnes aga veel uus palve - saata abiks soomusrongido diviisist "üks väike s/rong" - kui võimalik üks suurtükivagun ja paar kuulipilduja vagunit. Palvet põhjendati sellega, et oleks väga tähtis vaenlase rongid kätte saada, mis luureandmete järgi vedavat Põtalovost välja igasugust kraami. Kõik need abistamise palved olid muidugi kõige suuremal määral õigustatud. Tundub koguni, et diviis, veel enne pealetungi algust, oleks endale pidanud tagama mõjuva soomusrongido toetuse raudtee suunas. Asus ju 8.polk oma pealetungi ribaga kaksiti raudteel ja vajas seda enam soomusrongide toetust, et vastase poole s/rong "Stenka Razin" näitas üles suurt aktiivsust. Surutud välja Marienhauseni jaamast

vastase s/rong tõmbus end tagasi Moratšovo (Puromala) ja ma raiooni, mis jäigi lõplikult ta kätte.

Al.-polk.N.Reek püüdis oma ettevõttelo hankida mõjuvamat toetust ka põhjast - 2.diviisi poolt. Selleks ta oli astunud aegsasti ühendusse 2.diviisi paremal tiival asuva 6.polgu ülemaga. Kapten Tallo oli koho nõustunud toetust andma. Kuid 2.diviisi ülem, kes sel ajal polnud veel saan d mingit korraldust toetuse andmiseks Ülemjuhatajalt ja alles mõni päev tagasi lõpetas oma kallaletungi Volikaja jõele, keelas 6.polgu ülemale edasitungi ära. Paar päeva hiljem 6.polgu parema tiiva vahetas ära Katšanovi pataljon, kes samuti jäi passiivselt kohale, vaatamata 3.diviisi edukale tegevusele. Tühem kaho väekoondise sisemiste tiibade vahel laienes järelikult iga päevaga, sedamööda, kuidas 3.diviis arendas oma edasitungi. Selle tühemc osaliselkski täitmiseks diviis oli sunnitud kulutama ära oma viimase varu - 3.polgu pataljoni, mis esialgselt oli nähtud ette edu arendamiseks rindel. Selle paratamatuks järelduseks oli löögijõu progressiivne kahanemine, mida kaugemale itta seda kiiremini. Eriti raskeks kujunes selles mõttes 8.polgu seisukord, kus mõned pataljonid olid kistud laiali, 12-15 km rindele. Sidepidamine ja juhtimine neis oludes kujunes võimatuks. Roodud ja rühmad olid sunnitud tegutsema igaüks oma ette, eraldatuina, üksikuina, eksides metsades ja rabades. Täiesti võimatuks seejuures kujunesid väeosa majanduslikud olud. Põhjatud teed tegid juurdevee ja evakuatsiooni äärmiselt raskeks. Padrunid ei lõppemas otsa ja päevade kaupa istuvad roodud sageli toiduta. Kõik see kaskus alla meeskonna moraali ja ta kehalise vastupanu. Nädalapäevad jalavägi oli teotsenud teiste väeliikide kaasabita, võideldes suure visadusega. Mitmes kohas olid 8.polgu luurpatrullid põhja ja lõuna pool Põtalovot jõudnud välja Varssavi raudteelo tahtes selle purustamisega püüda kinni vaenlase soomusrongi. See äpardus aga järjekindlalt. Meie edu, eriti raudtee suunas on seda tähelepandavam, et vaenlase s/rong sõna tõsises mõttes jalutas vähimagi karistuseta meie laialipaisatud roodude ja rühmade vahel, närveerides juhatust ja tekitades alalist kahju ja kaotusi jalaväele. Meie s/rong "Kapten Jrv", väljunud Valgast 2.nov. hommikul, jõudis küll kohale, kuid jäi Marienhauseni ees lõhutud sildade

taha seisma, milledest pääsis üle vaid 5.novembri õhtul. Kõige selle juures vaenlane tugevnes järjekindlalt. Ta vastukallaletungid, eriti 3.polgu rindel muutusid järjest ägedamaks, suunides meid lõpuks seal asuma kaitsele. Juba oma teatises 3.lk.al.polk.N.Rook märgib, et Ostrovi sihis edasiliikumine on ainult siis võimalik, kui 2.diviisi parem tiib loob kindla sideme 3.diviisi vasaku tiivaga Bõstrova Gora juures.

3.diviisi edukas tegevus oli seega mõeldav Ostrovi suunas ainult 2.diviisi ja Põtalovo suunas - s/rongide ja suurtükiväe toetusel. Et mõlemad puudusid, siis väekoondisele poaletung pidi lõpuks vaibuma. Saatus tahtis, et see sündis just ajal, kus üldine sõjaline olukord, ühenduses Loode armee raske seisukorraga Jamburgi all näis nõudvat operatsiooni jatkamist. Direktiiviga 3.lk. käskiski Ülemjuhataja 3.diviisile "oma operatsiooni Ostrovi ja Põtalovo sihis jatkata ja need punktid ära võtta." Samal ajal ka 2.diviis pidi uuesti kordama oma väljatungimist Velikaja jõele kusjuures mõlemad väe koondised võisid tulla tagasi endistele seisukohtadele ainult Ülemjuhataja erikorraldusel. Selle direktiiviga loodi lõpuks operatiivne koostöö 2. ja 3.diviisi vahel, millele eriti viimane oli asjatult püüdnud seniajani. Ülemjuhataja korralduse tulemused ei pääsnud aga enam mõjule, sest vaenlane oli vahepeal niivõrd tugevnenud, et läks ise üle energilisele vastupealetungile. Kasutades oma arenenud teedevõrku, ta oli koondanud Põtalovo raiooni värske löögigrupi, mis koosnes 2. ja 3.Petrogradi kütipolgu osadest ja polgust "osobago naznatšenija", kokku 1600 tääki 50-60 klp. Ööl vastu 4.lk. need osad koondusid lõplikult neile määratud raioonesse, ning 4.novembri keskpäeval algas nende üldine kallaletung. Moratševo jaamast liikus üks enamlaste kolonn otsesuunas Marienhauseni alevi peale, uut teed mööda, mis ehitatud alles Maailmasõja ajal. See tee puudus kaardil ja oli seetõttu ka täiesti valvata, millest tõenäoliselt oli teateid ka punastel kohalike elanike kaudu. Alev vallutati punaste poolt peaaegu vastupanuta, kusjuures seal asuv 8.polgu staap pääsis vaevalt vangistusest. Kiiresti taanduma pidi ka parajasti rindele liikuv kerge patarei. Samal ajal raudtee suunas oli vastase s/rong kerge vaevaga pillanud laiali meie nõrgad jalaväe

osad ja vallutanud Marienhauseni jaama. Sellega oli 8.polgu rinne keskkohas murtud sügavasti läbi. Korduvad püüded järgmisel päeval likvideerida läbimurret vastulöögiga s/rong "Kapten Jrv" toetusel, ei õnnestunud. Ümberpöördud. Vaenlane, arendades kiiresti edu põhja poole, tungis järjest sügavamale polgu seisukohtadesse, kusjuures 5 roodu ühes vooridega lõigati ajutiselt koguni ära oma tagalast. Vaenlase edu selgudes, andis Ülemjuhataja 3.diviisi käsutusse täiendavalt 2.jal.polgu ja veel ühe s/rongi, et nende abil minna üle vastupealetungile. Al.polk.N.Reek, kes oli lähemalt tuttav olukorraga rindel, asus aga seisukohale, et seda siiski enam teha ei tuleks. Oma ettekandes diviisiülemale ta põhjendab oma arvamust 8.polgu moraalse ja füüsilise väsimusega, mis ei võimalda enam seda väeosa kasutada aktiivseks tegevuseks. Pealetungiks tuleks järelikult koondada täiesti uued jõud. Kuid ka neile see ülesanne ettenähtavalt kujuneb raskeks, sest vaenlane oli vahepeal tublisti kõvenenud. Ka sai vastane oma endise kindlustatud positsiooni kätte tervena, sest 8.polk ei jõudnud seda veel ära hävitada. Eduka tegevuse korral pikeneks ühtlasi meie kaitsepositsioon tublisti, kusjuures meie seljataha jääksid suured soised ja ametsased alad viletsate teedega. Kõigil neil põhjusil staabiülem tegi ettepaneku väekoondis tuua tagasi endistele soodo ja metsade vahelistele seisukohtadele, mis tegelikult teostuski alates 6.novembrist. Õnnelikult pääsid tagasi vaenlase seljatagusest ka ajutiselt sinna jäänud 5 roodu osad. Kaitsepositsiooni pärast taandumist võtsid oma alla 2., 3. jalaväe ja 2. ratsapolgud, kuna 8.polk tõmmati varru Marienburgi raiooni.

Möödunud operatsiooni õpistena, nagu neid tol ajal endale kujutas otte diviisi juhatus, on säilunud kaks huvitavat dokumenti: Al.-polk. N. Reek'i ringkiri väeosaülematele ja diviisiülema päevakäsk.

Esimene neist käsitleb vaenlase, teine meie enda tegevust. Ringkirjas juhitakse väeosaülemate tähelepanu sellele, et "vaenlane ei tungi peale mitte enam hõredate jõududega tervel frondil", vaid, kasutades kinnikülmanud soid ja rabasid, teotseb koondatud jõududega, püüdes sealjuures välja meie tiibadele ja seljataha. Selle vastu võitlemiseks nõutakse, et ka meie ei kisuks oma vägesid ühtlaselt üle

tervo rinde laiali, vaid hoiaks roodud rohkem koondatuna tähtsamais punktides koos, kust neid on võimalik kasutada vastulöökideks kõigis võimalikes suundades. Valveteenistuseks kästakse kasutada mehi võimalikult vähem, igast roodust mitte üle rühma. Vägede julgestamine rajada eeskätt intensiivsele luurele, mitte ainult teede suundades, vaid ka läbi metsade, et vaenlast avastada õigeaegselt. See sündinud, mitte jääda ootama vastase löögi, sest, et meie hõredasti kaitstud positsioonid murtakse niikuinii läbi, olgu nad nii tugevasti kindlustatud kui tahes. Seevastu soovitatakse "vaenlast otsekohe oma vastuliikumisega tema tiiva ja seljataguse poole lüüa". Kiiremaks liikumiseks kasutada küüthobuseid (3. div.16-218-220).

Käesolev ringkiri puudutab sõjakunsti põhjapanevamat nõuet, igas olukorras teotseda mitte passiivselt vaid aktiivselt. Kui kaugele aga see aktiivsus kaitsja seisukohalt peab ulatama, kas see on "liikumine vaenlasele vastu", või ainult vastulöök tulega juba nõrgestatud vastase pihta, seda peab otsustama igal juhtumil eraldi. Kui hõredad kaitsekorrad Põtalovo all näisid nõudvat esimest, siis Narva all, näiteks, olukord nõudis teist talitusviisi, mis andiski kõige paremaid tagajärgi.

Diviisi ülema päevakäsk puudutab rahvaväe tolle aja oludes vast kõige valusamat küsimust, nimelt tabava tule andmist vastase pihta ja selle juhtimist. Sisult see dokument ei näi olevat täiesti iseseisev, vaid tugevasti mõjustatud temast varem ilmunud 8.polgu ülema samalaadse päevakäsuga. Konstateerides, et "mõned polgud ja roodud on laskmises õige nõrgad", eriti, mis puutub tule juhatamisse, diviisiülem käsib sihtimisele ja lahingutule juhtimise õpetamisele panna kõige suuremat rõhku. Missuguseid nõudeid see juures tuleb pidada silmas, sellekohta päevakäsus antakse üksikasjalikke näpunäiteid. Õppuse edukuse mõttes ohvitseridelt nõutakse enne harjutusele minekut põhjalikku ettevalmistust. Ohvitseride teadmisi diviisiülem lubab koguni kontrollida. Kas seda ka tegelikult tehti, sellekohta puuduvad lähemad andmed.

Pihkva ja Põtalovo-Ostrovi operatsioonid 1919.a.sügisel on nii oma tulemustelt kui täitmisviisilt õpetlikud mitmeski suhtes. Kõige-

pealt nad on kujukaks näiteks sellekohta, et suuri ja püsivaid tagajärgi sõjas võidakse saavutada vaid siis, kui Kõrgemalt juhatuselt seatakse üles kindlad ja kaugeleulatavad strateegilised eesmärgid. Viimaste puududes aga väeosade ja väekoondiste õnnestunudki jõupingutused näivad lõpuks omaette asjatuina. Nende tulemustega pole õieti rahul ei juhatus ise ega ka, nagu seda nägime 1919.a. sügisel, väeosad. Tähtsaid ja kindlaid strateegilisi eesmärke, aga ei saa seada üles enne, kui on täiesti selgunud riigi kõrgema võimu poliitilised kavatsused. Nagu nägime eespool, just see viimane puuduski meil 1919.a.sügisel Venemaa suhtes. Liitlaste kõikuva politika tagajärjel vene küsimuses tuli meilgi korraga katsuda taotleda kahte üksteisele vastukäivat eesmärki - sobitada rahu enamlastega ja samal ajal püüda toetada Loode armeed. See politiline kõikumine pidi meid paratamatult viima ka ebamääraste sõjaliste eesmärkide taotlemisele, mille tulemuseks olid ülalkirjeldatud kolme väekoondise edasi-tagasi liikumised Pihkva, Ostrovi ja Põtalovo suundades. Kuna nimetatud operatsioone juba ideeliselt ei võetud tõsiselt, siis ei pandud mingit rõhku ka nende juhtimise korraldamisele, eeskätt nimelt tegevuse koordineerimise nõttes ajas ja ruumis. Sellest siis tuligi, et kõrvuti teotsevad väekoondised, igaüks omaette ja mõnikord koguni omal algatusel, korraldasid kallaletunge ida suunas, kusjuures üks neist alustas harilikult oma tegevust siis, kui teine seda oli juba lõpetamas. Kuigi üksikud juhid kohapeal näitasid üles tõsist tahtmist teotseda koos oma naabritega, siiski äpardusid needki püüded täielikult.

Ülemjuhataja üldised direktiivid kaugelt pealinnast ei olnud suutelised korraldama seda koostööd niivõrt tihedasti, nagu seda nõudis olukord.

Tundub, et antud juhul koostöö küsimuse kolme väekoondise vahel vähemalt pealetungi teostamisel võis lahendada vaid üldise rindejuhatuse moodustamine, nagu see hiljem teostuski Viru väerindel.

6. BERMONDT'i AVANTÜÜR.

Saksa-vene koostö kavatsusi Baltikumis.

Oberst vürst Bermondt-Avaloff, nagu ta end ise nimetas, on üks neid seiklejaid väejuhte, keda 1918.-1919. aastate segased olud olid

tekitanud rohkesti nii pärast Vene kui Saksa revolutsiooni Baltikumis tekkinud Vene-Saksa valgete vägede ridades. Nagu märgib üks tema endisi kaasvõitlejaid, oli Bermondt veel 1916. aastal noorem-leitnant ja tolleaegse 31. armeekorpuse ülema, kindral Mištšenko isiklik adjutant. Poliiskaudsus ja haiglane karjerism, ühenduses kirgliku püüdega end kõikjal tõsta esiplaanile iseloomustas juba tol ajal Bermondt'i (Lt Colonel Du Parquet, L'Aventure allemande en Lettonie 1926.a. - lk.k.143-149).

Iseloomult tühine ja kergemeelne, Bermondt omas õnnelikku välimust ja lihvitud seltskondlikke kombeid, mis tasandas talle hõlpsasti tee vene kõrgemate juhtide juurde, kes sagedasti hindasid ohvitsere rohkem nende käitumise kui teadmiste ja tehnistusliku kogemuste järgi.

Sattunud Saksamaale Bermondt'il, saksa Salzwedeli vangilaagris, tolle aja segastes revolutsiooniaegseis oludes, läks korda organiseerida vene sõjavangidest relvastatud koondis. Sarnalaadilisi koondisi Saksamaal tol ajal organiseeriti teisteski vangilaagrites, kuid Bermondt'i oma kasvas neist kõige arvukamaks. See oli aeg, kus Saksamaa, kibedasti pettunud 11.novembri vaherahust liitlastega, oli pöörnud oma tähelepanu itta, et selle arvel püüda teha tasa Maailmasõja kaotusi. Ka tõstis kommunism Saksamaal pead, mille vastu võitlemiseks enamlusvastased vene valged koondised arvati olevat kõigiti kohased. Ühenduses saksa rauddiviisi ja landesvääri organiseerimisega Baltikumis ja sakslaste värbimisega nende väekoondiste täiendamiseks asuti seepärast Saksamaal ka vene väesalkade loomisele. Nende ülesandeks pidi kujunema endise Venemaa ülesehitamine, muidugi Saksamaa kaasabil. Venemaaga koos võidi hellitada lootusi teha idas tasa seda, mida läänes oldi kaotatud. Loomulikult ei võinud sellelaadisi kavatsusi kanda ja realiseerida vabariikliku Saksamaa ametlikud politika ja reichswehri juhid. Need hoidusid tagasi. Viimaste vaiksel heakskiitmisel leidus aga teisi tegelasi, kes olid valmis selle heaks töötama. Üks agaramaid nende hulgas oli Põhja Korpuse esimene staabi ülem, ritmeister von Rosenberg. Pärast Põhja Korpuse taganemist Pihkvast ritmeister v.Rosenberg mõnede selle väekoondise

osadega 1918.a. novembris sattus Lätimaale, kus asus energiliselt tööle selleks, et neid osi ümber korraldada ja suurendada. Kui hiljem ainelise toetuse puudusel P.Korpuse osad Lätis oldi sunnitud likvideerima, siis moodustati nende jäänustest, vürst Lieven'i juhatusel, landesväüri juures, omaette vene kompani, kes sai kogu oma varustuse juba sakslastelt. Sellega oli Baltikumis loodud jällo saksa-vene relvastatud koostöö, nagu see oli juba kujunemas saksa okupatsiooni lõpuperioodil. Rosenberg'i ja hiljem v.der Goltz'i energilisel algatusel püüti seda koostööd aga arendada järjest kaugemale. Saksamaa kulul ja toetusel vene relvastatud jõude Lätis ja Leedus suurendati järjekindlalt. Nii otsustati aprillis 1919.a. moodustada kolm iseseisvat suuremat vene vägede koondist - ritmeister vürst Lieven'i, oberst Vyrgolitš'i ja oberst vürst Bermondt-Avaloff'i juhatusel. Ühtlasi Bermondt'i väesalk, kokku ümmarguselt 3800 meest, mai alul toodi Saksamaalt Kuramaale, kus jatkus formeerimine. Ka loodi Berliinis üldine vene vägede formeerimise keskus, ritmeister v. Rosenberg'i juhatusel. Berliinis käisid samal ajal elavad läbirääkimised mitme nimeka vene tegelasega, kes pidi astuma vähemalt sildina kogu ettevõtte ettepoole. V.der Goltz oma mälestusis mainib kindral Gurko nime, kellega oldud tihedas ühenduses. Bermondt iseloetleb mitmeid isikuid - vene Punase Risti juhatajat Berliinis, kindral Pototski't, senaator Tugan-Baranovski't ja mõningaid teisi. Kõik nad suhtunud asjasse väga soojalt, eelistanud siiski isiklikult, vähemalt esialgu, jääda veel varju, oodates ära sündmusi. Äraütlemise tõeliseks põhjuseks oli nähtavasti asjaolu, et vanemad vene juhid isegi Berliinis tol ajal ei söandanud ulatuslikumaid Venemaa ülesehitamise plaane rajada Saksamaa toetusele, millega oleks koheselt kutsutud välja liitlaste vaen asja vastu. Nimekamate vene tegelaste puududes Berliinis, kes oleksid nõustunud olema operetlikuks mängukanniks Baltikumis tumedailo saksa jõududele, v.der Goltz'i valik langeski lõpuks auahnele ja kergemeelsele Bermondt'ile, kes end vahepeal oli hakanud propageerima oberstina ja vürst Avaloff'ina. Mõni aeg Bermondt Kuramaal oma väesalgaga allus ritmeister vürst Lieven'ile, kes oli määratud kõigi Kuramaal asuvate vene vägede juhatajaks. Kui aga Lieven, kindral Judenitš'i käsul, viidi 23.07.

üle Narva alla, siis astus Bermondt tema asemele. Bermondt vene vägede juhina Kuramaal, on seepärast täiel määral Saksa, eeskätt v.der Goltz'i vaimusünnitus. Kindral Goltz kandis eriti hoolt selle eest, et Bermondt'i staabis oleksid teenistuses head ja tublid saksa kindralstaabi ohvitserid, millega Bermondt ise ei saanud õieti olla muud kui hüpikmuluks sakslaste käes. "Heameelega, märgib koguni v.der Goltz, oleksin isiklikult astunud kodumaa suure ettevõtte teenistusse, kuid praktilised kaalutlused sundisid mind sellest, lõpuks, loobuma" (Meine Sendung lk.227).

Bermondt'i seljatoena Berliinis loodi augustikuu alul eriline politiline nõukogu, mille koosseisu kuulusid endised saksameelsed vene tegelased parun Knorring, v.Berg, oberst Durnovo, Derjugin, parun Pilar ja teisi.

Tekib küsimus, milleks siis õieti vajasid sakslased Baltikumis Bermondt'i 1919.a. keskpaigas ja hiljem?. See selgub, kui pidada silmas, et Versailles' rahulepinguga Saksamaa oli kohustatud oma väed viima viivitamatult välja endise Vene riigi osadest, järjelikult ka Baltimailt. Marssal Foch nõudis selle täitmist hiljemalt 20.augustiks. Löödud Eesti vägedelt, olid riigisakslased Strassenhofi (Strazdu muiža) lepingu alusel 5.07. sunnitud lahkuma ka landeswehrist, kes anti inglise kolonel Alexandre'i juhatuse alla ja saadeti võitlema enamlaste vastu.

Kõik see ähvardas lõplikult hävitada Saksa suured lootused idas.

"Hambaid kiristades, lootuses paremale tulevikule, alistus paratamatusele uhke Balti sakslus", märgib v.der Goltz oma mälestusis. Ta ise ei nõustunud aga veel mitte alistumisele s.o. Baltikumist lahkumisele. Läbirääkimistel selles küsimuses liitlaste sõjamisjoni juhatajaga Baltimaal, inglise kindral Gough'iga, sakslased tuginesid ikka veel oma detsembrikuu lepingule Ulmani'ga, mille alusel neil olevat õigus kolonistidena jääda Lätimaale. Neid lepinguid tõlgendati kui <u>erakokkuleppeid</u>, mida ei võivat muuta ka Versailles'i rahuleping. Kui kõik need seletused aga luhtusid, siis v.der Goltz, temalt esitatud tehniliste kalkulatsioonide alusel, nõudis vägede ja materjalide väljaviimiseks vähemalt 75 päeva. Viivitust põhjendati

raskete transpordi oludega. Tõelised põhjused peitusid aga sakslaste uutlaadi politilisis kavatsusis, mis selgub v.der Goltz'i enda järgnevast väljendusest sel puhul (Meine Sendung lk.235): "Vägede pikaldane väljavedu oli minule endastmõistetavalt väga soovitav. Vahepeal võidi Bermondt'i korpuse täiendamist jatkata ning ühtlasi selgitada kuivõrd oli majanduslikult ja politiliselt kindlustatud saksa vabatahtlike üleminek vene teenistusse. Tuli toha kõigepealt kindlaks, missugused väeosad mitte ei soovinud minna üle vene teenistusse ning need saata ära esimeses järjekorras. Teiste suhtes aga võita aega võimalikult rohkem." Versailles' rahulepingu nõuetest kõrvalehoidmiseks oli v.der Goltz Baltikumis leiutanud seega uue maskeerimise abinõu - sakslaste astumise vene teenistusse. Samalaadselt, nagu oldi enne lüüasaamist meie poolt astutud läti teenistusse. Ametlik leping kindral Goltz'i ja Bermondt'i vahel juhtimise üleandmiseks viimasele sõlmiti 21.09. (Meine Sendung lk.266). See leping täiendati enne Bermondt'i pealetungi Riiale, 6.10., kus muuseas Bermondt kinnitas saksa sõdureile neile varemalt lubatud kolonisatsiooni õigused Lätis. Sakslastele oli seega täiesti ükskõik, kes valitses Baltimaid, peaasi, et aga nende eesõigused seal oleksid olnud kaitstud ja kindlustatud.

Kõigi nende kavatsuste tegelik läbiviimine ei võinud loomulikult sündida saksa valitsuse vaikse nõusolekuta. V.der Goltz'i enda kirjutisist teame, et see nõusolek, lõpuks, ka saadigi. Selgub, et kindral Goltz'il neis küsimusis oli nõupidamine Veimarnis riigipresident sotsialist Ebert'iga, välisminister Müller'i juuresolekul, kus lepiti kokku selles, et a) saksa vabatahtlike astumine vene teenistusse on ametlikult nende eraasi, millle vastu saksa valitsusel ei ole midagi, b) saksa valitsus jatkab vene vägede varustamist kõige vajalikuga. Ainult palga suhtes valitsus hiljem otsustas seda maksta ainult kuni 1.oktoobrini 1919.a.. Kindral Goltz'i ettevõtte kõige suuremaks toetajaks Berliinis oli aga tolleaegne saksa riigikaitse minister, sotsialist Noske, kes "näitas üles tõelikku arusaamist vene-balti küsimuses". "Muidugi ei või", tähendanud Noske kord v.der Goltz'ile, "liitriike silmas pidades, Saksa valitsus lubada varustuse juurdevedu ametlikult. Kui aga kusagil Ida-Preisimaal

mõni juudi kooperatiiv ellu kutsutakse, kes venelasi varustab, siis sellele eraettevõtte vastu ei või kellelgi olla midagi (Meine Sendung lk.243). Tugevasti pooldavalt sellele suhtus ka tolleaegne Jda-Preisimaa ülempresident, sotialist Winnig, kes avaldas koguni lootusi, et saksa valitsus peaks saavutama liitlaste nõusoleku "ettenihutatud piirikaitse loomiseks Leedu- ja Kuramaal". Siinjuures olgu tähendatud, et liitlased oma sõjaväe esindajate kaudu, olid loomulikult teadlikud Bermondt'i nagu teda hiljem nimetati, Vene Lääne armee olemasolus Leedus ja Kuramaal. Ka teati, et see armee saab oma varustuse Saksamaalt. Nagu märgib oma mälestustes Bermondt, kõigele sellega olevat täiel määral nõustunud kindral Hurt, soovides ainult, et "ma sellele eest Saksamaale midagi ei maksaks, ega annaks ka mingeid kindlustusi maksmise kohta tulevikus." Liitriikide osialgselt heatahtlik suhtumine Bermondt'ile on seletatav muidugi viimase kavatsustega jatkata võitlust enamlaste vastu, millest liitlased eeskätt olid huvitatud. Sealjuures püüti koguni Bermondt'i tõrmata liitlaste sõiduvette, selle üldise enamlusvastase võitlusrinde moodustamiseks, mis oli loomisel 1919.aasta sügisel. Nii võttis Bermondt, näiteks, osa Riia nõupidamisest 26.08., mis peeti inglise kindral Marshi eesistumisel, koos Eesti, Läti, Leedu ja Vene Loode armee kõrgemate juhtidega. Vene Lääne armee sai seal, nagu nägime, kindla pealetungi ülesande Dünaburgi (Daugavpils) raioonis. Liitlased püüdsid seega saksasõbralikku Bermondt'i rakendada tegevusse nende enese üldiste kavatsuste kohaselt. Näiliselt vähemalt nõustus selleks ka Bermondt ise. Oli ta ju avalikult oma tegevuse eesmärgiks kuulutanud võitluse enamlastega, millest ei saanud seega loobuda. Pikalt ja laialt kirjutab ta oma suurtest kavatsusist enamlaste lõplikuks hävitamiseks Venemaal.

Oma Lääne armeed Bermondt ise nimetab valgete viimaseks reserviks (Jm Kampf lk.178), kes Dünaburgi rajoonist pidi minema üldisele pealetungile üldsuunas Velikije Luki, Võsni Volotsok, Vologda, eesmärgiga lahutada Petrograd Moskvast (Jm Kampf lk.198). Selle suure pealetungi läbiviimiseks Bermondt otsis ühendust ka Koltsak'iga ja Denikin'iga, kellele läkitati eraküskjalgadega pikki teateid olukorrast vene kodusõja lääne rindel. Viimased suhtusid aga Bermondt'ile

kui saksa käsilasele ilmselt umbusklikult ning ei tootanud tema tegevust. Ka katkesid Bermondt'il varsti koostöö võimalused kindral Judenits'iga. Kuigi Riia nõupidamisel Bermondt'i tegevuseraiooniks oli määratud Dünaburgi ümbrus, nõudis kindral Judenits, vanema ülemana, varsti, ta ilmugu kogu oma armeega Narva rindele. Vastandina vürst Lieven'ile Bermondt loobus aga kategooriliselt täitmast Judenitsi käsku, põhjendades seda peamiselt vajadusega töötada tihedasti koos sakslastega, kes teda toetasid. Judenits'i enda ilmumine Riiga, 26.09., et isiklikult veenda Bermondt'i tema korralduse täitmise vajaduses, ei andnud mingeid tulemusi. Bermondt isiklikult Riiga kohtamisele Judenits'iga ei tulnudki, kartes, et ta seal vangistatakse. Ülesnäidatud sõnakuulmatuse eest kuulutas Judenits oma käsukirjas Bermondt'i "Venemaa üraandjaks." On andmeid, et see sündis siiski liitriikide sõjaväe esinduse survel, kes käsukirja kindralile olid peaaegu ette diktteerinud (Du Parquet L'Aventure lk.152). Sellega oli igasugune koostöö vene valtete Loode ja Lääne armeede vahel tegelikult täiesti katkestatud. Vene valge imperialism, mis meid ümbritses idas ja lõunas, oli lõhestatud kahte vaenulaagrisse, osalt isiklikel põhjusil, osalt aga seetõttu, et nèid toetavad jõud - liitriigid ja Saksamaa olid üksteisele vaenulikud. Lõhenemine teostus otse Loode armee sügisese pealetungi eel, nõrgendades viimast tunduvalt ta lõpuvõitluses enamlastega.

Bermondt'i vene vägede hulgas oli kahtlemata palju juhte ja tõsiseid vene patrioote, kes igatsesid võitlust enamlastega, et vabastada neist oma kodumaad. Ta saksa väeosad olid aga eeskätt huvitatud ainult Baltimaade okupeerimisest ja koloniseerimisest. Ja kuna mõõduandvaks olid just sakslaste tõekspidamised, siis võib küll väita, et Bermondt õieti kunagi ei mõelnud tõsiselt võitlusele enamlusega, vaid et see oli vaid ettekääne relvastatud jõudude loomiseks Baltimaade võitmiseks saksa kolinisatsioonile. Kuude viisi Goltz - Bermondt püüdsid võita aega, et täiendada oma jõude, hoidudes võitlusest enamlastega, kuid kartes ühtlasi ka alustada sõjalist tegevust Läti vastu. Kui osaliselt nende tõelised plaanid avastusid juba augustis, siis täieliku selguse sellest küsimusest tõi alles oktoobri algus. 20.augustil möödus viimane tähtaeg saksa vägede lahkumiseks

Lätist ja Leedust. Kuna kindral Goltz ametlikult ei võinud enam viivitada, siis, nähtavasti ta vaiksel nõusolekul, rauddiviisi ülem, major Bischof, kogu väekoondise nimel, keeldus täitmast Saksa valitsuse sellekohast käsku, kuni valitsus, nii põhjendati sõnakuulmatust, ei olnud andnud kindlaid lubadusi Kuramaal asuvate ohvitseride ja sõdurite teenistuse kindlustamiseks tulevikus. Major Bischof'i ilmselt tehtud sõnakuulmatust kasutas v.der Goltz uuesti "oma suure Balti eesmärgi kasuks", nagu ta seda ise märgib oma raamatus (Meine Sendung lk.249). See samm paljastas aga ühtlasi liitriikide ees tõielikult saksa kavatsused ja võtted Baltimail. Et Sakslasi sundida alistuma rahulepingu nõuetele, selleks lükitati Lätti ja Leedusse uus liitlaste-vahelise sõjaväe misjon, energilise prantsuse kindral Niessel'iga eesotsas. Samuti määrati Riiga prantsuse konsul. Järgnevalt liitlaste eesmärgiks oli, nagu nägime, lahutada Bermondt v.der Goltz'ist, milleks tehti tõsiseid katseid ta viia ühendusse kindral Judenitš'iga. Ka oli liitlaste sõjaväe esindus kategooriliselt selle vastu, et sakslased võiksid astuda vene teenistusse. Kui see septembri teisel poolel siiski oli sündinud ja Bermondt avalikult katkestas oma koostöö kindral Judenitš'iga, siis oli vähemalt kõigile selge, kelle poolt ja vastu õieti astub tegevusse uus - vene-saksa armee "ülemjuhataja".

Bermondt'i kallaletung Riiale. Bermondt'i avantüür ähvardas kõigepealt meie lõunanaabrit - Lätit. Pärast Strassenhofi vahekohtu Ulmann, loonud parajusmeelse koalitsiooni valitsuse, asus energiliselt riikliku võimu ja korra ülesehitamisele ja läti rahvuslike vägede organiseerimisele. Polkovnik Ballodi ja Semitan'i brigaadid laiendati diviisideks, neist esimene - võitles enamlaste vastu ja teine - sakslaste vastu. Varsti asuti ka kolmanda diviisi formeerimisele, polkovnik Berkis'e juhatusel. Vägede ülemjuhatajaks määrati vanem juhtidest, kindral Simonson.

Septembris Lätil oli läinud korda saada Prantsusmaalt varustust ja relvi 10000 mehele, muude hulgas 550 kuulipildujat, 10 miljonit püssipadrunit, 30 suurtükki ühes rakendusega ja laskemoonaga. Varustus saadi eeskätt prantsuse sõjaväe esindaja L'Colonel Du Parquet kaasabil. Hiljem saadi relvi ja varustust veel ka Inglis-

maalt.

Kuid Ulmann'i valitsemisele kuulus tol ajal vaid põhjapoolne osa praegusest Lätist ühes Liibavi (Liepāja) raiooniga. Lõunapoolne osa, keskusega Mitavis (Jelgava), oli aga veel täielikult Goltz - Bermondt'i võimuses. Kontaktijoon poolte vahel lõbis Olai (Olaine) mõisa raiooni umbes poolel teel Riia ja Mitavi vahel. Strassenhofi kokkuleppe järgi poolte vahel valitses vormiliselt vaherahu, millest ka üldiselt peeti kinni. Siin - seal võeti otte vaid vähemaid luureretkeid, et koguda teateid vastasest. Eriti sagenesid kallaletungid Bermondt'i osade poolt septembri lõpul, muutes seisukorda rindel järjest pinevamaks. Ka sisemaal läti-saksa vahekorrad teravnesid järjest suuremal määral. Sakslased olid vihased lätlastele, nagu märgib v.der Goltz, selle eest, et Ulmann olevat neid raskesti petnud, loobudes esimesel soodsal juhul tunnustamast ta enda poolt detsembris 1918.a. allakirjutatud lepinguid.

Üldine sõjalispolitiline olukord 1919.a. sügisel muutus aga Goltz - Bermondt'ile järjest tõsisemaks ja raskemaks. Liitriikide pealekäimisel saksa riigikaitseminister Noske oli 26.09., lõpuks, andnud kindla käsu nende saksa vägede viivitamatuks lahkumiseks Baltimailt, kes ei soovinud astuda vene teenistusse. Kes seda käsku ei täitnud, neile ähvardati katkestada toiduainete väljaandmine. Kõigile püüetele vaatamata ei õnnestunud kindral Goltz'il ka eraviisil hankida oma ettevõttele suuremat rahalist toetust Saksamaalt. 3.oktoobril järgnes saksa valitsuse käsk kindral Goltz'i enda ärakutsumiseks Kuramaalt. Ta asetäitjaks määrati kindral Eberhardt. Kuigi ametlikult loovutanud juhtimise Bermondt'ile, jatkas Goltz aga tegelikult veel tükk aega kulisside taga oma tegevust, kuna saksa väed olevat "nõudnud" ta kohalejäämist. Niisuguses kriitilises olukorras, mis iga päevaga ähvardas kujuneda raskemaks, Goltz - Bermondt olid, lõpuks, sunnitud tulema välja sellega, mida seniajani püüti kõigiti kui "Ultima ratiot" maskeerida, see on - relvastatud kallaletung "piiririikidele" eesotsas Lätiga. Sellekohane otsus tehti 30.09. ja kallaletungi tähtpäevaks määrati 8. oktoober. Mõlemad väejuhid oma mälestusis põhjendavad kallaletungi

vajadusega kindlustada oma põhja tiiba, et siis kohe pöörduda itta enamlaste vastu. Teisal aga Goltz ise paljastab seejuures oma tõelised mõtted ja kavatsused, tähendades: "Inglismaa, Eesti ja Läti avalik vaen meie vastu ei võimaldanud enam mingit valikut. Neile tuli teha lõpp enne kui marssida N.Venemaa vastu. Seda võidi teha, kuna "piiririigid" ja Inglismaa olid alandanud endid enamlaste liitlasiks, takistades omal maal Lääne armee võitlust enamlastega. Võitlus Inglismaa vasallide vastu oli võrdne võitlusele enamlusega". (Meine Sendung lk.276-277).

Neid ridu kirjutades v.der Goltz unustab meelega, et need nn. "enamlaste liitlased" olid tol hetkel ägedais võitlusis enamlastega. Kindral Goltz ise aga juba enam kui 4 kuu jooksul, hoidus lahinguist enamlastega, et oma peajõude hoida värskena võitluseks "Inglismaa vasallidega", mis sakslastele tol hetkel oli hoopis tähtsam kui võitlus enamlastega. Ühtlasi selgub neist mõtteist vastuvaidlematult, et alustades kallaletungi Lätile, oli kavatsusel mitte tiivakaitse loomine Düüna (Daugava) jõe lõuna kaldal, vaid kindlasti küll kogu Baltikumi vallutamine, milleks arvati end uuesti olevat sõjaliselt küllalt tugeva. Nagu suvelgi otsustati ka nüüd teotseda kiiresti, et jõuda ette eesti-läti ühendatud pealetungile, mida oodati peatselt. Nagu suvel meid, hindas aga v.der Goltz nüüd ilmselt ala Läti rahva ja ta noore sõjaväe vastupanu, mis talle saigi saatuslikuks.

Kartes vene-saksa ühendatud kallaletungi, milleks lätlased loomulikult ei olnud ette valmistatud, pöördus Ulmann abisaamiseks uuesti meie poole. Kuni arenesid - eesti-läti läbirääkimised ühise tegevuse organiseerimiseks Bermondt'i vastu, tegi meie Ülemjuhataja 3.diviisile korralduse hoida valmis saatmiseks Riia alla 2 jalaväe polku (2. ja 3.), 2 kerget ja 1 raske patarei ja 2 soomusrongi. Varsti selgus aga, et suuremast eesti-läti aktsioonist Bermondt'i vastu ei saa asja ning läbirääkimisedki selle üle tulid katkestada. Läti osutus seega Bermondt'i vastu esialgselt üksinda. Kasutades seda olukorda, Bermondt oma väegadega 8.oktoobri hommikul atakeeris ootamatult läti seisukohad Düüna jõe ja Riia lahe vahel. Kallaletungiks suundi rauddiviis kolmes kolonnis Olai mõisa raioonist, Miitavi, Riia maantee suunas, Riia eeslinna Thorensbergi (Tornakalns) peale.

Rauddiviisi kallaletungi toetas:kagust üle Kekkau (Kekava) nn. saksa leegion; lõunost Kalnzemi (Kalnciems) ja Sloki (Sloka) raioonist, Babiti (Babitis) järve lõuna ja põhja kallast mööda - vene väeosad. Bermondt'i käsutuses olevad relvastatud jõud 8.10. oli nähtavasti juba üsna suured. Olemasolevate andmete põhjal neid võib hinnata ümmarguselt 50000 mehele, 600 kuulipildujaga, 50 miinipildujaga 100 suurtükiga 10 s/autoga 3 s/rongiga ja 120 lennukiga. Neist jõududest kallaletungiks Riiale suudeti koondada vaid 19-20 pataljoni, 5 eskadroniga, 56 suurtükiga ja 2 s/autoga, kokku umbes 8650 tääki ja mõõka 201 kuulipildujaga, 56 suurtükiga ja 2 s/autoga.

Läti 2.diviisi seisukohad Riia linna kaitsmiseks lõunast asusid poolkaarena mere ja Düüna jõe vahel, 10-20 km. linnast. Peamiselt kaitsmiseks lätlased olid suutnud koondada esijärku 15-16 pataljoni, tootatud 2 eskadroniga, 16 suurtükiga, 3 s/autoga ja 1 s/rongiga. Peale nende varus mitmesugusi vähemaid jala- ja ratsaväeosi. Kokku Riia kaitsest võttis osa ümmarguselt 6000 tääki ja mõõka 64 kuulipildujaga, 10 miinipildujaga 16 suurtükiga, 3 s/autoga, 1 s/rongiga ja 2 lennukiga. Sakslaste arvuline ülekaal Riia all oktoobri alul ei olnud seega väga suur. Lätlaste kahjuks seevastu kõnelesid nende vähesed kogemused, sest enamik väeühikuid oli formeeritud alles pärast Põhja Läti vabastamist. Vägede juhtimine ja lahinguline moraal ei võinud seepärast olla veel soovitaval kõrgusel, eriti võitluses sakslastega, kelle vastu Läti väed üksinda seniajani olid olnud võimetud. Õigusega märgib üks läti tolleaegseist juhtidest, kindral Penikis, ise: "teadagi oma sõjaväge 9.okt. meie ei võinud veel lugeda lahingus karastatuks ja ka meie juhtkond omas veel vähe praktikat lahingu juhtimises".

Sakslaste kallaletung algas k.0920 soomusautode kallaletungiga Miitavi, Riia kiviteel. Lätlased avaldasid kohati visa vastupanu, olid aga siiski kogu rindel sunnitud kiiresti taanduma. 8.10.õhtul olid sakslased jõudnud juba Riia alla, kiskudes enda kätte ka Thorensbergi eeslinna. Juubeldus rauddiviisi osades oli suur. Võidukas meeleolus unustati järgneval ööl koguni vajalikud julgestuse ja ettevaatuse abinõud. Lahingus veel vilumata baieri osad valgusid mööda linna laiali. Seda olukorda kasutasid osavasti lätlased, et mitmeid

neist hävitada ootamatu vastukallaletungiga. Ööl vastu 9.10. sakslaste hulgas tekkis paanika ning nad põgenesid Thorensbergist. Kuigi uue haarava kallaletungiga eeslinn vallutati jälle juba sama päeva pärastlõunal, omasid öised sündmused siiski suurt tähtsust eriti läti vägede seisukohalt, tõstes nende moraali ja enesetunnet. Järgmisel päeval saksa-vene väed puhastasid Düüna jõe lõuna kalda täielikult lätlastest. Ainult Dünamündesse (Daugavgriva) asusid 1.plastuni polgu osad alles 12.oktoobril, ehkki lätlased sealt juba 10.oktoobril olid lahkunud.

Eesti väed uuesti Riia all. Vene-Saksa vägede ühine kallaletung pani Riia kaitsjad ärrmiselt raskesse seisukorda, mis ööl vastu 10.oktoobrit kujunes niivõrd kriitiliseks, et Riia rinde juhataja õhtul k 20.00 andis käsu taandumiseks Düüna jõe paremale kaldale. Veidi hiljem järgnes koguni korraldus jõe mõlemate kallaste mahajätmiseks ja tagasitõmbamiseks põhja poole, Jägeli (Juglas ez.) järvede taha (Gen.Peniks lk.114-115). Rinde juhataja oligi juba sõitnud k 2200 järvede vahelisile sildadele, et "pidurdada seal taanduvaid sõjaväe salku ja organiseerida uut vastupanu joont." Riia loovutamisest vastasele, rinde juhatus ise ei teatanudki vägede ülemjuhatajale, kindral Simonson'ile, kes teateid sellekohta sai vaid kaudsel teel. Väejuhatuse korraldused taandumiseks levisid kiirestii ka linnas, tekitades seal paanilise meeleolu. "Samal ajal", märgib kindral Penikis oma teoses lk.116-117, "lahkusid Riiast suure kiirusega ja segaduses hakkasid välja sõitma raudteel kui ka hobustel valitsuse asutised, sõjaväe koskjuhatused ja tagala asutised. See kõik ei võinud jätta avaldamata halba mõju meie väeosadest laiali valgunud sõdurite jõukudele, kes olid isegi juba rutanud taandumisega ja nüüd sattusid segadusse veelgi rohkem ning mõnede vooridega jatkasid taandumist Jugla sildade suunas".

Nagu kõigest sellest nähtub oli Riias ööl vastu 10.oktoobrit, tegelikult juba käimas linna korratu evakueerimine, ning ta langemine sakslaste kätte oli veel vaid üsna lühikese aja küsimus. Kui seda lõpuks ometi mitte ei sündinud ning lätlasto valdamisele jäid ka Düüna jõe üleküigud, siis seda vaid tänu asjaolule, et 10.oktoobr

varahommikul kell 0300 jõudsid Riiga meie soomusrongid. Kuigi läbirääkimised Eesti-Läti koostöö asjus Bermondti vastu ei olnud andnud soovitavaid tulemusi, pöördusid Läti valitsuse ja sõjaväe juhid, korduvalt abipalvetega meie poole. Nii saabub meile Riiast 9.10. k.0110 järgmine telegramm peaminister Ulmann'ilt:

"Delegatsioon saabub Tallinna kümnenda hommikul. Palun kohe telegrafeerida Teie tingimuste peapunktid sõjalises konventsioonis. Seisukord on kriitiline. Abi on tüna tarvis. Riiga ei ole võimalik käes hoida ilma Teie kiire abita. Saksamaa ja Bermondti eesmärk - vallutada Läti ja Eesti."

Veelgi varem - 8.10.k 1530 - telegrafeeris samas vaimus kindral Laidonerile läti vägede Ülemjuhataja, kindral Simonson:

"Vaenlane ülekaalukate jõududega tugeva suurtükitule toetusel, tungib Riia peale. Käimas on kõige ägedamad lahingud kogu rindel. Palun mitte ära ütelda soomusrongi saatmisest. Võin ma loota Teilt kõikidest väeliikidest koosnevale abile?"

Kindral Laidoner, kes hea strateegina oskas küllaldaselt hinnata Riia linna, eriti aga Düüna jõe ülekäikude sõjalist tähtsust, ei jäänud ootama politiliste läbirääkimiste tulemusi, vaid tegi kohe korralduse kahe soomusrongi saatmiseks "Riiga Läti sõjavägede Ülemjuhataja käsutada, abiks Läti vägedele, võitluseks Kuramaalt Riia peale tungivate saksa-vene bandedega." Jõudnud Riiga, meie s/rongid "Kapten Jrv" ja Nr.2, diviisi ülema abi, kapten Hinnomi juhatusel, võtsid enda kätte Düüna jõe sildade kaitse. Kui kapten Hinnomile sai teatavaks Läti vägede juhatuse otsus Riia linn maha jätta, teatasid meie s/rongide juhid, et linna tuleb kaitsta viimase võimaluseni ning et nad tahavad seda teha ka siis, kui läti väed sealt lahkuvad.

Meie soomusrongide ilmumine Düüna jõe üleküikudele tõkestas seal Bermondt'i salkade kiire osialgse edu, tõstes ühtlasi Läti vägede meeleolu. Varsti pärast seda admiral Cowan'i juhatusel astus tegevusse ka Riia reidil seisev laevastik. 13.10. admiral Cowan saatis "saksa vägede juhatajale Oberst Avaloffile ultimatiivse nõudmise evakueerida Dünamünde kindlus. Kuigi Bermondt püüdis tõendada et Dünamündes asuvad mitte sakslased vaid vene rügement, asus admiral

Cowan 15.10. kindluse pommitamisele laevadelt, kusjuures sai raskesti kannatada ka nimetatud väeosa.

Samal ajal Läti valitsus ja Ülemjuhatus tegi suuri jõupingutusi uute väeosade organiseerimiseks ja varustamiseks vabatahtlikest, keda eriti Riiast tuli kokku suurel arvul. Ööl vastu 14.10.lätlased võtsid juba ette oma esimese suurema vastu kallaletungi, kus vallutati Riiast lõunapool asuv Dahleni (Dole) saar. Ükskülа (Jkškile) juures ületati koguni Düüna jõgi täielikult ning loodi jõe lõuna kaldal ühe pataljoniga väike sillapea. Järgmisel päeval, 15.10.läti pataljon, laevastiku mõjuva tule toetusel ületas ka Düüna jõesuu, vallutades seal Boldera (Bolderaja) ja Dünamünde kindlustatud raioони. Ohtlasi võeti mõnisada vangi, 15 kuulipildujat ja muud varustust. Korduvalt püüdsid üle Düüna minna ka meie soomusrongid, kiskudes kaasa läti jalaväge. Igakord oldi aga sunnitud tulema tagasi, sest et raudtee jõe teisel kaldal oli põhjalikult purustatud ja ägeda tule all selle parandamine osutus võimatuks. Kuna linna raioonis mõlemad pooled seega olid sunnitud asuma kaitsele, siis võeti seal mõlemalt poolt ette korduvaid suurtükitule kallaletunge, millede all linn kannatas rohkesti. 18.oktoobril Läti armee ettevotsa määrati uued, energilisemad juhid - Ülemjuhatajaks polkovnik Ballod ja ta staabi ülemaks polkovnik Radsin. Liivimaa diviisi ülemaks sai polk. Zemitan'i asemele polkovnik Penikis. Uute juhtide energiline ja algatusrohke tegevus tõi armee ellu varsti uut hoogu ja jõudu. Polkovnik Ballod avaldas kindlat lootust minna kõige lähemal ajal üle üldisele vastupealetungile. Meie s/rongid lahkusid Riiast 23.10, kui selgus, et olukord Riia all oli juba täielikult stabiliseerunud.

Kuna Läti rahvuslike vägede seisukord seega paranes, kujunes olukord Bermondt'ile varsti katastroofiliseks. Kindral Niessel'i energilise tegevuse tulemusena saksa-läti ja leedu piirid suleti sakslastele täielikult. Bermondt kaotas sellega ühenduse oma tagalaga ning jäi edaspidi täielikult iseenda hooldo. Rindel aga, eriti vene vägede hulgas, levis kiiresti rahulolematus ja pahameel. Venelased olid igal ajal valmis astuma võitlema enamlastega, kuid sõda Lätiga oli neile arusaamatu. Veelgi masendavamalt mõjutas aga vene väeosi liitlaste väljaastumine nende vastu, millest järeldati õigusega, et

kogu nende ettevõte peab olema halb ja ette määratud nurjumisele. Rohkeis üleskutseis ja käsukirjades Bermondt püüdis küll õigustada oma samme, saavutas sellega aga hoopis vastupidiseid tulemusi. Sakslaste hüpiknukuna Bermondt seega kaotas kiiresti lugupidamise ta enda vägedes, mille parimaks tõenduseks olid hulgalised ülejooksikud vene väeosadest. Saanud teateid Bermondt'i järjest halvenevast seisukorrast, Ballod otsustas, alates 3.novembrist minna üle üldisele vastupealetungile. Pealetungi areng esialgu oli küll aeglane, ometi siiski järjekindlalt edukas. Eriti äge oli lätlaste pealetung 10.ja 11. novembril, mil vallutati Thorensberg. Novembrikuu keskpaigas olid lätlased juba täielikult võitnud tagasi oma seisukohad enne Bermondt'i 8.oktoobri kallaletungi. Samal ajal löödi tagasi ka sakslaste kallaletungi katsed Liibavile. Kindral Goltz, sunnitud lõpuks lahkuma Baltikumist, andis 12.oktoobril juhtimise üle kindral Eberhardt'ile, kelle juhatusel saksa vägede evakueerimine Baltikumist arenes hoopis jõudsamini. Lätlased jälitasid saksa-vene osi kogu energiaga ja vallutasid 21.11. Riitavi. Saadi rohke sõjasaak. Novembrikuu lõpul Läti võidukad väed olid juba jõudnud välja Leedu piirile. Kogu Läti oli seega vaba vaenulikest vägedest.

X. NARVA KAITSMINE 1919. AASTA SUGISEL.

1. Jamburgi mahajätmine ja asumine Luuga jõe joonele.

Kindral Judenitši ebaõnnestunud pealetung Petrogradile oma tagajärgedelt sarnanes pistele erilaste pessa, mis alarmeeris N.Vene kaitsekorralduse, pöörates ta tähelepanu Petrograd,Narva suunale. Loode armee hävitamiseks aja oludes suured väemassid - 7 diviisi, neist üks varust, kokku: 37000 - 38000 tääki, kes määratu punase laviinina, Gatšina ja Luuga alt lähenes kiirmarssil Narva jõele. Mida ligemale ta jõudis, seda küskivamalt tõusis jälle meie väejuhatuses päevakorrale Narva linna ja ühtlasi kogu Viru väerinde kaitsmise küsimus. Juba novembrikuu algul oli päevaselge, et Judenitš oma demoraliseerunud salkadega ei suuda ega tahagi enam avaldada tõsisemat vastupanu enamlastele. Ta oli ju veel 2.novembril nõupidamisel Narvas tähendanud, et katkestab operatsiooni ja mõni päev hiljem teatas koguni, et ta Jamburgi linnagi ei mõtle kaitsta tõsiselt.

Loode armee tol hetkel oli tõesti seisukorras, kus ta vajas kõigepealt puhkust ja ümberkorraldamist. Judenitš mõtles seda temale anda, taandudes meie territooriumile, Eesti vägede selja taha, milliste kavatsustega osinotigi tegelikult meie Ülemjuhatusele. Meie valitsus ja väejuhatus novembrikuu algul 1919.a. seisis seega kahe väga tõsise ülesande ees. Esimene - sulgeda idapiir Peipsi järve ja Narva lahe vahel enamlikele väehulkadele. Teine - teha otsus Loode armee kohta, vastavalt meie riiklikele huvidele.

Strateegiliselt Viru väerinde kaitse organiseerimine 1919.a. sügisel oli hõlbustatud sellega, et vastaspoole kogu tähelepanu tol ajal suundus ilmselt Petrograd, Narva suunale. Mujal ta jäi täiesti passiivseks. See võimaldas meiegi Ülemjuhatusele koondada kõik oma vabad jõud Viru väerindele. Passiivseks jäänud rindeosa lõunapool Peipsi järve kujunes seejuures reserviks, kust ammutati järjest uusi jõude, nagu seda sama aasta alul oli olnud Viru väerind Lõunarinde suhtes. Oma osimesed korraldused kaitse organiseerimiseks Viru väerindel Ülemjuhataja tegi kohe pärast seda, kui oli otsustatud lõpetada Krasnaja Gorka pealetung. Nimelt määras kindral Laidoner 5.11. kõik pealetungist osavõtnud jõud 1.diviisi ülema, kindral Tõnisson'i käsutusse. Operatiivselt allusid viimasele koguni merejõud, mis tegutsesid Kaporje ja Luuga lahtedes. Samal ajal teatati Loode armee juhatusele, et kõigis koostöö küsimusis tuleb pöörduda kindral Tõnisson'i poole. Sellega oli Viru väerindel loodud <u>üks vastutav juht,</u> üks tahe, kellele olid sunnitud alistuma eranditult kõik. Tolleaja äärmiselt raskeis ja segastes oludes see asjaolu omas põhjapaneva tähtsuse. Ka kuulus kindral Tõnisson oma iseloomult juhtide hulka, kes temale antud võimu kasutas ära täies ulatuses. Seejuures juhtimise tegelikus läbiviimises kohapeal 1.diviisi ülemale oli jäetud suur vabadus. "Vägede tegevust juhtige täielikult oma heaksnägemise järele", märgib Ülemjuhataja oma telegrammis 7.11, " ja korraldage asju nõnda, kuidas meile ja meie vägedele see kõige kasulikum."

Saanud Ülemjuhatajalt suured volitused ja täie võimu, kindral Tõnisson asus aegsasti temale usaldatud vastutava ülesande täit-

misele, teostades seda suure järjekindlusega ja püsivusega. Juba 6.11., värskete ja väljapuhanud väeosadega, võeti meie kaitse alla Narva jõe joon, Vaskнarvast Kriušini, kuhu suuniti alul II pataljon 1.polgust üks patarei toetusel. Narva ees - Luuga jõe, ehk täpsamalt Novo Pjatnitskoe, Padoga, Žabino, Sveiska Zahonje, Krikovo külade üldjoonel, kuhu asusid kaks pataljoni 9.polgust. Tol ajal meie Krasnaja Gorka alt taanduvad väed - 4.polk ja ingeri väeosa, polkovnik Seiman'i juhatusel, asusid veel Kaporje ja Kotlõ raioonis ning Loode armee alles üsna kaugel idapool Jamburki. Sündmused rindel arenesid aga kaleidoskoobilise kiirusega, sest taandumine jatkus. Ka 4.polk oli väsinud ja tüdinenud sõdimisest Venemaa sügavuses. Eriti ei meeldinud aga eesti vägedele koostöö "valgetega", kes ei suutnud teha muud kui korratuses pageda, paljastades seejuures järjest meie vägede paremat tiiba. Kiiresti oli kahanemas ka ingeri väeosa lahinguvõime, kuigi diviisiülema korraldusel ta koosseis pidi suurendatama 2000 meheni.

Järjekordseks tõsisemaks kaitsejooneks taanduvaile vägedele osutusid ingeri järvede vahelised positsioonid, kus juba suvel olid ehitatud kaevikud ja osaliselt koguni traattõkked. Asumine sellele joonele teostus 9.11., mil Loode armee osad kaitsesid veel Jamburki. Nende ja 4.polgu vahel Glubokoe raioonis, alates 12.11., asus kaitsele Balti pataljon, kes kindral Judenitš'i operatiivsest käsutusest toodi uuesti meie alluvusse. Kindral Tõnisson avaldas koguni arvamist, et tal läheb korda jääda püsima järvede joonele, mis vastas ka täielikult Ülemjuhataja soovidele. Tol hetkel kindral Laidoner'i kandvaks ideeks meie idapiiri kaitsmisel Narva all oli veel <u>puhvri alalhoidmine</u> eesti ja enamlaste vägede vahel. Puhvri pidid moodustama ingeri väeosa, mille koosseisu kästi suurendada ja Loode armee, mille juhtidele soovitati püüda jääda püsima eesti vägede otse <u>vene territooriumile</u>. Niisugused olid kavatsused. Paari päeva pärast, 11.11., algasid aga järvede joonel vaenlase ägedad kallaletungid, jätkudes järgnevail päevadelgi. Korduvalt löödi enamlaste rünnakud veriselt tagasi, kuni lõpuks 13.11. õhtul tal õnnestus murda läbi Balti

pataljoni kaitsepositsiooni Glubokoe küla juures, haarates sellega sügavasti 4.polgu paremа tiiva lõunast. Kuna ühtlasi Loode armee 14.11. jättis maha Jamburgi, siis ingeri järvede joone kaitsmine osutus edaspidi võimatuks ja mõtetuks. Seepärast polkovnik Soiman, pärast nurjunud katseid vallutada Glubokoe küla, tõmbas oma väed järgmisel päeval tagasi Luuga jõe üldjoonele. Taandumine toostus, eriti 4. polgu järelväe pataljonile, äärmiselt raskeis tingimusis. Enamlaste kolme polgu osad olid nimelt tunginud meie järelväele sügavale seljataha, lõigates läbi ta taandumise tee. Tegelikult seega juba ümber piiratud, murdis pataljon siiski julge kallaletungiga endale tee lahti ja jõudis õnnelikult tagasi oma väeosa juurde. Ainult üks suurtükk, mis vaenlase käest päästmiseks oli valinud tee üle kinnikülmanud järve, vajus õhukese jää tõttu põhja ja läks kaotsi.

Meie vägede taandumine Luuga jõe joonele tähistab õieti seda momenti, kust algab Narva kaitsmine. Tol ajal juba kogu kaitsejoon mere ja raudtee vahel, viimane kaasa arvatud, kuulus täielikult eesti vägedele. Lõunapool raudteed, Narva jõe vasakul kaldal asus 1.polk, kistud laiali Vasknarva ja Auvere vahel. Tema ees, jõe paremal kaldal, üldjoonel: Suur Porovoloka, Radoveli, Gostitsõ, Popkova Gora, Suhonos, Ust-Tšernovo, Terbinka, Annenska ja asusid veel Loode armee riismed, püüdes kramplikult hoida oma käes viimaseid maalappe endise Vene territooriumist.

2. Loode armee likvideerimine.

Armee enda olemasolu lähenes aga tol ajal juba kiirusti lõpule. Põgenedes korratult punaväe löökide alt, enamik sõdureid ja juhte valgus järjekindlalt laiali ja jäi Venemaale. Laialised hulgad, ühes suurte vooridega, tagala asutistega ja staapidega taganesid aga Eestisse, ähvardades oma korralageduses uputada üle kogu meie piiriäärset raiooni. Viimases peitus tõsine oht tervele idapoolsele Virumaale ja selle kaitsele. Relvastatud, igasuguse distsipliini ja sisemise korra kaotanud väejõugud meile vaenulikust võõrrahvast võisid halvata täielikult meie

kaitsekorralduse nii rindel kui sügavamal seljataguses. Seda otte nähes, Vabariigi Valitsus, 11.11. tegi otsuseks et a) eesti väed ei pea enam mingisugust toetust ega abi andma Loode Vene vägedele oma territooriumi kaitsmiseks; b) sel korral, kui Loode Vene väed enamlaste surumisel peaksid üle eesti piiri taganema, tulevad nendelt sõjariistad ära võtta."

Veidi hiljem keelati ära kindral Laidonerile võtta vastu ka Loode armee ülemjuhatust.

Kindral Laidoner tegi Valitsuse otsuse teatavaks kindral Judenitš'ile 16.nov. (Ü 140-374). Sellest kuupäevast algabki Loodearmee likvideerimise ajajärk, kus meie poolt temale suhtutakse juba mitte kui meiega liidus teotsevale relvastatud väekoondisele, vaid kui välisriigist pärit olevate isikute hulgale, kes sattunud meie territooriumile.

Vabariigi Valitsuse otsus oli loogiline järeldus kõigist neist sündmusist ja meeleoludest, mis Eestis selleks ajaks olid kujunenud ühenduses Loodearmee tegevusega. Muidugi oli see otsus äärmiselt karm ja valus nii Loode-Vene valitsusele kui armee juhatusele. Mõlemalt poolt püüti teha kõik, et meie suhtumist armeele muuta sõbralikumaks. Ühtlasi püüti mõjutada ka liitlasi, et need avaldaksid meile survet venelaste kasuks. Kuid 1919.a. sügisel vene valgete täht oli juba loojenemas kõigil rinnetel. Liitlaste, eriti aga inglaste usk nende võidukasse tegevusse tulevikuski oli kadumas. Liitlaste Kõrgemale Nõukogule Pariisis meie valitsus 16.dets.1919.a. esitas pikema memorandumi, kus põhjalikult selgitati meie abi Loode armeele ja vastastikused suhted sellle väekoondisega 1919.a. jooksul. Otsustava põhjusena Loode armee likvideerimiseks toodi otte asjaolu, et "ei Rahukonverents Pariisis, ei liitriikide ega sõbralikkude riikide valitsused pole seniajani tunnustanud de juro Eesti iseseisvust, meie Valitsuse korduvatele palvetele vaatamata. Vastupidi, vene valgete valitsused Koltšak'iga ja Denikin'iga eesotsas suhtuvad meilt avalikult vaenulikult. Ka Loode armee juhid on järelejätmatult korranud, et nad kavatsevad hävitada Eestit esimesel võimalusel. "Niisuguses olukorras", tähendati memorandumis, "närvili-

kuks muutunud eesti avaliku ja sõjaväe arvamus on niisugune, et oleks hullumeelne enesetapmine lubada desorganiseeritud ja demoraliseeritud vaenulikele vene väehulkadele relvastatult koonduda meie territooriumile, pealegi meie sõjaväe kaitse alla, kel enesel tuli võtta kokku kogu oma jõud Nõukogude Vene ägedate kallaletungide tagasilöömiseks".

Loode armee tegelik likvideerimine osutus väga raskeks ja keerukaks, tekitades palju arusaamatusi ja sekeldusi nii meie kodanlikele võimudele kui kaitseväe juhatusele. Peamised raskused lasusid 1.diviisi juhatuse õlul, kellele see kujunes sugugi mitte hõlpsamaks ülesandeks, kui rinde kaitsmine enamlaste vastu. Kindral Tõnisson oma kõnelusis ülemjuhatusega märgib koguni korduvalt, et enamlastega ta loodab saada hakkama, tõsist muret aga tekitavat Loode armee likvideerimine. Küsimus oli seda raskem, et armee juhatus ise, nähes ära, et ta kavatsused ei teostunud, lõi armeele käega, jättes tuhanded inimesed täiesti saatuse hoolde. Tahes-tahtmatult pidime nende paigutamise ja korraldamise võtma seega enda kätte. Selle ülesande läbiviimiseks diviisi juhatusele abiks määrati kolonel K.Parts, kelle käsutusse anti Kuperjanovi partisanide pataljon. Talitada tuli karmi käega. Taandumisel oli arvukail armee salkadel läinud korda tulla Eestisse relvastatult, millest hiljemgi ei tahetud loobuda vabatahtlikult. Relvastatud jõugud, valgudes omavoliliselt laiali rinde lähemas seljataguses, röövisid ja riisusid elanikke. Nende desarmeerimiseks tuli korduvalt kasutada relvastatud jõudu, kusjuures kohati vene valgetega löödi päris korralikke lahinguid, kasutades suurtükke ja kuulipildujaid. Sel teel õnnestus lõpuks, Loode armee väesalgad koondada kindlaisse, meie poolt määratud, raioonesse, kus kõik teed ja väljapääsud olid võetud valve alla. Vabariigi Valitsuse juhendite kohaselt pidi kõigo selle juures talitatama "korrektselt ja humaanselt", pidades silmas, et tegemist on endiste sõjakaaslastega, kes meie riigikaitset kergendanud". Lõplikult vene armee peamine mass koondati Auvere, Jõhvi, Kuremäe, Jisaku raiooni, kus ta anti üle siseministri korraldusse.

Mõningad väeühikud jäid aga kuni sõja lõpuni rindele. Neilt relvi ära ei võetud, vaid nad jatkasid võitlust onamlastega koos meiega. Diviisi staabi andmeil 23.11. asus tol ajal rindel umbes 6000 relvastatud venelast. (1.Div.26-50,52), mis kuulusid nelja diviisi koosseisu. Nende arv kahanes aga kiiresti iga päevaga, kas sel teel, et sõdimisest tüdinenud mehed valgusid laialt või läksid üle onamlaste poole. Ülemjuhataja staabi kokkuvõtete järgi 31.12.1919.a. meie territooriumile oli koondunud 1442 vene ohvitseri, ametnikku ja arsti ühes 20718 sõduriga. Rõhuv onamik armee koosseisust oli seega taandumisel läinud üle punaste poole. Üleminekut punaste poole soodustati kõigiti diviisi juhatuse poolt veel pärast vaherahu allakirjutamistki. Väga suurel arvul langes aga mehi ohvriks ka taudidele. Armees valitseva äärmise korralagedusc, lohakuse ja hooletuse tagajärjel puhkesid Narva raiooni koondunud osades nakkushaigused, eriti plekiline soetõbi, levides kohutava kiirusega. Haigemajad ja muud sanitaarasutised kuhjati kiiresti üle. Armees valitses aga juba niivõrd suur korralagedus, et keegi ei olnud onam suutelinc andma käske vajaliku töõjõu muretsemiseks haigemajadele. Haiged, jäetud täiesti saatuse hoolde, surid massiliselt, vedelcdes pöörases mustuses ja korratuses, koos laipadega. Sanitarpersonaal, võimetu üksinda midagi otte võtma, põgenes hirmuga. Pöörde seisukorras tõid kindral Laidoneri valjud korraldused kohapeal, juba pärast Vabadussõja lõppu, kus ta, oli kord isiklikult tutvunud olukorraga. Ülemjuhataja käsuga võitlus taudide vastu Viru väerindel ja korra loomine endise Loode armee asetusraioonis pandi rinde juhataja, kindral Tõnissoni poale, kes selle ka viis ellu raudse järjekindlusega. Sel viisil, eesti relvade kaasabil, päästeti veel kord surma suust armee jäänused, pärast seda, kui neile juba oldi korduvalt võimaldatud end organiseerida Eesti pinnal.

Ametlik korraldus armee likvideerimiseks ja vastavate komisjonide moodustamiseks anti kindral Judenitš'i poolt alles 22.jaan. 1920.a. Seniajani loodeti siiski veel vähemalt osa armeed päästa laialisaatmisest. 23. veebruaril meie ja kindral

Judenitš'i esindaja, kindral Glasenapp'i vahel sõlmiti leping (Ü 140-592-593), kus meie enda hooleks võtsime kõikide vene haigete ja haavatute ravimise, mille tasuks liitlased kohustusid meile maksma 50.000 inglise naela. Ühtlasi anti meile üle kõik Loodearmee varandused. Kohe pärast seda Judenitš oma lähemate kaastöölistega lahkus Eestist. Ajajooksul lahkusid Eestist ka enamik Loodearmee ülejäänud liikmeist, välja arvatud vahest väike osa neist, kes oli leidnud omale ülalpidamisvõimalusi Eestis.

8. Narva kaitse kõvendamine.

Ülemjuhataja ja 1.diviisi ülema korraldustega novembrikuu algul oli Narva linna ja Narva jõe joone kaitsmisele pandud kindel alus. Ka oli suve jooksul, mil lahingutegevus arenes kaugel meie rahvuspiiridest, asutud soodsate kaitsepositsioonide kindlustamisele. Kuigi alustatud tööd veel kaugeltki polnud viidud lõpule, oli rindel, eeskätt Narva linna ja Narva Jõesuu ees, kujunenud siiski kolm kaitsepositsiooni, nagu selgub skeemilt Nr. .... Lühimaks ja oma looduslikelt omadusilt vast ka tugevaimak osutus positsioon Nr.3, Narva jõe vasakul kaldal, kitsa platsdarmiga Jaanilinna ees, jõe paremal kaldal. Lahingtegevuse raskuspunkt kandus aga siiski teisele kaitsepositsioonile. Selle põhjuseks oli asjaolu, et meie väejuhatus otsustas igal tingimusel hoida ära Narva linna pommitamist vaenlase suurtükkidest, mis sundis linnaeelse kaitse nihutama linnast võimalikult kaugemale idapoole. Väeosade asudes positsioonidele kindlustööd seal, rööbiti lahingutega, jätkusid kuigi külmunud maa, tööriistade ja meeskonna nappus, pidurdas seda tunduvalt. Ühtlasi Ülemjuhataja, nähes ette Narva raioonis järjest tihenevaid võitlusi, asus energiliselt koondama Viru väerindele järjest uusi väeosi teistelt rinnetelt. Nii saabusid järkjärgult Narva alla S/rongide diviisist - Kuperjanovi partisanide ja Skouts väeosad ühes s/rongidega Nr.Nr.2, 3 ja 5, 3.diviisist - 8., ja 6., jalaväe polgud ühes patareidega. Ühtlasi pidid 2. ja 3.diviis koondama enda varru kumbki veel ühe jalaväe polgu, nähtava eesmär

giga needki saata Narva alla. Vajalike jõudude vabastamiseks 3.diviis sai käsu oma kaitsepositsiooni Põtalovost lõunapoole anda üle lätlastele, kes vahepeal olid likvideerinud Bermondti ja võisid seega saata uusi väeosi Põhja Lätimaa kaitsmiseks. 1.diviisi ülema korraldusel saadeti rindele Vaskmarva raiooni diviisi tagavara pataljon.

Meie rahvavägi valmistus end seega rutuliselt uutele võitlustele Narva all, vankumatus usus, needki viia võidukale lõpule.

4. Kaitselahinguto esimene järk (16.11.-7.12.) Luuga jõe, Pljussa jõe üldjoonel.

Jätkates edasitungi pärast Jamburgi vallutamist, 7.armee ülem andis 15.novembril uue direktiivi pealetungiks. Viimases küsti 6.diviisil vallutada mere kallas Kernovost Narva jõesuuni ja Odintsovi grupil, mis järgmisel päeval nimetati ümber 2.diviisiks - jõuda välja Narva jõele, jõesuust Pjatnitskoje sooni, viimane s.a. 15.armee pidi samal ajal jätkama edasitungi Pjata jõest Vaskmarvani, eesmärgiga vallutada samuti Narva jõe ida kallas. Tegelikult sel päeval edu saavutas ainult 7.armee, jõudes, meie taanduvate osade kannul, ingeri järvede vahelisest raioonist välja Luuga jõele. Odintsovi Grupp sattus aga Luuga jõel meie visale vastupanule ning sunniti peatuma.

Need olid sissejuhatavad lahingud Narva kaitseoperatsioonile, mis algas järgmisel päeval 16.nov. enamlaste ägedate kallaletungidega tervel 7.armee rindel, kuhu viidi pealöök. Mõned enamlaste sõjaajaloolased väidavad (Revolutsia i voina - 1920 - Strategitšeski otšerk Narvskoi operatsii lk.128), et punaväe eesmärgiks Narva operatsiooni alul oli Judenitši armee likvideerimine ning alles hiljem, detsembri kuus, asutud "püsivale kallaletungile tervel Narva rindel, eesmärgiga kriipsutada üheltpoolt alla meie sõjalist vägevust, teisalt aga just sellega sundida Eestil pidama piiri oma nõudmistes rahulepingu väljatöötamisel". Tegelik sündmuste käik aga näitab päevaselgelt, et punaväe juhatus Narva operatsiooni algas just tahtega purustada 7. armee vastas seisvad eesti väed, kelle pihta suundi pealöök. 15.

armee tegevus sellel kõrval omas vaid teisejärgu tähtsuse.

Poolte asetusest 16.11., nagu see näidatud skeemil Nr...., selgub kõigepealt, et meie kahe väeosa - 4. ja 9.polkude vastu, mida toetas vaid nõrk ingeri väeosa, ja 2 s/rongi ning Balti pataljon, olid koondanud punaste 3 diviisi (2, 6. ja 56.), seega terve 7.armee väemassid. Kokku meie poolel, 25 km. rindel kõigest 3281 täkki ja mööka 74 kuulipildujaga, toetatud 34 suurtükiga, 1 s/auto ja 2 s/rongiga. Vaenlasel aga samal rindel - 19000 täkki ja mööka, toetatud 90-100 suurtükiga, 3 s/auto ja 1 s/rongiga. Vaenlase ülekaal - 3-6 kordne - osutub seega otse masendavaks. Muidugi ei asunud temal kõik need väed korraga rindel. Kuid pealetungijana punaste suur paremus sellest seisiski, et ta omas sügavaid varusid, mis talle võimaldas väsinud ja kaotusi kandnud osi järjest vahetada värsketega. Mis puutub punaväe lahinguväärtusse Narva all, siis ta üldiselt ei olnud kõrge. Sõjast tüdinenud punaväe masse võidi veel võrdlemisi hõlpsasti kihutada ülos vihatud valgete hävitamisele Petrogradi all. Milleks tal aga puudus vähemgi soov ja arusaamine, see oli sissetung Eestisse. Punaste jalaväe aholikud jäid seepärast harilikult passiivseks meie traattõkete ees ning jooksid tagasi esimesel võimalusel. Äärmiselt kirju ja alaliselt vahelduv väekoondiste organisatsioon, ühenduses nõrga korraldamata juhtimisega ja varustamisega halbade teedeolude tõttu muutis energilise tegevuse pealetungil veelgi küsitavamaks. Tõsiselt raskendasid aktiivset tegevust ka rasked talveolud - külmad ilmad, harilikult alla 10° C, ja sügav lumi metsasel ja soisel maastikul.

Võitlused Luuga jõel puhkesid 16.novembril, 7.armee ägedate kallaletungidega kogu rindel raudteest kuni mereni. Järgnevail päevadel vastase suurtükitule intensiivsus ja kallaletungide pinge kasvas järjekindlalt, sest lahingusse paisati, hoolimata kaotusist, järjest uusi jõude. Vaenlase korduvailo rünnakuile andis kõigepealt jälgi ingeri väeosa. Nõrga juhtiva koosseisuga, kandnud taandumisel raskeid kaotusi, mis aga poaasi, löödud moraalselt oma kodumaa kaotamisega onamlastele, ingeri väeosa lagunes kiiresti sisemiselt. Kuna sellele vaevalt

pataljoni suurusele väeosale oli ühtlasi antud kaitsta sama lai kaitselõik kui 4.polgu kolmele pataljonile kokku, siis on loomulik, et ta ei suutnud kuigi tõsiselt panna vastu vaenlase survele, sedaenam, et puudus täiesti suurtükitule toetus. Taandudes järkjärgult ingeri polk pani korduvalt raskesse seisukorda ka oma naabri, 4.polgu vasaku tiiva. Taandumisel suur osa mehi valgus ühtlasi laiali, või läks üle vaenlase poole. Väeosa lahinguväärtus kõigo sello tagajärjel nõrgenes niivõrd, et tekkis kavatsus teda koguni likvideerida ja liita 4.polguga. Politilisil kaalutlusil jäi ta lõpuks siiski püsima iseseisvana.

4. ja 9. polk, Balti pataljoniga, lõid seevastu Luuga jõel mitme päeva jooksul edukalt tagasi vaenlase lugematud kallaletungid suurte jõududega. 17.-22. novembrini meie kahe polgu seisukohti ründasid ägeda suurtükitule toetusel punaste kolme diviisi osad, vaheldudes omavahel esijoonel. Võitlusi rindel saatis energiline kihutustöö väeosades, kus meie sõduroile püüti teha selgeks, et punaväe eesmärgiks on ainult vene valgete hävitamine, kuna Eesti pinnale ta ei kavatsevat tungida. Seepärast taganegu meie rahulikult Narva jõe taha. Seesugusto juttudega püüti moraalselt lõhestada meie kaitseväe osi, kes võitlesid Narva jõe idakaldal.

Meie väikearvuliste kaitseosade seisukord vaenlase alalisto kallaletungide ja tule all muutus päevpäevalt raskemaks. Kaitsepositsioon Luuga jõe joonel oli suhteliselt vägede arvule väga pikk. Ka olid puudulikult ehitatud kaitsekraavid väga madalad, traattõkkeid vaid kohati ja nõrgad, kuna varjendid soojendamise võimalustega puudusid täiesti. Need seisukohad olid ehitatud suvel diviisi sapööride juhatusel. Jalaväe juhtide ettekandeis ja mälestusis leidub korduvalt kibedaid etteheitoid sapööridele, nagu ei olevat nad oma tööd teinud küllalt asjatundlikult ja hoolikalt. Ilmsikstulnud puuduste tõeliseks põhjuseks aga oli asjaolu, et positsioonid ei olnud veel mitte valmis. Seepärast tuli väeosadel enestel neid suure rutuga täiendada ja parandada. Arusaadavalt pidid seejuures nii juhid

kui sõdurid pahatihti kannatama kiboda külma, lume ja tuisu käes. Varjendite puududes, meeskonnad paigutati positsiooni lähedal asuvaisse küladesse, mis seetõttu kujunesidki meie vastupanu tähtsamaiks keskusiks, kuhu suundusid ka vastase kallaletungid. 4.polgu rindel seesuguseks keskuseks Luuga jõel kujunes Kurovitsa küla, 9.polgus - Aleksandrovskaja Gorka, Kalmotka ja Žabino külade raioon. Need on pesad, mille ümber võitlus Luuga jõel kees iga päev järelejätmatu pinevusega, jatkudes sageli ka öösi. Meie vägede niikuinii õredais ridades kõige raskemaid kaotusi tekitas vastase suurtükituli, kuna jalaväe tegevus oli üldiselt loid, ta tuli korratu ja vähe tõhus. Õigusega märgitakse sel puhul 9.polgu ajaloos: Oli päevi, kus haavatute ja põrutatute arv 40-ni ulatas. Terved jaod sunniti korraga reast lahkuma. Aga see ei kohutanud kedagi. Pea harjuti suurtükitulega ja loiti abinõusid tema eest kõrvalehoidmiseks. Ja kardetav oli ainult suurtükituli. Jalavägi sai harilikult esimese sauna, terve päeva väljal lumes lamades või Jurkino ja Kusmino vahelises metsas kogunedes, meie patareidelt. Vaenlase aholikud harilikult kuulipilduja ja püssituld välja ei kannatanud, vaid tulid peale ainult siis, kui kindel näis olevat, et meie kaevikud ja külad meestest suurtükitulega tühjaks on tapetud või metsa jooksu peletatud. Sarnast arvamist laskis oletada see asjaolu, et punased kolonnides peale tulid, kusjuures neil püssid tihti õlal ja kukele säetud olid. Üllatus oli neil muidugi ootamata suur, kui neile lühikese maa pealt äkki marutuld vastu anti. Punaväelased kaotasid julguse. Nad said aru, et pole enam tegemist valgekaardi alati põgenova lambakarjaga, vaid sõjaväega, kes on rikas ja tugev oma sisemisest jõust. (Eesti rahvaväe 9.jalaväe polk lk.160-161). Sama allika järele punaväe tegevus meie vastu kujunes harilikult järgmiseks: Hommikul aegsasti avati suurtükituli - mis kasvas ühtelugu. Keskpäeva ajal ilmusid siit-sealt metsa veerult aholikud. Nähtavasti olid nad pealetungimise vastu juba ammu metsas koondatud. Vangid tõendasid, et neile 2-3 päeva produktid korraga välja anti ja siis sunniti päevade kaupa metsades elama. Metsast

väljatulevaid ahelikke sundis meie patarei tuli maha heitma. Ja seal lumes lamasid nad tihti nõutult õhtuni. Suurtükid olid külast juba kõik välja kihutanud, kaevikud maatasa peksnud, kaitsjad, kes püsinud, kõik uinutanud, juba hulk aega kõrvetanud arvatavaid reserve - ja siis alles koguti niipalju julgust, et ahelikus või kolonnis peale tormati. Tihti aga ei jõudnud aholikud meie tulepiirigi, vaid lamasid terve päeva väljal ja ööseks kadusid metsa. See ärritas meie mehi kõige enam - kui juba, siis tulgu välja, et nendega korraga lõpuarvet teha. (Op.cit.lk.161-162).

Nähtavasti samalaadne oli vastase tegevus ka teisel - 4. polgu ees. Vaenlase jalaväe nõrk lahinguvõime ja vähene aktiivsus oligi põhjuseks, et suutsime Luuga jõel püsida nii kaua suurele arvulisele ülekaalule vaatamata.

21. novembril andis 7.armee ülem täiendava direktiivi uueks üldiseks kallaletungiks. Selles kästi: 6.diviisi arendada edu meie vasaku tiiva haaramiseks mereäärses raioonis 2. ja 56. diviis said käsu jätkata pealetungi Jamburg,Narva suunas. Ühtlasi otsustati 7.armee koosseisust eraldada tugev löögigrupp - 3 jalaväe ja üks ratsapolk, suurtükkiväe toetusel, mis 7. ja 15. armee sisemistel tiibadel suundi üle Monastõrski, Ust-Tšernovo peale, meie Narvaeelsete seisukohtade haaramiseks lõunast. Kuna nimetatud korralduste täitmiseks paisati ühtlasi lahingusse suurel hulgal värskeid väeosi, siis järgnevail päevadel võitlused Luuga jõel kujunesid eriti ägedaks, kusjuures vastasel lõpuks õnnestus mere ääres ja raudtee raioonis, meid sellelt joonelt tagasi suruda.

4. ja 9. polkude vastu vaenlase rünnakute hoog ja suurtükituli jõudsid oma haripunkti 22.nov. 4.polgu lõigus oli eelmisel päeval ingeri väeosa äkitselt taandudes, paljastanud polgu vasaku tiiva, kusjuures vastasele loovutati, muude hulgas, ka tähtsad Suur Kusjemkina ja Ropša külad. Ajal, kus 4.polk oma reservidega asus korraldama vastulööki seisukorra jaluleseadmiseks mere ääres, rinde äärmisel vasakul tiival, murdis vaenlane kesk-

kohas ta kaitsepositsiooni Luuga jõel läbi, vallutades Priretšje, Kurovitsa raiooni. Järgnevail päevadel polk oli sunnitud mere ääres loovutama vastasele veel mõned külad. Seepärast tõmbas ta ööst 25.11. terve oma vasaku tiiva Orlõ'st põhja poole, Luuga jõelt tagasi, asudes Feodorovka, Fitinka, Korostel, Saarküla üldjoonele.

Ühtaegu 4.polguga ründas vastane kogu rindel 22.11. ennekuulmatu ägedusega, ka 9.polgu seisukohti. Kallaletung 9.polgule teostus seekord väeosale seninägemata ägeda suurtükitule toetusel, mis algas juba hommikul kell 0600. Traataid hävitati suurelt jaolt. Kaevikud tehti maatasa, kaks suurt varjendit purustati. Ja siis, nagu märgitakse 9.polgu ajaloos, nagu mingi mustendava laviinina valgel lumisel pinnal vajusid meie kaitsepositsiooni peale punased jalaväe ahelikud. Kõige ägedama kallaletungi osaliseks said 9.polgu 6. ja 1. polgu 12.rood. Esimene neist, kuigi juba verest tühjaks jooksmas, lõi leitnant Lilienbladti juhatusel mehiselt tagasi kõik vaenlase rünnakud. Kriitilisel silmapilgul oli rooduülema lähimaks abiliseks ohvitseri kohustetäitja H.Rehe, kes oma arukate ja energiliste korraldustega, külmvere ja sangarliku surmapõlgusega vaimustas mehi vastase põrgutulo all, olles ise kord põrutatud meelemärkuse kaotamiseni. Tõelise kangelasena esines ka noor jaoülem, n.allohvitser A.Eckbaum. Karatos püsti kaevikus keerutas ta ähvardavalt rusikat vastasele, kes oli juba tagasi löödud, karjudes "Tulge kuradid!" Seejuures tabas teda vaenlase kuul surmavalt.

Ajal, mil 9.polgu II pataljon oli raskeis võitlusis poolesuruva vastasega, kasutades oma seisukohtade kõvendamiseks juba varuosi, murdis vaenlane läbi vene Semjonovski polgu kaitserindo lõunapool Narva, Jamburgi raudteed, haarates sellega sügavasti polgu ja pataljoni parema tiiva lõunast. Kuna seisukorra jalulseadmine reservide kaasabil osutus võimatuks, siis otsustas polguülem väeosa tõmmata tagasi järgmiselt Annenskaja, Dubrovka, Sala positsioonile, mis suurte raskustega teostuski samal päeval. Taandumise tegi paratamatuks ka veel asjaolu, et s/rong, mis

oli läinud vett tooma, jõudis lahingusse hilinedes, millega 9. polgu parem tiib raudtee suunas lahingu kõige kriitilisemal hetkel osutus avatuks.

22.november oli esimeseks tõsiseks kriisi hetkeks Narva kaitsmisel. Vägede osalise tagasitõmbumisega õnnestus küll meil libiseda ära vaenlase löökide alt, kuid, nagu iga taandumine, tekitas ka see tõsiseid ärevuse momente, nii rindel kui tagalas. Samal ajal vaenlast ta mõjutas julgustavalt, põhjustades uusi lootusi ihaldatud eesmärgi saavutamiseks. Oli tarvis teatavat aega, et hetkeks kaotatud lahingulist tasakaalu uuesti jalule seada ja meie kaitsejoont Narva ümber stabiliseerida lõplikult. Sellega on seletatav, mikspärast 9.polgu ülem, redigeerides oma uut kaitseväsku. 22.11., kuigi avaldades kindlat tahet "praegust liini kõige jõuga kinni pidada", igaks juhuseks nägi siiski otte väeosa taandumise korra Narva eelseile seisukohtadele. Uuel kaitsepositsioonil, Annenskaja, Dubrovka, Sala, 9.polgu I pataljon vahetati ära 8.polgu osade poolt, millega vä-sinud 9.polgule võimaldati vähemalt osaliselt, asuda puhkusele. Nagu näha punaväe juhtide ettekandeist, kandsid nende väeosad pealetungil otse kohutavaid kaotusi. Vastase lahinguind ja aktiivsus, osalisele odule vaatamata, ei näidanud seepärast erilist tõusu. Neil asjaoludel on tõenäone, et just 22.nov. meie poolt ettevõetud suurem energiline vastukallaletung oleks andnud tähtsaid tulemusi. Viimase korraldamiseks rinde juhatuse käsutuses puudusid aga värsked jõud, mis meid sundis passiivselt alistuma vastase survele.

Dubrovka, Sala, Orlõ, Korosteli joonel. Surunud meie kaitsejoone Narva, raioonis laia kaarena ümber linna, punavägi jätkas väsimatult selle kaare otsade ründamist nii mere ääres kui raudtee ja Luuga jõe vahel, nähtava eesmärgiga neid lõplikult purustada ja visata tagasi lääne suunas. Kaare paremas otsas, 9.polgu raioonis, vastase järgnevaiks rünnakute esemeiks kujunesid Dubrovka, Sala, Koškino külad, mis olid kindlustatud meie poolt. Dubrovkasse 22.11. õhtul oli asunud kaitsele värske väe-

osa - 8.polgu I pataljon. Viru väerinde ägeda suurtükituloga veel harjumata pataljon sattus kiiresti segadusse ja taganes, andes küla vaenlase kätte. Viimane vallutati aga kohe 9.polgu osade vastulöögiga, kusjuures külasse ettevaatamatult sissetormanud punased hävinesid täielikult meie suurtükitules. Järgnevail päevadel kuni novembrikuu lõpuni Sala, Dubrovka kaitsejoonel kestsid alaliselt ägedad lahingud. Vastase korduvad kallaletungid varisesid aga kõik raskete kaotustega kokku meie visa vastupanu ees.

4.polgu rindel punased samal ajal ründasid Fitinka, Feodorovka ja Orlõ külasid ja Jtovo mõisa. Pärast ägedaid lahinguid vastasel õnnestus, lõpuks, 25.11. õhtul jäädavalt tungida sisse Fitinka külasse, millo kaitsmine oli raskendatud ta ebasoodsa asetuse tõttu. Katsed laiendada edu järgmisel päeval Korosteli vallutamisega aga äpradusid täielikult. Rasked lahingud 26.11. ja enne seda mõjustasid nähtavasti siiski niivõrd tugevasti diviisi juhatust, et viimane ööl vastu 27.11. tegi oelkorraldused taandumiseks Narva jõe joonele, kuigi selle täitmisele pidi asutama alles telefoni teel antud erikäsu põhjal. Diviisi ülema käsu alusel vastavad korraldused tehti ka väeosaülemailt.

Ajal, kus 7.armee raudteest põhja poole ründas meie seisukohti äärmise ägedusega, 15.armee surunud hõlpsa vaevaga tagasi tema ees asuvad vene valgete demoraliseeritud osad, jõudis 20.11. Nizõ, Kriuši külade raiooni ja Narva jõe ülemjooksule. Terbinka, Nizõ, Suur Žerdjanka ja Kriuši raioonis jäid veel püsima endise Loode armee 2.,3.,4. ja 5.diviiside väeriismed, mujal kõikjal olid punaväe osad juba vahetus kontaktis oosti vägedega. Kui selgus, et 7.armee meeleheitlikud kallaletungikatsed rindelt ei anna loodetavaid tulemusi, siis Lääne rinde juhataja korraldusel 21.11. moodustas tugeva löögigrupi oma vasakul tiival, kes üle Monastõrski Ust-Tšernovo peale, pidi haarama meie Narvaeelsed seisukohad lõunast. Enne selle löögigrupi tegevusse astumist vallutasid aga 19.diviisi osad 25.11. Nizõ, Ust-Tšernovo raiooni. Järgnevail päevadel nimetatud diviis koondus oma peajõududega Kriuši raiooni, kus ta koos 11.diviisi osadega, alates 26.11. tegi asjatuid katsed

küla vallutamiseks.

30.november märgib päeva, mil lahingud tervel Viru väerindel vaibuvad järkjärgult, andes maad harilikele positsioonisõja iseloomustavale tulevahetuselo ühes öisete luurekäikudega mõlemalt poolt. Umbes nädalist lahingute vaheaega kumbki pool kasutas selleks, et end korraldada ja valmistada ette uuteks võitlusteks, mis detsembri alul puhkesid kogu rindel uue jõuga.

5. Kaitselahinguto teine järk. (7.-20.12.)

Kriuši vallutamine. Kuna kallaletungid Narvale rindeltnovembris ei olnud andnud otsustvaid tagajärgi, siis Lääne rinde juhataja käskis edaspidi suuremat tähelepanu pöörda tiibadele. Selle korralduse täitmiseks 7.armee ülem asub kohe kõvendama oma vasakut tiiba, milleks detsembrikuu alul tervo 2.diviis Jamburg, Narva suunalt visatakse üle lõuna poole Pjatnitskoje sood, Terbinka, Ustje-Tšernovo, Ustje-Žerdjanka raiooni. Kuna samal ajal 15.armee asus energiliselt kõvendama oma paremat tiiba Kriuši, Zaseka raioonis, siis on ilmne, et detsembri kuust alates punaväe lahingutegevuse raskuspunkt Jamburg,Narva suunalt kandus Kriuši,Auvere suunale. Solle raskuse punkti moodustamiseks Kriuši, Zaseka rinde vastu koondati 10.11. ja 19.diviiside osad, kokku 19 jalaväe ja 2 ratsapolku, mis paigunesid kahes järgus - osijärgus 12 jalaväe polku ja teises järgus Marinski Polja, Krivaja Luka raioonis - 7 jalaväe ja 2 ratsapolku. Kuna samal ajal 15.armee koosseisu kuulus 23 polku, siis ainult 4 neist kaitses passiivset rindeosa,-Omutist Vasknarvani. Kuhjanud oma paremale tiivale, kitsale rindele, suured väemassid, 15. armee juhatus ei olnud aga tõsiselt mõelnud nende juhtimise organiseerimisele. Seetõttu kolme diviisi väeosad, juba kallaletungi algades, nii esi- kui teises järgus asusid segamini ja vaheliti, mis muidugi mõjutas takistavalt nende tegevust pealetungil.

2.diviisi üleviimisega lõuna poole Pjatnitskoje sood nõrgenes tunduvalt 7.armee keskkoht Jamburg, Narva suunas. Selle osalisekski vältimiseks anti 6.diviisist 4 polku üle 56.diviisi käsutusse ning samal ajal viimase koosseisu kuuluvad väeosad,

diviisi numbrile vastavalt, nummerdati ümber.

Saavutanud tugeva löögirusika 7. ja 15.armeede sisemistel tiibadel, Lääne rinde juhataja andis käsu alustada üldist pealetungi 7.12. Pealöögi pidi viima 15.armee parem tiib Kriuši, Auvere suunas. Meie vägedest Kriuši raiooni sel ajal kaitsesid 1.polgu 2 pataljoni, varus 6.polgu 1 pataljon. Vastase arvuline ülekaal oli kujunenud seega masendavalt võimsaks. Soejuures ei tohi unustada, et Kriuši suuna suurt tähtsust Narva raiooni kaitse seisukohalt, sest sealt lübivad ühendusteed viivad Narva lähemasse seljatagusesse - Vaivara ja Auvere alla. Seepärast tuleb koguni imestada mikspärast punavägi püüdis Narvat, raskeilo kaotusile vaatamata, vallutada eeskätt rindelt, jättes kauomat aega tähelepanemata Kriuši raiooni.

Kallaletungid Kriuši piirkonnas algasid ööl vastu 7.12. ja samal päeval juba õnnestus punastel Mustajõest lõunapool ületada kinnikülmanud Narva jõgi ning jatkata edasitungi koguni jõe vasakul kaldal. Meie õre sügavuseta kaitsejoon oli korraga murtud läbi. Läbimurde likvideerisid 1.polgu osad omal jõul. Rinde kõvendamiseks selles kohas, kus edaspidigi oli ette näha elavat tegevust, diviisi juhatus andis 1.polgu käsutusse kolm roodu Kuperjanovi partisanide pataljonist, kuna 6.polgu üks pataljon Auveres viidi üle 1.diviisi ülema varru.

Järgnevail päevadel vastane kordas oma kallaletunge Kriuši raioonis, kuni tal lõpuks, ööl vastu 9.12., õnnestus kiskuda Loode armee osadelt enda kätte Kriuši, Dolgaja Niva ja Pustoi Konets külad. Taktikaliselt nende külade grupi vallutamine Narva jõe paremal kaldal andis vastase kätte vä rtusliku toetuspunkti, mis keset soiseid metsaalasid eriti talvekülmaga hõlbustas edaspidi tegevuse arendamist üle jõe. Vahepeal olid Tartus 05.12. alanud Eesti-Vene rahuläbirääkimised. Nähtava püüdega kasutada ära vähest sõjalist edu rindel, esitas N.Vene rahudelegatsioon 08.12. meile oma piirikava. Venelastelt ettepandud piirjoon läks üle Kunda vabriku, Sonda jaama, Rannapungerja jõe ja lõunas mööda praeguse Võrumaa idapiiri joont. Sellega pidi vastase kätte antama meie idapoolne Virumaa ja Petserimaa, mille puhastamiseks

vaenlasest ja kaitsmiseks seniajani oli kantud raskeid ohvreid. Vastuseks säärasele alandavale ettepanekule, mis sügavasti riivas meie elulisi huvisid, Ülemjuhataja, kindral Laidoner, tegi korralduse, et kogu rahvavägi, jalaväe diviisid, soomusrongid ja sõjalaevad - oleksid valmis kõige suuremaks, ennastsalgavaks jõupingutuseks. "Väga võimalik", nii tähendati direktiivis, "meil seisab ees otsustav ajajärk meie Vabaduse sõjas." Eeldades tulevikus vast ehk veel raskemaid võitlusi Viru väerindel kui senini, käskis ülemjuhataja terve kolmanda diviisi Lätis, peale ühe pataljoni Marienburgis, vahetada ära ja koondada enda reservi, laiaroopalise raudtee piirkonda. Ülemjuhataja varru määrati täiendavalt ka veel Kalevlaste Maleva. Ka 1.diviisi ülem pidi enda varru koondama vähemalt 1-2 jalaväe polku. Sügavate, jõuliste varude moodustamine kõrgemate juhtide käsutuses, oli kaitsjal poolel ainsaks abinõuks, et tagada endale vabad käed kõigi võimalike üllatuste vastu tulevikus.

Vääska läbimurre ja selle likvideerimine. Kriuši vallutamisega vaenlase tegevus selles raioonis veel ei piirdunud, vaid järgnevail päevadel ta püüdis saavutatud edu suure püsivusega arendada põhjapoole. Seejuures enamlaste löökide alla sattusid Suur Žerdjanka, ja Vääska külad. Mitme päeva jooksul meie ja Loode armee osad kaitsesid edukalt nimetatud asulaid, tekitades punastele hirmsaid kaotusi oma tulega. Paar korda võeti otte koguni vastulöökе, et vallutada uuesti Kriuši vaenlase kõige tähtsam toetuspunkt jõe teisel kaldal, mis aga nurjusid. Meie aktiivsuse vähendamiseks pani vaenlane põlema Kriuši silla. Lõpuks, Loode armee osad, väsinud ja demoraliseeritud, ei kannatanud enam välja punaste kallaletunge ja taandusid täielikult Narva jõe vasakule kaldale, loovutades vastasele 14.12. S.Žerdjanka küla. Järgmise päeva hommikul, pärast marulist suurtükitule ettevalmistust ja korduvaid rünnakuid vallutati ka Ustje Žerdjanka. Vastane ründas küla haaravalt kolmes kolonnis, kusjuures suurtükituli purustas ära elamuid ja ka osa kaevikuid. Veel ägedam oli punaste kallaletung järgmisel päeval Vääskale, tõustes

selles raioonis 16.12. oma haripunktini. Vääska vallutamiseks punased suundsid 6 jalaväe polku 2. ja 11. diviiside koosseisust, neist 2 teises järgus. Sellele vaatamata alles pimeda tulekul k.1600 õnnestus punastel külast lüüa välja meie 1.polgu 2. roodu, mis taandus Samokrassi suunas. Ustje Žerdjanka ja Vääska vallutamisega oli vastasele tegelikult avatud tee liikumiseks Vaivarasse ja Samokrassi ning mööda jõe vasakut kallast Narva Joale. Neid võimalusi kasutades, ta asuski, pärast abivägede kohalejõudmist, arendama oma edu Samokrassi suunas, jõudes sellele külale tegelikult mõne kilomeetri kaugusele.

Punaste Vääska, Samokrassi läbimurre 16.12. kujunes õieti kõigo kriitilisemaks hetkeks Narva kaitselahinguis. Kunagi enne ja pärast seda päeva vaenlane ei olnud nii lähedal oma eesmärgile kui Samokrassi all. Läbimurde likvideerimiseks 1.diviisi juhatuselt võeti aga kohe tarvitusele energilised abinõud. Selleks suundi Vääska raiooni värsked varuosad Samokrassi alt üle soo, mööda Narva jõe vasakut kallast põhjast lõunasse ja Mustajõe raioonist, mööda Narva jõe vasakut kallast lõunast põhja. Meie vastulöök pidi seega Eestisse sügavasti sissetungi-nud vastase osad tabama korraga kolmest küljest ja nad täielikult sisse piirama kusagil Vääska ümbruses. Vastukallaletungi teostamiseks määratud jõud kuulusid 1. 6. ja 8.polkude koosseisu, kokku ümmarguselt 4 pataljoni suuruses. Samal ajal sai s/rong ülesandeks võtta oma kaitse alla raudtee Soldino raioonis. Kahjuks ei määratud aga vastulöögi läbiviimiseks ühist juhti, kes oleks võinud otstarbekalt koordineerida kolmest väeosast koondunud salkade tegevust. Ühise juhtimise organiseerimine oli raskendatud ka suure kiiruse tõttu, milloga tuli teotseda. Vastukallaletung algas 17.12.hommikul. Kõige ägedamad lahingud arenesid Kõrgesool, kus vaenlane pani vastu visalt raskeile kaotusile vaatamata. Ähvardatud aga samal ajal mõlemalt tiivalt ta,Vääskasse jõudes, loovutas selle pimeda tulekuga meile lahinguta ja põgenes kiiresti üle jõe. Vastase jälitamine, meie poolt ühise juhi, vajaliku koostöö, side ja suurtükitule puududes, ei olnud ega küllalt energiline. Eriti üle Kõrgesoo pealetungiv rühmitus ei väljen-

danud küllaldast hoogu tegevuses, mis võimaldaski punastele pääseda ära terve nahaga.

Vääska läbimurde nurjudes, tegid punased järgmisel ööl vastu 18.12. katse uueks läbimurdeks veidi lõunapool, Mustajõe raioonis, et siit jatkata edasitungi Auvere poole. Õise ootamatu löögiga neil õnnestuski seal suruda välja 1.polgu osad oma esialgseist seisukohtadest. Kuigi sattunud osialgselt segadusse, suutsid roodud varsti end siiski niivõrd korraldada, et moodustasid uue vastupanu poole kilomeetri võrra tagapool. Vastase lõplikuks tagasilöömiseks määrati 4.polgu I pataljon. Viimasel õnnestus mitte ainult puhastada täielikult vaenlasest Narva jõe vasak kallas, vaid ka tungida üle jõe ja vallutada seal Kossari talu. Sellega vaibusid lahingud Kriuši raioonis.

Võitlused Narva ees. Koškino küla vallutamine. 7.armee ülema käsu järgi armee üldine pealetung oli nähtud ette 7.12., kusjuures 6.diviis pidi alustama tegevust Korosteli, Riigi raioonis ja 56.diviis - Narva üldsuunas, kuna 2.diviisile tehti ülesandeks vallutada S.Žerdjanka ja Ustjo-Žerdjanka külad. Kuna aga kallaletungi algamiseks määratud oriküsk ei ilmunud, siis armee sel päeval jäi oma seisukohtatele. Ainult 2.diviis, kuuldes 15.armee pealetungist, astus omal algatusel tegevusse, mis aga ei andnud mingeid tagajärgi. 7. ja 15. armeede tegevus 7.12. oli seega koordineerimata. Saanud sellest teateid Lääne rinde juhataja nõudis 7.armee ülemalt energilisemat tegevust ja varem temale antud korralduste otsustavat elluviimist. Eriti toonitati vajadust 7.armee tegevuse kokkukõlastamiseks 15.armee pealetungiga, mis oli juba alanud. Neil asjaoludel 7.armee ülem määras üldise kallaletungi alguse 8.12.k.1000 ja käskis 2.diviisil tootseda kõige tihedamas sidemes 11.diviisiga 15.armee paremal tiival. Kuna 2.diviisi juhtimine lõunapool Pjatnitskoe sood oli raskendatud, siis 9.12. rinde juhataja korraldusega, see väekoondis anti 15.armee käsutusse.

Võitlused Narva eelsel rindel, Sala, Dubrovka üldjoonel, puhkesidki tegelikult sel päeval, kuna Kriuši raioonis, nagu

nägime, vaenlane eelistas öiseid, ootamatuid jalaväe rünnakuid, organiseeris ta kõik oma kallaletungid Dubrovka ja Sala all päeval, valmistades nad põhjalikult ette suurtükitulega. Suurtükiväeline ettevalmistus algas harilikult hommikul vara, valgeks minekuga, ja vältas vahetpidamatult kella 1400-1500 pärastlõunal. 8.12. pommitati sel viisil Sala ja Koškino külasid. Need asulad Luuga jõe kallastel moodustasid kirdesse teravasti väljaulatava nurga, mille ümber Narvaeelne kaitsejoon tegi järsu käänaku idast loodesse. Ainult Koškinosse sel päeval heideti 2000 pommi. Polnud kohta, kuhu nad poleks kukkunud. Hooned purunesid ja varisesid kokku. Majad põlesid. Kaevikud ja laskepesad hävinesid. Meeskond - 9.polgu 10.rood - jäi aga kõigele vaatamata külmavereliseks ja rahulikuks. Sõdureid oli juba vallanud nagu mingi saatuslik usk, et ega punaste mürsud neid ikka ei taba. Ja nagu imekombel olidki meie kaotused pommitamisest sel päeval üsna tühised. See tuli asjaolust, et meeskond harjus kiiresti end kohandama vastase suurtükitule löökidele, püüdes vältida kõige ohtlikumaid kohti. Pärastlõunal pommitustele järgnes jalaväe kallaletung, mis aga löödi hõlpsasti tagasi meie tulega. Järgnevail päevadel - 9. kuni 12.12. võitlused Sala ja Koškino ümber jatkusid veelgi suurema pinevusega. Korduvalt rünnati meie seisukohti, mis tehtud varemalt maatasa suurtükitulega. Igakord selgus aga, et kaitsja püsis endiselt kindlasti oma kohal ning punaste jalavägi oma nõrga sisemise moraaliga ei olnud suutelino lähedamaa võitluses teda sealt sundima lahkuma. Ka ei suutnud punaväe osad, oma sisemise korraldamatuse tõttu, pidada Narva ees pidevaid lahinguid mitme päeva jooksul. Ühekahe päevasele jõupingutusele järgnes harilikult paari-kolme päevane vaheaeg, mis oli tarvilik segiläinud ja oma lahinguvõime kaotanud väeosade korraldamiseks. Vaheajad võimaldasid aga meilegi hingo tagasi tõmmata, mis oli eriti vajalik seetõttu, et võitluses püsisid ikka ühed ja samad väeosad. Ka ründasid enamlased harilikult vaid üksikuid tähtsamaid punkte, suutmata organiseerida suuremat pealetungi laial rindel, mis oleks korraga meie kaitsesüsteemi löönud niisuguse augu, et sello kinni-

toppimine üksikute roodudega poleks enam olnud võimalik. Teinud sel viisil 9.-12.12. katseid Sala, Koškino raioonis, ta 14.12. ründas väga ägeda suurtükitule toetusel Dubrovka küla, mille vallutamiseks osalisi katseid oli tehtud juba 12.12. Tulelöök Dubrovka pihta sel päeval oli erakordselt intensiivne. Traataoda hävitati siinseal enam kui 100 m ulatuses. 6.roodu seisukohad olid kogu päeva mässitud nagu mingi tolmupilve ja udu linikusse. Otsustades selle järelo, kartis II pat.ülem, leitnant Laurits, kõige halvemat - roodu hävimist - veel enne vastase jalaväe rünnaku algust. Kui aga kella 1400 paiku tõesti silmapiirile tõusid punaste edasiliikuvad kolonnid ja ahelikud, siis nagu maa alt üles tõusnud ragisesid endiselt kõikjal kuulipildujad ja püssid, külvates surma punastele. Selgus, et vaenlase patareid ei olnud siiski mitte leidnud ülesse lumesse peidetud üksikuid laskurauke ja pesi küla ees, vaid olid oma tule peamise massi suunanud mahajäetud vanade kaevikute pihta, mis eriti torkasid silma oma kõrge asukoha tõttu küla keskel.

Oma haripunkti Narvaeelsed võitlused jõudsid pärast paaripäevast vahoaega 17.detsembril. Suurtükitule ettevalmistus sel päeval, nagu harilikultki, algas hommiku koidikul. Keskpäeval ta tõusis seni kuulmatu pinevuseni, ning siis, kella 1400 paiku, järgnesid jalaväe rünnakud pikkades sügavais ahelikuis, mis suundusid nii Sala ja Koškino kui Dubrovka külade pihta. Kaugele kirdesse, Luuga jõe paremale kaldale väljaulatav Koškino küla haarati korraga kolmest küljest. Teda kaitsev 9.polgu 1.rood, väsinud ja kurnatud alaliste lahingutega, ei suutnud enam panna vastu uuele survele ja taandus Marienhofi mõisa. Vallutanud Koškino suundus vastase löök järgnevalt Sala küla ühendusteedele seljatagusega. Küla kaitsvas 8.polgu 8.roodus ja õppekomandos oli peaaegu kogu meeskond kas haavatud või põrutatud suurtükitulest. Ähvardatud ühtlasi seljatagant meeskond lahkus külast, püüdes siiski kogu jõuga veel avaldada vastupanu Sala, Pulkovo teel. Kui Koškino kaotamine meile sõjaliselt ei tähendanud palju, siis Sala moodustas ühe neid alussambaid, millele tugines kogu

Narvaoelne kaitse. See küla tuli järelikult maksku mis maksab uuesti tagasi kiskuda vaenlase käest. Viimane teostuski meie poolt veel samal päeval ettevõetud vastulöögiga, mille viis läbi 9.polgu III pataljon al.-kapten Koltsi juhatusel.

Kui Sala, Koškino juures punaste rünnakuil oli vähemalt osaline edu, siis Dubrovka ees nad varisesid meie tule all armetult kokku saavutamata vähimaidki tagajärgi. Vastaspoole kaotused seejuures olid seal eriti kohutavad, sest tulle saadeti siin 3 värskot väeosa, neist üks kommunistlik polk. Meie traattõkete ees lamasid terved venelaste surnukehad virnad. Õigusega tähendasid sel puhul meie kohapealsed juhid, et need vastase laipade read moodustavad meie esimese ja kõige tugevama kindlustiste joone, sest vähestel punastel, nähes seda hävitustööd, jatkus veel julgust lähenemiseks meie traattõkkeile.

Enamlaste meeleheitlikele jõupingutusile Narva all 17.12. meie Ülemjuhatus vastas uute korraldustega, mille eesmärgiks oli veelgi kõvendada meie kaitset selles raioonis. Oma direktiivis 17.12.k.2235 (1.div.31-375) Ülemjuhataja hindas seisukorda Viru väerinnal tõsiseks, sest vastasel on kohati olnud edu. Kuna meie seniajani Narva all olime teotsenud võrdlemisi passiivselt, piirdudes vaid lühikeste, vähemate vastulöökidega, et likvideerida sissemurdeid, siis Ülemjuhataja seekord kriipsutas eriti alla kõvema vastulöögi vajadust, mis, nagu tähendatakse direktiivis, "on olnud ja ka jääb paremaks kaitseabinõuks". Selle võimaldamiseks kindral Laidoner käskis tuua üle Viru väerindele veel ühe jalaväe polgu patareiga. Ühenduses vägede järjekindla kogunemisega Viru väerindele, nende juhtimine seal kujunes raskepäraseks. Seepärast palus 1.diviisi ülem 17.12. endale määrata veel teise abi. Ülemjuhataja võttis aga juhtimise reorganiseerimise küsimuse Viru väerindel veelgi tõsisemalt, tehes korralduse 3.diviisi staabi ülevii[illegible]seks Lõuna rindelt Jõhvi raiooni. Mõni päev hiljem, 28.12., ülemjuhataja korraldusega väerind jaotati ära kahte diviisi kaitselõiku: 3.diviis alates Hõbesaarest lõunapoole ja 1.diviis sealt põhjapoole. 3.diviisi koosseisu

määrati 1., 2. ja 6.polgud ja ta ülemaks kindral Põdder. 1.diviisi koosseisu määrati 4., 8. ja 9. polgud Skouts väeosa, ingeri väeosa ja Balti pataljon. Ta ülemaks määrati polkovnik Heinze. Patareid jagunesid diviiside vahel vastavalt oma asukohtadele. Viru väerinde juhatajaks määrati endine 1.diviisi ülem, kindral Tõnisson, kelle staabiülemaks sai endine 3.diviisi staabiülem polkovnik Reek. Endise 3.diviisi raiooni veel mahajäänud osad ühes Valga maakonnaga anti s/rongide diviisi alla, kuna Viljandi ja Pärnu maakonnad kuulusid edaspidi sõjaväe ringkonna ülema alla, mis vahepeal oli ellu kutsutud.

3.diviisi juhatuse ületoomine ühes Viru väerinde juhatuse moodustamisega iseloomustab vast kujukamalt kui ükski muu korraldus, kuivõrd tugevasti lahingutegevuse raskuspunkt lõunast oli kandunud Põhja Eestisse. Teatavasti 3.diviisi juhatus kutsuti ellu 5.aprillil Viljandis. See oli aeg, kus lahingutegevus Lõuna rindel nõudis käskivalt teise suurema juhtimise keskuse loomist, et koordineerida sündmusi kahes lahknevas operatiivsuunas, Põhja Lätimaal ja Petseri, Pihkva suunas. Nüüd oli üks neid suundi täielikult likvideeritud. Diviisi juhatus seega vabanes uuteks ülesanneteks, mis tõusid käskivalt päevakorrale Viru väerindel.

Juba Napoleoni ajast on tuntud põhimõte, et üks ülem suudab edukalt juhtida 4-5 alluva ülema tegevust. Viru väerindele aga oli koondunud detsembrikuu keskpaigas 18 mitmesugust isoseisvat lahingu väeosa, kes kõik said juhtnööre tegevuseks vahetult 1. diviisi staabist. Teise juhtimise keskuse moodustamine 1.diviisi kõrval oli seega kujunenud paratamatuks. Sama tarvilikuks osutus aga ka rinde juhatuse loomine, eesmärgiga koordineerida kahe kõrvuti asetseva diviisi tegevust. Selle vajadust olid kinnitanud korduvalt meie senised kogemused Lõuna väerindel eriti Pihkva, Ostrovi ja Põtalovo suundades.

17.detsembri kallaletungile, pärast paaripäevalist vaheaega järgnesid 20.12. uued rünnakud, seekord aga hoopis loiumalt kui seniajani. Tundus, et vastaspoolegi jõud oli raugemas, eriti ta jalaväegi, demoraliseeritud ja kurnatud ning kaotanud igasuguse lootuse meid vallutada. Pärast nõrku kallaletungi katseid, vaibus

seetõttu punaste aktiivsus täielikult mitmeks päevaks ning meie vaprad kodukaitsjad rindel võisid meie traditsioonilised rahupühad - jõulud - saata mööda segamatult. Ainult Narva linn, alates 22.12. langes vastase pommituste alla raskeist 10-tolliseist kaugelaske kahureist, mis aga oi tekitanud erilist kahju.

Lahingud Narva Jõesuu ees. 4.polgu rindel, kes kaitses Narva Jõesuu eelseid seisukohti, puhkesid võitlused samuti 8.detsembril. Nende areng ja iseloom sarnanes üldiselt täielikult lahinguile Narva ees. Vaenlase rünnakud sellel raioonis suundusid Orlõ, Jtovo ja Feodorovka külade pihta, kus meie kaitsejoon tegi samalaadse järsu pöörde lõunde, nagu Koškino, Sala raioonis. Orlõ, Feodorovka väljaulatav nurk sogas tugevasti vastase tegevust meie vasaku tiiva vastu mere ääres, mispärast selle likvideerimine osutus hädavajalikuks esimeses järjekorras. Võitlused sellel raioonis, alustatud 8.12., jätkusid pidevalt kuni 13.12., kusjuures 10. ja 11.detsembril see sündis vahetpidamatult päeval ja öösi. 4.polk, kuigi teinud läbi raske pealetungi ja taandumise Jngeris, koos Loode armeega, võitles väsimusele vaatamata, üle ootuste vapralt. Ta kaitserinde vastu, nagu mingi kaljumüüri ees, varisesid veriselt kokku kõik punaste meelcheitlikud rünnakud. Detsembrikuu keskpaigas asus polku juhtima kauaaegne polguülema abi, al.-polkovnik Vende, kes oma otstarbekate korraldustega, isikliku julgusega ja külmaverega, kujunes väeosa vastupanu hingeks ja kehastajaks. 17.detsember tähistab ka 4.polgu rindel päeva, kus võitluse pinge tõusis kõrgema tipuni. Eriti õhtul hilja vaenlane otse külvas meie seisukohad Orlõ ja Feodorovka raioonis üle gaasilaskemoonaga, millele järgnesid massilised jalaväe rünnakud. Õnneks oli gaasil vaid nõrk mõju ning vastase kallaletungid seekordki äpardusid täielikult. Sealjuures vastaspoole kaotused 4.polgu ees osutusid niivõrd kohutavaiks, et järgnevail päevadel kuni sõja lõpuni ta osutus täielikult võimetuks, avaldama siin suuremat aktiivsust.

6. Vastase viimased jõupingutused Narva vallutamiseks.

Punaväe seisukord pärast kohutavaid kaotusi novembri- ja

detsembrikuu lahinguis kujunes kriitiliseks. Sõjavangide ja väejooksikute kaudu teadsime, et vene väeosade lahinguvõime oli langenud nullini, meeskond demoraliseeritud ja sisemiselt laostunud. Käsu mittetäitmine ja massiline väejooks olid harilikeks nähteiks. Mitte ainult, et oli kadunud igasugune lootus edu saavutamiseks pealetungil, vaid vanemad juhid olid juba kaotamas usku oma alluvate kaitsevõimesse sel juhul, kui meie peaksime minema vastupealetungile. Tugevamate jõududega, energiliselt läbiviidud vastulöök meie poolt oleks niisuguses olukorras tõesti võinud anda üllatavaid tulemusi. Meie jäime aga rindel passiivseks. Selle peamiseks põhjuseks oli asjaolu, et meiegi väeosades meeskond hakkas juba väsima võitlusist. Mitte ainult kaotused lahingus vaid ka karm ilmastik ja alaline närviline valvelolek surus maha meeskonna moraali, muutes ta vähe kõlbulikuks aktiivselo tegevuselo, eriti aga tõsisemale vastupealetungile Venemaa sisse. Jõulude vaheajal väerinnet Narva all külastasid J.Tõnisson, peaminister, Asutava Kogu esimees A.Rei, parlamendi ja ajakirjanduse esindajad. Jmetleti eesti sõduri kangelaslikku vastupanu äärmiselt raskes ja ohtlikus olukorras. Pühadeks "Ühistöö" esindajad tõid väeosadesse kingitusi kodustelt: sooja pesu, maiustusi ja söögipoolist. Sel puhul pataljonides ja roodudes, olgu varus või rindel, särasid meie rahvale armsaks saanud jõulupuud, mille ümber, sõjaolude lubades, kõlas muusika ja tants. Mida raskem oli olukord, milles viibib võitleja, seda rohkem ta tunneb tarvidust moraalse elevuse ja vahelduse järele, et hetkekski unustada karmi, üksluiset tõsidust. Lahing ise oma ülepingutustega nõuab võitlejalt määratut jõukulu. Tema masendavaile läbielamusile vaheaegadel järgneb seepärast suur energia langus ja moraalne lõtvus, kus meeskond eriti vajab vaimset toetust ja hoolt nii oma lähemailt ülemailt kui seljataguselt. Püüdes iseloomustada jõulude ajal rindel valitsevaid meeleolusid, peab kriipsutama alla, et see oli kõike muud kui sõjakas. Püsiti veel kohal - oma sisemisest kohusetundest kodumaa vastu ja ka seetõttu, et tunti end olevat tublisti üle vene demoraliseerunud väemassidest. Samal ajal aga kõikide meeli ja südameid oli vallu-

tanud üks tunne - rahuigatsus. Rahust kõneldi ajakirjanduses ja parlamendis, rahu üle vaieldi juba terve kuu aega Tartus. Ning pühade tulekuga näis, nagu oleks see ihaldatud rahu jõudnud juba üsna lähedale, sest rahulootusist kõneles Ülemjuhataja telefonogrammgi jõulu eelmisel pühal, 25.12.k.2144, tähendades: "rahuläbirääkimistel on viimastel päevadel kaunis head tagajärjed olnud Piiriküsimustes on peapunktides juba kokku lepitud." Samas Ülemjuhataja oeldab aga veel uusi võitlusi rindel, sest enamlased olla meile ühe uue raske nõudmise üles seadnud, nimelt, et "meie Narova pahemal kaldal kümne versta laiuses raioonis ei tohiks mitte sõjavägesid pidada ega Narova pahemat kallalst kindlustada." Kuna meile need tingimused olid vastuvõtmatud, siis käskis Ülemjuhataja olla valmis uueks vastupanuks sel juhul, kui vastane meid püüaks alistada relvastatud jõuga.

Kindral Laidoneri ennustused täitusidki täpselt. Juba 20.12. oli Lääne rinde juhataja andnud uue direktiivi peaeesmärgiks, kus kästi: 15.armeel, kindlustades end Narva kallastel Kljutšnoi saarest lõunapoole, koondada tugev löögigrupp Pjata jõe raiooni, kust hoogsa löögiga vallutada Narva; 7.armeel oma vasaku tiivaga toetada 15.armeed peaeesmärgi vallutades Pulkovo, Koböljaki, Komarovka, Annenskaja üldjoon. Peaeesmärgi ettevalmistamiseks vajalikud ümberpaigutused kästi lõpetada hiljemalt 24.12. Kuna samaks ajaks N.Vene esindajad rahuläbirääkimistel tulid välja uute raskendavate nõudmistega, siis on päevaselge, et seegi peaeesmärk, nagu kõik eelmised, võeti ette meie sundimiseks järeleandmisele. Peaeesmärgi algus aga viibis tegelikult kuni 28.12., mil jõuti alles lõpule ümberpaigutustega. Viimastest tähtsamaid olid: a) 56.diviisi kõvendamine 3 polguga 6.diviisist, kusjuures diviis koondas seekord peaeesmärgiks kaks löögigruppi: Koškino, Sala raiooni - 6 polku ja oma äärmisele vasakule tiivale Pjatnitskoje soo raiooni - 6 polku. b) 2.diviisi koondamine, Nizõi, Ustje-Tšernovo, Terbinka raiooni, millega väekoondise lõik lühenes tublisti. Senini ta vasak tiib ulatus Ustje-Žerdjankar Viimasest külast lõunapoole asusid kaitsele osijärgus 10. ja 19. diviiside osad, kusjuures viimane sai tagasi oma kolmanda brigaadi.

11.diviis, kui kõige rohkem kannatanud, tõmmati varru Polja, Tomnitsa, Krivaja Luka raiooni. Üldiselt vaenlase löögirusikas seekord koondus Narva, Jamburg ja Narva, Oudova raudteede vahele, moodustatud, nagu näha skeemil, 2.diviisist (13.polku) ja 56. diviisi vasakust tiivast (6 polku). Kallaletungi eesmärgina püsis nagu varemaltki Narva vallutamine lõunast. Seejuures oldi aga sunnitud endise sügava haaramise ja kaitsja seljataha väljajõudmise operatsiooni asendama hoopis tagasihoidlikuma tegevusega, nagu seda on pealetung Pjata jõesuust Narva suunas.

29.12. pidid Tartus tulema arutusele onamlaste nõudmised ja päev enne seda, 28.12. nendo 7. ja 15.armee asusidki täitma neile antud korraldusi, rünnates meid uuesti Narva ees ja Pljussa silla piirkonnas. Kõige ägedamaks kujunesid lahingud nüüd Sala küla juures, kus vastaspool tegutses energilisemalt kui mujal. Eriti suurtükitulega tekitati meile siin raskeid kaotusi. Külas asuvast 9.polgu esimesest roodust jäi järele veel ainult 28 tääki. Üks ta rühmadest kaotas juhusliku mürsu tabamusega terve oma koosseisu, nii et järele jäi ainult kolm võitluskõlbulikku sõdurit. Tuli oli niivõrd masendav, et mehi valdas õuduse tunne ja nad lahkusid kaevikuist. Küla ees asuv 11. rood, kuigi kandnud samuti raskeid kaotusi, jäi aga kohale. Ta laskis vastase lähenevad ahelikud täielises vaikuses jõuda meie traattõkketeni ja hävitas nad paarisaja meetri kauguselt täielikult.- Meie kuulipildurid näitasid seejuures üles haruldast külmaverd ja enda ülo valitsemist.Ühest neist, nimega Johannes Jakobson, 1.roodust, loeme 9.polgu ajaloos järgmist:

Vaenlase ahelik lähenes traataialo. Jakobson saatis ühe oma meestest seljataha abi kutsuma, kuid see sai surma mürsu läbi. Vaheajal tuli vaenlase ahelik veelgi lähemale ning ühtlasi ilmus nähtavale veel teine. Jakobson, saatnud veel teise mehe abi järele, jäi kuulipildujaga kaevikusse jumala üksinda. Vaenlane jätkas pealetungi, tahtes tormijooksuga murda läbi traattõkkest. Jakobsonil ei jäänud üle muud kui üksinda vastase rünnakut vastu võtta. Ta avas kuulipildujast tule, mis vaenlase esiteks sundis

maha heitma ja hiljem koguni taganema. Kui lähenes teine ahelik, siis Jakobson suutis veel sellegi oma tuloga ajada laiali. Alles siis jõudis kohale abi - 10.rood marutulo all roomates mööda lund pool kilomeetrit.

Vastase kallaletungid 28.12. ja 30.12. lõunapool Narvat olid suundud kõigo pealt Pljussa silla vallutamisele, mis neil õnnestuski. Pljussa sild oli Loode armee ososade valve all, mida teetasid s/rongid. Kuna s/rongid rindelt ajutiselt olid ära sõitnud end täiendama, siis taandusid Loode armee osad kiiresti Kulgu suunas, jättes silla vastase kätte. Erilist tähtsust sel sündmusel meie üldise kaitse seisukohalt ei olnud. Mingeid tagajärgi ei andnud ka vastase muud kallaletungid, mis siin-seal terve rindel otte võeti ülevalkirjeldatud peelöögi teetamiseks.

30.12. k.2015 punaste 7.armee ülem saatis rinde juhatajale ettekande, mille, ta ajaloolist tähtsust silmas pidades, toome terviknna (Revolutsia ja Voina 1920.a.1k.142).

"visad kallaletungid Sala külale ja Marienhofi mõisale ei andnud tagajärgi. Seepärast otsustasin lõplikult väljakurnatud osad tuuva välja vastase pommi- ja miinipildujate tule alt. Ebaedu põhjuseks terve kuu kestel loen rasket suurtükiväe vähesust, kergete mürskude nappust ja kergete suurtükkide läbikulumist, mille tagajärjel osutus võimatuks purustada ära varjendeid, miini- ja pommipildujate pesi ning teha läbi käike traattõkkeisse. Ainult möödunud päeva jooksul läks rivist välja 7 kerget ja 1 - 42"' suurtükk, ülejäänuil komprossorid jooksevad, mispärast suurtükivägi ei ole suuteline andma küllaldast toetust põhjaliku remondita. Jalavägi, kes alul tungis peale energiliselt, päeva lõpul varises täiesti kokku vastase tule ja visa vastupanu ees. Kaotamud pea täielikult oma juhid, ta lamas apaatiliselt vaenlase traattõkkeis, kandes asjatuid kaotusi. Teda viia edasi osutus aga võimatuks tugevate varude puududes. Vasak 4-polgune löögigrupp liikus alul küll edasi vastupanuta, sest vastane oli oma varud tõmmanud tagasi Sala raiooni. Jõudnud aga välja raudteele, ta sattus vastase tugikuile, mida kaitsesid s/rongid ning ei pääsnud enam edasi suurtükitule toetuseta. Kuigi pealetungi Sala, Dubrovka, Annenskaja külade üld-

joonel kangekaelselt jätkata, eesmärgiga seda tugevasti kindlustatud kaitsepositsiooni läbi murda, siis ei läheks omoti mitte korda edu arendada, sest et polkudest on jäänud järele vaid viletsad riismed. Vaenlase ülominekul vastupealetungile väeosad ei oleks võimelised korraldama koguni puhkekaitset. Tänasest kõnelusest 15.armee ülemaga sain mulje, et ka tema ei ole enam kindel kaitsessegi eesmärgiga seada korda täiesti laostunud väeosad, et edaspidi edukalt lüüa tagasi vastase kallaletungikatsed."